

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ПРОЛЕЋЕ/2010 ГОДИНА LXII

УДК 355/359 ■ YU ISSN 0042-8426 ■

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

ОДСЕК ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

ГЛАВНИ УРЕДНИК

Драгана Марковић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

потпуковник

Милан Тепшић, дипл. инж.

milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др *Митар* Ковач, бригадни генерал (председник); проф. др *Зоран* Килибарда (заменик председника); проф. др *Божидар* Форца, генерал-мајор; доц. др *Младен* Вуруна, бригадни генерал; проф. др *Јан* Марчек, пуковник; проф. др *Младен* Пантић, пуковник; проф. др *Јоже* Сивачек, пуковник у пензији; проф. др *Владимир* Грујић, пуковник у пензији; проф. др *Драган* Симеуновић; проф. др *Владан* Јончић; проф. др *Зоран* Драгишић; потпуковник *Милан* Тепшић, одговорни уредник (секретар).

Адреса: Часопис Војно дело, (БЕ) 11002 Београд, Браће Југовића 19 *
vojno.delo@mod.gov.rs Одговорни уредник: 3349-497 * Претплата:
pretplata@odbrana.mod.gov.rs тел./факс: 3241-009 * Текући-рачун РЦ МО
Републике Србије 840-49849-58 * Појединачна цена примерка 324,00 динара.

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

<i>Небојша Николић</i> Значај и методологија публикавања радова у међународним научним часописима	9–24
МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ	
<i>Тодор Мирковић</i> Етноконфесионална структура и безбедност Балкана – перспективе и нови изазови.....	25–52
<i>Милољуб Сретеновић</i> Геополитички положај Западног Балкана	53–75
ВОЈНОПОЛИТИЧКИ САВЕЗИ	
<i>Ђорђе Стојановић</i> <i>Катарина Штрбац</i> „Реалистичка“ Алијанса против „либералне“ Алијансе – могући приступи опстанку, будућности и глобализацији НАТО	76–94
<i>Зоран Килибарда</i> Безбедносне интеграције у постсовјетском простору – Организација Уговора о колективној безбедности	95–110
СИСТЕМ ОДБРАНЕ	
<i>Љубомир Гиговић</i> Геополитички и геостратегијски значај Рашке области	111–135
<i>Дејан Стојковић</i> Дугорочно планирање развоја система одбране	136–160
<i>Милисав Терзић</i> Примена метода вишекритеријумског одлучивања у набавној функцији система одбране коришћењем софтвера <i>EXPERT CHOICE</i>	161–183
<i>Бранко Тешановић</i> <i>Рајко Петровић</i> Јавне набавке за потребе одбране – искуства неких земаља ...	184–200
<i>Зоран М. Мачак</i> Аспекти менаџмента примењиви на управљање процесом служења војног рока у цивилној служби	201–216
<i>Бранко М. Бабић</i> Цивилна служба у Републици Србији	217–233
<i>Светлана Шћекић</i> Радна обавеза у систему одбране Републике Србије	234–249
<i>Јасмина Милошевић</i> Материјална обавеза у систему одбране Републике Србије	250–271
<i>Наталија Б. Јеленковић</i> Улога математике у војном образовању	272–281

ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКА УСКЛАЂИВАЊА

Милан Мијалковски

Ивица Ђорђевић

Ризик – специфичан облик угрожавања безбедности 282–306

ТЕРОРИЗАМ

Драган Симеуновић

Критички оглед о утврђивању времена настанка тероризма

и његовим претечама 307–325

Carsten Bockstette

Технике стратешког управљања комуникацијама које користе

џихадски терористи 326–353

Драган Бојанић

Вахабизам – радикални исламистички покрет 354–373

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

Небојша Гаћеша

Књига др Драгана Петровића „Француско-југословенски

односи у време Алжирског рата 1952–1964“ 374–380

Вера Звонарек Јовановић

Књига Амина Малуфа „Крсташки ратови у очима Арапа“ 381–387

Nebojša Nikolić

Importance and Methodology of Publishing the Papers

in International Science Magazines 9–24

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Todor Mirković

Ethno-confessional Structure and Security of the Balkans

– Prospects and New Challenges 25–52

Miloljub Sretenović

Geopolitical Position of the Western Balkans 53–75

MILITARY-POLITICAL ALLIANCES

Đorđe Stojanović

Katarina Štrbac

“Realistic” Alliance Versus “Liberal” Alliance – Possible

Approaches to NATO Survival, Future and Globalization 76–94

Zoran Kilibarda

Security Integrations in the Post-Soviet Area

– Collective Security Treaty Organization 95–110

DEFENSE SYSTEM

<i>Ljubomir Gigović</i> Geopolitical and Geostrategic Importance of the Raška Area	111–135
<i>Dejan Stojković</i> Long-Term Planning of Defense System Development	136–160
<i>Milisav Terzić</i> Applying a Multi-Criteria Decision-Making Method in Defense System Procurement Using <i>EXPERT CHOICE</i> Software	161–183
<i>Branko Tešanović</i> <i>Rajko Petrović</i> Public Procurement in Support of Defense – Some Countries' Experiences, ...	184–200
<i>Zoran M. Mačak</i> Management Aspects Applicable to Managing the Process of Doing Military Service in Civilian Institutions	201–216
<i>Branko M. Babić</i> Doing Military Service in Civilian Institutions of the Republic of Serbia	217–233
<i>Svetlana Ščekić</i> Work Obligation in the Defense System of the Republic of Serbia	234–249
<i>Jasmina Milošević</i> Material Obligation in the Defense System of the Republic of Serbia	250–271
<i>Natalija B. Jelenković</i> Role of Mathematics in Military Education	272–281

NOTION AND TERMINOLOGY CONCORDANCE

<i>Milan Mijalkovski</i> <i>Ivica Đorđević</i> Risk – Specific Form of Posing a Danger to Security	282–306

TERRORISM

<i>Dragan Simeunović</i> Critical Essay on Establishing the Time of Terrorism Emergence and Its Predecessors	307–325
<i>Carsten Bockstette</i> Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques	326–353
<i>Dragan Bojanić</i> Wahhabism – Radical Islamic Movement	354–373

READING SUGGESTIONS

<i>Nebojša Gaćeša</i> Book by Dr Dragan Petrović, "French-Yugoslav Relations during the Algerian War 1952–1964"	374–380
<i>Vera Zvonarek Jovanović</i> Book by Amin Maalouf, "The Crusades Through Arab Eyes"	381–387

<i>Nebojša Nikolić</i> Die Bedeutung und Methoden der Veröffentlichung der Artikel in internationalen wissenschaftlichen Zeitschriften	9–24
INTERNATIONALES UMFELD	
<i>Todor Mirković</i> Die ethnische und konfessionelle Struktur und die Sicherheit auf den Balkan – Perspektiven und neue Herausforderungen	25–52
<i>Miloljub Sretenović</i> Die geopolitische Lage des Westbalkans	53–75
MILITÄRPOLITISCHE BÜNDNISSE	
<i>Đorđe Stojanović</i> <i>Katarina Šrbac</i> „Realistische“ Allianz gegen „liberale“ Allianz – mögliche Aspekte zum Fortbestehen, zur Zukunft und Globalisierung der NATO	76–94
<i>Zoran Kilibarda</i> Sicherheitsintegrationen in dem postsowjetischen Raum – Organisation des Vertrags über kollektive Sicherheit	95–110
VERTEIDIGUNGSSYSTEM	
<i>Ljubomir Gigović</i> Geopolitische und geostrategische Bedeutung des Gebiets Raschka	111–135
<i>Dejan Stojković</i> Langfristige Planung der Entwicklung des Verteidigungssystems	136–160
<i>Milislav Terzić</i> Die Anwendung der Methoden der Entscheidungen nach mehreren Kriterien bei der Beschaffung im Verteidigungssystem bei Benutzung der Software EXPERT CHOICE	161–183
<i>Branko Tešanović</i> <i>Rajko Petrović</i> Der öffentliche Bedarf der Verteidigung – Erfahrungen einiger Staaten	184–200
<i>Zoran M. Mačak</i> Die Aspekte des Managements, die auf den Zivildienst anwendbar sind	201–216
<i>Branko M. Babić</i> Zivildienst in Republik Serbien	217–233
<i>Svetlana Ščekić</i> Die Arbeitspflicht im Verteidigungssystem Republik Serbiens	234–249
<i>Jasmina Milošević</i> Die materielle Pflicht im Verteidigungssystem Republik Serbiens	250–271
<i>Natalija B. Jelenković</i> Die Rolle der Mathematik in der militärischen Ausbildung	272–281
BEGRIFFLICH-TERMINOLOGISCHE ABSTIMMUNG	

<i>Milan Mijalkovski, Ivica Đorđević</i> Das Risiko – eine spezifische Form der Sicherheitsbedrohung	282–3064

TERRORISMUS

<i>Dragan Simeunović</i> Kritischer Versuch zur Feststellung der Zeit des Entstehens des Terrorismus und seiner Vorläufer	307–325

<i>Carsten Bockstette</i> Die Managementtechniken für strategische Kommunikationen, die die Dschihad-Terroristen anwenden	326–353

<i>Dragan Bojanić</i> Wahhabismus – die radikale islamistische Bewegung	354–373

LESEVORSCHLAG

<i>Nebojša Gaćeša</i> Das Buch von Dr. Dragan Petrović „Französisch-jugoslawische Beziehungen zur Zeit des Algerienkrieges 1952–1964“	374–380

<i>Vera Zvonarek Jovanović</i> Das Buch von Amin Maluf „Kreuzkriege in den Augen der Araber“	381–387

<i>Небойша Николич</i> Значимость и методология публикации статей работ в научных международных журналах	9–24

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>Тодор Миркович</i> Этноконфессиональная структура и безопасность на Балканах – перспективы и новые направления	25–52

<i>Милолюб Сретенович</i> Геополитическое положение Западных Балкан	53–75

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ БЛОКИ

<i>Джордже Стоянович</i> <i>Екатерина Штрбац</i> «Реалистичный» Альянс против «либерального» Альянса – возможные подходы к существованию, будущем и глобализации НАТО	76–94

<i>Зоран Килибарда</i> Интеграции систем безопасности в постсоветский период – Организация Договоров о коллективной безопасности	95–110

СИСТЕМА ОБОРОНЫ

<i>Любомир Гигович</i> Геополитическая и геостратегическая значимость области Рашка ...	111–135

<i>Дейан Стойкович</i> Долгосрочное планирование развития системы обороны	136–160

Милисав Терзич

Возможность применения ряда критериев при принятии
решений, относительно инвестиций в систему обороны путем
использование программного обеспечения *EXPERT CHOICE* 161–183

Бранко Тешанович

Райко Петрович

Открытие тендеры, объявляемые для потребностей
системы обороны – примеры других государств 184–200

Зоран М. Мачак

Менеджмент и консультирование в сфере управления
процессом альтернативной гражданской службы граждан
взамен военной службы по призыву 201–216

Бранко М. Бабич

Альтернативная гражданская служба в Республике Сербия 217–233

Светлана Шчекич

Выполнение должностных обязанностей в системе
обороны Республики Сербия 234–249

Ясмينا Милошевич

Материальная ответственность в системе обороны
Республики Сербия 250–271

Наталья Б. Йеленкович

Роль математики в военном образовании 272–281

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Милан Миялковски

Ивица Джорджевич

Риски – специфический вид угрозы безопасности 282–306

ТЕРОРИЗМ

Драган Симеунович

Критический обзор – Терроризм и его появление – предшественники
нынешних террористов 307–325

Карштет Бокшен

Техники менеджмента в области стратегических коммуникаций,
используемые со стороны террористов в джихаде
(священной войне) 326–353

Драган Боянич

Ваххабизм – радикальное исламское движение 354–373

КНИГИ, ПРЕДЛАГАЕМЫЕ К ВАШЕМУ ВНИМАНИЮ

Небойша Гачеша

Д-р Драган Петрович «Французско-сербские отношения
в период Алжирской войны 1952–1964 гг.» 374–380

Вера Звонарек Йованович

Амин Малуф «Крестовые походы глазами арабов» 381–387

ЗНАЧАЈ И МЕТОДОЛОГИЈА ПУБЛИКОВАЊА РАДОВА У МЕЂУНАРОДНИМ НАУЧНИМ ЧАСОПИСИМА

Небојша Николић

Министарство одбране Републике Србије
Институт за стратегијска истраживања

Публиковање радова у међународним научним часописима јесте начин научне комуникације и кључни показатељ компетентности научног и наставног кадра. Публиковањем новостворени научни резултат постаје видљив и подложен провери у научној јавности. То је први корак ка легитимном увођењу новог научног резултата у скуп постојећих научних знања. Процес публиковања научних радова у међународним научним часописима је дуготрајан, неизvestан и захтеван. Ниво прихватања радова у неким водећим светским научним часописима представља десет процената од броја поднетих радова што је последица високих критеријума, а пре свега критеријума релевантности и оригиналности. Поред тога, публиковање радова у међународним научним часописима најслабија је карика у систему наставних и научних институција у Министарству одбране Републике Србије. У нашој пракси наставног и научног рада тај процес није довољно познат, нити је у потребној мери признат, а често је праћен неким погрешним предрасудама.

Сврха рада је тројака: истицање важности израде научних дела међународног значаја као критичног елемента научне компетентности наставно-научног кадра; приказ методологије припреме радова и читавог поступка до њиховог публиковања и мотивација академске заједнице за активности публиковања радова у међународним научним часописима. Изложени садржаји засновани су на оригиналном практичном искуству публиковања радова за један врхунски међународни научни часопис.

Кључне речи: *методологија, публиковање, наука, часопис.*

Увод

Наука нема граница, а научна достигнућа добијају своју праву вредност тек када се изложе увиду широј друштвеној јавности. Такође, то је и један од важних путева научних достигнућа ка практичној примени, односно многе реалне проблеме могуће је лакше и боље решити применом научних достигнућа. У том смислу, публикавање радова у научним часописима јесте начин обзнањивања достигнућа у примени науке и научном решавању практичних проблема, као и начин кореспонденције у научној и стручној јавности.

Објављивање радова у референтним научним часописима представља *modus operandi* наставног и научног кадра, као и полазника последипломских студија. Успешност једног научника мери се његовим доприносом науци, стога је ауторство у радовима објављеним у референтним научним часописима јасан индикатор његове научне меродавности.

Наставни и научни кадар у Војсци Србије обухвата релативно мали сегмент официрске популације, али веома значајан, који у великој мери учествује у процесу преноса знања на нове генерације официра. Наставно-научна каријера официра је један од седам најављених типова каријера официра у Војсци Србије [8] [9]. За официре – едукаторе, поред неопходног практичног искуства стеченог у обављању трупних дужности, неопходна је и научна компетенција.

Потреба за научном компетенцијом проистиче из саме дефиниције доктората, према којој је докторска дисертација резултат оригиналног научног рада кандидата који представља допринос развоју науке [17] (члан 89 Закона о војним школама). Докторат је круна успешно завршених последипломских студија, али истовремено и почетак интензивног бављења науком. Сходно појмовном одређењу доктората, нови научни допринос мора бити садржан у дисертацији. Ако тај допринос заиста постоји у дисертацији, онда не постоји проблем да он буде верификован научним радом у референтном међународном научном часопису што је етичка обавеза аутора у научном истраживању и њеној верификацији. Управо је то и разлог да реномирани домаћи факултети условљавају кандидате тиме што морају пре одбране докторске дисертације, да објаве резултате свог истраживања у научним и међународним гласилима. Квалитет наставног и научног кадра у Војсци Србије један је од предуслова за успешну реализацију наставног процеса у војним образовно-научним институцијама, као и за успешну и пуну акредитацију војних наставних и научних установа. Мерила квалитета наставно-научног кадра дефинисана су одговарајућим подзаконским актима (правилницима) о вредновању научних резултата истраживача [12], односно наставника (на пример „Критеријуми за стицање звања наставника на Универзитету у Београду, фебруар 2008. године, www.bg.ac.rs).

Мерило квалитета научног кадра јесте коефицијент научно-стручне компетенције. То је свеобухватни показатељ који квантификује и обједињава

све аспекте рада и ангажовања. Једна од компонената коефицијента научно-стручне компетенције су „радови међународног значаја“. Радови објављени у међународним научним часописима са референтне листе, сходно прописаном систему вредновања, представљају један од најзначајнијих показатеља научно-стручне компетенције научног и наставног кадра.

Предуслови публиковања радова у међународним научним часописима обухватају више елемената: познавање предметне области и конкретне научне проблематике, владање методологијом израде научних саопштења, добро познавање бар једног светског језика и минимална количина научног доприноса аутора.

Наука и научна комуникација

Наука. Постоје различите дефиниције науке. Према једној дефиницији наука је систем знања којим се објашњавају појаве у природи, друштву и мисаоном процесу, који се стално проширује откривањем нових истина. Нови научни резултати допуњују постојећа знања или их мењају. Да би нова научна достигнућа постала легитимни део науке морају се учинити доступним широј научној јавности. То се остварује различитим путевима научне комуникације: личним контактом, писмима, извештајима о истраживању, пре свега, објављивањем радова о истраживању у научним часописима.

Научни чланак је извештај о оригиналним резултатима истраживања. Он је резултат примене научних метода које су засноване на научним чињеницама, – научни чланак објављен у научном часопису постао је доступан широј научној и стручној јавности. Изложене научне чињенице и методе у научном чланку и његова доступност у научној јавности обезбеђују могућност другим научницима (и свим заинтересованим) да провере објављене резултате и даље их примењују и дограђују.

Постоји неколико начина разврставања научних чланака. Према законским одредбама [12], категорије научних радова у часопису су следеће: *оригинални научни рад; монографска студија; прегледни чланак; научна критика; полемика и осврт*. Према класификацијама различитих издавача научних часописа о категоризацији радова истичу се оригинални научни радови, прегледни чланци, теоријски радови и примењени радови. У вези с тим, научне критике, полемике или осврт веома су присутни у међународним научним часописима и представљају релативно честу појаву на интернационалној сцени у односу на националне часописе. Аргументоване и објективне критике, полемике и осврти сматрају се уобичајним начином комуникације у научној кореспонденцији и, по правилу, присутнији су у разматрању резултата из домена граничних области, односно оних проблема који представљају још увек отворена питања у науци.

ПРЕЛИМИНАРНА ВРЕДНОСТ НАУЧНОГ ЧЛАНКА У ПОСТУПКУ МЕРЕЊА НАУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ АУТОРА ОДРЕЂУЈЕ СЕ ПРЕМА ВРЕДНОСТИ ИЛИ КАТЕГОРИЈИ НАУЧНОГ ЧАСОПИСА У КОЈЕМ ЈЕ ТАЈ ЧЛАНАК ОБЈАВЉЕН. НАДГРАДЊА ВРЕДНОСНОГ КВАЛИТЕТА ЧЛАНКА МЕРИ СЕ, У КАСНИЈИМ ФАЗАМА, БРОЈЕМ ЦИТАТА.

Научни часопис је периодична публикација посвећена одређеном научном проблему, методи или дисциплини, која приказује одабране и стручно проверене радове различитих аутора. Сврха постојања научних часописа јесте обезбеђење и реализација научне комуникације. Научна комуникација је процес размене нових научних информација ради њихове провере, примене и њиховог ширења и побољшања.

У свету постоји велики број научних часописа који обухватају практично све научне области и дисциплине. Такође, веома је велики број часописа за једну посебну научну област. Тако на пример, за област „операциона истраживања“ и „наука о менаџменту“ (*Operational Research & Management Science*) постоји више од шездесет различитих међународних научних часописа.

Научни часопис је онолико утицајан колико је читан и коришћен. Један од кључних формалних показатеља утицајности часописа јесте број цитата радова из дотичног часописа. Цитираност, као и други фактори обрађују се на одређени начин и изражавају се на основу јединственог показатеља вредности једног часописа. Тај показатељ вредности и утицајности часописа назива се импакт фактор (*Impact Factor – IF*) и изражава се нумерички као децимални број добијен дељењем броја цитата и броја објављених радова у часопису.

Јасно је да се цитираност радова у једном часопису, као и многи други фактори, с временом мењају. Повремено се појављују и нови часописи. Те динамичке промене у животном веку научних часописа прате се организовано и објављују у специјализованом часопису *Journal Citation Reports SCI, SSCI (ISI* листе). Сваке године међународни научни часопис добија нову бројчану вредност својег импакт фактора и, сходно томе, своје место на ранг листи свих часописа према научним областима.

У зависности од места на ранг листи један научни часопис може бити разврстан (према класификацији у Србији, [12]) у једну од три категорије:

- *врхунски међународни научни часопис* (ознака M21, према Правилнику о вредновању [12]). У категорији врхунских међународних научних часописа налази се првих (најбољих) 30% часописа са референтне *ISI* ранг листе.

- *истакнути међународни научни часопис* (ознака M22). У категорији истакнутих међународних научних часописа налазе се часописи између првих 30 и 50% са референтне *ISI* ранг листе.

- *међународни научни часопис* (ознака M23). У категорији међународних научних часописа налази се преосталих 50%, што представља „доњу половину“ са референтне *ISI* ранг листе.

Брендирање, одржавање и развој препознатљивости и утицајности научног часописа јесте дуготрајан и захтеван процес. То је примарни задатак издавача и уредништва часописа, који добро осмишљеним активностима, механизмима

и дугорочном политиком развоја обезбеђују пре свега висок квалитет радова које објављују, агилну техничку подршку и кореспонденцију са ауторима и рецензентима. Само висок квалитет, а никако декрет (наређење и сличне административне мере), обезбеђује успех на захтевном „научном“ тржишту.

Верификација компетентности

Научна компетентност вреднује се квантитативно преко коефицијента научне компетентности. За свако изборно научно звање утврђена је минимална потребна вредност тог коефицијента, као и његова структура. Научна достигнућа на међународној научној сцени вреднована су више од резултата који су постигнути у земљи. На пример, рад у врхунском међународном научном часопису вреднује се са осам (8) бодова, док се рад у водећем часопису националног значаја вреднује са два (2) бода [12].

У неким државама постоје другачији и софистициранији системи бодовања. Тако на пример у Чешкој Републици у процедури вредновања радова у међународним часописима узима се у обзир вредност импакт фактора часописа. Та вредност се затим множи са коефицијентом 140 и додаје се константа од пет (5) бодова. За илустрацију тог начина вредновања следи пример: рад у домаћем – чешком часопису (који није у категорији референтних међународних часописа) вреднује се са четири (4) бода. Рад у међународном часопису чији импакт фактор има на пример вредност један (1) доноси 145 бодова! Истовремено, вредност књиге објављене на чешком језику доноси 20 бодова!

Постоје фактори који иду у прилог тој логици вредновања, односно високом нивоу преференције међународне научне сцене у односу на домаћу, то су:

– *конкурентција, селекција, квалитет*. Међународна научна сцена је далеко шира од било које националне, чиме је конкурентција већа, а селекција оштрија, што у коначном производи виши квалитет објављених радова. Ниво прихватања радова у најбољим научним часописима је око десет процената. Као пример за издавачку политику једног врхунског међународног научног часописа послужиће извод из годишњег извештаја часописа *Management Science* за 2008. годину (доступно на интернету). У Редакцију тог часописа 2007. године примљено је 1.208 радова, док је прихваћено 126. У 2008. години примљено је 833 рада, а прихваћено 83.

– *независност*. Референтни међународни научни часописи обично су независни од ауторитета и утицаја са стране (без обзира на утицај аутора, његове организације или утицајних центара моћи). Једини ауторитет који се поштује јесте снага научног аргумента. Издавачи тих часописа су реномиране и тржишно самосталне издавачке куће које су свој углед стекле управо обезбеђењем квалитетних и оригиналних радова стога је мало вероватно да ће подлећи притиску објављивањем некавалитетног рада.

– *контрола*. Поступак рецензирања рада је: захтеван (прихватају се само најбољи радови); транспарентан (аутор се обавештава о сваком догађају у вези са статусом достављеног рада); вишеструк (бар два рецензента); стандардизован (дефинисани критеријуми квалитета и начини вредновања); документован (рецензенти морају да конкретизују и образложе своје примедбе); тајан (аутор не зна ко су рецензенти); потпун (аутор добија званично обавештење да ли је његов рад прихваћен или није) и дуготрајан (од неколико месеци до годину дана). Све ове карактеристике су у функцији обезбеђења објективности и реалне оцене квалитета рада.

– *доступност*. Радови објављени на међународној научној сцени, по правилу, написани су на неком од светских језика. Тиме они постају доступни читалачкој и стручној јавности широм света и превазилазе било који национални оквир. Име и презиме аутора, назив организације у којој ради и земље из које долази постају присутни и познати широком кругу читалаца и потенцијалних корисника.

– *отвореност*. Међународни научни часописи отворени су за сваког аутора без обзира на политичка, идеолошка, верска, етничка, добна, полна, рођачка, земљачка, интересна и друга обележја. Једино је важан квалитет и садржај рада. Поред тога, отвореност подразумева отвореност за научну критику и сучељавање научних аргумената. То је посебно присутно у граничним научним областима где постоје још увек нерешени проблеми и различита виђења потенцијалних решења.

– *етика*. Од аутора се очекује и захтева да у радовима за међународне научне часописе следе елементарна правила пристojности и професионалне коректности. Једна од најтежих повреда етичког кодекса јесте плагијаризам, односно приказивање туђих резултата као сопствених. Аутор мора следити коректан и унапред дефинисан начин цитирања и навођења резултата других аутора.

Разлике између домаће и међународне научне сцене према наведеним факторима су посебно изражене у случају „малих“ земаља (малих према: броју становника, нивоу развијености науке, образовања, привреде и тако даље). Мале земље имају мање научника, научних и наставних институција, часописа и тако даље. У малим срединама велика је вероватноћа међусобног познавања научника, уредника, рецензената, издавача и других субјеката што отежава постизање непристрасности у оцењивању и вредновању научних достигнућа. Већина научних и стручних часописа по правилу објављује се на матерњем језику (мале) земље, па је самим тим и ограничена доступност тих радова другим научницима као и потенцијална утицајност објављених научних резултата без обзира на њихову вредност.

Из изложеног може се закључити о потпуној оправданости преференција у вредновању научних резултата на међународној сцени у односу на домаћу. У прилог томе могу да се наведу и позитивна искуства других малих земаља (на пример Чешке Републике).

Рецензија – контрола квалитета

Да би рад био прихваћен за објављивање, мора поседовати квалитет, оригиналност и значај, односно нешто ново у односу на постојеће стање. Рад мора испуњавати одређене стандарде писменог изражавања у погледу језика, стила, структуре и терминологије која је општеприхваћена у научној области. Високи захтеви у погледу квалитета рада постижу се строгом селекцијом. Поступак рецензије један је од кључних филтера којим се долази до заиста квалитетних радова.

Понекад уредништво часописа детаљније дефинише скуп критеријума и начин оцењивања. Ради илустрације, следи скуп критеријума оцењивања чланака за један врхунски међународни научни часопис – *Европски часопис за операциона истраживања* (*European Journal of Operational Research*, www.sciencedirect.com/science/journal/03772217).

То су следећи критеријуми:

- адекватност теме за дотични часопис;
- степен оригиналности;
- ниво доприноса и применљивост резултата у односним научним областима;
- јасноћа интерпретација и сагласност закључака са резултатима;
- структура и организација потцелина рада;
- стил писања, јасноћа и разумљивост (енглеског) језика;
- процена ауторовог познавања тренутног стања у области којој припада рад;
- адекватност наслова рада (према изложеном садржају рада);
- адекватност апстрактa и кључних речи;
- логичка и техничка коректност рада;
- примереност обима (дужине) рада;
- коректност навођења литературе и
- поређење оцењиваног рада са сличним радовима објављеним у врхунским научним часописима.

Наведени елементи, осим последњег, оцењују се на скали од један до пет, при чему је један (1) најлошија оцена, а пет (5) најбоља. Последњи елеменат (поређење оцењиваног рада са сличним радовима у најбољим часописима) вреднује се на шестостепеној скали, која у суштини одговара академском оцењивању од пет (5) до десет (10) (испод нивоа потребног за публикавање; најнижи ниво; испод просечно; просечно; напросечно; највиша категорија).

Поред бројчаних оцена претходних елемената, додатно је могућ и описни коментар, примедбе, савети и питања рецензента за аутора (на посебној страници, у слободној форми). На крају се даје сумарна оцена у форми

коначне препоруке, односно да ли да се рад прихвати и објави, или не. Та закључна оцена квалитета достављеног чланка такође се изражава на одговарајућој вишестепеној скали: 1. неприхватљиво; 2. потребне суштинске промене рада; 3. прихватљиво с мањим исправкама и 4. прихватљиво без икаквих промена.

Динамика процеса публиковања

Референтни научни часописи, по правилу, имају јасно истакнута упутства за потенцијалне ауторе, где се наводе програмска оријентација часописа, стандарди за техничку припрему рада и начин подношења. Потенцијални аутор треба унапред да зна скуп потенцијалних часописа у којима би објавио резултате свог истраживања. Ово је сасвим логично, јер истраживач мора познавати област којом се бави што подразумева и праћење научно-стручних часописа. У том смислу, за успешно писање једног рада потребно је проучити и радове других аутора из предметне области и конкретне проблематике.

После завршеног истраживања аутор бира часопис и припрема свој рад у складу с препорукама издавача и шаље га уредништву. Уредник часописа обавештава аутора о пријему рада и оријентационом времену за рецензију.

За рецензију се одређује више рецензената. Рецензенте одређује уредник часописа. Они су признати и доказани научни ауторитети у односној области. Аутор се не обавештава ко су му рецензенти. Предвиђено време за рецензију је од неколико месеци до годину дана.

Процес рецензије је вишестепен и интерактивни поступак. Уредник часописа прослеђује аутору оцене, примедбе, коментаре, савете и питања рецензената. Аутору се даје извесно време да побољша рад, коригује, допуни и тиме задовољи захтеве рецензената. У вези с тим, аутор може да остане при неким својим ставовима ако их додатно образложи, аргументује, одбрани (прави научни ауторитет у улози рецензента, сигурно ће поштовати и „тврде“ ставове аутора ако их он логички и научно објективно докаже и одбрани). Понекад је могућа још једна итерација (круг) рецензија.

Уредник часописа након позитивних рецензија позива аутора да уреди и доради рад у језичко-граматичком и техничко-процедуралном погледу. После завршених техничких корекција аутор шаље рад уредништву које обавља завршну контролу и припрема коначни формат чланка: управо онако како ће изгледати у часопису (та активност траје до месец дана). Коначна верзија рада поново се шаље аутору на завршни преглед и контролу са још једним документом о формалном преносу права да часопис може да објави рад аутора. Аутор прегледа коначну верзију и потписује документ за пренос права за об-

јављивање. Тиме је највећи и најтежи део посла око публиковања рада завршен. После наведених активности коначна верзија рада прослеђује се „у ред чекања“ за објављивање (што може потрајати и годину дана – у зависности од организационе природе часописа и других фактора). Ипак, ово чекање олакшавају два фактора: *прво*, рад је доступан у електронској форми на интернету и *друго*, чланак добија идентификациони број који се може користити за цитирање, документовање и друге потребе аутора, али и осталих корисника. Потом, уредништво часописа обавештава аутора о свим релевантним догађајима који су у вези с чланком (тачан број издања и датум објављивања рада, ранг часописа и његов импакт фактор и тако даље).

Оспособљавање за писање научних радова

Најпре, ко пише научне радове? Према Правилнику о вредновању научноистраживачких резултата [12], основни услов за најниже истраживачко звање „истраживач – приправник“ јесте успешност на основним студијама са просечном оценом осам (8) или више. Слични критеријум важи и за наставни кадар у војној организацији [13]. Логика је јасна: неопходан предуслов за даљу изградњу научних или наставних компетенција јесте просечан ниво успеха на основним академским студијама где се управо почиње са упознавањем и увођењем у одговарајуће научне дисциплине. Да би кандидат дао свој допринос науци мора добро да познаје односну научну дисциплину или више њих. Полазни показатељ нивоа елементарног владања тим научним дисциплинама, управо је просечна оцена са основних студија. Поред тога, успех на основним студијама сведочи о интелектуалним потенцијалима, радним навикама, односу према обавезама и другим карактеристикама неопходним за научни и наставни рад.

Међутим, при регрутовању научног и наставног подмлатка неретко се ти предуслови не испуњавају у потпуности. Полазни научно-стручни потенцијал слабијег квалитета очекивано производи сличне резултате и у погледу верификовања научних достигнућа на међународној сцени. Није логично и није довољно јасно на основу чега се успешност на основним студијама занемарује и уводи очекивање да ће се испод просечан успех на основним студијама надокнадити у каснијем научном или наставном раду.

Оспособљавање за научни рад обавља се путем последипломских студија (ПДС) и посебних наставних садржаја у погледу предмета „Методологија и организација научно-истраживачког рада“ и слично. Управо је ту место за упознавање са врстама научних публикација и начином израде различитих писмених саопштења. Постоји много књига у којима се разматрају питања о методологији научног рада и писању научних саопштења, [5, 6, 7, 15, 19, 20].

Други важан елеменат јесте одлично познавање конкретне научне дисциплине или више њих како би се имала јасна слика о томе шта је познато, а шта је још увек отворен научни проблем. Да би се то постигло треба да се прати најновија научно-стручна литература за конкретну област. У начелу, те спознаје почињу у периоду докторских студија (односно магистарских – према старом систему ПДС). Улога ментора као и свих наставника на последипломским студијама веома је важна за младе истраживаче, зато што им они у почетној фази рада ненаметљиво усмеравају њихов рад.

За све ово, нужно је добро познавање бар једног од светских језика што је предуслов да се релевантни и оригинални научни садржаји уопште могу разумети. Наиме, најновија научна достигнућа најпре се појаве у међународним научним часописима, касније у књигама, а најкасније у преводима тих књига и уџбеницима. Треба истаћи да је највећи број међународних научних часописа писан на енглеском језику, стога је познавање страног језика императив како за праћење савремене научне литературе тако и за писање радова за међународне научне часописе. Потпуно ослањање потенцијалног аутора на накнадно превођење, макар и од стране професионалног преводиоца, није упутно јер у свакој научној области доминира специфична стручна терминологија и тако даље.

Следећи елеменат чине индивидуалне карактеристике личности: аналитичност, инвентивност, упорност, критичност, самокритичност, храброст и тако даље. Научно-истраживачки рад је креативна и атрактивна активност, али са неизвесним исходом. У том смислу истраживач мора да поседује наведене карактеристике како би се што успешније изборио са непознаницама и изазовима научног истраживања. Потреба за одличним познавањем одређене научне области у пракси подразумева следеће: непрекидно праћење савремене научне литературе (часописа и књига), прикупљање, преглед и селекцију референтних научних извора, што захтева велику и константну упорност, аналитичност и истрајност.

Избор часописа

Питање избора часописа у којем се жели објавити одређени научни резултат не би требало да постоји као посебан проблем. Наиме, оправдано је претпоставити да је аутор који има неки научни резултат са потенцијалом за објављивање (не само на међународној сцени), већ упознат са скупом часописа где се објављују слични научни резултати. Такве информације саставни су део његовог образовања и истраживачког рада.

Постдипломске студије као и други облици постдипломског усавршавања, подразумевају активан приступ и консултовање шире литературе него

што су то учбеници. Потенцијални аутори који су већ доктори наука, по природи ствари треба да су информисани о тематици домаћих и међународних научних и стручних часописа, конференција итд., из одређених научних области. На основу тих сазнања потенцијални аутор има јасну слику о томе ко (који аутори) се још бави са сличним проблемима, где је резултате истраживања објавио и када и тако даље.

С обзиром на тренутну ситуацију у домаћој науци о тим питањима – неколико практичних упутстава.

Под претпоставком да је потенцијалном аутору доступна информациона технологија (интернет, приступ електронским базама научних информација, електронским сервисима националне библиотеке, електронским публикацијама међународних часописа и тако даље), олакшано је питање проналажења часописа и његовог избора. На основу електронске претраге научних области одмах се добија листинг међународних часописа укључујући и преглед припадајућих вредности импакт фактора за неколико последњих година. У Србији ту услугу пружа Народна библиотека Србије (www.nbs.ac.rs) на свом интернет сајту.

Следећи корак након проналажења скупа потенцијалних часописа, јесте упознавање са његовим садржајем, односно детаљнији увид у уређивачку политику сваког од њих. Многи часописи јасно истичу за које научне области и проблеме су заинтересовани и какве радове очекују. На основу тих информација о часописима, као и на основу објективног (и самокритичког) мишљења о дметима својих резултата које жели да објави, аутор процењује где припада његов научни резултат. Након тога се фокусира на припрему и техничко уређење чланка према инструкцијама које добија од изабраног часописа.

Постоји још један ефикасан пут до међународних научних часописа, а то су међународне научне конференције. Наиме, развијена је пракса да се научне - конференције (или њихове поједине секције) усмеравају на унапред дефинисани научни проблем. Научници се позивају да приложе своја решења и виђења о декларисаном проблему. Следећи корак јесте избор најбољих радова са конференције и њихово прослеђивање одговарајућим научним часописима.

У овај ланац од организатора конференције, програмског одбора, уредништва часописа до аутора укључују се и разне институције и организације из области науке и привреде које су заинтересоване за решавање сопствених проблема. Тиме се на брз и ефикасан начин прожима наука и пракса. Отежавајућа околност у случају међународних научних конференција јесте у чињеници што је учешће на међународној научној конференцији условљено уплаћивањем котиације. Организатори конференција понекад обезбеђују бесплатни приступ ауторима из мање развијених земаља који су доставили оригиналне радове. Међутим, с тим олакшицама не треба рачунати у системском приступу развоја науке у једној земљи.

Последњих десетак година коришћењем интернета процес проналажења научних часописа и њихов избор веома је олакшан. Помоћу веома скромних

ресурса аутори су у могућности да остваре значајне резултате активностима „с дистанце“, тј. да публикују радове и да буду присутни у међународном научном простору, а да при томе уопште не напусте своје пребивалиште. Та могућност је посебно значајна за официре који имају шта да кажу о војној струци и науци, али нису имали срећу да буду изабрани на школовање и бројне језичке и друге курсеве, како то истиче и генерал Клемесен [3].

Концепт и структура рада

Писању чланка за научни часопис треба да претходи одговарајуће истраживање јер чланак не треба да буде сам себи сврха, већ треба да проистекне из одређених претходних спознаја. Такође, као вид комуникације, чланак је упућен одређеној публици – читаоцима који су заинтересовани за одређену научну и стручну проблематику.

Поред тога, писању рада претходи период концептуализације научног извештаја у којем аутор осмишљава садржај и начин излагања. При томе полази од одређеног научног проблема и своје идеје за обраду, опис или решавање тог проблема. Развој концепта чланка обухвата: формулисање радног наслова; дефинисање радних подналова – тј. главних целина рада и избор литературе која ће бити цитирана у раду. Избор литературе је спона између ауторових резултата који ће бити приказани у раду и радова других аутора који се односе на разматрани проблем. Резултати других аутора се, по правилу, наводе већ у уводном делу чланка с циљем да се објективно документује и јасно разграничи нови, оригинални допринос аутора у односу на постојећи фонд знања.

Добар избор цитиране литературе и њено одговарајуће навођење у тексту има три сврхе: *прво*, даје информацију да је аутор упознат са најважнијим и најновијим достигнућима у одређеној области; *друго*, олакшава рад уредника (препознавање, разврставање, избор рецензената и тако даље), олакшава рад рецензената као и самих читалаца – усмеравањем на конкретан и познат контекст научног проблема и *треће*, показује ниво професионалности и етичности аутора и његов позитиван однос према колегама који се баве сличном проблематиком, као и респект према најзначајнијим достигнућима у одређеној области.

Наслов је прва тачка сусрета читаоца с радом. Наслов треба да буде (конкретно и коректно) у вези са садржајем који се даје у раду. Наслов мора бити кратак, али и атрактиван. Пожељно је да садржи и неку од кључних речи. Општи и неодређени термини неће привући пажњу читалаца, али ће рецензент вероватно тражити корекцију наслова зато што једнозначно представља суштину рада. Колико год да су научни резултати изложени у раду заиста нови, први пут се представљају, реч „нови“ (ново, нова) требало би избегавати у наслову. Тај епитет је могуће користити у излагању садржаја,

али у наслову он није пожељан јер не даје срж новог научног доприноса, већ говори о оцени аутора или о перцепцији квалитета рада.

Апстракт или сажетак. То је кратки приказ најважнијих делова и сврхе рада. Дужина сажетка изражава се бројем речи, на пример, од 100 до 200 речи и тако даље. Сврха сажетка је да информише потенцијалног читаоца о проблему, намени, садржају и његовој важности. Значај апстракта је велики. По правилу, међународни научни часописи ограничено су доступни нашим читаоцима или институцијама зато што им је потребан претплатнички однос. Међутим, наслов рада, име аутора и апстракт доступни су без обзира на било каква ограничења па отуда следи и важност апстракта као својеврсног „излога“ за садржаје који су дати у раду.

Кључне речи представљају скуп од неколико (од три до пет, ретко више) најважнијих терминолошких одредница – стандардизованих и општеприхваћених у одређеној научној области. Уредништва неких часописа нуде своје стандардизоване листе кључних речи и захтевају њихово коришћење, што аутору у суштини олакшава његов рад. Важност кључних речи је велика, а практичну примену имају пре свега у процесу аутоматизоване претраге електронских садржаја, што обезбеђује видљивост и присутност чланка у стручној јавности. Добро одабране кључне речи јасно ће позиционирати рад из аспекта припадности одређеној научној области и проблематици.

Увод је место где се јасно декларише шта је конкретно проблем, предмет, циљ и допринос рада; које хипотезе се разматрају; где је његово место у контексту осталих знања у дотичној области и шта су други аутори написали о тој проблематици; које методе су коришћене и како је организована структура подцелина.

Разрада обухвата неколико централних подцелина у којима се детаљно излаже проблем који аутор предлаже и начини његовог решавања. Даје се приказ примењене методологије и комплетан опис експерименталних услова тако да га је могуће поновити и тиме проверити наводе аутора. Ставови, мишљења и закључци аутора морају бити поткрепљени проверивим и доступним чињеницама и доказима.

Закључак, у њему се резимира шта је био проблем а шта је његово решење и зашто је то важно. Даје се мишљење о применљивости резултата и предлог за могуће правце даљих истраживања.

Захвалност се наводи уколико има потребе истаћи помоћ било које врсте од значаја за реализацију истраживања, а обавезно уколико је истраживање урађено уз материјалну или другу помоћ одређених институција.

Референце или списак литературе, то је приказ извора које је аутор користио у истраживању и на које има потребу да се позове током излагања својих садржаја. Препорука је да списак литературе, ако то уредништво изричито не ограничи, обухвати од десет до петнаест извора. Литературу на коју се аутор не позива у тексту не треба ни наводити у списку извора. Сва наведена лите-

ратура мора бити доступна другима, релевантна и новијег датума с изузетком најпознатијих и најважнијих наслова који на неки начин представљају „класику“.

Додаци су необавезна могућност за приказ додатних садржаја који нису могли да буду део рада или то није било примерено. Могу бити у форми фуснота (на дну странице где се позива на њих), енднота (на крају рада као напомене), или као посебно додате целине на крају рада (апендикси). Научни чланци су релативно кратки, најчешће до једног ауторског табака (16 страница, 28.800 карактера), стога није упутно правити додатке. Неки часописи то изричито забрањују, јер је то у суштини понављање познатих ствари (за ту намену служи позивање на референце током излагања у тексту).

Језик писања. Језик радова у међународним научним часописима је један од светских језика, најчешће енглески језик. У научним радовима доминирају научни и стручни термини, па је отуда пожељно да аутор добро влада страним језиком, јер је готово извесно да ће доћи до грубих термилошких одступања ако све остави преводиоцу који није оспособљен за стручне преводе, односно не влада терминологијом за конкретну научну област. У писменом изражавању треба користити стандардне књижевне варијанте српског језика, без жаргона, нестандартних скраћеница (свака скраћеница мора бити објашњена први пут када се примењује), архаизама, локализама и слично.

Стил писања. Начин изражавања мисли треба да буде јасан, логичан, конзистентан, кратак, директан. Реченице морају да прате ток мисаоног процеса и да се смислено надовезују једна на другу. Сваки параграф је једна потцелина, која има своје тежиште најчешће на почетку или на крају параграфа. Не треба понављати оно што је већ речено, односно доказивати оно што је очигледно, нити дуплирати објашњења и описе.

Етика писања подразумева коректно цитирање и навођење других аутора и извора, али је неприхватљиво да у раду има плагијаризма, неистина, неаргументоване критике, вређања (личности, нације, расе, вере и томе слично).

Закључак

Уместо класичног закључка следи један пример успешне реализације објављивања рада на међународној сцени као и потенцијалне поуке из овог случаја.

На Европској конференцији о операционим истраживањима ЕУРО XX, одржаној на Родосу, (Грчка, јул 2004), било је присутно 530 учесника и приложено 372 рада (према извештају са адресе европског друштва за Операциона истраживања: www.euro-online.org). После конференције организатори су одабрали 17 радова, [1], међу којима је био и рад аутора који је добио могућност да га објави у престижном међународном научном часопису: *European Journal of Operational Research* (импакт фактор за 2008. годину овог часописа је 1.627; извор:

www.elsevier.com/decisionsciences). Након позитивних оцена два рецензента рад је прихваћен током 2006. године; пред крај 2007, разврстан је у конкретан број часописа, а на објављивање је стигао средином 2008. године [4]. Мора се истаћи да финансијски разлози нису допустили аутору ни уплату котизације ни одлазак на конференцију. Зато је предусретљивост организатора да и поред тих чињеница разматра рад равноправно са свим другим радовима, за сваку похвалу. Током процеса публиковања уредништво часописа водило је рачуна о коректном, благовременом и потпуном информисању аутора о стању и статусу рада.

Садржај тог чланка директно је проистекао из доктората „Истраживање модела и метода масовног опслуживања за примену у војним процесима“, који је одбрањен 7. јуна 2005, на Војној академији у Београду. Истраживачке способности и проблематика у дисертацији директно су проистекли из последипломских студија који су реализовани на некадашњој Војнотехничкој академији, али такође и на богатом трупном искуству аутора. На основу досадашњих истраживања о тим и сличним проблемима аутор је консултовао обимну литературу (више стотина извора), већином је то била страна литература што је подразумевало употребно познавање страног (енглеског) језика.

Те чињенице указују на више закључака. *Прво*, да је могуће остварити и на међународној сцени верификовати врхунске резултате у бављењу војном науком. *Друго*, да је за то потребан континуиран и квалитетан истраживачки рад. *Треће*, да практична искуства и потребе праксе прожете научним радом могу довести до вредних помака у науци, а потом и у пракси. *Четврто*, да су достигнућа у једној научној дисциплини од користи и у другим научним областима. *Пето*, да је могуће ефикасно савладати језичку баријеру у коришћењу страних језика у усменом и писменом изражавању, чак и самосталним учењем страних језика. *Шесто*, стереотип о дискриминацији аутора са ових простора на међународној сцени потпуно је погрешан и више не може да буде оправдање.

Оправдано се претпоставља да Војска Србије има кадровске потенцијале који би је успешно представљали на међународној научној сцени, али су потребне одређене промене да би се то остварило – подигло са нивоа појединачних случајева на ниво правила.

Литература

1. Editorial (Bisdorf R., Meyer P., Siskos Y.): „OR and the management of electronic services – EURO 2004“, *European Journal of Operational Research*, Vol. 187, 2008, pp.1293–1295.

2. „Критеријуми за професионалну војну службу“, специјални прилог, *Одбрана*, бр. 16, Београд, 15. мај 2006.

3. Michael, H. Clemmesen, Brigadier General: „The Colonel's Course – a Shortcut to Defence Development“, *Baltic Defence Review*, No. 5, (2001): 7–11.

4. Nikolic, N.: „Statistical integration of Erlang's equations“, *European Journal of Operational Research*, 187(3) (2008), 1487–1493.
5. Савић, Ј.: *Како написати, објавити и вредновати научно дело у био-медицини*, Култура, Београд, 1996.
6. Сакан, М.: *Израда стручних и научних радова*, Прометеј, Нови Сад, 2005.
7. Сакан, М.: *Методологија војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.
8. Ђорђевић, С.: „Управљање људским ресурсима у систему одбране Републике Србије“, *Војно дело*, бр. 4, 2007, стр. 72–92.
9. Петровић, А.: „Путокази за војну службу“, *Одбрана*, бр. 81, 1. фебруар 2009, стр. 30–31.
10. „Правилник о критеријумима за стицање научних звања у војним научним установама“, *СВЛ*, број 21, Београд, 2000.
11. „Правилник о научној делатности у Савезном министарству за одбрану и ВЈ“, *СВЛ*, број 9, Београд, 2001.
12. „Правилник о поступку и начину вредновања, и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживача“, *Службени гласник Републике Србије*, број 38, Београд, 2008.
13. „Правилник о организовању последипломских студија, начину полагања усменог докторског испита и одбрани докторске дисертације у високим војним школама“, *СВЛ*, број 5, Београд, 1995.
14. „Стратегијски преглед одбране“ – нацрт, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2008.
15. Зајечарановић, Г.: *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977.
16. „Закон о научноистраживачкој делатности“, *Службени гласник Републике Србије*, број 110, Београд, 2005.
17. „Закон о војним школама и научноистраживачким установама“, *СВЛ*, бр. 27/94, 41/99, 40/05.
18. „Закон о високом образовању“, Република Србија, Београд, 2005.
19. Зеленика, Р.: *Методологија и технологија израде знанственог и стручног дела*, Савремено паковање, Београд – Земун, 1988.
20. Žugaj, M.: *Osnove znanstvenog i stručnog rada*, ROGD „Zagreb“, Samobor, 1989.

Датум пријема чланка: **11. 11. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА И БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНА – ПЕРСПЕКТИВЕ И НОВИ ИЗАЗОВИ

Тодор Мирковић

Универзитет за мир Уједињених нација
Европски центар за мир и развој

Балкан карактерише његова мултиетичност, мултиконфесионалност и мултикултуралност. Оне нису увек коришћене као предности, већ често и као узроци спорења, чак и међусобног сукобљавања. Због свог изузетно значајног геостратегијског положаја – Балкан је вековима био мета великих сила и одређиште ратних похода, који су доносили велике промене и нове изазове.

Током последња два миленијума на Балкану су доживеле свој крај најмање три империје: Римска империја, Отоманска империја и Аустроугарска империја. Поред многобројних освајачких и ослободилачких ратова, на Балкану је започет Први светски рат који је донео крупне и далекосежне геополитичке и друге промене у овом делу света. Сем распада Аустроугарске монархије, суштину тих промена представљао је настанак једне нове државе Јужних Словена – Југославије, чије трајање није било дугог века (седамдесет година постојања). Распад Југославије праћен је оружаним сукобима, огромним људским страдањима и материјалним губицима. Такође, на основу њеног распада дошло је до крупних геополитичких, демографских и других промена. Уместо једне земље, релативно стабилне и просперитетне, на истом простору створено је шест слабих држава и шест малих економија, са могућношћу да се „балканизација“ (или „дебалканизација“) настави. Продубљена међунационална и међуверска нетрпељивост, економска заосталост и глобалне финансијске кризе прете новим изазовима – у противном, започето нестајање неких балканских народа може да се настави и убрза.

Кључне речи: *Балкан, дезинтеграција, последице рата, перспективе, изазови.*

Увод

Вероватно да се савремени свет никада није суочавао са толико изазова и претњи његовом даљем одрживом развоју, па чак и опстанку, како у глобалним размерама тако и у регионалним и локалним. У питању су брзе климатске промене и све већи поремећаји у природи; динамичан и неуравнотежен демографски развој (експанзија једне и опадање друге расе или групе народа и, у вези с тим, снажан притисак с југа и истока према северу и западу); крупне економске промене и нагли поремећаји на међународном тржишту роба и услуга које је праћено глобалном економском кризом или кризама; обнављање трке у наоружавању, освајање нових војних технологија, пролиферација средстава за масовно убијање и разарања и претња новим оружаним сукобима мањих или већих размера.

Многе од наведених појава прете Балкану и његовим народима, који имају и додатне специфичности и изазове. Смештен између три континента, Балкан је раскрсница на којој се сусрећу и сукобљавају велике политике и цивилизације. Вековима је био бојиште на којем су се водиле велике битке и губиле, настајале велике цивилизације и империје и нестајале, спроводиле велике миграције и демографске промене. Резултат тих промена је његова мултиетичност, мултиконфесионалност и мултикултуралност – вредности које кроз историју (а ни сада), нису коришћене као предности, већ као узрочници нетолерантности, па чак и сукоба.

Савремени Балкан се налази у процесу друштвене трансформације и економске транзиције – послератног опоравка и грађења нових унутрашњих, међудржавних и међународних односа. Оружани сукоби вођени на подручју тзв. западног Балкана током деведесетих година прошлог века имали су веома крупне социјалне, економске, геополитичке и друге последице, чије уклањање захтева веома много људских и материјалних напора. Савладавање оружаним сукобима значајно продубљеног јаза међунационалне, међуетничке и међуверске нетрпељивости неће бити ни мало лак посао, а он мора да се спроведе средствима и методима који не захтевају нове жртве и нова страдања, јер је већина нација на Балкану крочила на пут нестајања са ових простора.

Географско одређење Балкана и његове карактеристике

У литератури (лексикографским и енциклопедијским издањима) различито се дефинише појам *Балкан*. Географски, најчешће се изједначава са *Балканским полуострвом*¹ чија се северна граница одређује повлачењем линије

¹ 'Балкан назван и Балканско полуострво најисточније је полуострво од три велика полуострва на југу Европе' (Encyclopedia Britannica, 2005 Edition).

Одеса – Трст, а јужна грчким острвима. Балканско полуострво одређује Црно море на истоку, Јадранско море на западу и Средоземно море на југу. На том простору (око 750.000 km²) до деведесетих година прошлог века налазило се шест земаља: Албанија, Бугарска, Грчка, Југославија, Румунија и Турска.² После насталих промена, крајем 20. века и на почетку 21. века, на Балкану се налази десет држава (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Хрватска, БЈР Македонија, Румунија, Словенија и Србија),³ од којих је највећа Румунија са територијом од 238.391 km² и двадесет два и по милиона становника, а најмања Црна Гора (13.812 km² и око 600.000 становника).

Балкански простор насељавају претежно словенски народи, затим Румуни, Грци и Албанци, као и велики број других (мањинских) народа. На Балкану су и три највеће и најзначајније вере овога дела света: *православље*, *католицизам* и *ислам*. Јудаизам и протестантизам на Балкану нису значајније заступљени. Балкан је, према томе, *мултинационалан*, *мултиконфесионалан* и *мултикултуралан* – карактеристике које кроз историју нису допринеле цивилизацијском просвећењу и друштвеном напретку, већ затегнутости у односима, па и сукобима између етничких и верских група.

Народи (седам од десет наведених држава) имају, у основи, словенско порекло: Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Хрватска, Македонија, Словенија и Србија; народи четири државе (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска и Србија) говоре, у основи, истим језиком (донедавно означаваним као српско-хрватски језик или хрватско-српски језик), док народи Бугарске, Македоније и Словеније имају своје језике изворно такође словенског порекла. Народи Албаније, Грчке и Румуније користе своје специфичне, углавном несловенске језике.

Због велике националне и верске измешаности и неуспеха да се формирају државе по принципу 'нација-држава', као и због недостатка развијене демократије, изграђене културе и толеранције, на просторима Балкана долазило је до честих сукоба између држава и народа (сукоби у средњем веку, два балканска рата на почетку 20. века и друго). Најновије промене остварене на геополитичкој карти Балкана нису отклониле опасност од нових међуетничких, међунационалних (међудржавних) и међуверских сукоба. Недавни оружани сукоби вођени на просторима бивше Југославије ради стварања националних држава повећали су међуетничку и међуверску нетрпељивост и прикривену опасност од нових сукоба у *евентуално измењеним међународним условима*. Због тога постојећа ситуација захтева продубљену анализу узрока и последица етничких и конфесионалних сукоба, потенцијалне опасности које из тога произлазе и тражење путева који воде ка стабилном миру и развоју Балкана.

² У претходно наведеном извору Турска се не наводи као балканска земља. Међутим, један део њене територије је на Балкану, сем тога њу историја везује за Балкан. Она сама себе сматра балканском земљом – у тексту она неће бити разматрана у том контексту.

³ У неким изворима као балканске земље наводе се још Мађарска и Молдавија, чије територије делом припадају Балканском полуострву, али оне никада нису сматране балканским државама, изузев Молдавије, као дела Румуније.

Процеси настајања нових нација и држава на Балкану

Историја већине постојећих народа и држава на Балкану је новијег датума – нешто више од једног миленијума, а неке нације (на пример, Бошњаци) – недавно су признати као нација. Једино Грци имају античко порекло, док су остали народи свој национални идентитет и државност стварали у борби за територију и хлеб, а затим за слободу и независност од страних окупатора и за своју афирмацију и престиж у региону.⁴ Тај процес може да се посматра кроз неколико карактеристичних временских периода и/или историјских догађања:

- досељавање Словена и других народа на Балкан у другој половини првог миленијума;
- северозападни Словени у оквиру Аустријске/Аустроугарске доминације;
- период Отоманске окупације централног и јужног Балкана;
- ослобађање од Отоманске окупације и први талас 'балканизације';
- исход Првог светског рата и његове импликације на балканске народе и државе;
- утицај Другог светског рата и Хладног рата на националну свест балканских народа и
- распад Југославије, праћен оружаним сукобима и стварање нових држава и нација.

Најважнији су они догађаји који су се догађали после Хладног рата, али праву 'слику' тих догађања и могућих даљих кретања тешко је одсликати без осврта на прошлост – на процесе настајања нација и држава на Балкану.

Досељавање Словена и других народа на Балкан: национално идентификовање и државно оформљење

Кретање евроазијских народа са североистока ка југозападу крајем прве и почетком друге половине првог миленијума није било посебно организовано и усмерено, нити је праћено писаним документима (на папиру или некој другој подлози). Била су то кретања претежно номадских народа у потрази за новим територијама и бољим условима живота. Због тога се историчари, антрополози и други споре и надмећу у (изналажењу доказа другачијих, од већ усвојених

⁴ Албанци и Албанија су посебна специфичност. Њихово порекло, вероватно, датира од Римске империје, пре свега Илира. После деобе Римског царства, територије данашње Албаније улазе у састав Византије, као део Источне Илирије и остају у њеном саставу у поседу српских владара, краља Милутина и цара Душана. Своју државну независност Албанци су остварили тек после Првог светског рата.

'чињеница)' доказивању предности једних у односу на друге народе.⁵ Досељеници на Балкан градили су свој државотворни и национални⁶ идентитет у тешкој и дугогодишњој борби са староседеоцима, касније у међусобној борби и борби против страних освајача.⁷ У првих неколико векова (до краја 12. века) своје национално обележје и своју државност обликовали су Бугарска, Хрватска, Македонија (словенска), Словенија и Србија. У вези с тим, Албанци, Црногорци и Румуни свој национални идентитет остварили су у периоду Отоманске окупације,⁸ док је бошњачка националност новијег датума – она је произашла на основу изједначавања босанских муслимана са другим народима СФРЈ. Грци су још у античко доба имали свој национални идентитет, али не и изграђену државност. Прерастање концепта 'град-држава' у концепт 'нација-држава' прекинут је догађајима на почетку првог миленијума – подела Римског царства и стварање Византије, у којој су Грци (неко време) имали водећу улогу.

Успон словенских држава и империја и њихов пад

Процес формирања државности и остваривања националног идентитета спроведен је постепеним удруживањем сродних племена – у племенске савезе, жупаније/бановине, кнежевине, краљевине, па чак и царевине. Неки словенски народи остваривали су веће успехе у освајању територија и њиховом контролом, него у погледу успостављања националног и/или државног јединства. Тако су неке краљевине и царевине са својим империјалним амбицијама брзо настајале и нестајале.⁹ Карактеристичан пример у том погледу је Бугарска, коју ће (готово по истом рецепту) следити словенска Македонија и Србија.

⁵ Новије теорије, на пример, о Србима као најстаријем народу Европе, Хрватима персијског или аријевског порекла, словенским Македонцима као потомцима Александра Великог и тако даље.

⁶ Појам *нација* дефинише се на различите начине. Према Просветином лексикону, нација је „народ, друштвена заједница људи који говоре истим језиком, који су заједнички преживели политички и културни развој и који су прожети свешћу о узајамној припадности у односу према другим нацијама“. (Вујаклија, М.: ЛЕКСИКОН, Београд, 1980, стр. 599). Иста или слична дефиниција нације постоји и у другим лексикографским издањима. На пример, *La Rouss*: „Нација је велика људска заједница, најчешће настањена на истој територији и поседује историјско, језичко, културно и економско јединство, мање или више јако“. Амерички извори, међутим, појам нације дефинишу и као „Раса, народ једне земље под једном владом“ (Webster's Unified Dictionary And Encyclopedia, H.S. Stuttman Co, Inc, 1959, p. 2918).

⁷ „Велики део балканских народа формирао је свој национални идентитет кроз борбу против репресалија које су им наметали окупатори“. (Bogojević, Radojko: Proceedings of the Third ECPD International Conference)

⁸ Црногорци су, према новијим тумачењима, имали своје друштвене заједнице у 9. веку и 10. веку (Дукља, односно Зета), пре обједињавања Рашке и Зете у једну српску државу.

⁹ „Од тада (10. век) па надаље, балканске државе једна за другом градиле су своје империје, али кратког даха“, (Horvat, Branko: *Ka Balkanskom savezu*, Rad, Zagreb, 1985, str. 87).

Бугари, народ хунско-оногурског порекла, односно туркменског порекла, војно добро организован, крајем 6. века и почетком 7. века снажно је продро на Балкан. Створили су своју државу и систематски ширили њене територије. Поред сукоба са Византијом они су се сукобили са Србима и Хрватима. Под вођством кнеза Бориса (852–889) примају хришћанство и завршавају процес спајања бугарског и словенског елемента – примају словенски језик, али задржавају своје име. Врхунац своје моћи постижу у време цара *Симеона* (893–927), после чије смрти опада превласт Бугара на Балкану и бугарске земље највећим делом улазе у састав словенске Македоније.

Словени, који су населили јужни део Балкана преузимају грчко име – Македонци и у борби са домородачким становништвом, Византинцима и Бугарима свој највећи успех постижу у време цара *Самуила* (976–1014), који је с јаком војском освојио већи део јужног Балкана, Захумље, Рашку, Далмацију са Задром, Срем и подунавску Бугарску. После његове смрти (1018), Македонија, као посебна државна творевина тог времена, практично је престала да постоји.

Сличну шему развоја следила је и средњовековна Србија. После слома Самуилове Македоније водећу улогу на Балкану преузима Византија, а од словенских држава и народа – средњовековна Србија. Велики жупан Рашке, *Стефан Немања* (1112–1200), ујединио је две завађене српске 'државе': Рашку и Зету и ослонцем на цркву¹⁰ и вештим дипломатским маневрима¹¹, прешао је на освајање нових територија. Његови потомци су следили његову политику, ширили територију Србије и градили нове цркве и манастире.¹² Врхунац своје моћи Србија је достигла у време цара *Душана* (1308–1355), који је освојио велики део територије Византије¹³ и прогласио се царем Срба и Грка. После његове смрти Србија је распарчана на већи број државица са владарима¹⁴, који нису били способни да се организовано супротставе надирању Турака. Први пораз српска војска је доживела на реци Марици 1371, а други на Косову пољу 1389. године.

Словени лево од Саве и Дунава (Хрвати и Словенци), мада у изузетно тешким условима, релативно брзо су остварили своју државност и национални идентитет. Успон хрватских кнежевина до пуне независности, на пример, одвијао се око два века, да би на почетку 10. века била успостављена прва хрватска краљевина под вођством краља *Томислава* (910–923). У свом успону, међутим, она долази у сукоб са Мађарима и 1097. године, на Гвозду (Петрова гора) доживљава пораз, даље функционише под влашћу Мађара и с временом губи пуну независност.

¹⁰ Промовисао је Српску православну цркву, али је био велики противник богумилства, против чијих следбеника је предузимао веома оштре, готово драконске мере.

¹¹ Склапање савезништва са Мађарском и са Византијом.

¹² Краљ Милутин, на пример, саградио је четрдесетак цркава и манастира широм Балкана.

¹³ Његова територија захватала је простор око 200.000 квадратних километара.

¹⁴ То се нарочито односи на његовог сина Уроша, који је окарактерисан као *Урош Нејаки*.

Словени, познати као алпски Словени, приликом кретања из средњег Подунавља на запад, у 6. веку и 7. веку, задржали су се на северу Балкана и у источним Алпима. Упркос снажном отпору домородачког становништва, успели су да релативно брзо успоставе своју државност – *Самову* кнежевину, познату као *Карантанија*, која је после Самове смрти (658) изгубила пуну независност и постала зависна према Аварима и Ломбардима, а касније према Немцима, односно Аустријанцима. Без обзира на то што нису имали пуну независност (уз константну борбу и издржљивост), „алпски Словени“ изградили су своју националност – идентификовану као Словенци.

У настојањима да формирају своје друштвено-политичке и економске заједнице, Словени су се неизбежно сукобили са староседеоцима, а затим и једни против других. У том процесу нису формиране нове словенске државе и њихови национални идентитети, него су истовремено развијани нетрпељивост, надметање и сукобљавање, који су повремено подстицани, да би поновно били обнављани и продубљивани.

У градњи односа између балканских народа и држава, значајну улогу је имала подела хришћанства на Источно и Западно хришћанство. Они Словени који су дошли у контакт са хеленском културом и византијском цивилизацијом већином су примили источну (православну) веру, а они који су дошли у контакт са западном цивилизацијом – католичку. Словени северозападно од Саве и Дунава (Хрвати и Словенци – западни утицај) после велике шизме (раскола), 1054. године, постали су католици, док су Срби, Македонци и Бугари (византијски утицај) прихватили православље. „Тај судбоносни чин спречио је Хрвате и Србе да изграде заједничку државу и заједничку националну свест“, наглашава Бранко Хорват (1985).

Балкан и окупација великих сила: очување и јачање националног идентитета

У другом миленијуму новог века, балкански народу су претежно били државно и етнички обесправљени и жртве напада страних сила. Аустријско-мађарска доминација над словенским народима (Словенцима и Хрватима) северозападно од Саве и Дунава, Отоманска окупација централног и јужног Балкана, Први светски рат и Други светски рат, блоковска подела Европе и Балкана и доминација суперсила у време Хладног рата – битно су утицали на цивилизацијски развој балканских народа. Упркос тим и таквим догађајима већ оформљена национална свест балканских народа није гашена; она је даље изграђивана и у неким случајевима пуштала клице национализма, ривалства и сукоба.

Словенци и Хрвати под страном доминацијом

У другој половини првог миленијума Словени који су населили пределе сверозападног Балкана (Словенци и Хрвати) успели су да успоставе своју државну архитектуру и да се етнички идентификују. Међутим, они су релативно брзо изгубили независност и постали су објекат страних сила, пре свега моћнијих суседних држава.

Словенци нису могли дуже време да одрже своју независност јер су били притиснути Францима са запада и Германима са севера; изгубили су је релативно брзо, мада је тешко утврдити време када се то десило. Вероватно је то било почетком 11. века, после дефинитивног распада прве словеначке државне формације – Карантаније. Међутим, иако рашчлањени са честим промена субјеката владања, Словенци настањени на територији садашње Словеније и деловима Аустрије и Италије успели су да очувају свој језик и своје национално обележје.

Хрвати су у оквирима велике Мађарске (касније Аустроугарске) имали прилично висок степен аутономије (некад већу, а некад мању). Задржали су назив 'краљевина' (Краљевина Хрватске и Далмације, од 1558. године – Краљевина Хрватске, Далмације и Славоније), ограничену законодавну (сенат) и извршну власт (бан). У борби за бољи живот и независност систематски је јачала национална свест Хрвата и тежња за пуну националну независност, коју ће – према схватањима данашње Хрватске, остварити тек крајем 20. века.

Ослобађање од Отоманске окупације и обнављање државности балканских земаља

Долазак Турака на Балкан (друга половина 14. века) унео је крупне промене у стање и односе балканских народа и држава. Турци су донели са собом ислам и увели нове норме понашања. Укинули су затечене државе и оформљене нације. Признали су само веру – муслиманску 'као праву', а остале народе који јој не припадају као невернике. Ипак, поштовали су хришћанство и нису скрнављивали хришћанске светиње.¹⁵ Муслимани су, међутим, имали одређене повластице (ослобађање од пореза, пријем и напредовање у служби и друго), што је било привлачно за значајан број Словена и других народа на Балкану да приме муслиманство.

¹⁵ Свето писмо ислама, Куран, тражи да његови верници поштују друге вере и њихова знамења, што су Турци, као окупатори Балкана поштовали. За време њихове окупације, не само да нису рушени постојећи, него су грађени и нови верски споменици.

Успостављањем окупационе власти и нових норми понашања, борбе између претходно оформљених држава и народа – у основи су обустављене. Међутим, поробљеним народима није одговарао наметнути режим, нити материјалне и друге обавезе према новој држави. У вези с тим, због већ изграђене националне свести и ширења појава „преласка“ хришћана у ислам, јавили су се разноврсни видови отпора и борбе против окупационе власти и исламизације. Посебно значајну улогу имала је црква. Она је окупљала народ, будила му свест и градила веру у будућност. У том смислу карактеристичан је пример племенске Црне Горе. После битке на Косову, неке племенске вође су од првих дана организовале отпор окупатору, док су се други приклонили Турцима (и прешли су или су покушали да пређу у ислам). У таквим условима отпор окупатору и исламизацији је ојачан тако да нека племена и њихове територије у окупираном Балкану никада нису били покорени. У тој борби оформљена је и прва црногорска држава на челу са Петром Петровићем Његошем (1795).¹⁶

Отпор окупатору Срби су пружали на разне начине, најчешће – герилским (хајдучким) типом ратовања. Та врста отпора прерасла је у општи отпор – Први српски устанак (1804), у основи неуспео и Други српски устанак (1815). После Другог српског устанка, Србија је добијала и повећавала извесне облике независности, да би пуну независност стекла тек после српско-турског рата 1876. године. У борби за опстанак, слободу и независност код Срба јачао је национални набој и понос припадању својој нацији и вери.

После битке на Косову, Албанци заједно са Србима (дуго времена) одолевали су Турцима. Народни херој албанског народа, Ђурађ Скендербег, четрдесетих година петнаестог века организовао је и водио успешну борбу против турских освајача, али је ипак поражен 1478. године. Скадар и читава територија садашње Албаније укључена је у Отоманску империју, а Албанци масовно прихватају ислам „и постају његови главни поборници. Добијају повлашћен положај у односу на хришћане, нарочито православне Србе“.¹⁷ Тако је хроничан сукоб између Срба и Албанаца још више увећан.

Ослобађање и стварање државности и националног идентитета Румуније значајно се разликује од настајања и развоја јужнословенских земаља. Пре Отоманске окупације Балкана на територији садашње Румуније и Молдавије формиране су две сродне народности – Влашка и Молдавска, које у 13. веку образују две независне државе – Влашку и Молдавију. После најезде Турака, Влашка постаје њен вазал до 1856. године, када су, одредбама Париског уговора, Влашка и Молдавија потпале под покровитељство европских великих сила, да би две године касније исте те силе обема државама признале независност и створиле услове за њихово уједињење.

¹⁶ На територији садашње Црне Горе прва словенска (српска) држава – Зета основана је за време кнеза Војислава (1036–1050), коју је 1183. године Стеван Немања припојио Рашкој.

¹⁷ Јефтић, М.: *Исламизација као фактор албанизације*, САНУ, Београд, 1998.

Нове импликације и поделе

Процес ослобађања балканских народа од турске окупације био је постепен и трајао је више од сто година – од стварања прве црногорске државе 1795. године до балканских ратова почетком 20. века. Упоредо с тим догађајима код првих ослобођених и независних држава јављале су се амбиције о њиховом унутрашњем јачању и територијалном ширењу. Када су, на пример, Србија и Грчка оствариле извесну независност, одмах су почеле да сањају о новим великим краљевинама. 'Начертаније' Милутина Гарашанина и грчка 'Велика идеја' (*Megale Idea*) постали су водичи ка освајању нових територија, док је Бугарска Санстефанским уговором (1878), уз подршку Русије, проширила 'свој животни простор', за који ће се (и изван њега) касније борити. Исте године (1878) организована је 'Призренска лига', која је прокламовала непризнату „независност“ Албаније.

У процесу 'сређивања' прилика у централним и јужним деловима Балканског полуострва, а на основама договора великих европских сила, Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговини (1878), а 1908. године и анектирала. Пошто је о оквиру Босне и Херцеговине постојао значајан српски елеменат (43,5 укупног становништва), то је изазвало велику затегнутост између две суседне државе и повод за почетак Првог светског рата.

У наставку 'решавања' територијалних проблема 1885. године вођен је српско -бугарски рат, којем су следила два балканска рата. Први балкански рат (1912) отпочео је и водио Савез балканских држава, који су сачињавали: Србија, Црна Гора, Бугарска, Румунија и Грчка ради освајања неослобођених територија. То је био јединствен случај да су се балканске земље ујединиле ради остваривања заједничког циља. Међутим, савез није трајао дуго, јер „савезници“ (појединачно) нису добили оно због чега су ушли у рат – жељене делове територија. Главни проблем је, у ствари, била подела Македоније између Србије, Бугарске и Грчке, због чега је дошло до Другог балканског рата (1913), који је започела Бугарска нападом на Србију и Грчку. Црна Гора се придружила Србији, а касније су узеле учешће Румунија и Турска.

Балкански ратови вођени су првенствено ради освајања и присвајања нових територија. Крајњи резултат био је распарчавање македонске територије, ослобађање и подела нових територија од којих је Грчка добила 55.000 km², Србија 39.000 km², Црна Гора 11.000 km² и Бугарска 21.000 km², док је Албанија добила независност (1912) на територији од 27.000 квадратних километара. Други балкански рат својим исходом још више је заоштрио односе између земаља јужног Балкана, нарочито између Србије и Бугарске и Бугарске и Грчке.

Први светски рат – велике геополитичке промене на Балкану

Први светски рат отпочет је и, у суштини, завршен на Балкану. Поред огромних људских жртава и материјалних разарања (на Балкану – највише Србија, а мањим делом Црна Гора), спроведене су велике геополитичке промене (прво – у распаду Аустроугарске империје, и друго – у стварању нове државе Јужних Словена – Југославије). Све је то имало огромне последице на даљи развој Балкана и његову непосредну околину.

Идеје о стварању нове државе Јужних Словена имају веома дугу историју, али су значајно ојачане и претворене у конкретне акције за време Првог светског рата. Потичале су углавном из Хрватске, али су имале присталица у Србији, мање у Словенији. Њихови промотери имали су посебне, међусобно различите, чак супротстављене разлоге и циљеве, због чега није потврђена њена трајност и перспективност.

На путу изградње нове државе Јужних Словена испоставиле су се две важне препреке: обликовање територије утврђивањем граница са суседним земљама и друго, разлике у гледиштима о будућем друштвено-политичком уређењу државе.

У решавању првог проблема, нова држава није успела да обједини све територије које су услед демографских структура и историјске прошлости требале да припадну Југославији, односно Хрватској и Словенији – Истра, Ријека, Задар и седам кварнерских острва, као и Коруска, Трст и његово залеђе. То је изазвало незадовољство хрватских и словеначких вођа, јер су сматрали да југословенска влада у вези с тим питањем није уложила довољно напора.

У конституисању државе Јужних Словена појавила су се два супротстављена гледишта: *унитаризам*, који су заступали српски политичари и *федерализам*, на којем су посебно инсистирали Хрвати. Превладао је први концепт, што је изазвало велико незадовољство хрватских вођа и оштре супротности између „униониста“ и „федералиста“. Убиство Стјепана Радића, вође Хрватске сељачке стране, и убиство и рањавање још четворице хрватских представника, у парламенту (1928), и атентат на краља Александра (1934) довело је до још већег раскола између Срба и Хрвата, који није могао бити ублажен ни проглашењем Бановине Хрватске (1939) са значајним степеном аутономности.

Проглашењем државе Срба, Хрвата и Словенаца, Македонцима и Црногорцима није призната националност. Српски владајући кругови су сматрали да су Македонија и Црна Гора старе српске државе и покушали су да Македонцима наметну српски национални идентитет; Македонију и Косово и Метохију сматрали су 'старом Србијом', а Црногорце аутохтоним Србима. То је водило незадовољству према Србији и Југославији и нетрпељивости према Србима нарочито међу косовским Албанцима и Македонцима.

Други светски рат: распад Прве Југославије и стварање Друге Југославије

Ослабљена међунационалним трвењима Краљевина Југославија није била војно способна да се снажније супротстави непријатељу. Капитулирала је 17. априла 1941. године, десет дана од почетка напада. Земља је распарчана и подељена међу окупаторима: Немцима, Италијанима и Бугарима. Хрватска је 10. априла, пре капитулације прогласила Независну Државу Хрватску (НДХ), на челу са Анте Павелићем и његовим присталицама – усташама. Одмах је отпочео прогон и етничко чишћење Срба са територија које су припале НДХ (укључујући Босну и Херцеговину и Срем), по принципу: једну трећину поклати, једну трећину протерати и једну трећину покрстити.¹⁸ Да би опстали Срби су се склањали у шуме и прикључивали партизанима и/или четницима.

Релативно кратко време после окупације, у Србији су формирана два покрета отпора: четнички под руководством пуковника Драгослава-Драже Михаиловића и партизански под руководством Јосипа Броза Тита. Заједничком борбом ослободили су значајан део централне и западне Србије и на ослобођеној територији формирали прву републику у окупираној Европи – Ужичку републику. Немци су одговорили оштрим репресалијама. Званично су заузели и у пракси спроводили став: за једног убијеног Немца убити сто Срба, а за једног рањеног Немца десет Срба. Да би избегао даљи погром Срба и због идеолошког неслагања са Титом, Дража је одустао од оружане борбе и са својим четницима повукао се у планине чекајући 'повољније услове'. Партизани су, наставили борбе у Босни и Херцеговини и у Хрватској, претежно у деловима настањеним Србима. У даљем развоју догађаја, партизански, односно Народноослободилачки покрет систематски је јачао и стицао међународну афирмацију, захваљујући, поред осталог, доброј организацији и дисциплини јединица, вештом командовању и руковођењу у борби, добро организованом и спровођеном политичко-пропагандној активности према јединицама, народу и савезницима.

После остварене победе и промовисања нове југословенске државе њено руководство снажно је наглашавало њен федеративни карактер и републикански облик уређења, као и изградњу *братства и јединства*, као базичног елемента за миран друштвено-политички развој. Федерални систем републиканског облика, заснован на националној подели, требало је да задовољи захтеве националних политичких и интелектуалних елита, али се показало да то није био случај. Једни су сматрали да су републичком поделом били оштећени (Срби), а други (Хрвати и Словенци, којима су се при-

¹⁸ Од 350.000 до 450.000 Срба је побијено укључујући и оне у злогласном јасеновачком логору (Енциклопедија Британика, 2005).

дружили и косовско-метохијски Албанци) да нису добили довољно самосталности нити могућност испољавања националног идентитета. Концепт *братство и јединство* широке народне масе су добро примиле и поштовале – што је потврђено са око 400.000 мешовитих бракова склопљених у четрдесет пет година и око два милиона југословенски опредељених грађана.

Страни посматрачи су запажали крхкост југословенског федерализма и у својим коментарима често су истицали да су Тито и Армија главни 'кохезиони' фактор постојања вишенационалне Југославије. Такве процене, међутим, нису се заснивале на реалностима, јер главни 'кохезиони' фактор југословенске заједнице била је јака Јужна групација Совјетске армије у Мађарској, на домаку југословенске границе, увек спремна да пређе у напад у случају нереда у Југославији¹⁹. То су руководиоци сепаратистичких република знали, а и Тито их је на то упозоравао, па су одустајали од радикалних захтева. У вези с тим, Југославија је опстајала све дотле док је постојао Совјетски Савез и снажна Јужна групација Совјетске армије у Мађарској. Пуцање темеља совјетске заједнице, распад Варшавског уговора и повлачење Јужне групације совјетских снага из Мађарске, представљало је губитак главног 'кохезионног' фактора бивше Југославије, која је одмах после тога почела да се распарчава и то уз употребу оружане силе.

Распад Друге Југославије и оружане борбе

Крајем осамдесетих година прошлог века и на самом почетку деведесетих на европском геополитичком и геостратегијском простору настале су веома велике промене. Разбијен је систем биполарне поделе света, распао се Варшавски уговор, као и његова водећа сила – Совјетски Савез. У таквим условима дошло је до распада Југославије (једне од социјалистичких и несврстаних земаља са подручја Балкана). За неке (иностране) факторе то је било неочекивано, за друге очекивано.

Југославија је, за разлику од других европских социјалистичких земаља, за време Хладног рата остварила извесне предности које су јој могле олакшати улаз у породицу демократских евроатлантских земаља, као и лакши „прелаз“ од система централног планирања и управљања привредом на тржишну привреду. Кроз систем радничког самоуправљања и заступништва у страним земљама, она је била изградила солидан корпус искусних менаџера што јој је олакшавало бржи и безболнији прелаз на тржишну привреду засновану на приватном власништву.

¹⁹ Јужна групација Совјетске армије, према усвојеном плану, дејствовала би на два основна стратегијска правца: 'Панонским' према Београду и тзв. 'Љубљанским вратима' према долини реке По (Италија), на том другом правцу уз употребу тактичког нуклеарног оружја.

Југославија је имала развијене политичке и економске односе не само са западноевропским и америчким земљама, него и земљама 'Трећег света'. У вези с тим, Југославији су била 'отворена врата' за улазак у евроатлантске интеграционе процесе, укључујући НАТО и Европску заједницу. Она је могла да буде лидер европским социјалистичким земљама на путу ка Европи и њеним мултинационалним институцијама. Југославија, међутим, ту шансу није искористила. Већина републичких руководства желела је да искористи 'повољне' услове за остваривање вековима развијаних тежњи да остваре своју пуну независност, чак и по цену оружаних сукоба.

Узроци распада Друге Југославије и њени циљеви

Узроци оружаних сукоба (од 1991. до 2001. године), били су различити, а најважнији су били међунационална и међуверска неслога, коју су продубљивале политичке и интелектуалне елите појединих република. Циљеви већине републичких руководства били су, у суштини, исти – издвајање из СФРЈ и остварење пуне националне и државне независности. У том смислу најјаснији су били Хрвати, које су најпре подржали, а касније преузели и водећу улогу, Словенци, којима су се придружили и босански муслимани.

Словеначко руководство (чија република је у време СФРЈ била најразвијенија) у тежњи за независношћу, било је мотивисано првенствено економским циљевима и интересима, док је код хрватског руководства, жеља за независношћу имала дубоке корене. Десет векова Хрватска није имала своју независност, па је њено руководство сматрало да је дошао прави тренутак да се то оствари. Босна и Херцеговина као мултинационална и мултиконфесионална заједница, сматрана је снажним кохезивним фактором југословенске заједнице. Али то није сматрало и њено муслиманско руководство на челу са Алијом Изетбеговић, који је у својој 'Исламској декларацији' изнео, поред осталог, да муслимани и хришћани не могу да живе заједно, а касније (1991) изјавно 'да Босна жели да оствари независност чак и по цену рата'.

Руководство Републике Србије на челу са Слободаном Милошевићем заступало је супротну идеју – очување Југославије, такође, чак и по цену рата. Лансирало је тезу 'да сви Срби треба да живе у једној држави', било то Југославија или Велика Србија.

Руководства Републике Македоније, касније, и Црне Горе руковођена "успесима" словеначког, хрватског и бошњачког руководства, остварила су такође независност тих држава, али без оружане борбе.

Размере оружаних сукоба

Оружане борбе отпочеле су у лето 1991. године у деловима Републике Хрватске насељеним претежно (или у значајној мери) Србима – Книнска крајина, Западна и Источна Славонија. Борбе на „периферији“ пренете су у унутрашњост Хрватске, али углавном у виду блокирања и напада на касарне и колоне јединица ЈНА у повлачењу, без већих и трајнијих окршаја. Оружане борбе у Хрватској окончане су офанзивама хрватске војске „Огањ“ и „Олуја“ изведеним у лето 1995. године, уз политичку подршку и оперативну помоћ америчких војних стручњака.

Оружани сукоби у Словенији трајали су око десет дана. Изазвани су нападом на колону јединица ЈНА у њеном кретању ка државној граници Југославије са Аустријом и Италијом те блокирањем касарни и других објеката ЈНА, којима је, по налогу органа цивилних власти, прекинуто снабдевање струјом, водом и другим животним намирницама – што је водило мањим сукобима и изгредима.

Оружани сукоби у Босни и Херцеговини били су веома „прљави“ и комплексни. На релативно малом простору сукобиле су се три нације и три вере, уз посредно и/или непосредно ангажовање снага суседних земаља и међународних снага.

По моделу из Словеније и Хрватске, јединице ЈНА су изложене блокади и нападима снага које је организовала странка Демократске акције Алије Изетбеговића. Колона ЈНА у повлачењу из Сарајева (3. март 1992), нападнута је из заседе од муслиманских војних формација, а исто се догодило и у повлачењу јединица ЈНА преко Тузле (16. мај 1992). После тих (и других) догађаја борбе су се распламсале на читавој територији БиХ, које су трајале више од три године.

Међународне снаге присутне на бојиштима (*UNPROFOR* у Хрватској, *KFOR* у БиХ) нису оправдале своју улогу. Оне нису успеле да раздвоје зарађене стране, да спрече блокаду и гранатирање Сарајева, масовни покољ цивила у Сребрници, оснивање и држање логора и друго.

Оружане борбе у БиХ карактеристичне су и по томе што су у њима, сем снага УН и НАТО, на разне начине биле ангажоване многе земље и организације. Зарађене стране су добијале инострану материјалну помоћ и помоћ у људству. Војску РС, на пример, помагала је СР Југославија (углавном Србија) слањем помоћи у наоружању, командном кадру, добровољцима организованим од појединих партија, чији су припадници били мотивисани више материјално, него 'патриотским' разлозима. Хрватска је подржала формирање јединица 'Хрватског већа одбране' у БиХ, а неко време је ангажовала и своје оперативне јединице у борби против босанских муслимана. Војска босанских муслимана добијала је материјалну помоћ од земаља са Блиског истока богатих нафтом, као и помоћ у људству које је организовано у посебне јединице муџахедина.

Савезна Република Југославија (Србија и Црна Гора), до пред крај десете декаде 20. века непосредно није била захваћена ратом, али је посредно у њему учествовала (помоћ Србима преко Дрине и подршка снагама помених крајина). Средином 1998. године у делу њене територије (Косову и Метохији) косовски Албанци су интензивирали борбу за независност, коју су дуго време систематски припремали. Имали су подршку Албаније на чијој територији су се обучавали и снабдели великим количинама наоружања, а војно организовање косовских Албанаца помогле су и специјалне службе страних земаља (САД и Немачке).

Савезна Република Југославија је реаговала упућивањем на Косово додатних снага милиције и регуларне армије, као и специјално обучених јединица. У покушајима гушења побуне Албанаца борбе су се распламсале, при чему су стране силе оптужиле СР Југославију за „прекомерну употребу силе“ и за намеру да подручје Космета 'очисти' од Албанаца. Стране силе су ту ситуацију искористиле као повод за предузимање ваздухопловне кампање НАТО против СР Југославије, која је трајала седамдесет осам дана и нанела огромна разарања и значајне људске губитке. Главни циљ бомбардовања био је свргавање Милошевића с власти, применом стратегије посредног наступања, а резултат – губљење контроле над својом јужном покрајином.

Док су се ратна дејства 'спуштала' од северозапада према југу, Македонија је остала поштеђена. Међутим, после бомбардовања СР Југославије и стављања Космета под протекторат УН, у Западној Македонији су у лето 2001. настали сукоби између Македонаца и македонских Албанаца. Проблем је решен посредовањем међународне заједнице и постизањем тзв. Охридског споразума (*The Ohrid Framework Agreement of August 2001*), којим су повећана права Албанцима и који се даље одржава.

У лето 2006. године, Црна Гора се, после спроведеног референдума, издвојила из СР Југославије – и постала самостална држава.

Неизбежност оружаних сукоба?

У одговору на питање да ли су оружани сукоби у процесу растурања Друге Југославије били неизбежни, сваки разумни човек и истраживач највероватније би рекао – НЕ. При томе, сигурно би се позвао на случајеве Совјетског Савеза и Чехословачке, нарочито Чехословачке, јер се распад Совјетског Савеза није догодио мирним путем и сукоби се настављају. Подела Чехословачке територије, међутим, била је између два „брата“, сличног порекла и исте цивилизације. Код поделе Југославије било је много више претендената, различитог историјског развоја, цивилизацијског и другог наслеђа. Поред тога, мирољубив разлаз тешко би се могао очекивати на

челу са Слободаном Милошевићем, Србином, православцем, са његовим тврдим ставовима, националистичким и експанзионистичким приступом; Фрањом Туђманом, Хрватом, католиком, окорелим националистом, који је довео из иностранства екстремне хрватске националисте, који су за време Хладног рата били вође усташких формација и организатори терористичких акција подржаних од неких западних земаља²⁰ и поставио их на високе државне положаје и Алијом Изетбеговићем, Бошњаком, муслиманом са својим исламским фундаментализмом. За тако нешто били су потребни веома умни и храбри лидери (или лидерство), али такви нису постојали или нису могли доћи до изражаја, јер су их екстремисти уклонили или потиснули.

С једне стране, руководства наведених република проценила су да је настала јединствена прилика (распад Варшавског уговора и његовог водећег лидера, колапс социјализма, као друштвеног система, којем је и Југославија припадала, губитак улоге Југославије као вође Покрета несврстаних и тампон зоне између двају блокова) за остваривање њихових циљева, у чему их је и тзв. међународна заједница подржавала. С друге стране, Милошевић и његови следбеници, нису могли или нису желели да схвате и прихвате да су Хрватска и Словенија желеле да по сваку цену остваре свој међународно признат национални идентитет и државни суверенитет и да, сходно тим догађајима, дефинишу и спроводе своју активну политику усмерену на обезбеђење што повољнијег положаја српског народа у новим државама.

Карактер оружаних сукоба и њихове врсте

Данас се много дискутује о карактеру оружаних сукоба и врсти ратова вођених на територији бивше Југославије, током деведесетих године прошлог века. Теоретичари и политичари означавају га као грађански, међуетнички, међуверски, братоубилачки, сецесионистички, освајачки, одбрамбени и друго. Једним именом може да се означи и као Трећи балкански рат, који је био нерегуларан, неконвенционалан, некласичан – потпуно различит од претходна два балканска рата. У сваком подручју, односно републици и јужној српској покрајини, међутим, готово суштински се разликовао, пре свега, у погледу начина вођења, па је отуда постојало више врста ратова.

Оружане сукобе у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и на Космету карактерише сепаратизам, јер је главни циљ њихових руководства био издвајање из југословенске заједнице. Актуелна руководства Словеније и Хрватске, међутим, у својим јавним наступима често истичу да је њихов

²⁰ Екстремна хрватска емиграција у свом деловању истицала је свој антикомунистички карактер, па отуда добијала подршку земаља-домаћина, мада (можда још снажније) имала и антисрпско обележје.

рат био одбрамбени, с нагласком да су агресори били ЈНА и Србија. Наравно да такве тврдње (нарочито у Словенији, где практично и није било рата) не одговарају стварности, али оне се користе у политичке сврхе и јачање властитог патриотизма, што има за последицу подстицање међунационалне мржње и нетрпељивости. У Хрватској, где је дошло до сукоба између мањинских хрватских Срба и већинских Хрвата дошло је до непосредног сукоба, који се може окарактерисати као међуетнички, са примесима међурелигијског сукоба.²¹

Босна и Херцеговина је посебан случај. У питању су три етничке групе и три конфесионалне у међусобним сукобима. Хантингтон сматра да је то био првенствено међурелигијски рат: „У Босни, муслимани су водили крвав и катастрофалан рат са православним Србима, а ангажовали су се и у насиљу са католичким Хрватима“.²² У БиХ оружани сукоб утолико више је био међуконфесионалан, јер су се најжешће борбе водиле између православних Срба и босанских муслимана, који (ови последњи) све донедавно нису имали посебно национално обележје.

Оружани сукоби на Космету имали су међунационални и међуверски карактер. Вођени су између православних Срба и претежно муслиманских Албанаца, који су борбу за осамостаљење водили најпре терористичким акцијама, а затим средствима и методима герилског ратовања.

У оружаним борбама у Хрватској, БиХ и на Космету снажно је био присутан међународни фактор путем моралне подршке, материјалне помоћи и учешћа у људству. Савезна Република Југославија помагала је материјално и у људству Србе у Хрватској и у БиХ, а Хрватска – Хрвате у БиХ. Борбу за формирање исламске државе у Европи морално су подржале и материјално помагале бројне муслиманске земље што је довело до формирања и посебне муџахединске јединице. У Албанији је био полигон за обуку јединица Косовске ослободилачке армије (*Kosovo Liberation Army – KLA*), којој су се придружили бројни Албанци из дијаспоре. Обуку јединица *KLA* организовали су амерички и немачки специјалисти.

Ваздухопловна кампања НАТО против СР Југославије (углавном Србије)²³ представљала је отворену агресију мултинационалних снага против

²¹ Познати амерички геополитичар Семјуел Хантингтон написао је: „Ова два народа живела су релативно мирно све до покоља Срба од стране хрватских усташа у време Другог светског рата“ (Huntington, P. Samuel: *The CLASH OF CIVILIZATION – Remaking of World Order*, A Touchstone Book, 1997, p. 261). Хантингтон сматра: „Овде и на другим местима политика је узрок раздора. Крах Аустроугарске и руске империје на крају Првог светског рата, стимулсао је етничке и цивилизацијске сукобе између наследница земаља и народа“.

²² Huntington, S.: *Исмо*, p. 260.

²³ У штампи западних земаља агресија на СР Југославију најчешће се своди и објашњава као „рат у Србији“ или још уже „рат на Косову“, вероватно како би се умањиле размере и интензитет те „кампање“.

једне независне државе, чланице УН, с циљем да посредним путем сруши „неподобну“ (*rogue*) владу у Београду. Агресор није дао шансу нападнутој земљи да се брани, јер у борбу није увео копнене снаге, а ударе из ваздуха спроводио је лансирањем оружја која су била изван домета одбрамбених средстава жртве агресије. То је био асиметричан рат у којем је нападач користио средства најсавременијих војних технологија и тестирао концепције предвиђене за будуће сличне ратове.

Геополитичке, социјалне и економске последице сукоба

Оружани сукоби на просторима бивше Југославије произвели су огромне и далекосежне геополитичке, социјалне и економске последице. На истом простору уместо једне државе створено је шест држава, а на Балкану као целини уместо пет држава – десет независних држава, од којих је највећа Румунија (238.391 km са око двадесет три милиона становника), а најмања Црна Гора (14.000 km и око 600.000 становника. Тако је велика уситњеност држава постала једна од главних карактеристика геополитике Балкана.

Геополитички и безбедносни аспекти

Поборници сецесије (пре свега Словенија и Хрватска), настојали су да створе своје националне државе, а тиме – према њиховом схватању требало је да се избегну нови етнички и други унутрашњи сукоби. Међутим, ниједна нова држава није створена по принципу „држава-нација“; свака од њих, са изузетком Словеније, и даље је мултинационална и мултиконфесионална.

Босна и Херцеговина је у правом смислу вишенационална, вишекултурална и вишеконфесионална заједница. Сачињавају је Бошњаци/муслимани (39%), православни Срби (38%) и католички Хрвати (19%). Црна Гора (претежно православна) као и БиХ, јесте мултинационална и мултиверска заједница. Припадници њених националних мањина су: Срби, Бошњаци, Албанци, Хрвати и други. Хрватска и после великог егзодуса Срба из Хрватске 1995, и даље има значајну српску заједницу (око 350.000), а такође италијанску и бошњачку мањину. Македонија (БЈР) практично је постала двоетничка и двоконфесионална заједница. Поред словенских Македонаца (око 64%, православне вере), у Македонији живи и око 460.000 Албанаца (македонски Албанци тврде да их је 800.000) или 22% од укупног броја становника. Словенија је национално најхомогенија, док је Србија такође мул-

тинационална и мултиконфесионална заједница. Највећу националну 'мањину' у Србији представљали су Албанци на Косову и у јужној Србији (близу 2.000.000 људи), затим Мађари. (око 300.000) и у мањој мери Бошњаци, Хрвати, Румуни и други.

И остале балканске земље имају велике националне мањине. Албанија је (национално, мада не и конфесионално) прилично хомогена. Око 95 одсто су Албанци, 60 одсто муслимани и 20 одсто православци и католици. Бугарска има бројну турску (око 900.000) и македонску (коју не признаје) националну мањину, док на територији Румуније (претежно православној) живи око два милиона католичких Мађара. Грчка званично не признаје националне „мањине“, већ само верске. У Грчкој се налази приличан број Албанаца, Турака и других. Мултинационалност и мултиконфесионалност јесте једна од важних карактеристика уситњених балканских држава – што садржи не само геополитичке, него и крупне безбедносне аспекте.

Социјалне и демографске последице

Десетогодишње ратовање на територији „Друге Југославије“ донело је огромне социјалне последице, мада се тачан број погинулих, несталих, рањених, расељених никада неће знати, јер балканским народима статистика није јача страна. Рачуна се, међутим, да је током тог ратовања погинуло више од 100.000 људи²⁴, 34.372 лица су пријављена Међународном црвеном крсту као нестали, а 15.655 лица се и даље сматрају несталима²⁵. Претпоставља се да је два пута више рањених, него погинулих, а око три и по милиона људи је протерано са својих огњишта, привремено или стално расељено. У вези с тим, око 300.000 људи (претежно младих), током рата је емигрирало без изгледа да се врате у своје домове²⁶. Због ангажовања у војним операцијама и због ратних тешкоћа успорен је прираштај становништва, а спроведена су велика „унутрашња“ (унутар Балкана) померања народа тако да је сада значајно измењен број становништва у региону уопште, и њихова структура, и у већем броју балканских земаља појединачно (табела 1).

²⁴ У проценама које се често лансирају у иностраној штампи помињу се бројке од 200.000 до 300.000 погинулих (Хантингтон, на пример, говори око 60.000 погинулих у Хрватској и 200.000 у БиХ) што су вероватно преувеличане бројке. И бивша република, сада државна руководства често лицитирају са погинулим лицима (увећавају властите, а занемарују погинуле који нису њени).

²⁵ *Политика*, Београд, од 31. августа 2009.

²⁶ Велико исељавање народа из других балканских земаља, пре свега из Бугарске и Румуније, настало је после њиховог уласка у Европску унију.

Табела 1 – Кретање становника балканских земаља

З Е М Л Ј А	Становника (000) 1990.	(000) 2007.	Индекс (%) 2007.:1990.	Миграција	
				Емиграција	Имиграција
Албанија	3.251	3.190	98,1	860	83
Босна и Херцеговина	4.424	3.930	88,8	1.472	41
Грчка	10.130	11.150	110,1	1.218	97
Хрватска	4.778	4.450	93,1	726	661
БЈР Македонија	1.861	2.040	109,6	371	121
Бугарска	8.894	7.640	85,9	937	104
Румунија	22.866	21.440	93,8	1.244	133
Словенија	1.991	2.000	100,4	134	127
Србија и Црна Гора	9.931	9.860	99,3	2.298	512
СВЕГА	68.136	65.700	96,4	9.215	1.879

Извор: За кретање становништва, *IMF International Population Statistics, Washington, D.C, 2008*;

За миграцију становништва: *UNDP – Population Division Data, Washington, D.C, 2008*.

Из наведеног прегледа може да се види да је број становника десет балканских земаља, од 1990. до 2007. године, смањен за два и по милиона. Међутим, изненађују подаци о миграцији унутар Балкана и изван њега, који показују да је више од једанаест милиона људи променило државу порекла, с тим што је скоро пет пута више емигрирало, него имигрирало. Узрочници ових појава, додуше, нису само оружани сукоби вођени на територији бивше Југославије; они су такође економске и друге природе. Али када су у питању Србија и Црна Гора, БиХ и Хрватска онда су управо оружани сукоби били доминантан узрок.

Заостајање у економском развоју

Оружани сукоби су оставили драматичне последице и на економском пољу. Због оружаних сукоба и пратећих појава, укључујући међународне санкције наметнуте СР Југославији, а које су економске последице преносиле и изван граница ратишта,²⁷ и неспретно спровођене економске транзиције, већини балканских земаља требало је око петнаест година да достигну ниво економског

²⁷ У једној анализи Економске комисије УН за Европу, констатује се да су „негативни ефекти санкција УН наметнути Југославији утицали на економије неких земаља региона – Албаније, Бугарске, Румуније и БЈР Македоније (United Nations Economic Commission for Europe, „Post War Reconsttruction and Development in South East Europe“, Geneva, 1999).

развоја, мерен бруто друштвеним производом (БДП), који су имале пре почетка распада Југославије, при чему је у првој половини деведесетих година прошлог века пад БДП био и испод педесет процената.²⁸ Тако се данас 80 одсто балканских земаља практично сврстава у групу неразвијених земаља или земаља у развоју. Само су две балканске земље (Грчка и Словенија) изашле из те групе и укључиле су се у високо развијене земље. Њих покушава да следи Хрватска, која је прешла критичну тачку од 10.000 америчких долара БДП по становнику, али је и она заустављена у развоју због настале велике економске кризе и велике задужености према иностранству (табела 2).

Табела 2 – Показатељи економског развоја балканских земаља

З Е М Л Ј А	Површина (000 km ²)	Б Д П		Спољни дуг	
		Милијард. US\$	US\$ по станов.	Милиона US\$	(% од ДБП)
1	2	3	4	5	6
Албанија	28,8	10,6	3.323	2.340	22,1
Босна и Херцеговина	51,2	15,1	3.940	5.669	39,5
Бугарска	110,0	39,5	5.175	20.925	52,9
Црна Гора	14,0	3,6	5.928	924	25,7
Грчка	132,0	360,0	32.143		
Хрватска	56,5	51,3	11.544	37.480	73,1
БЈР Македонија	25,7	7,6	3.726	2.661	35,0
Румунија	238,4	166,0	7.703	55.114	33,2
Словенија	20,3	45,5	22.523	51.000	65,9
Србија	88,4	41,6	5.530	13.831	33,2

Извор: за колоне 2,3 и 4, *World Bank Data Book, Washington, D.C. 2008*;
за колону 5 *The World Bank data Book on External Debt 2008*,
Washington, D.C, 2008.

Интензивираи раст БДП започет средином прве декаде 21. века значајно је успорен, у неким земљама и заустављен, дејством негативних ефеката глобалне финансијске и економске кризе, која узрокује додатне тешкоће, укључујући повећање незапослености и задужености у иностранству,²⁹ смањење страних ди-

²⁸ Према истом извору, већ у 1993. години пад БДП у СРЈ био је свега 40 одсто БДП из 1989, Хрватске 60 одсто, БЈР Македоније 68 одсто итд, док је БДП свих земаља Југоисточне Европе у 1998. био свега 80 одсто БДП из 1989. године.

²⁹ У колони 5, табеле 2, приказани су износи које поједине државе дугују иностранству (државни дугови). Међутим, сем задуживања појединих држава, задуживале су се (и задужују) и њихове привредне организације. Тако су стварни дугови балканских земаља према иностранству знатно већи од приказаних. Целокупни спољни дуг Србије, на пример, достигао је износ од око двадесет две милијарде, Хрватске четрдесет пет милијарди, Бугарске тридесет пет милијарди, Словеније преко педесет милијарди и тако даље.

ректних инвестиција и друго. Све то погодује привредном и другом криминалу, корупцији и другим негативним економским и друштвеним појавама.

Неповољно економско и друштвено стање, као и стање у међунационалним и међудржавним односима узрок је наставка претњи од унутрашњих немира, као и мира и безбедности у региону.

Потенцијалне претње миру и стабилности на Балкану

Многи политички и војни експерти процењују да у садашњим условима и у скорој будућности не постоји опасност од великог рата типа Првог светског рата или Другог светског рата или рата за који су се припремале суперсиле и блокови у другој половини 20. века. Међутим, ствари се данас (у информатичком добу), веома брзо, често и неочекивано мењају. Однос снага у свету се мења и центар моћи се преноси са једног краја света на други. Тај 'пренос' спроводи се и преко Балкана, који са својим геостратегијским положајем, потенцијално, може да буде угрожен.

У садашњим условима, међутим, највећа опасност по мир и безбедност Балкана долази од самих балканских држава и народа. Однедавно, Балкан је геополитички и геостратегијски подељен на два дела: Источни и Западни. Земље Источног (централног, југоисточног, северозападног) Балкана интегрисане су у евроатлантске институције, а Земље Западног Балкана изван су тих институција, мада су објективно под њиховом контролом. Управо на том делу Балкана вођени су сецесионистички, међунационални и међуконфесионални ратови – десет година, због чега су међунационална мржња и међуверска нетолеранција продубљени.

Неуралгичне тачке на Балкану

На Балкану постоје бројне неуралгичне тачке узроковане неповољним развојем међунационалних односа и територијалним спорењем. Проблеми се повремено јавно манифестују, али у већини случајева, не у виду претњи и неким озбиљнијим сукобљавањима. Потенцијална опасност, међутим, сагледавана на основу акутних и актуелних проблема, никада не сме бити занемарена, а узрока за такву опасност на Балкану има много. Они се налазе првенствено у унутрашњој националној, социјалној и верској структури, међуетничкој нетрпељивости и међуконфесионалној нетолеранцији, као и у неповољном развоју односа између држава и народа. С једне стране, Словенија као

најстабилнија и најперспективнија балканска држава, спори се са Хрватском око поделе територијалних вода у Јадранском мору и нерешених неких граничних питања. С друге стране, у Италији се повремено јављају 'подсећања' да су Словеначко приморје и северозападни делови Словеније до краја Другог светског рата припадала Италији и да би они требало да јој се врате.

Национална и територијална питања у Хрватској су много сложенија. Познате су хрватске претензије према делу БиХ који је насељен претежно Хрватима, а – као и у случају Словеније, у италијанским средствима јавног информисања повремено се истиче да су Истра, Ријека, Задар и острва у Кварнерском заливу пре Другог светског рата припадали Италији и да би они требало да јој се врате. Односи између Хрвата и Срба никада нису били нарочито добри, а после „Трећег“ балканског рата још су више заоштрени. Неопходни су велики напори да се проблеми превазиђу и избегну нова заоштравања.

Питање Трансилваније озбиљан је камен спотицања у односима између Румуније и Мађарске, а стоји пригушено питање и Молдавије, која је некада била саставни део Румуније. Бугарска има велику турску мањину, која се 'наслађа' на границу са Турском, што јој даје подстрек у захтевима да се прикључи Турској. Однос Бугара према македонском питању може такође да доведе до озбиљнијих проблема. Словенски Македонци, наиме, раздвојени су у три Македоније: Вардарску (садашња БЈРМ), Пиринску (део западне Бугарске) и Егејску (део северне Грчке). Са свих страна се јављају настојања да се те три Македоније споје у једну, али са различитим циљевима и намерама. Бугари би, наиме, желели да присвоје друге две, а то би желела и Грчка, као и Скопска Македонија. Међународни односи у БЈРМ су, у основи, задовољавајући захваљујући поштовању одредаба Охридског споразума из 2001. године. Међутим, и даље је присутна потенцијална опасност од одступања од тих одредаба. Акутни су и односи између Грчке и Турске (Кипар, Егејско море, Измир), али се они држе под контролом НАТО.

Наведене осетљиве тачке не прете прерастању у озбиљније сукобе и насиља, али потенцијално, неке од њих могу да се активирају и да угрозе мир и безбедност у региону. Међутим, озбиљну претњу миру и безбедности на Западном Балкану представљају две посебно осетљиве, неуралгичне тачке: Косово и Метохија (Космет) и Босна и Херцеговина (БиХ).

Догађаји у новије време на Космету и око њега: оружане борбе, војна интервенција НАТО, а нарочито једнострано прокламована независност Космета од косовских Албанаца, отворили су нову страницу у историји региона. На обавест о независности Косова (15 одсто територије Србије) која је 'колевка српске духовности (српски Јерусалим), културе и државности Србије', Срби су сложено (све партије у Парламенту) реаговали: „Косово је српско и српско ће бити“. Актуелно српско руководство интензивирало је дипломатску активност с циљем да се прокламована независност Косова од-

луком Уједињених нација поништи. Косовским Албанцима понуђен је највиши степен аутономије у којој би они остварили сва своја политичка, економска, културна, национална и друга права,³⁰ али они то не прихватају и, уз подршку утицајних страних фактора, инсистирају само на пуној независности. Тако оштра супротстављеност две стране садржи у себи прикривену и веома озбиљну претњу миру и безбедности у региону, која у измењеним међународним условима може да буде и реална.

Међутим, када је реч о Косову, његовој будућности, миру и стабилности у југозападном делу Балкана не може се заобићи Албанија. Чињеница је, наиме, да једна половина Албанаца живи изван Албаније: на Космету и југу Србије, западној БЈРМ, јужном делу Црне Горе и северозападном делу Грчке. У измењеним међународним и регионалним условима, Албанци са Косова и јужне Србије, Западне Македоније и јужне Црне Горе могу поставити питање уједињења,³¹ нарочито ако за то добију сигнал неке утицајне стране силе.

Босна и Херцеговина функционише према одредбама Дејтонског споразума (*Dayton accords*), од новембра 1995. године, са извесним модификацијама тих одредаби.

Структура власти и управе на државном нивоу веома је компликована, па се постављају питања која иду ка тражењу нових решења. Из тих решења искрсле су две концепције: централистичка и конфедералистичка. Прву заступају првенствено Бошњаци, а другу Срби уз притајену подршку Хрвата. У ставовима Срба и Хрвата присутна је жеља да се постепено удаљавају од Сарајева и приближавају или, у крајњем, прикључе матичним земљама – Србији, односно Хрватској. Радикални захтеви у једном и у другом смеру могу да имају озбиљне последице за даљи развој догађаја у земљи и у централном делу Балкана.

Друга балканизација Балкана?

Према неким гледиштима, завршетком оружаних сукоба и једностраним проглашењем независности Косова, завршен је процес Друге балканизације региона (Прва балканизација је била после ослобађања од турске окупације). Међутим, проблеми односа између етничких и верских група и између нових држава нису решени. Међуетничка нетрпељивост и неповољни верски и међуетнички односи настављају се, а у неким случајевима или субрегионима и погоршани су. Затегнути су и односи између појединих држава,

³⁰ У тим оквирима Албанци би више од 90% ингеренција управе имали у својим рукама – имали би, наиме, законодавну, извршну и судску власт, право на одређене везе са међународним субјектима, као што су Европска унија, регионалне организације, међународне финансијске институције и друго.

³¹ Недавни захтев албанског премијера Сали Берише за „јединство“ свих Албанаца може да се тумачи као први корак у том правцу.

тако да упаљач постављен у *европско буре барута* није деактивиран. У даљем развоју догађаја могуће су разне опције, па и покушаји стварања нових државних субјеката, који би тешко могли да се остваре без нових сукоба.

Ништа мање није опасна и тежња, која се јавља код појединих држава и њихових владајућих и/или опозиционих руководства за промену садашњих међудржавних граница. Границе између новостворених држава, бивших југословенских република, наиме, нису повучене по неким националним или верским линијама, стога ниједна од тих држава (чак ни Словенија) тиме није задовољна. Исти је случај и са другим балканским државама, као и са Мађарском, која има свој бројни етникум у Румунији, Србији и Словачкој. Акутан проблем остаје стварање националних држава, тј. укључивање властитих народа, туђих националних мањина у властите државне границе. То је нарочито критично за земље чије се велике националне мањине „ослањају“ на границе „матичних држава“, као што су албанска национална мањина у Србији (Косово) и у западној Македонији; мађарска у северној Србији; турска у источној Бугарској, мађарска у северозападној Румунији; хрватска у северозападној и српска у североисточној Босни и Херцеговина и тако даље. Претња по мир и стабилност на Балкану, према томе, није само од могуће даље балканизације, него и од тежњи за ширењем граница, која би могла да доведе у питање чак и постојање неких држава. Тако о стабилном миру и постојаном развоју Балкана, за сада, тешко је говорити. Биће потребно веома много труда и стрпљења да се то у догледно време оствари.

Закључак

Балкан је веома комплексно и осетљиво подручје. Његову сложеност чини етничка, верска и културна мултиполарност, која се у међусобним односима балканских држава и народа не користи увек као предност, већ често као полуга спотицања, несугласја и сукоба. Његову осетљивост чини његов геостратегијски положај, који привлачи велике силе и велике политике и њихове претензије да створе присуство и утицај на Балкану.

Садашњи балкански народи петнаест векова су градили своју историју и своје међусобне односе, али нису изградили међусобну слогу, толеранцију и суживот у миру и слободи. Разлози су вишеструки: спољни утицаји, велики ратови и окупације, али и њихова међусобна нетрпељивост, ривалитет и мегаломанија. У дугогодишњој и несебичној борби за национални идентитет и државотворност, балкански народи нису створили државе по средњоевропском моделу „држава – нација“ или обрнуто, мада су њихове вође томе снажно тежиле. Питање односа територија – нација било је и остаје камен спотицања у њиховим међусобним односима. Усклађивање тих односа и стварање

нових држава по принципу „нација – држава“ није постигнуто ни у ратовима из деведесетих година прошлог века, када је извршена велика фрагментација и Друга „балканизација“ Балкана. Постоји опасност да се и у наредном периоду наставе борбе за прерасподелу територија и за национално обједињавање. Та опасност утолико је већа што рат из деведесетих година прошлог века формално није завршен. После тог рата, наиме, није потписан неки мировни уговор који би зарађене стране обавезао на одређена понашања. Територијални спорови нису на задовољавајући начин решени, а границе између нових држава нису на задовољавајући начин постављене.

Неповољан тренд геополитичког развоја Балкана не би смео да се настави. Националне политичке и интелектуалне елите морају бити суочене с чињеницом да је већина балканских народа на путу спорог, али како сада изгледа прилично сигурног, ишчезавања са ових простора. Да би се такав тренд зауставио и приступило путу изградње мира и просперитета неопходно је предузети одговарајуће мере, укључујући, промовисање међунационалног и међуверског помирења и толеранције, успостављање и одржавање међудржавне, регионалне и међународне сарадње, убрзање економског развоја и унапређење квалитета живота свих грађана. Инострана помоћ, без условљавања и непристрасности од изузетног је значаја. Таква помоћ треба да буде и обавеза тзв. међународне заједнице пошто она није била без кривице у неповољном развоју догађаја у Другој Југославији.

Очигледно је да се мир у зони Западног Балкана одржава уз присуство страних трупа, притисака и претњи са стране. Међутим, мир који се заснива на сили не може да се сматра као стабилан и трајан мир. У вези с тим, намеће се потреба изналажења начина и стварању услова у којима ће се обезбедити одсуство претње миру и стабилности и без претендента који долази споља. Политичке и интелектуалне елите су започеле и усмеравале рат, на њима је највећа одговорност и за стварање амбијента у којем ће ови напаћени народи на „брдовитом Балкану“ живети ослобођени страха и немаштине.

Већина оних који су започели и усмеравали рат отишла је са сцене, али ни ови који су их заменили не показују добру вољу и не улажу довољно упорности да се неспоразуми између нових држава и њихових народа превазиђу и да се чврстим корацима крене усусрет нових односа заснованих на међусобном уважавању, помирењу и толеранцији.

Литература

1. Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
2. Bardakoglu, Ali: *Religion and Society*, Presidency of Religious Affairs, Ankara, 2006.
3. Horvat, Branko: *Ka Balkanskom Savezu*, „Rad“, Zagreb, 1997.

4. Horvat, Branko: *Towards the Balkan Union*, Institute for Advanced Studies, Zagreb, 1999.
5. Huntington, P.Samuel: *Clash of Civilization – Remaking World Order*, Touchstone Book, N.York, 1997.
6. Lukic, Reneo and Lynch, Allen: *Europe from the Balkans to the Urals – The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*, SIPRI, Oxford University Press, 1966.
7. Лопандић Душко и Бајић, Војислав: *Србија и Црна Гора на путу ка Европској унији*, (Збирка чланака), Европски покрет, Београд, 2003.
8. Domazet, Tihomir: *Ekonomika – Politika, kako dalje?*, Zagreb, 2007.
9. Сакан, Момчило: *СТУДИЈЕ МИРА – Полемологија и Иренологија*, Независни универзитет Бања Лука, 2008.
10. Јефтић, М.: *Исламизација као фактор албанизације*, САНУ, Београд, 1998.
11. *Relations Between Yugoslavia and Albania*, „Југословенска стварност“, Београд, 1984.
12. „NATO Crimes in Yugoslavia“ – *Documentary evidence*, Vol. I and II, Belgrade, May and July 1999.
13. „The BALKANS IN '07“, *Foreign Policy Papers* – 5, 1998.
14. *Postwar Reconstruction and Development in South-East Europe*, United Nations Economic Commission for Europe, Geneva, 1999.
15. *Национална и глобална безбедност*, Збирка радова, Факултет политичких наука, Београд, 2004.
16. *Building Stability in Weak States: The Western Balkans*, Vienna, April 2002.
17. *ВОЈНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА*, Београд, 1961.
18. *ВОЈНИ ЛЕКСИКОН*, ВИЗ, Београд, 1981.
19. *ENCYCLOPEDIA BRITANICA*, London, 2005.
20. *WEBSTER'S Unified DICTIONARY and Encyclopedia*, New York, 1959.
21. *The COLUMBIA DESK ENCYCLOPEDIA*, The Viking Press, 1960.
22. *SIPRI YEARBOOK 2001*, Oxford University Press, 2001.
23. *THE BALKANS IN EUROPE – Containment of Transformation?*, European Policy Center, Brussels, 2008.
24. *PRECEEDINGS of the Fourth ECPD International conference on Reconciliation and Tolerance*, ECPD, Belgrade, 2009.
25. Мирковић, Тодор: „Балкан у вртлогу малих и великих ратова“, *Војно дело*, Београд, бр 1, 2006.

Датум пријема чланка: **11. 11. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Милољуб Сретеновић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Школа националне одбране

Западни Балкан као територијална целина, коју је због специфичних политичких, економских и безбедносних особености одредила међународна заједница, обухвата новонастале државе на простору бивше СФРЈ са Републиком Албанијом, али без Републике Словеније. То је простор површине око 264.000 km², са око двадесет четири милиона становника. Од шест држава Западног Балкана, пет излазе на Јадранско море. Комуникацијски снопови: моравско-вардарски, марички и Драч-Тирана-Скопље-Софија-Црно море, имају изузетан значај не само за Западни Балкан, него и за Европу и Азију.

У раду су приказане основне детерминанте геополитичког положаја Западног Балкана те његова историјска анализа и актуелни аспекти новог геополитичког устројства.

Кључне речи: Западни Балкан, геополитички положај, геопро-
стор, балканизација, геостратегијски положај.

УВОН

Геополитика је релативно млада научна дисциплина. Она проучава улогу и значај географских чинилаца у политичким појавама и процесима и, на својеврстан начин, сједињује географију и политику. Геополитика је концепт двадесетог века. Термин *геополитика*¹ први пут је употребио (1899) Рудолф Кјелен, шведски политиколог, али је у широку употребу ушао тек 1930, када га је промовисала група немачких географа окупљених око пензионисаног генерала Карла Хаусхофера. Бројни научници на Западу и на Истоку заинтересовали су се за геополитику као науку о вођењу државе, као метод размишљања који полази од претпостављеног значаја географског фактора за управљање међународним односима.

¹ Назив геополитика настао је од две грчке речи: *geo* – земља и *politico* – политика. Најпознатији савремени војни писац који у научним круговима слови као родоначелник модерне француске геополитике генерал Пјери Мари Галоа, сматра да је геополитика, у суштини, „утицај средине на народе и њихов развој“, с једне стране, народе обликује њихово окружење, а с друге – време. Пјери Мари Галоа: *Нови извори моћи*, Геополитика, 23. март 2001.

У нашој научној литератури, поред Јована Цвијића² који је у својим истраживањима истакао значајне геополитичке детерминанте Балкана, до пред крај 20. века није било значајнијих анализа геополитичког положаја Балкана и геополитичких утицаја према овом простору. На овим просторима геополитика је била помало заборављена и, нажалост, то је један од главних разлога неразумевања геополитичких процеса у највишим политичким круговима на простору Западног Балкана, што је имало разорне последице у последњој деценији 20. века.

Брзе промене на светској сцени, на истеку 20. века, из основа су уздрмале простор Балкана. Те промене су на овом простору имале снагу геополитичког земљотреса, чији је епицентар био у вишенационалној Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), која је као својеврсни полигон и „лабораторија“ великих сила нестала са политичке карте Европе. На простору некадашње СФРЈ као резултат снажних геополитичких процеса створено је, за кратко време, шест држава са могућношћу даље фрагментације. Међународна заједница је за тај део Балкана (бивша СФРЈ без Словеније, са Албанијом) усвојила појам „Западни Балкан“, који одражава специфично географско, политичко и безбедносно турско подручје у Југоисточној Европи.

Геополитичко одређење Западног Балкана

Балкан је, као мост између три континента, увек имао изузетно значајан геополитички положај који се одликује додирима и прожимањима различитих цивилизација, религија, култура, политичких и идеолошких опредељења и војностратегијских интереса локалног, регионалног и глобалног домаћаја. Измешаност различитих народа и вера и њихова вечита борба за што веће територије и несагласје око међудржавних територијалних разграничења, у дугој историји балканских односа, били су најчешћи узрок међусобних спорова и оружаних сукоба, што је погодовало уплитању спољних сила у „балканске послове“, према познатој макијавелистичкој максими „подели па владај“.

Преузимањем улоге заштитника појединих балканских народа, велике силе су истовремено обезбеђивале и зону свог непосредног утицаја, у складу са стратешким интересима на тим просторима. Тако је било у прошлости, тако је и данас.

² Јован Цвијић (1865–1927) највећи је српски и балкански географ. Један је од најеминентнијих европских и светских научника – географа. Оно што је Цвијић урадио на географском проучавању Балкана, по обиму и значају, равно је раду читаве генерације научних радника.

Појам Балкан, како у квалитативно-структуралном, тако и у територијалном смислу има доминантно геополитичко, политичко-географско и геостратегијско одређење. Западноевропско и централноевропско стереотипно и интересно фокусирање овога простора, сматра га својом периферијом склоној хаосу националних и религијских, пограничних и социјалних антагонизама, те прелазном евроазијском зоном нестабилних државно-територијалних конструкција, отворених за спољне утицаје и профилисање приоритетних интереса светских центара моћи.

Појмовно и географско одређење Западног Балкана

Појмовно и географско одређење Западног Балкана, као дела територије југоисточне Европе, није могуће без претходног, барем најопштијег, одређења Балкана. Појам Балкан први пут се помиње крајем 17. века. Иако се веома дуго користи у географији, геополитици, и геостратегији, ипак не постоји прецизно одређење појма Балкан, као ни његовог западног дела. На основу аналогije са називима Пиринејског и Апенинског полуострва, која су названа према доминирајућим планинским масивима, немачки географ Јохан Аугуст Цојне, још 1808. године, први је именовао тај простор према Старој планини коју су Турци много пре назвали Балкан планина, пошто је сматрано да је то главни масив полуострва. У политичкој терминологији Балкан је дуго носио назив „Европска Турска“.³

У географском одређењу простора Балкана највише има присталица теорије Јована Цвијића, по којој је његова северна граница: река Дунав – река Сава – река Купа – северна обала Ријечног залива, на југу Средоземно море, на југоистоку Егејско море, на истоку Црно море, а на западу Јадранско и Јонско море.

Балкан је геопростор који спаја Европу са Азијом, од које је одвојено мореузима Босфор и Дарданели. Од Апенинског полуострва удаљено је свега осамдесет километара (на линији Отранто – Валона), а од северне границе Африке око три стотине педесет километара. Површина полуострва је око 520.000 km², на којој живи више од педесет милиона становника, различитог етничког порекла и вероисповести. Шири простор Балкана какав је познат у историји, обухвата Румунију, Хрватску, Србију и Турску, реч је о простору од око 11.545.240 km², са преко стотину четрдесет милиона становника.

³ У 18. веку за већи део Балкана коришћен је назив „Европска Турска“, према којем је за балкански идентитет одлучујуће Отоманско освајање. Управо са Турцима на Балкан је дошла и реч *балкан* у значењу „планина“. Смена имена *Европска Турска* у *Балкан* уследило је слабењем Турске на Балкану, *Војна Енциклопедија*, друго издање, књига 1, ВИЗ, Београд, 1973, стр. 549.

Преко Балкана протеже се мрежа путева са севера Европе који се рачвају на три главна правца: према Трсту, Солуну и Истамбулу. Преко Балкана тече Дунав, највећа европска река (после Волге), која спаја Средњу Европу са Црним морем. Јужни и западни део Балканског полуострва заглављују воде Средоземног мора, па се сматра да су саставни део Средоземља. У близини Балкана налазе се најважније поморске комуникације које воде преко Средоземног мора: Гибралтар – Малта – Суец, као део светског пловног пута на линији Атлантук – Средоземно море – Индијски океан – Аустралија.

Термин *Западни Балкан* уведен је постепено у политичко-дипломатски речник, најпре у неформалном и колоквијалном смислу, да би убрзо постао често помињан званичан назив, употребљаван и у међународним документима (све више без коришћења наводника). Упоредо почиње његово коришћење у научностручној литератури из области међународних односа, безбедности, политике и тако даље. За узрок настанка појма могу се сматрати последице деструкције бивше СФРЈ и европски интеграцијски процеси. Западни Балкан као територијална целина коју је због специфичних политичких, економских и безбедносних особености одредила међународна заједница, обухвата новонастале државе на простору бивше СФРЈ са Албанијом, али без Словеније.

Спорни су принципи на основу којих је издвојен Западни Балкан. Једна могућност јесте да је то регионално-интеграциони просторни оквир у који су смештене земље, које су у протеклој деценији обележили ратни сукоби. Друга могућност јесте да Западни Балкан представља синтагму – остатак састављен од „очајних“ држава, односно он је произвољна вештачка конструкција „Брисела“ за једно нестабилно подручје које се налази у транзицији и специфичном положају, у односу на окружење. У прилог овој тврдњи јесте чињеница да не постоји Источни, Јужни и Северни Балкан.

Западни Балкан као специфичан политичко-безбедносни оквир, није створен вољом аутохтоних чинилаца. Ако се узму у обзир научне чињенице и географија као оквир одређивања појмова, онда Србија никако не би могла бити на Западном Балкану, Србија се налази на централном Балкану. На Западном Балкану према научним чињеницама, налазе се Хрватска и БиХ, и евентуално Црна Гора. Јован Цвијић који је цео свој живот посветио Балкану, никада није споменуо Западни Балкан у оваквим оквирима. Очигледно да нико није консултовао науку при дефинисању појма Западни Балкан.

Западни Балкан у географском смислу како га третира међународна заједница, обухвата простор бивше СФРЈ, без Републике Словеније са Републиком Албанијом. То је простор површине око 264.000 km² са око двадесет четири милиона становника. Од шест држава Западног Балкана, пет излазе на Јадранско море. Комуникацијски снопови: моравско-вардарски, марички и Драч–Тирана–Скопље–Софија–Црно море, имају велики значај не само

за Западни Балкан него и за Европу и Азију. Иако целокупан геопростор Западног Балкана представља „раскрсницу путева“, кључну позицију те раскрснице представља геопростор Србије.

Суштински посматрано, заокруживање тог простора од стране међународне заједнице у посебну политичку регију на Балкану јесте некоректно и непринципијелно, јер на одређени начин дискриминише државе на том простору и представља синтагму за периферију не само Европе, већ и преосталог простора Балкана (Грчка, Бугарска, Турска, Румунија), нестабилну како у политичком погледу тако и у безбедносном и економском.

Ако је назив Балкан, настао по турском топониму за Стару планину, споран у географском смислу, па и сам општи назив полуострво, будући да се веома широком копненом основом ослања на Европу, сигурно није споран геополитички положај и значај тог подручја. Дефиниција геополитичког положаја и значаја неког простора можда је најочљивија управо на простору Балкана, према којем су се вековима јасно препознавале тежње ванбалканских сила.

Геополитичке особености Западног Балкана

Полазећи од опште прихваћене дефиниције појма „геополитички положај“, изведеног, од грчке речи „геополитика“, којом се означава „разматрање политичких питања са географског гледишта“, простор Балкана представља велики изазов за истраживача. Историјски посматрано, честе политичке промене нису настајале само услед тежњи великих сила према том простору, већ и услед супротности и територијалних захтева самих балканских држава према другима у одређеном сплету међународних околности. При том се, обично, инсистира на потреби наводног „исправљања историјске неправде“.

Геополитички положај је комплексна и променљива категорија, чији карактер одређују физичко-географски и друштвено-географски чиниоци, међусобно узрочно-последично повезани. У најопштијем значењу геополитички положај подразумева: однос једног или више нарада и њихових држава према другим народима и државама с обзиром на значај њиховог географског простора. Геополитички положај држава Западног Балкана одликује се многим константама, али и новим елементима које доносе специфична историјска пулсирања на глобалном, континенталном и регионално – балканском нивоу.

Анализа политичких и економских односа, демографских процеса, цивилизацијских утицаја и ратних сукоба упућује на сталност интереса великих сила на Западном Балкану, њихово међусобно супарништво, умешаност истих центара моћи, инструментализацију локалних народа и етничких заједница, симбиозу спољних и унутрашњих претензија, успостављање истих коалиција и савеза, потврђивање праваца продора и сукцесивности терито-

ријалних последица. Остваривање интереса најчешће има суштински аналогни механизам – политички ултиматум, економске уцене и блокаде, злоупотребе међународних институција, ратне операције, наметање неадекватних територијалних решења и мировних услова.

Савремени геополитички положај Западног Балкана одређен је глобалним (светским), континенталним (европским), регионалним (балканско-панонским) и многобројним локалним детерминантама. Одлике актуелног положаја Западног Балкана последице су великог броја фактора и њиховог узајамног дејства:

– *Традиционалне константе* подразумевају групу детерминанти које дужи историјски период са релативно малим модификацијама интереса и претензија одређују геополитички положај држава Западног Балкана. Велике силе осцилацијом своје „величине“, профилишу балканску пројекцију своје укупне моћи (Немачка, Велика Британија, Француска, Русија, Турска); а и већина самих народа на простору Западног Балкана, недвосмислено, створила је и промовисала великодржавне пројекте.

– *Нове детерминанте* резултат су промењених односа у свету и појаве нових фактора који раније нису имали утицај на Западном Балкану или је њихова улога била минимална, индиректна, суштински другачија и дуже време присутна. Читав комплекс тих савремених постулата, одређен је фундаменталним догађајима крајем деведесетих година прошлог века – рушењем Берлинског зида као симболичним обележјем краја биполаризма и рушењем глобалне „равнотеже страха“. На Балкану је почело непосредно инфилтрирање САД, као једине преостале суперсиле. С једне стране, нова реалност настала из нестанка тадашње СФРЈ јесте признање нових држава у границама некадашњих социјалистичких република и, с друге стране, фактичке етнопросторне слике, територијалних односа и граница између политичко-географског нормативитета и реалитета – суштинска је садржина геополитичког „лабиринта“ на Западном Балкану у тренуцима „убрзања историје“ у првој деценији 21. века.

Простор Западног Балкана је граница три често антагонизована културно-цивилизацијска круга (источно православног, западно католичког и исламско оријенталног). Простор Западног Балкана је зона територијализације миленијумског хришћанског раскола и најзападнији домет православља, који се, као компактна етничка и конфесионална просторна чињеница, налази на најмањој удаљености од Ватикана. Западни Балкан је важна траса непосредног продора ислама у Европу, чија се специфичност и ефикасност огледа у најзападнијој просторној укореењености.

Глобална геополитичка позиција Западног Балкана налази се у стратегијски значајној области „Римланда“ (рубна област). Управо тај положај утицао је и утиче на понашање значајних спољних чинилаца према том простору, најчешће у смеру његове балканизације, ради лакшег остваривања сопствених стратешких интереса.

Западни Балкан је специфичан простор којем су природно географске пре-диспозиције и комплексна унутрашња и окружујућа антропогена структура одредили геополитичку динамичност као основно идентификационо обележје и смисао оног дела планете који карактеришу подељеност, антагонизми, гранични проблеми, територијалне претензије, интересне сфере, национална, верска и политичка искључивост, умешаност великих сила, економска поларизованост, дуализам „спајања и прожимања“ и „изоловања и одвајања“ (Џвијић).

Геополитичке процесе на Западном Балкану проузрокују алохтони (ванбалкански) и аутохтони (унутарбалкански) фактори, и то, по правилу, међусобно испреплетани и повезани заједничким интересима и циљевима, што њихово сврставање у две групе чини само условним. Суштина појединих фактора и карактер њиховог утицаја су веома различити и превазилазе архаично схваћене односе између државно конституисаних чинилаца и стереотипе директне или индиректне (дискретне или индискретне; јавне или тајне) политичко-дипломатске, економске и војне као могућег механизма за остварење замишљених аспирација. Заинтересовани покретачи „катализатори“ и реализатори геополитичких трансформација често су нетипични субјекти, који такве процесе користе за своје циљеве, иновирајући поступке и моделе за њихову конкретизацију. Локални балкански фактори су такође разноврсни, а њихов статус дефинисан је сталном илузијом, готово утопистичком о сопственој позицији субјекта у међународним односима, насупрот стварности да су „монете за поткусуривање“ моћнима у прерасподелама њихових сфера утицаја и територијалним прекрајањима које прате такве промене. Српски фактор се може сматрати типичним примером тог балканског дуализма.

Западни Балкан је познат као „капија Европе“. На том простору своје интересе пројектују велике силе у свим историјским епохама. На Балкану су се, на жалост, они тако несрећно укрштали да су разједињавали и разбијали државе и народе и увећавали разлике у политичком, верском и националном статусу, што је изазивало међусобне сукобе.

На Балкану никада није организован стабилан јединствен геополитички простор, већ је он због спољних интереса, издељен у више мањих државица, а њихови парцијални интереси спречавали су развој интеграционих процеса. Према мишљењу двојице познатих геополитичара, Рацела и Макиндера, на Балкану је одувек тесна „повезаност борбе за опстанак са борбом за простор“.

У представама Европљана *балканизација* је метафора етничких и верских сукоба, изолационистичког, државног, културног и религиозног национализма, који је довео до пада Европе у два светска рата. Насупрот моделу Средње Европе који је оличење толеранције, етничког заједништва, мултикултуралности – дакле идеала и смисла „европског дома“, модел балканизације има негативно значење у смислу политичко-територијалне уситњености етничке и међудржавне нетрпељивости, завађености, страног мешања и доминација.

*Балканизација*⁴ сублимира сву политичко – територијалну уситњеност, међусобну антагонизованост и инструментализованост регионалних чинилаца за потребе спољних центара моћи, карактеристичну како за међусобно узрочно-последични однос западнобалканских земаља и њиховог непосредног окружења, тако и за стање унутар западнобалканских земаља, њихов положај, унутрашњу просторну компактност и кохезију.

Модел балканизације представља „групу малих, нестабилних, слабих држава, које се базирају на идеји нације у једном региону у којем се држава и нација територијално не подударају, све са територијалним претензијама и са етничким мањинама које су требале бити асимилиране или потиснуте, које стварају нестабилне и променљиве међусобне савезе, тражећи подршку од спољних сила да би заштитиле национални опстанак и на свој начин кориштене од тих сила за њихове сопствене стратешке циљеве“.⁵

У дипломатској историји и међународној политици, *балканизација* је синоним за сплетове неразмривих противречности у односима народа који живе на балканском простору. Те противречности условљене су повезаношћу проблема локалног, регионалног и глобалног карактера, у којима велике силе своје интересе и односе преносе на односе народа и држава тог простора, што доводи до његове разбијености, (уситњавања и подела на националној, верској и политичкој основи) и међусобних сукоба.

Основне геополитичке детерминанте Балкана су *хетерогеност* и *транзитност*. Последица хетерогености јесте политичко-територијална уситњеност, а последица транзитности – присуство интереса великих сила. Присуство великих сила преплиће се кроз интересе („геополитички чвор“). Међународна заједница се данас бори у интересу властитог мира да „проблем балканизације“ не изађе из тог оквира на међународну сцену, као што је то био случај у време „источног питања“ (Берлински конгрес 1878. године) или Првог светског рата (1914–1918). Велике силе на балканској ветрометини не наступају званично више као ривали, већ као међународна заједница. Ривалство је препуштено балканским народима, да се боре за изградњу националних држава или за неповредивост граница.

Међународна заједница је после Хладног рата пореметила балканску равнотежу, тако што је делегитимисала значај принципа територијалне целовитости вишенационалних држава и оснажила принцип самоопредељења народа. Чињеница да основне мањинске заједнице на Западном Балкану налазе подршку за свој идентитет у суседним државама, додатно продубљује избијање конфликта и могућности за њихову интернационализацију.

⁴ После Првог светског рата у енглеском језику почео се користити прелазни глагол *балканизовати* у значењу „поделити се (као регион или група) у мање и често супротстављене делове“.

⁵ Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 178.

Поремећена равнотежа тешко се поново успоставља. Међународна заједница нема разрађену стратегију ограничавања конфликта, поготово за балкански тип конфликтности, за који су карактеристичне тешкоће у дефинисању агресора, спремност на беспштедну борбу, непридржавање правила традиционалног ратовања и нејасно дефинисани региони ратних дејстава и слично. Стога су акције међународне заједнице често биле неуспешне услед несинхронизованих мера (дипломатских, политичких, хуманитарних, војних) те њиховог истовременог стављања у позицију стране у сукобу и судије.

Из историјског аспекта, геополитички положај Западног Балкана био је изложен различитим процесима. До завршетка Другог светског рата, Западни Балкан је био у процесима *геополитичког освајања и поковања*. Након Другог светског рата, био је изложен процесима *геополитичког утицаја* Истока и Запада, а након рушења Берлинског зида до данас јесте у процесима *геополитичке глобализације*.

Историјска димензија геополитичког положаја Западног Балкана

Историја балканског простора и односа његових народа условила је раширеност схватања о Балкану као „ветрометини историје“, „варници вечних немира“ или „бурету барута“, „простору граничара у процепу светова“, „капији Европе“ или „бедему хришћанства“, као простору Евроазије који, прелазећи Дунав и Саву, излази на шест мора Средоземља и чини везу Европе и Блиског истока представљајући истовремено, како Исток на Западу тако и Запад на Истоку.

Водећи дуготрајне и тешке ратове са Византијом, Венецијом, Угарском и другим силама средњег века, народи на Западном Балкану отпочели су процесе стварања сопствених средњовековних држава. Неке од њих доживеле су велики успон и углед, не само у регионалним релацијама, већ и шире. Међутим, различите противречности феудалног конституисања и распадања, различитих облика хегемоније и зависности, утицале су на пораст средњовековних држава у оквиру турске власти, од 14. века надаље.

Резултат турских освајања биле су дубоке промене у друштвеној структури Балкана. Запоседање Балкана донело је пустошење, миграције становништва и ислам који су, ради опстанка, прихватили делови појединих народа. Турска инвазија на Балканско полуострво пореметила је, па чак и уништила, развитак свих средњовековних држава, од Панонске низије до Егеја. То упућује на закључак да су пружајући отпор Турцима, и на тај начин бранећи Европу од њихове најезде, народи региона заустављени у нацио-

налном развоју, тако да је процес формирања њихових националних држава обновљен тек у деветнаестом и двадесетом веку.

Посматрано из геополитичког аспекта, за потпуније разумевање догађања данашњице, новија историјска дешавања у региону могу се условно поделити на:

1. период борби за национално ослобођење и
2. период југословенства.

Од Првог српског устанка до завршетка Првог светског рата може се сматрати *периодом борби за национално ослобођење* српског народа и његових суседа. У том периоду српски народ је свргнуо одметничку јањичарску владавину, а затим, током Другог српског устанка, српско-турских и балканских ратова, успешно бранио независност ослобођене Србије. У ослободилачким борбама против Турске империје главне тешкоће нису биле од турске војне силе, већ од европских сила које су своју експанзионистичку политику усмериле ка Балкану. Њихово присуство није се испољавало само у борби за сфере утицаја, већ и за непосредно потчињавање, у чему је предњачила Аустроугарска. Истовремено, међу народима региона долазило је до оштрих конфронтација мотивисаних унутрашњим и спољним геополитичким тенденцијама, у чему треба тражити објашњења токова историје 19. и 20. века.

Односе међу балканским земљама карактерисале су две супротне, али испреплетане тенденције. Прва, која се односила на стварање већих националних држава и друга, која је налазила свој далекосежни израз у стварању федерација различитог типа и карактера. У контексту прве тенденције, сусрећу се планови о стварању великих држава, док је друга тенденција црпела своје инспирације из идеје да народи региона само уједињени могу остварити своје интересе и превладати супротности и баријере које их деле. Такве тенденције, али и парцијални интереси великих сила, условили су настанак „источне кризе – која је карактерисала читав 19. век и почетак 20. века, па је до њеног окончања дошло тек након Првог светског рата.

Од завршетка Првог светског рата до почетка „југословенске кризе“ 1991, може се сматрати *периодом југословенства*. Идеја југословенства, оличавала је тежње јужнословенских народа за ослобођењем и уједињењем. Међутим, њихов национални идентитет и самосвест увелико су били изложени дејству различитих цивилизацијских и културних образаца садржаних у различитим религијама и црквама којима су припадали и светоназорима власти које су над њима владале. Расколи и сукоби религијских и цивилизацијских разлика, у великој мери, исписивали су генезу развоја идеје југословенства, па се тако уграђена нестабилност одразила на њено одржање и распад (прве и друге Југославије), почетком деведесетих година прошлог века.

Период борби за национално ослобођење

Анализа историјских дешавања на Западном Балкану и суседним земљама указује на чињеницу да је 19. век представљао период супротстављања турској власти, али и борби за националну самосталност. Кроз неуједначене токове ослобађања и различите друштвене и политичке услове, па и амбиције ослобођених земаља, уочавају се и сукоби различитих интереса. Тако су (неспремне да саме решавају нагомилане проблеме), балканске земље решавање криза препуштале великим силама – Аустроугарској, Русији, Немачкој и Турској.

Велике силе тога доба међусобно су се споразумевале о подели интересних сфера на просторима пропадајућег Отоманског царства, па су токови и исходи источне кризе, у којима је одлучну реч имала европска дипломатија, унели у односе балканских земаља нове елементе сукоба.⁶

Бројни примери показују како је европска дипломатија, најчешће на штету српског народа, одлучивала о судбини ослобођених земаља. Типичне примере таквог односа представљају Санстефански уговор и Берлински конгрес. Тим уговорима Србија је притиснута политиком Аустроугарске према Босни и Херцеговини и руском политиком према бугарском питању, односно њеним аспирацијама у Источном Балкану.

Санстефански мировни уговор, закључен је 3. марта 1878, након ратова Србије и Црне Горе против Турске. Садржај уговора непосредно сведочи како је европска дипломатија одлучивала о судбини земаља српског народа, које је ослободила и бранила српска војска.⁷ Уговор који није спроведен у дело оставио је снажан печат и на данашња геополитичка гледишта, пре свега када су у питању идеје о стварању „Велике Бугарске“ уз цену запоседања туђих територија. Стварање бугарске државе под руском заштитом погодило је, поред Србије и Црне Горе, и друге балканске државе. Међутим, разлог за европску дипломатску интервенцију велике европске силе су нашле у угрожавању сопствених интереса. Узнемирена Енглеска и Аустроугарска у том споразуму виделе су нарушавање равнотеже у региону, те су за своје планове потражиле подршку у Бизмарковој Немачкој.

⁶ „За Русију је слободан пролаз кроз Дарданеле било животно питање и она се њиме бавила током 20. века, а за Аустрију је експанзија на Балкан до Солуна била преокупација још од 18. века. Русија и Аустрија су своју дипломатску борбу за престиж на Балкану водиле посредно преко глава балканских народа“. Нишић, Станко: *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003, стр. 40.

⁷ Санстефански уговор је садржао неколико важних тачака: а) међународно признање Црне Горе;

б) независност и територијално проширење Србије до Врања; в) независност Румуније; г) стварање кнежевине Бугарске која је добила територије од Црног мора до Албанских планина и од Дунава до Егејског мора; д) припајање Босне и Херцеговине Аустроугарској; ђ) раздвајање Србије и Црне Горе „Новопазарским Санџаком“ у који се инфилтрирала Аустроугарска.

Берлински конгрес, на којем је доминирала немачка дипломатија, одржан је 13. јуна 1878. године. Конгрес је донео одлуке које су преправиле одредбе Санстефанског уговора, пре свега у уравниотежењу интереса великих сила на Балкану. Оно што је остало исто, било је одсуство представника држава и народа о чијој се судбини решавало.⁸ Одлуке Берлинског конгреса у потпуности су спроведене. Међутим, и поред тога што су биле реалније у односу на Санстефански мир и оне су носиле обележја уклапања Балкана у равнотежу снага и интереса великих сила. У ствари, биле су прожете тежњом дељења туђих територија и стварањем „сателитских држава“ у српском окружењу.

Србија је имала и посебних разлога да буде незадовољна одлукама Конгреса. За присаједињавање новоослобођених крајева и пуну независност, коју је стекла ратом против Турске, она је морала обештетити и турске феудалне поседнике и турску државу. Посебан проблем био је и „Новопазарски Санџак“, којим су растављене Србија и Црна Гора,⁹ а остављен пут Аустроугарској за утицај у Албанији и Македонији и даље на исток.¹⁰

Српски народ је очекивао да ће Русија узети активније учешће у раду Конгреса и да ће заштити његове интересе. Међутим, руска страна је сматрала да треба фаворизовати Бугарску, ценећи да Бугари „имају већи осећај припадности Словенима“, него Срби, те да Србија, као западнија земља, треба да се више ослони на Аустроугарску дипломатију. Тако је Србија запостављена од Русије, односно на најгори могући начин предата на милост и немилост Аустроугарској монархији.

Подршку на Берлинском конгресу Србија је скупо платила. Аустроугарска је тежила да анулира све српске успехе противећи се успостављању самосталних држава које би онемогућавале простирање монархије до Егејског мора. До Берлинског конгреса Аустроугарска је подржавала исељавање Муслимана из Босне и Херцеговине, али плашећи се настанка „Велике Србије“, на-

⁸ Главне одлуке Берлинског конгреса: а) поништене су одредбе Санстефанског уговора о границама, тако да је уместо Велике Бугарске створена Кнежевина Бугарска северно од планине Балкан; б) Србија је добила независност и територијално проширење (Ниш, Пирот, Врање, Прокупље); в) Македонија и Тракија су остале у саставу Турске; г) Црна Гора је добила међународно признање независности и удвостручила територију изласком на море; д) Аустроугарској су остала готово иста права регулисана и Санстефанским миром.

⁹ Рашка област (Санџак) одувек је била предмет интересовања великих сила због њеног геополитичког значаја. На том простору се преплићу исламска и хришћанска култура и укрштају важни копнени путеви.

¹⁰ Незадовољан начином рада и одлукама Берлинског конгреса министар иностраних послова Србије Јован Ристић је изјавио: „До сад је било у свету више конгреса. О сваком се зна да је заступао неко начело, а знало се и какво начело (...) Али какво је начело овај конгрес заступао, ја не бих знао казати. Властити интерес као да је био свакој сили меродаван. Тражило се и радило се да се велики задовоље, а мали да се истисну из положаја који би били од важности и могли да сметају великим.“ Јанковић, Бранимир: *Балкан у међународним односима*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 72.

кон Конгреса, она постаје један од заштитника муслиманских интереса у региону. У том смислу, један од аустроугарских корака био је стављање албанског простора под свој утицај уз паролу: „Угушити Србију, а Арнаутима дати слободу“. Било је очигледно да апетити Хабзбуршке монархије према простору Србије расту и да се благонаклоност северног суседа не може задобити, те да предстоје године отпора и одбране независности.

Стање створено аустроугарским утицајем у другој половини 19. века, довело је и до заједничког иступања албанског племства формирањем „Призренске лиге“. Афирмисана као војна и политичка организација она је за последицу имала процес албанизације Старе Србије. Само од 1878. до 1912. године са тих простора иселило се и нестало је двеста хиљада Срба. Све то дешавало се уз подршку Турске и Аустроугарске које су се представљале природним савезником Албанаца и муслимана у Рашкој области, у борби против православних Срба.¹¹

Унутарбалкански односи, унутрашње противуречности појединих земаља и различити интереси великих сила, отежавали су решавање великог броја „отворених питања“. И поред знакова заоштравања међународних и унутрашњих односа, карактеристика почетка двадесетог века јесте и покушај успостављања савезништва балканских народа. Уклањањем са власти династије Обреновић на српски престо враћена је династија Карађорђевић, која је одмах отпочела преговоре о савезу са Бугарском¹² и Црном Гором.

Савез је потписан уз посредовање Русије, која је очекивала да ће савези на Балкану представљати бедем против даљег Аустроугарског продирања најављеног анексијом Босне и Херцеговине 1908. године. Окосницу формираног Балканског савеза чинио је скуп јавних и тајних уговора. Тако су, на пример, у уговору из 1912. године између Србије и Бугарске постојале тајне клаузуле о међусобној подели Македоније. Према тим клаузулама Србија је свом суседу признала право на проширење (источно од Струме и Родопа), док се Бугарска сагласила да су простори северно од Шар- планине неоспорно српски. Из тако закљученог уговора било је више него јасно да постоји зона заједничких интереса између Родопа и Шар-планине која ће убрзо постати једно од главних исходишта предстојећих ратова.

¹¹ „Сваке године Арбанаси нападају, грабе, убијају становништво које је услед тога принуђено да напушта родно огњиште и да се исељава. Аустријски агенти не само што не осуђују, него још то и поощравају, јер у истребљењу словенског становништва, које је сметња њиховој пропаганди, гледају свој успех. Они би били срећни када би могли дочекати да виде цео простор између Дрима и Копаника насељен искључиво Арбанасима“. Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 234.

¹² „Аустроугарска је сплеткарила на Балкану ради својих интереса, а и друге силе нису биле невине у томе. Узајамно клање балканских народа није се десило ради „Велике Србије“ и „Велике Грчке“ него ради интереса Аустро-Угарске – због Солуна и ради Русије – због Дарданела“. Нишић, Станко: *Велике силе и Балкан*, ВИЗ, Београд, 1999, стр. 227.

Првим балканским ратом отпочео је процес коначног распада Турске. И поред тога што је војнички решен релативно брзо, тај рат је под притиском великих сила завршен Лондонским миром тек маја 1913. године. У вези с тим, Србија је била спречена да изађе на Јадранско море, а Италија и Аустроугарска су подржале стварање албанске државе. То је Србију довело у ситуацију да у замену за Албанију, због које би се морала конфронтирати са Аустроугарском, изгуби Македонију која је *de facto* била њен саставни део. Она је била од мањег значаја за Србију, јер излазак на Јадран преко Албаније није био исто што и знатно дужи пут преко Македоније, са неизвесном везом до Егеја.

Изненадна бугарска војна акција 1913. године, како би се Србија у погледу питања Македоније довела пред свршени чин, отклонила је све дилеме у вези са Албанијом. Одлучном противофанзивом Бугарска је поражена и мировним уговором приморана на територијалне уступке. Уговором је простор Македоније подељен између Србије и Грчке, а Бугарској су остале мање источне области.

Балкански ратови карактеристични су по томе што су 1912. године савезници ушли сложено у рат, док су се 1913. међусобно обрачунавали око преосталих турских поседа. Међутим, ни мировни уговори након тих ратова нису учврстили стварни мир у српском геополитичком окружењу. Разлози за то садржани су у незадовољству Бугарске и преко ноћи заснованој државности Албаније, али и тежњи великих сила да се супротставе самосталној политици балканских држава.

За Аустроугарску највећи проблем поново је била Србија и њено територијално увећање. Она и Немачка, у којој је добила подршку за остварење својих интереса, гореле су од жеље да се ратом разрачунају са Србијом. Могло би се чак рећи да су ограничени циљеви Аустроугарске на Балкану представљали кочницу за шире освајачке планове Немачке и њен продор на Исток. Поред тога, за чланице Антанте регион Балкана био је више предмет дипломатске стратегије, него војне.

Карактеристичне примере дипломатске стратегије великих сила представљале су понуде Румунији и Бугарској на рачун Србије. У замену за приступање том савезу тајним уговором (1916), силе Антанте обећале су Румунији Банат до Тисе и Дунава, а Бугарској Македонију. Румунија је прихватила понуду, али је већ 1917. године склопила сепаратни мир са Централним силама. Међутим, то јој није сметало да након завршетка рата захтева Банат до Панчева. У вези с тим, Бугарска је приступила Централним силама које су јој, поред Македоније, обећале и делове Србије до Мораве. Таквим односом Антанта је само отежавала положај српске војске.

Након сјајних победа на Церу и Колубари 1914, ситуација за Србију је, 1915. била изузетно тешка. У октобру, отпочео је напад аустроугарских и немачких

трупа на исцрпљену српску војску. После снажне офанзиве и пада Београда, једину могућност представљало је одступање моравско-вардарском долином према Солуну. Међутим, мучки напад бугарских јединица приморао је српску војску на повлачење ка Косову. Покушај да се преко Качаничке клисуре отвори правац ка Солуну, такође су омеле бугарске трупе. То је приморало српску војску да се у тешким условима (хладноћа, глад и болест), преко албанских планина, уз непрестане борбе са албанским бандама, преполовљена домогне Крфа. У таквим условима постојаност црногорске војске која је штитила бок српских јединица у одступању била је од стратешког значаја.

Окончањем Првог светског рата са светске сцене збрисане су четири царевине: Отоманско царство, царска Русија, Аустроугарска монархија и Немачка царевина. Сматрало се да ће то имати позитиван одраз и на решавање, неоправдано игнорисаних, српских националних интереса. Иако победник у рату, српски народ се, уместо за стварање јединствене српске државе на просторима које је ослободила његова војска, определио за идеју југословенства. Догађаји који ће након уједињења уследити, показале да је тај избор био најпогубнији управо за српски народ.¹³

Период југословенства

Прва југословенска држава названа „Краљевина Срба Хрвата и Словенаца“, настала је као резултат победе српске војске у Првом светском рату, тежње „Југословенског одбора“ за уједињењем јужнословенских народа и воље великих сила, које су формирање нове државе правдале стварањем „санитарног кордона“ наспрам Совјетског Савеза. Настанком заједничке државе, српском народу је први пут омогућено да живи у једној држави, док су остали јужнословенски народи тежећи да се одвоје од окупаторских империја, у заједничкој држави нашли привремено уточиште. Заправо, њихов стварни интерес и примарни циљ био је стварање самосталних држава.

Иако често прикриване, амбиције сепаратизма биле су јасно видљиве из односа појединих народа према новоформираној држави. Није претерано рећи да је сепаратизам (Хрвата, Словенаца, Муслимана, Македонаца и Црногораца), непрекидно прожимао целокупне односе од настанка до конач-

¹³ „Ми Ваше Величанство, треба да ампутирамо Хрватску. То није наша територија, ми тамо нема шта да тражимо. Они сматрају да смо ми дивљаци и да смо их окупирали, може се свашта десити у будућности“. (савет Живојина Мишића регенту Александру Карађорђевићу 1919. године).

Срби нису били дорасли лукавим играма Хрвата и Словенаца 1918. године. Чак и када је у лето 1917. године потписана Крфска декларација, у којој су дефинисани основни принципи изградње будуће заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, „Југословенски одбор“ (за кога српски сељак који је носио рат на својим плећима није ни знао да постоји) је планирао како злоупотребити српску владу“. Нишић, Станко: *Велике силе и Балкан*, Војноиздавачки завод, Београд, 1999, стр. 135.

ног слома, како прве Југославије, тако и друге Југославије. За време трајања заједничке државе основне противречности међу њеним народима биле су у захтевима за њеним федеративним уређењем.

Под утицајем таквих захтева краљ Александар Карађорђевић је 1929. године био приморан да распусти Скупштину и лично преузме државну власт. Међутим, чак ни промена назива државе у Краљевину Југославију није донела очекиване резултате.

С једне стране, од убиства краља Александра до почетка Другог светског рата, ситуацију у земљи карактерисале су жестоке политичке борбе, а њихову основу чинила је тежња за доминацијом парцијалних националних интереса. С друге стране, било је више него очигледно, да се у корену сепаратистичких политичких опредељења налазила отворена мржња према православу и српском народу као наводни страх од ширења Србије.¹⁴ Носиоци таквих политичких опредељења били су Хрвати, Словенци, Срби и Хрвати муслиманске вере и, наравно, Албанци. Горко сазнање да србофобија и антисрбизам нису били уображење његовог окружења, већ реалност, српски народ на најгори могући начин платиће поновним покушајима биолошког уништења током Другог светског рата и касније, за време распада бивше СФРЈ.

Други светски рат представљао је један од најтрагичнијих периода српске историје. У настојањима да остваре своје снове о великим државама, народи из српског окружења, заједно са Немачком и Италијом, комадали су Југославију и на њеном тлу стварали су марионетске државице. Подела српских простора најбоље показује какве су интересе заступале поједине стране. Тако је Немачка задржала највећи део уже Србије и Баната у Војводини; Италија је окупирала Црну Гору и Рашку област и уз подршку Албаније и Албанаца са Косова створила „Велику Албанију“; Бугарска је под свој утицај ставила Македонију и делове јужне и источне Србије; Мађарска је припојила Барању и Бачку, а на простору Срема, Босне и Херцеговине и Хрватске створена је „Независна Држава Хрватска“.

Поред геноцида који је српски народ доживео у логорима смрти, великим страдањима цивила и губицима на бојном пољу, он је суочен и са идеолошким поделом у сопственим редовима која је само допринела повећању броја ратова. И док су народи који су се ставили у службу окупатора, одлукама Другог заседања Авноја и постављеним основама федерализма нове Југославије, добили сопствене државе, српски народ је још једном из војничких победа изашао као губитник.

¹⁴ „Однос јужнословенских народа према Србији и Србима прошао је кроз три фазе: 1. жудног ишчекивања пијемонтистичке улоге, подршке и помоћи Србије и српске војске (до 1918. године); 2. хармоничног и конфликтног живота у заједници подржаваној и оспораваној од Европе (1918–1991. године); 3. разлаза, разбијања и распадања заједничке државе и оштре сучељености са Србијом (од 1991. на даље)“, види: Кнежевић, Милош: *Балканска пометња*, Ђуро Салај, Београд, 1996, стр. 171.

Нова Југославија је првих деценија своје егзистенције изгледала као адекватно решење за међунационалне односе, али је њен каснији развој у условима „партијских држава“ условио обнављање нетрпељивости. Намера (или кардиналне грешке) њеног руководства о проглашењу две аутономне области у оквиру Србије и признање Срба муслиманске вероисповести за нацију, још више су иницирали појаву србофобичног национализма. Карактеристичан облик испољавања мржње према Српству и заједничкој држави био је такозвани „Масовни покрет“ у Хрватској, али се национализам и у осталим деловима земље уочавао у култури, економији, политичком животу и другим сферама. Доношење Устава из 1974. године, довело је и до усвајања става да је савезна држава, у ствари, само сервис федералних јединица и да њене чланице могу водити самосталну политику. То се посебно одразило на стање у јужној српској покрајини у којој је под видом борбе против „великосрпског хегемонизма“ дошло до фактичког стварања „државе у држави“. Покрајина Косово и Метохија имала је, према Уставу, све одлике конститутивног елемента федерације. Вешто користећи овај „nonsens“, шиптарска политика је, уз прећутно одобравање српских партијских челника, водила проалбанску политику, која је за последицу имала метастазу сепаратизма и „великоалбанских“ претензија.

Друга Југославија, као федеративна држава, створена је по узору на Совјетски Савез. У њој су „уједињени народи равноправно одлучивали о заједничким пословима и интересима“. Она је изграђивала, као темељни принцип уставно-правног оквира, и принцип националног самоопредељења, које је садржало и право на отцепљење. То „неотуђиво право“ постало је почетком деведесетих година детонатор рушења и распада федерације. Тако су се, начином решавања националног питања и непоштовањем међународно утврђених критеријума за разграничење, основе федерализма манифестовале мржњом и национализмом, да би на крају, уз подршку страног фактора, попримиле облике верско-националног рата и геноцидног понашања „братских“ народа.

Геополитички положај Западног Балкана за време Хладног рата

Од 1950. до 1990. године сматра се да је био Хладни рат. То је период међусобног сукобљавања водећих сила *Истока* и *Запада*, СССР-а и САД-а, чији су се односи правдали непомирљивим идеолошким разликама, у ствари, они су представљали супарништво око сфера утицаја. Тај период, у геополитичком смислу за простор Западног Балкана, означава се као „период геополитичког утицаја“. Стање односа међу великим силама и војним блоковима с разлогом је оцењено као „ни мир ни рат“.

Утицај великих сила на Балкану у том периоду, уређен је споразумом на Јалти 11. фебруара 1945, који су потписали Рузвелт, Стаљин и Черчил. Према том споразуму Југославија је подељена пропорционално 50:50, као утицајна сфера *Запада* и *Истока*. Учешће осталих балканских држава у два војно-политичка савеза било је уређено по обрасцу 2+2+2. Грчка и Турска су чланице НАТО-а, Румунија и Бугарска су биле чланице Источног блока, а земље Западног Балкана (Југославија и Албанија¹⁵) свака на свој начин имале су независан положај, прикљештене међу два супротстављена блока. Простор Западног Балкана, у том периоду, представљао је простор од посебног значаја, простор на којем ни једна од водећих сила није могла да оствари превласт, а да то не изазове противљење друге стране. Такав положај, обезбедио је Западном Балкану улогу „сиве зоне“, над којом би превласт једног од блокова значао и сукоб ширих размера.

Безбедност држава у наведеним условима заснивала се на равнотежи снага, што је било веома позитивно у смислу очувања стабилности и стања *status-quo* на Западном Балкану. Супротстављени блокови су поштовали јалтску формулу не ризикујући да остваре превагу. То је разлог што су велике силе уважавале самосталност бивше СФРЈ.

Западни Балкан у време биполарне поделе Европе имао је повољан безбедносни положај, што му је обезбеђивало релативну стабилност. Поред тога, тадашња СФРЈ је имала водећи положај у региону, јер је успостављала везе са земљама Европе и имала главну улогу у стварању и јачању Покрета несврстаних. То је заправо био један од ретких случајева у историји да је једна балканска земља имала средишњу улогу, а не споредну на међународној сцени и да је била субјекат, а не објекат.¹⁶

Рушењем Берлинског зида, као једним од најзначајнијих догађаја у 20. веку, коначно је престао период биполарног поретка, а тиме је промењен значај и геополитички положај Западног Балкана. Запад је наметнуо нове геополитичке процесе, који на жалост на тим просторима нису одмах били препознати и разумљиви за владајуће политичке елите. Неразумевањем промењене улоге Западног Балкана у геополитичким процесима стварања новог светског поретка и неадекватним поступцима дела међународне заједнице, започиње један од најкрвавијих периода историје тих простора у којем су неки заборавили на *Периклово упозорење Атињанима*.¹⁷

¹⁵ Албанија је до 1962. године била у Варшавском уговору, када одбија да учествује у активностима да би 1968. године званично иступила из савеза.

¹⁶ *Безбедносни изазови на Балкану до 2010*, East West Institute, 2002, стр. 26.

¹⁷ Периклово упозорење Атињанима, више се треба бојати властитих грешака него намера противника, Шушић, Славољуб: *Геополитички кошмар Балкана*, Београд, 2004, стр. 14.

Основне геополитичке детерминанте држава Западног Балкана на почетку 21. века

*Република Србија*¹⁸ је по површини и броју становника највећа држава на простору Западног Балкана и заузима централно место југоисточне Европе и Балканског полуострва. Простор Србије је кључни европски југоисточни транзитни коридор. Преко њега воде најкраћи копнени, ваздушни и речни комуникацијски правци према Средњем истоку и Блиском истоку и источном Медитерану. Све оно што суштински карактерише геополитички положај простора Западног Балкана, у ствари, јесте особеност геопростора Србије. У вези с тим, Србија је једина држава Западног Балкана која се граничи са свим државама Западног Балкана. Сходно таквом положају, логична је заинтересованост међународне заједнице за стање у том региону. У етнонационалном мозаику Западног Балкана Срби чине најбројнији, али и територијално најраспрострањенији сегмент, (и најрасцепканији) чија је демографска моћ у опадању.

За Србију је још увек актуелан (и реално присутан) одређен степен безбедносних ризика и претњи условљен актуелним геополитичким процесима на Балкану, посебно у тежњама великих сила за даљу фрагментацију Западног Балкана. Поред тога, Србија је опредељена да са државама, које су настале на простору бивше СФРЈ сва отворена питања решава политичким средствима и у складу са међународним стандардима. То је њен дугорочни стратешки интерес и циљ.

*Република Црна Гора*¹⁹ је прогласила независност 3. јуна 2006, на основу воље својих грађана изражене на референдуму 21. маја 2006, и на тај начин одлучила да своју будућност, у оквиру међународне заједнице, трасира самостално.

Изласком из заједничке државе са Србијом, Црна Гора је битно променила свој геополитички положај. Основне детерминанте геополитичког положаја Црне Горе су у промени како унутрашњих, тако и спољних чинилаца. Унутрашње чиниоце, који опредељују нове карактеристике геополитичког положаја Црне Горе, представљају географски фактори, међу којима је доминантан демографски фактор. Основна карактеристика демографске структуре становништва у Црној Гори јесте да је број Црногораца мањи од 50% укупног становништва.

¹⁸ Према подацима Друштва демографа Србије, без Косова и Метохије, у Србији живи седам и по милиона људи, од чега је 82,9% Срба, Муслимана 2,1%, Црногораца 0,9%, Хрвата 0,9% и осталих 13%. У односу на целокупан простор Западног Балкана, Србија заузима 33,4% површине. У вези с тим, НБП по становнику (2003) јесте око 1.660 УСД; *Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 155.

¹⁹ Према попису из 2003. године у Црној Гори живи 620.145 становника, од чега 43% Црногораца, 32% Срба, 11,8 % Муслимана, 12% осталих, 1,1 % Хрвата. Иако готово четвртина Црногораца живи у другим републикама бивше СФРЈ, њихов удео ни у једној од њих не досеже један проценат, а у својој матичној држави чине мање од половине укупног становништва. У вези с тим, НБП по становнику (2003) био је око 1.600 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 155).

*Република Хрватска*²⁰ представља другу по величини од свих некадашњих југословенских република. И поред тога што одређени кругови у Хрватској покушавају негирати да та земља припада Балкану, она је у сваком случају балканска земља. Има необичан географски облик државне територије у облику потковице, што негативно утиче на њене геополитичке детерминанте. Хрватска има више недостатака који се огледају у релативно малој површини, још мањој стратешкој дубини, непостојањем залеђа, дугачкој граници, недостатку изразитог средишта и неравномерно распоређеном становништву.

Хрватска је етничким чишћењем Срба 1995. године обезбедила хомогену националну структуру, али са малом густином насељености, ниском стопом природног прираштаја, као и великим бројем исељених Хрвата и њихових потомака по свету.

*Република Македонија*²¹ је континентална држава Западног Балкана настала издвајањем из бивше СФРЈ. Једна од основних карактеристика географског положаја Македоније – окружена је са четири земље, од које су у историји две имале ревизионистичке захтеве према њеној територији. Бугарска је тежила присаједињењу македонских територија „Западној Бугарској“, док је Албанија по етничком принципу полагала „право“ на западне области Македоније, претежно настањене албанским становништвом. Званичне политике Бугарске и Албаније такве тежње не изражавају. Грчка нема територијалних претензија према Македонији, али је од свих суседа највише забринута самосталношћу те некадашње југословенске републике. За Грчку је споран и изузетно важан назив свог северног суседа. Став Грчке на конгресу НАТО у априлу 2009, био је одлучујући да Македонија не буде примљена у НАТО.

*Босна и Херцеговина*²² је централна држава Западног Балкана, настала на простору авнојске Босне и Херцеговине након грађанског рата од 1992. до 1995. године, на основу општег оквирног споразума о миру у Босни и Херцеговини, склопљеног у Дејтону 21. новембра 1995. године.

²⁰ Независност је прогласила 1991. године, а 1992. су је формално признали ЕУ и УН. Површина 56.542 km². Број становника 4.496.869 (2004). Етнички састав: Хрвати 89,6%, Срби 4,5%, остали 5,9% (Бошњаци, Италијани, Албанци, Мађари, Словенци, Роми). У вези с тим, НБП по становнику (2003) био је 5140 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 181).

²¹ Македонија је прогласила независност од Југославије 1991. године. Пошто је Грчка пред УН уложила приговор на званично име земље, јер и једна суседна грчка провинција носи исти назив, УН одбијају да признају Македонији државни статус. У вези с тим, светска организација се предомислила 1993. године јер је земља привремено узела званични назив Бивша Југословенска Република Македонија.

Површина 25.333 km²; број становника 2.040.085 (2004); етнички састав: Македонци 65%; Албанци 22%; Турци 4%; Срби 2%; Роми 3%; остали 4%. У вези с тим, НБП по становнику (2003) око 1.800 УСД, незапосленост 32% (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 99).

²² Године 1992, БиХ је формално призната као независна држава под сумњивим околностима, пре окончања конференције о Југославији (6. априла 1992) и примљена у чланство УН, мада ни један дан није функционисала као суверена држава. Површина 51.129 km², број становника 4.007.608 (2004) и етнички састав: Бошњаци 44%, Срби 31%; Хрвати 17% и остали 8 %. У вези с тим, НБП по становнику (2003) око 1.240 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 26).

На простору БиХ процес балканизације добио је немерљиве димензије међуетничких сукоба, какве не памти европска историја од завршетка Другог светског рата. Након конституисања БиХ успостављено је присуство међународних снага (*SFOR*), које су крајем 2004. године замениле европске снаге безбедности (*EUROFOR*). Процес централизације који је интензиван од међународне заједнице, има за циљ да значај Републике Српске и Федерације БиХ сведе на формални ниво. Инсистирањем ЕУ формиране су јединствене институције безбедности (војска и полиција). У сваком случају, процес централизације увек иде на руку већинском ентитету, а доминација једног ентитета, сама по себи, често представља извор нестабилности.

Изазови, ризици и претње безбедности БиХ, процењени су и дефинисани безбедносном политиком БиХ, одбрамбеном политиком БиХ и војном доктрином БиХ. Безбедносни изазови, ризици и претње условно су подељени на: глобалне, регионалне и унутрашње. Глобални и регионални безбедносни изазови, ризици и претње углавном су идентични као и код осталих земаља у региону. Унутрашњи безбедносни изазови, ризици и претње су: оптерећеност проблемима у обнови друштвеног развоја, све израженији проблеми транзиционог процеса који се рефлектују спорим развојем привреде, незапосленост и социјално раслојавање, спор повратак избеглих и расељених лица, еколошки ризици, а као посебан ризик представљају велике површине територије које су минирани, јер је процес уклањања мина спор и трајаће дужи период.

*Република Албанија*²³ је земља Западног Балкана која је крајем прошлог века изашла из мрачне фазе затворености и самоизолације у којој је била више од тридесет година. Албанија је међу првим земљама Западног Балкана приступила Програму ПЗМ, а на конгресу НАТО у априлу 2009. године (одржаном у Келну и Стразбуру) и званично је примљена у НАТО.

За Албанију је уочљива несразмера између сопствених могућности и деструктивног понашања према суседима, што је резултат историјски изражених геополитичких аспирација према појединим територијама суседних земаља. Узрок тог несразмера – знатан део албанског живља под утицајем демографске експлозије населио је територије суседних земаља. Сада се та чињеница узима као основ усмерености албанских геополитичких интереса према тим земљама.

У стратешко-доктринарним документима Републике Албаније, веома је мало уступљено простора дефинисању безбедносних изазова, ризика и претњи. То није случајно, будући да кључне претње безбедности Републике Албаније не долазе из њеног ближег окружења, чега је она свесна. Суштинске претње њеној безбедности производ су унутрашњег стања у земљи, а посебно пројекта „Велика Албанија“, који генерише бројне војне и невојне изазове, ризике и претње у региону.

²³ Албанија је мала планинска земља на источном Медитерану. Површина 28.748 km², број становника 3.544.808, етнички састав: Албанци 95%; Грци 3%, остали 2%. У вези с тим, НБП по становнику износи 1.400 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 9).

Протагонисти идеје и пројекта „Велика Албанија“ не осврћу се на балканску реалност, настојећи да обухвате читаву албанску етничку популацију.²⁴ Тиме се мањинско питање намеће као територијално, а територијално као мањинско. Претње које генерише пројекат „Велике Албаније“ увећане су његовом повезаношћу са тероризмом и организованим криминалом. Кључни извор финансирања оваквих пројеката је организовани криминал, који се није случајно укоренио на албанском етничком простору, са проширеном мрежом на готово свим континентима. Настојање међународне заједнице, да својим присуством на тим просторима трајније стабилизује тај регион, остаће без резултата све док се не ангажује на елиминисању кључне претње и њених извора, а то је албански екстремизам.

Закључак

Западни Балкан је термин новијег датума и у безбедносном и политичком смислу подразумева простор Албаније и бивше СФРЈ, без Словеније. У геополитичком значењу простор Западног Балкана, у суштини, одражава све најбитније карактеристике Балкана као шире регије и балканизације као једног дезинтеграционог и конфликтног процеса међу народима. Геополитички положај Западног Балкана одликује локација у стратегијски значајној области Римланда – обалног појаса између Средоземног мора и Хартланда – континенталног евроазијског језгра. Из таквог положаја, произилазе две основне детерминанте Западног Балкана: транзитност и хетерогеност. Обе детерминанте често су биле узрок крвавих сукоба балканских народа.

Историјски посматрано, сукоби међу народима Западног Балкана најчешће су настајали услед неколико „отворених питања“, међу којима посебно треба истаћи: непостојање јасних етничких граница услед измешаности народа; претензије појединих балканских држава на просторе суседних земаља с позивом на „историјска права“ и потребу заокружења националног питања и утицај великих сила као најзначајнији фактор судбине народа Западног Балкана.

Геополитички положај Западног Балкана у сфери интереса великих сила имао је три карактеристична периода: од краја 19. века до краја Другог светског рата сматра се периодом *геополитичког освајања*; од завршетка Другог светског рата до „пада Берлинског зида“ сматра се периодом *геополитичког утицаја* – равнотеже. Након рушења Берлинског зида настаје период *геополитичке глобализације*. Историјски посматрано само у периоду

²⁴ „Ако се Косово одвоји ми убудуће нећемо гарантовати непроменљивост граница, не само према Косову већ и у албанском делу Македоније“. (изјава министра иностраних послова Албаније Бесника Мустафаја, *Политика*, 15. март 2006, стр. 1.

геополитичког утицаја (период Хладног рата) простор Западног Балкана је био безбедносно стабилан, а у међународним односима није био објекат, већ субјекат кроз „Покрет несврстаних“.

Глобални геополитички процеси на крају 20. века по принципу „домино ефекта“ увукли су народе Западног Балкана у крвави грађански рат. Западни Балкан од тада није само простор укрштања интереса великих сила, већ је на жалост постао и својеврсна „лабораторија“ у којој је запаљени пламен усмеравао поступно, пазећи при томе да се не претвори у пожар и захвати и шири простор. Резултат тих процеса било је стварање шест нових држава.

Приступањем Албаније и Хрватске у НАТО и очекивањем Македоније, Босне и Херцеговине и Црне Горе да и оне приступе Северноатлантској алијанси, успоставља се ново геополитичко устројство, у којем Србија има статус војне неутралности.

Литература

1. Аврамов, С.: *Постхеројски рат Запада против Југославије*, ИДИ Ветерник, Београд, 1997.
2. Аврамов, С.: *Геополитичка стварност Срба*, СИМВОН, Београд, 2001.
3. Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.
4. Дугин, А.: *Основи геополитике*, Експрес, Зрењанин, 2005.
5. Кнежевић, М.: *Балканска пометња*, Ђуро Салај, Београд, 1996.
6. *Лексикон држава света*, Научна књига, Београд, 2006.
7. Нишић, С.: *Глобална сила и безбедност Балкана*, ВИЗ, Београд, 2002.
8. Сретеновић, М.: *Утицај геополитичких интереса великих сила на безбедност држава Западног Балкана*, ШНО, Београд, 2006.
9. Степић, М.: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
10. Кеглијр, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика, тренд и трансформација*, ЦЕС/Дипломатска академија, Београд, 2006.

Датум пријема чланка: **26. 11. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

„РЕАЛИСТИЧКА“ АЛИЈАНСА ПРОТИВ „ЛИБЕРАЛНЕ“ АЛИЈАНСЕ – МОГУЋИ ПРИСТУПИ ОПСТАНКУ, БУДУЋНОСТИ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ НАТО

Ђорђе Стојановић

Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад

Катарина Штрбац

Министарства одбране Републике Србије

Институт за стратегијска истраживања

Од завршетка Хладног рата до данас трају расправе о томе да ли ће НАТО опстати и, уколико опстане, у којој форми и са којом сврхом. Анализирају се могући смерови трансформације иницијалне реалистичке фокусираности на класичну доминацију фактора биполарне борбе за моћ и пропитују се перспективе либерално-конструктивистичке поставке која свој концептуални оквир дефинише преко бенефиција ширења заједничких нормативних идеала, насупрот унилатералне политичке опције. У том контексту, рад ће разјаснити: 1. однос војних и политичких компоненти НАТО; 2. квалитете институционално-процедуралног склопа НАТО; и 3. нормативну матрицу модерног НАТО.

Кључне речи: *Нато, реализам, либерализам, Хладни рат, конструктивизам.*

Увод

Четвртог априла 1949, дванаест држава (САД, Канада, Велика Британија, Француска, Италија, Холандија, Белгија, Луксембург, Португалија, Данска, Норвешка и Исланд) основало је *North Atlantic Treaty Organization* (скраћено НАТО или Алијанса). Године 1952. Алијанси су се придружиле Грчка и Турска, 1955. тадашња СР Немачка, а 1982. Шпанија. Предвиђања да ће се савез неповратно дезинтегристи значајно су нарасла на крају Хладног рата и наставила су да постоје без обзира на широки спектар ак-

тивности повезаних са деловањем НАТО, укључујући потпуно нове институције, задатке и чланове (1999. примљене су Пољска, Чешка и Мађарска, а 2004. године Румунија, Бугарска, Летонија, Литванија, Естонија, Словенија и Словачка). Многе од тих песимистичких прогноза повезане су са следбеницима реалистичке школе за које НАТО никада није био ништа више, од традиционално заснованог војног савеза осуђеног да пропадне онда када нестане оно што га је заправо и условило – совјетска претња. За многе НАТО скептике, догађаји од 11. септембра и доцније, напетости унутар Алијансе због конфликта у Авганистану и Ираку дали су додатне доказе за суштински смањену важност НАТО.

Наравно, постоји и далеко оптимистичнији поглед на НАТО, поглед који је утемељен на претпоставци да интегритет и сврха НАТО никада није зависила искључиво од постојања неке спољне опасности. Алијанса је функционисала и на линији кориговања потенцијалних несугласица међу својим чланицама, продукујући, током Хладног рата (и после њега), до тада историјски незабележену политичку стабилност Западне Европе. Опстанак савеза је био повезан не само са реалношћу могућих подела (које и данас постоје у Европи), већ и са могућношћу да потенцијали Алијансе буду ефикасно преусмерени ка новим претњама. Ипак, такво схватање не говори пуно о факторима који ће утицати на развој НАТО у будућности. Елемент који недостаје је анализа идентитета НАТО као безбедносне заједнице засноване на либералним демократским вредностима, еволуције која је започела деведесетих година прошлог века конструкцијом новог европског безбедносног поретка, ангажманом који се директно надовезао на идентитет НАТО током Хладног рата.

Реалистичка позиција у приступу НАТО

Компликације које настају са реалистички поткрепљеним објашњењем опстајања НАТО, једним делом произилазе из самог идејног основа таквог приступа. Реализам, као теоретско елаборирање међународног система, више вреднује оно што јесте у односу на оно како би требало (или могло) да буде. Када таква теорија, она која позиционира неприкосновену објективност реалности као постамент тумачења догађања (овог или оног ранга), бива резервисана према нечему што је сасвим очигледно, попут континуираног опстојања НАТО, проблеми који служе за објашњење експоненцијално се умножавају (што никако не подразумева деградирање понуђених одговора или потенцијалних). На тој линији, дефанзивни неореалисти сматрају да државе теже ка уравнотежењу моћи („агресивно“ или „пасивно“) претећих држава, због тога могу да предузму различите унилатерарне кора-

ке или да се ангажују у смеру војне кооперације, која укључује и формирање војних савеза попут НАТО. Кроз оптику такве теоретске варијанте крај хладноратовске ере водио би ка мултиполарној глобалној инфраструктури моћи за коју би било карактеристично удаљавање неких европских држава, од САД као најјаче светске силе (на пример: Немачка би се померила ка Источној Европи, а Русија би се приближила Немачкој и Јапану).¹ Према томе, присуство САД на простору Европе постало би сувишно за оне државе чија безбедност више није угрожена. Будући да је НАТО оформљен због опасности од СССР, претпостављено је да ће се САД повући из Европе, а НАТО ће, симултано са нестајањем биполарне актуелизације моћи, постати анахрона и непотребна институција. Тако изражен скептицизам произишао је из структуре међународног система. Наиме, савез какав је НАТО може опстајати само онолико колико постоји јасно перципирана претња која га држи на окупу (нестале су или еродирале три важне унифицирајуће снаге: поред суштинске претње од стране СССР, смањено је чак и економско улагање САД у Европи и минимализоване су заједничке карактеристике политичких елита).²

Из тога угла, државе се упуштају у балансирајуће ангажмане само онда када постоји јасно изражена претња њиховом суверенитету (то јест: неоспоран недостатак безбедности). Проблем са таквом теоретском поставком, хипотезом уравнотежења претњи, лежи у чињеници што још увек није прецизно лоцирана геополитички значајна опасност која ће да покрене унутрашње јединство НАТО.³ Када је у питању САД, та претња може да се идентификује као Кина; међутим, када је у питању Европа, НАТО не представља ваљан контраодговор на потенцијалну кинеску опасност.⁴ Пошто се пројектовани сценарио НАТО дезинтеграције није остварио, зарад очувања свога концептуалног кредибилитета, ширење Алијансе је објашњавано превладавањем унутрашњих варијабли САД, над чисто системским варијаблама (потврда председника САД пред властитим бирачким телом као ефикасног светског лидера, могућност извоза модерног америчког оружја и тако даље). У вези с тим, разлози за опстанак НАТО су слаби, а већина њих не представља објективне екстерне политичке интересе, већ интерне политичке прилике и импULSE (каприце) САД. Уколико не постоји стална претња која условљава сталну политику, политика ће нужно постати непредвидљива.

¹ Waltz, K. N.: „The Emerging Structure of International Politics“, *International Security*, 18 (2), 1993, p. 75.

² Duffield, J.: „Transatlantic Relations after the Cold War: Theory, Evidence, and the Future“, *International Studies Perspective*, 2, 2001, p. 97. и Walt, S. M.: „The ties that fray: Why Europe and America are Drifting Apart“, *The National Interest*, 54, 1998, pp. 3–11.

³ Walt, S. M.: *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.

⁴ Kaplan, R. D.: „How We Would Fight China“, *The Atlantic Monthly*, 6, 2005, pp. 49–64.

ва.⁵ За разлику од концептуалне перцепције неолибералног институционализма, НАТО је постао бирократизована организација као реалистички егземпляр међународне институције створене због интереса јачих држава.⁶

Офанзивни неореалистички приступ међународној политици почива на пет идејних постамената: 1. међународни систем је анархичан; 2. велике силе располажу са капацитетима којима могу да се делимично опустоше или потпуно униште; 3. постоји перманентно неповерење у намере других држава; 4. опстанак је примарни циљ великих сила и 5. велике силе су рационални актери.⁷ Офанзивни неореалисти апострофирају разлику између великих сила и осталих учесника у анархичном међународном систему. Критеријум за дефинисање велике силе највише је одређен њеним релативним војним капацитетима, могућношћу да се конфронтира с најјачом светском силом. Моћ, као најважнија независна варијабла, компонована је од латентних моћи: величине популације; економског богатства и војне снаге. Велике силе су свесне спољног окружења и стратегијски промишљају свој опстанак у њему, оне, дакле, разматрају преференције других држава и како ће њихово властито испољавање утицати на њихово понашање. После Хладног рата одмах је постојала изражена скепса у погледу егзистенције НАТО (ако преживи биће то само на папиру, а не зато што функционише као прави савез), офанзивни реализам превазилази утицај *status quo* стратегије дефанзивног реализма.⁸ После пропасти СССР, било је за очекивати да ће НАТО морати да се реконфигурише у сагласности са новом расподелом моћи.⁹ Из те концептуалне перспективе проширење Алијансе третира се као покушај САД да повећају своју релативну моћ у северноатлантској зони, а само проширење треба да постане сталан процес, јер ће САД наставити да максимализује своју моћ преко примања нових држава у савез. Видљиво је да и у офанзивној и у дефанзивној реалистичкој варијанти долази до напуштања оригиналног формата НАТО (дељења истих циљева и посвећености заједничком добру) и да су унутрашње промене у интересу највећег савезника (САД), који диктира континуитет Алијансе.

Аутономија у међународној политици представља фундаменталну реалистичку пропозицију, зато што иде за захтевима да државна моћ мења ниво безбедности и претпоставља урачунати ризик који афирмише схватање анархичности међународног система. Аутономија може да се дефинише као способност власти да изабере било коју позицију у односу на одређено међу-

⁵ Waltz, K. N.: „Structural Realism after the Cold War“, *International Security*, 25 (1), 2000, pp. 5–41.

⁶ Waltz, K. N.: „NATO Expansion: A Realist's View“, *Contemporary Security Policy*, 21 (2), 2000, pp. 28–29.

⁷ Mearsheimer, J.: *The Tragedy of the Great Power Politics*, W. W. Norton, New York, 2001, pp. 30–31.

⁸ Mearsheimer, J.: „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War“, *International Security*, 15 (1), 1990, p. 52.

⁹ Mearsheimer, J.: „The False Promise of International Institutions“, *International Security*, 19 (3), 1994, p. 14.

народно питање и да ту позицију промени када и како то жели.¹⁰ Када је реч о сигурности и аутономији, постоји обрнута релација између јаких и слабих држава у приступању савезу или његовом иницирању, због тога што слабе државе добијају безбедност добровољно губећи на аутономији, док јаке државе повећавају аутономију не смањујући безбедност.¹¹ Асиметрични савези, они који су засновани на комплементарним циљевима, показују тенденцију да трају дужи од симетричних савеза, оних који настају у поводу идентичних захтева за безбедношћу или аутономијом. Само на први поглед парадоксално, државе које теже ка већој аутономији, а располажу са безбедносним суфицитом, формираће стабилан и постојан савез са државама које су спремне да жртвују аутономију због безбедносне неспособости. За разлику од комплементарно конструисаних савеза, савези засновани на заједничком добру (узајамним захтевима за аутономијом или безбедношћу), где и једно и друго савезништво представљају типично реалистичко калкулисање, не позиционирају на адекватан начин међусобне слабости, па тиме не обезбеђује довољно кохезије за постојање после престанка конкретне спољне претње.¹² Транспарентност асиметричности Алијансе за време Хладног рата показала је да је Европа била спремна на одрицање, од једног дела своје аутономности дозвољавајући трупам САД да се стационирају на њеној територији, док је актуелна асиметричност сачувана преко различите, али несумњиво комплементарне природе ресурса савезника.

У реалистичком концептуалном оквиру опстанак савеза може да се продужи без обзира на спољне претње уколико чланови одлуче да је то у њиховом интересу.¹³ Такав тип реакције карактеристичан је за класични реализам педесетих и шездесетих година прошлог века према којем постоје две врсте равнотеже моћи у међународној политици: једна – која је повезана са директном супротности између две империјалне силе у потрази за доминацијом и друга – која је компетитивна, где механизми уравнотежења остају исти, али се државе опредељују за одређени савез у зависности од циљева њихове међународне политике: уколико су ревизионистички, онда улази у империјалистички савез, уколико нису, онда се опредељује за *status quo* савезништво.¹⁴ Процес уравнотежења моћи не заснива се искључиво на моћи, већ и на државној мотивацији која, омогућавајући реализму да ап-

¹⁰ Altfeld, M. F.: „The Decision to Ally: A Theory and Test“, *The Western Political Quarterly*, 37 (4), 1984, pp. 523–544.

¹¹ Bueno de Mesquita, B.: *Principles of International Politics*, C. Q. Press, Washington, 2003, pp. 401–433.

¹² Исто, p. 407.

¹³ Cornish, P.: *Partnership in Crisis: The US, Europe and the Fall and Rise of NATO*, Royal Institute of International Affairs, London, 1997, p. 10.

¹⁴ Morgenthau, H.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Mc Graw Hill, Boston, 1993, pp. 188–192.

сорбује промене у светској политици, доводи до немогућности чврстих теоретских предвиђања. Тај спој између моћи и намере (сврхе или циља) одузима теорији на детерминишућим и предикционим квалитетима који представљају дистингвирајућу вредност хипотезе чисте моћи.¹⁵ С једне стране, анализа из такве реалистичке перспективе може да резултује офанзивном теоријом ревизионизма која, комбинујући значајне међународне и унутрашње факторе, пропитује услове под којим ревизионизам настаје и његов утицај на *status quo* савезе какав је НАТО. С друге стране, остављен је простор за теорију засновану на равнотежи интереса: државе не балансирају моћ или претње, већ покушавају да одрже или повећају релативне добити или позициону предност, оне постају ревизионисти онда ако су спремне да жртвују више за увећање вредности, него за одбрану вредности са којима већ располажу.¹⁶ Алијанса може да настави да постоји зато што савезници деле исти одлучујући интерес за очувањем или одбраном *status quo* вредности или зато што верују да НАТО може да промени постојећи поредак повећањем вредности према некој трећој страни.

Још један реалистички приступ у третману расправе о НАТО представља и увођење појма „меке равнотеже“.¹⁷ Наиме, америчка интервенција у Ираку 2003, условила је да остале релевантне силе имају разлога за страх. То је продуковало њихово опструирање политике САД преко међународних институција, економских активности и дипломатских аранжмана. Претпоставка је да ће практиковање тих мера трајати све док САД буду инсистирале на унилатералној политици. Под постојећом расподелом материјалних ресурса, опција „тврде равнотеже“ тешко је остварљива, па је меко-балансирање далеко безбедније од конфронтирајућег провоцирања доминације САД.¹⁸ Таква концептуална позиција доводи у питање опстанак НАТО и указује на процес у којем Европа почиње да формира аутономне војне капацитете. Питање које се поставља јесте до које мере ти самостални капацитети представљају меко балансирање.¹⁹ Једно од објашњења зашто се Европа одлучила на такав корак јесте и неповерење да ће САД увек бити спремне за решавање њених безбедносних проблема.²⁰ Као извор таквог става одређује се апстрактно схватање према којем велике силе нису спремне да прихвате међународну политику дефинисану мултилатералним контек-

¹⁵ Wolfers, A.: „The Pole of Power and the Pole of Indifference“, *World Politics*, 4 (1), 1951, pp. 39–63.

¹⁶ Schweller, R. L.: „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back“, *International Security*, 19, 1994, pp. 72–107 и Schweller, R. L.: „Neorealism’s Status-Quo Bias: What Security Dilemma?“, *Security Studies*, 5, 1996, pp. 90–121.

¹⁷ Pape, R. A.: „Soft Balancing Against the United States“, *International Security*, 30 (1), 2005, pp. 7–45.

¹⁸ Исто, pp. 9–10.

¹⁹ Brooks, S. G. и Wohlforth, W. C.: „Hard Times for Soft Balancing“, *International Security*, 30 (1), 2005, pp. 72–108.

²⁰ Pozen, B. R.: „European Union Security and Defense Policy“, *Security Studies*, 15 (2), 2006, pp. 149–187.

стом.²¹ Такав приступ не даје довољно валидно објашњење зашто Европа није реаговала у складу са њим после тешких и комплексних ситуација које су у вези с Ираком и Авганистаном.

Модерни класични реализам одређује стратегију као употребу тактике и експлицитних претњи, укључујући и битке и операције, за више политичке циљеве.²² Током Хладног рата, због нуклеарне трке две суперсиле – стратегијске студије су значајно изгубиле на конкретној политичкој осетљивости те су се окренуле теоретским моделима и апстракцијама. Некада је стратегија третирана кроз призму уске повезаности са војном силом *in genere* (посебно са нуклеарном силом), док се данас стратегијске студије одређују и као вештина селекције безбедносних циљева, спуштајући избор средстава, укључујући и она средства војне природе, на тактички ниво. Као последица такве констелације, стратегијска пропитивања су проширене на начин да се безбедност не дефинише само преко војних појмова, већ и преко социјалних и економских параметара, те преко елемената окружења.²³ Међутим, тај постмодернистички приступ често иде до граница разумљивости, па се намеће потреба да на основу анализе услова под којим државе треба да употребе војну силу у постхладноратовској ери, као и резервисаност према ставу да краћи или дужи периоди међународне стабилности (то јест: мира) директно резултирају анахроношћу и непотребношћу проучавања војне силе.²⁴

У супротности са традиционалном стратегијом заснованом на конфликту два или више учесника и употреби силе у директном спорењу, из перспективе постхладноратовског НАТО: 1. идентитет непријатеља је нејасан, а понекад и потпуно непознат; 2. врста силе која ће бити употребљена јесте потпуно непредвидљива и 3. њено ангажовање је индиректно. Таква ситуација намеће помало парадоксалне квалитете стратешког окружења: 1. „класични“ стратешки ангажман (и/или изазов) подразумева да се државе морају упознати са намерама и капацитетима непријатеља, док „модерна“ безбедносна организација сугерише апстрактно „моделирање“ услед недостатка информација за потпуно сагледавање претње; 2. „класични“ стратешки ангажман (и/или изазов) подразумева да државе, ако желе победу, морају да повежу војну силу и политичке циљеве, док „модерна“ безбедносна организација победу замењује могућношћу реаговања на непредвиђене догађаје и 3. „класични“ стратешки ангажман (и/или изазов) подразумева да се војна сила може планирати (самостално или у оквиру одређених савеза), док „модерна“ безбедносна организација планирање (тога ранга) третира као

²¹ Исто, р. 171.

²² Gray, C.: *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford, 1999, р. 17.

²³ Buzan, B., Waever O. и Wilde, J.: *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder, 1998.

²⁴ Walt, S. M.: „The Renaissance of Security Studies“, *International Studies Quarterly*, 35 (2), 1991, pp. 211–239. и Betts, R.: „Should Strategic Studies Survive?“, *World Politics*, 50 (1), 1997, р. 28.

јако отежано, због неслагања унутар савеза са одређењем највероватније претње и адекватним војним реаговањем.²⁵

Ниво до кога НАТО буде успео да развије компатибилне (*status quo* или ревизионистичке) мотиве јесте од критичне важности за његов опстанак и способност да идентификује могуће војне претње виталним политичким интересима. На том нивоу може да се говори о категоријама укључивања и прилагођавања, о две релевантне категорије које намећу различите логике понашања држава: 1. укључивање изискује заједничко виђење претњи и води ка великом савезу (ка његовом проширењу) који је заснован на доношењу одлука консензусом, док прилагођавање подразумева различито виђење претњи и усмерено је пре ка промени постојећег савеза, него ка његовом увећању; 2. укључивање се заснива на заједничким интересима и омогућава прецизне политичке приоритете и детаљне стратешке документе, док се прилагођавање гради око пролазних интереса и продукује оквирна документа са више широко постављених и променљивих приоритета и 3. укључивање води ка међузависној војној организацији која заједничком инфраструктуром омогућава комбиноване и заједничке акције, док прилагођавање води ка неразвијеној заједничкој организацији, зарад националних и мултинационалних активности. У вези с тим, „реалистички“ НАТО суочиће се са будућношћу која неће моћи једнозначно да се одреди као неминовни даљи развој или безусловна пропаст. С једне стране, Алијанса може ући у стратегијско окружење са специфичним захтевима у погледу политичке кохезије и војне организације, где ће њена снага бити детерминисана способношћу да се прилагоди новонасталим условима. С друге стране, НАТО може бити стављен пред изазов адаптације на промењену мотивациону матрицу савезника, где ће снага Алијансе бити манифестована њеним колективним капацитетима задовољавања интереса свих савезника.

Реалистичко тумачење опстанка и утемељености НАТО добија на ширини и превазилази првобитну скептичност и резервисаност према суштинској природи његовог постхладноратовског трајања: савез је све мање реалистички, кратковечан, формалан и резултанта бирократске тромости. У трци за што већом аутономијом, НАТО служи Европи и САД за погодности или добитке различите врсте. Без обзира на глобално неупоредив војни буџет и технологију, САД се сусрећу са ограничењима приликом ангажовања својих несумњиво супериорних капацитета. Наиме, САД су суочене са негативним међународним последицама – пате од значајног недостатка легитимитета, док Европа располаже са већом дозом легитимитета, због тренутно израженијег хтења усмереног на тражење међународног одобравања за одређену класу активности и уважавање међународних процеса, али јој недостају

²⁵ Beaufre, A.: *Introduction to Strategy*, Praeger, New York, 1965. и Coker, C.: *Globalisation and Insecurity in the Twenty-first Century: NATO and the management of risk*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

средства тврде моћи за реализацију својих визија. Свака од страна има оно што другој страни треба да би се понашала аутономно или да би пројектовала офанзивну моћ, а чланице савеза прате своје државне интересе, састављене од дефанзивних и офанзивних елемената, с јасно позиционираним разлогом савезништва. Интереси држава чланица су, наравно, само парцијално комплементарни, али као што је асиметричност током Хладног рата успела да амортизује конфликте унутар Алијансе, за претпоставити је да ће и тај нови облик асиметричности деловати позитивно, хармонизујуће или превентивно на унутрашње несугласице и потенцијалне кризе.

Либерална позиција у приступу НАТО

Неолиберални институционалисти сматрају да НАТО скептици нису успели предвидети континуитет његове важности, зато што су прихватили „уску“ перспективу функција и историје савеза преко ограничавајуће оријентисаности на његове војне аспекте и географске лимите.²⁶ Њихово полазиште јесте да се традиционални савези произведени на основу претњи распадају са нестанком истих, али да је НАТО прерастао стандарде таквог савезништва, због његове „институционализације“ схваћене као степен до кога су НАТО норме и пракса формализовани унутар специфичне структуре и процедуралних поступака.²⁷ На крају Хладног рата, НАТО је развио опште инструменте за политичке консултације и доношење одлука, те за војно планирање, координацију и имплементацију, који нису били узрочно повезани са партикуларном совјетском претњом, па су услед тога могли бити употребљени и за нове претње у нестабилном и несигурном глобалном окружењу после Хладног рата.²⁸ То се посебно односило на облик НАТО интегрисања војне командне структуре, који је располагао са организационим капацитетима довољним за примену на широки спектар војних задатака.²⁹ Неолиберална институционалистичка теорија указивала је на чињеницу да ће се чланице НАТО пре одредити за преусмеравање савеза, заснованог на већ доказано успешним поступцима и механизмима, ка новим проблемима, него за његово гашење и формирање потпуно нових институција.³⁰

Мада је члан 5, Северноатлантског (Вашингтонског) споразума (оснивачки акт НАТО) из 1949, посебна одредба која дефинише функцију колективне

²⁶ McCalla, R.: „NATO's Persistence“, *International Organization*, 50 (3), 1995, pp. 445–475.

²⁷ Исто, р. 462.

²⁸ Wallender, C. A.: „Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War“, *International Organization*, 54 (4), 2000, pp. 705–735.

²⁹ Исто, р. 731.

³⁰ McCalla, R.: „NATO's Persistence“, *op. cit.*, р. 464.

одбране, често узима као сам нуклеус Алијансе, превиђа се да члан 2, од самог почетка, наговештава и његове, како спољне тако и унутрашње, колективно-безбедносне функције.³¹ Њиме се савезници обавезују да ће доприносити развоју пријатељских односа јачањем слободних институција, бољег разумевања начела на којима су те институције засноване и промовисања услова стабилности и економског напретка. Из аспекта демократске теорије мира успех Алијансе (да током Хладног рата простор западне Европе претвори у зону мира) објашњава се адекватним механизмом кооперације држава чланица и њиховим либерално-политичким темељем. За такав идејни међусобни однос снага битан је и структуралистички и нормативистички ниво објашњења. Док структуралистички приступ форсира институционална ограничења карактеристична за саме демократске режиме, нормативистички приступ је концентрисан на вредности по себи.³²

У том контексту, НАТО се често третира као пример плуралистичке безбедносне заједнице. Плуралистичка безбедносна заједница је заједница у којој политичке јединице које учествују имају компатибилне вредности битне за политичко доношење одлука; међусобно адекватно реагују на потребе, поруке и акције других, без обзира на употребу насиља и имају узајамно предвидљиво понашање, зарад функционисања таквог система.³³ То је заједница у којој се потенцијални спорови између чланова не решавају употребом физичке силе и која је организована око три типа веза: 1. с временом искристалисаних услова; 2. процесних варијабли (трансакција, организација и социјалног учења) и 3. узајамног поверења и колективног идентитета.³⁴ Иако продукује различиту динамику, плуралистичка безбедносна заједница не мења претпоставке анархичне структуре међународне политике и држава као кључних јединица (учесника) анализе, па није контрадикторна основним реалистичким начелима (на пример: са офанзивно-реалистичким појмом хегемоније). Веома је важно то што су у жижу стављени узајамно поверење и колективни идентитет као пресудне колективистичке димензије у евалуацији самог концепта.

Из конструктивистичке перспективе НАТО чини осећај колективног идентитета, који је утемељен на либерално-демократским вредностима: демократији, индивидуалним слободама и владавини права.³⁵ Супротно реали-

³¹ North Atlantic Treaty Organisation (NATO) website „The North Atlantic Treaty.“ [документ на интернету], NATO Headquarters, Brussels [од 18. децембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/basic/txt/treaty.htm>

³² Doyle, M. W.: „Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs“, *Philosophy & Public Affairs*, 12 (4), 1983, pp. 323–353.

³³ Deutsch, K. W.: *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton, 1957, pp. 4–5.

³⁴ Adler, E. и Barnett, M.: *Security Communities*, Cambridge University Press, London, 1998, p. 17.

³⁵ Risse-Kappen, T.: „Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO“, у Katzenstein, P. J. (ed.) *The Culture of National Security*, Colombia University Press, New York, 1996, pp. 358–359.

стима, за које солидарност Алијансе почива на постојању спољне претње, конструктивисти заузимају став о НАТО као заједници вредности које нису искључиво дефинисане претњом.³⁶ Према њима, заједница претходи претњи, она не може бити створена истом претњом. Алијанса никада није представљала међудржавни споразум против, мање или више, очигледног непријатеља, већ институцију која је гарантовала евроамеричку цивилизацију, инструмент демократије за одбрану заједничких политичких и духовних вредности. То је условило да НАТО идентитет, схваћен из перспективе самих чланица, не може бити поједностављено извођен из статуса војног савеза. Северноатлантски савез је перципиран као војно ширење постојеће заједнице која је утемељена на идентичним (од свих чланица прихваћеним) либерално-демократским вредностима и посвећена очувању тих вредности, ако је то нужно, и силом. При томе, важно је нагласити да су идентитети по себи конструисани. Северноатлантска регија (није постојала пре 1949), представља продукт уверења једног дела аутора спољне политике САД да је: идеја придруживања савезу ка северноатлантској заједници далеко погоднија, од прикључивања неком европском савезу. Концепт такве заједнице је резултовао и основом за идентификацију која прелази границу војно-стратешких разматрања.³⁷

У вези с тим, НАТО је Лондонском декларацијом (јул 1990), реafirмирао схватање према којем стабилност и безбедност не леже само у војној димензији савеза и прокламовао своје намере за форсирањем и проширењем политичких компоненти у сагласности са чланом 2, Вашингтонског уговора.³⁸ Идеја водиља није била само пуко очување НАТО (у смислу реакције на будуће претње), већ и његова трансформација у носиоца промене чија би нова мисија била стварање безбедносног поретка у Европи (катализатора политичких реформи у централној и источној Европи), поретка који би био заснован на либералним демократским вредностима и који би захватао територију ван традиционално дефинисаних граница колективне одбране Алијансе. Нова димензија НАТО била је више политичке природе, него војне. То је сугерисало и средства на основу којих се НАТО могао изградити као заједница држава које су упућене на очување либерално-демократског модела живота, те је, у времену када је изгледало да је спољна претња нестала, реструктурирало мисију Алијансе и њен идентитет потенцирањем

³⁶ Schimmelfennig, F.: „NATO Enlargement: A Constructivist Explanation“, *Security Studies*, 8 (2/3), 1998, p. 214.

³⁷ Hemmer, C. и Katzenstein, P. J.: „Why is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism“, *International Organization*, 56 (3), 2002, pp. 575–607.

³⁸ North Atlantic Treaty Organisation (NATO) website „Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance (The London Declaration).“ [документ на интернету], NATO Headquarters, Brussels [од 11. децембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/basic/txt/b900706a.htm>

политичких елемената, уместо војних. Реконструисани идентитет НАТО произвео је и мотивишућу и легитимизујућу пројекцију властите улоге: консолидацију Западне цивилизације разбијене током Хладног рата.³⁹ Стварање новог европског безбедносног поретка, односно система заснованог на ширењу либерално-демократских вредности, подразумевао је и развој новог НАТО оруђа. Поред тога што су била у функцији проширења НАТО, она су обухватала и нова партнерства и институције, као што су Евроатлантски партнерски савет (*Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC*) или Партнерство за мир (*Partnership for Peace – PfP*), и формулисање два нова документа – стратешке концепте из 1991. и 1999. године.⁴⁰

Либерално-демократске вредности које је НАТО чувао за време Хладног рата сада су схваћене као норме које треба да управљају целом Европом, а НАТО безбедносни поредак који је усредсређен како на спољнополитичке тако и на унутрашњополитичке секторе европских држава. У позитивном смислу, безбедност је идентификована са културним и цивилизацијским принципима који су третирано као темељ Алијансе, док је претња (или опасност) дефинисана као одсуство тих начела.⁴¹ Тај нови концепт безбедности није више искључиво окренут држави као своме тежишном месту, постоји јасан отклон према вестфалијским принципима неинтервенционизма, већ је уско повезан са схватањем индивидуалних права (којима је дата предност над државним правом). Један од фактора који је утицао та такав положај јесте и карактер постхладноратовских претњи са којима се НАТО сусретао: већина њих је била резултат грађанских (а не традиционалних међудржавних) конфликта. Безбедносне претње Алијансе мање су последица отворене агресије на територију савезника, а више су продукт нестабилности које су узроковане етничким антагонизмима, територијалним несугласицама, пропалим реформским захватима, кршењем људских права и распадањем држава. Стигло се заправо до онога момента када НАТО више не може да одвоји формулисање властитих интереса, од либерално-демократских вредности на којима је планирана изградња новог безбедносног поретка. Из конструктивистичке перспективе, свој идентитет НАТО гради на вредностима утемељене заједнице и одређује, макар једним делом, његове примарне интересе, од којих је један и очување саме заједнице.

³⁹ Williams, M. C. и Neumann, I. B.: „From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity“, *Millennium: Journal of International Studies*, 29 (2), 2000, p. 361.

⁴⁰ North Atlantic Treaty Organisation (NATO) website „The Alliance's New Strategic Concept.“ [документ на интернету], NATO Headquarters, Brussels [од 10. новембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm>; и North Atlantic Treaty Organisation (NATO) website „The Alliance's Strategic Concept“ [документ на интернету], NATO Headquarters, Brussels [од 10. новембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>

⁴¹ Williams, M. C. и Neumann, I. B.: „From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity“, op. cit., p. 369.

Одлуке повезане са интензификовањем и проширењем политичког спектра Алијансе, те улога безбедности у смислу заједничких вредности, садрже у себи и питања повезана са њеном величином, и на тај начин утичу на даљу трансформацију идентитета НАТО. Претпостављено је да ће могућност прикључења у НАТО деловати довољно подстицајно за потенцијалне чланове када је реч о реализацији захтеваних реформи у политичкој, економској и војној сфери, од стране НАТО. Од нових савезника очекује се да буду ствараоци, а не пуки потрошачи безбедности, да покажу своју зрелост не само на реторичком плану, већ и на нивоу имплементације либерално-демократских начела прихватањем одређених политичких и економских норми, институција и праксе, укључујући поштовање мањинских права, мирног решавања потенцијалних несугласица са суседним државама и демократску контролу војске. Припадници реалистичке школе сматрају схватање према којем НАТО може да буде ефикасан инструмент за промоцију демократије крајње проблематичним, јер се показало да је демократизација источне Европе и централне Европе превасходно зависила од унутрашњих чинилаца.⁴² Поред тога, критичари су инсистирали на томе да ће процес ширења НАТО довести до нове линије раздвајања између потенцијалних кандидата и оних који то нису, те да ће зауставити процес демократизације у Русији преко оснаживања националистичких струја које у ширењу Алијансе виде опасност, од доминације Запада.⁴³

Међутим, преко Акционог плана чланства (*Membership Action Plan – MAP*) и Индивидуалног партнерског акционог плана (*Individual Partner Action Plans – IPAP*), те институција *EAPC* и *PfP*, отворила се могућност за сталну комуникацију и консултације са НАТО у погледу одређивања индивидуално профилисаних политичких, економских и војних реформских циљева држава партнера. У вези с тим, конструктивистичка концептуална перспектива проширење НАТО третирала је као пример међународне социјализације, схваћене као интернационализације конститутивних веровања и праксе специфичне друштвене заједнице.⁴⁴ У својој тежњи за што интензивнијим промовисањем либерално-демократских норми, НАТО је дубоко проникнуо у само обликовање унутрашњих политичких опција источне и централне Европе користећи неколико врста, понекад преклапајућих, социјализирајућих поступака (учење, убеђивање и томе слично). У вези с тим, НАТО је функционисао на нивоу шире културне метаморфозе или новог разумевања адекватних норми за спровођење на унутрашњем и међународном политичком плану, зарад модерне либералне демократије. Конструктивистички успешна социјализација резултује

⁴² Reiter, D.: „Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy“ *International Security*, 25 (4), 2001, p. 41.

⁴³ Kenneth, Waltz: „NATO Expansion: A Realist's View“, op. cit., p. 30.

⁴⁴ Schimmelfennig, F.: „NATO Enlargement: A Constructivist Explanation“, op. cit., p. 211.

прихватањем нових норми, које су усвојене са одобравањем – зато што су признате као регуларне и нормалне.⁴⁵

При одређењу политичке, економске и војне агенде које НАТО аспиранти морају да испуне, Алијанса је артикулисала оно што се у конструктивистичком приступу теорији међународних односа означава као регулативне норме: стандарде који прописују шта сачињава адекватно понашање у оквиру специфичног идентитета.⁴⁶ Може се рећи да су све земље централне и источне Европе, укључујући и Србију са свом комплексношћу њене ситуације (НАТО бомбардовање и нерегулисан статус Косова), препознале НАТО и чланство у ЕУ као фундаменталну потврду свога места у Западној цивилизацији, док је НАТО инсистирао на томе да та форма идентификовања априорно захтева имплементацију западних вредности на један јасно утврђен начин. Насупрот реалистичким схватањима, тај „повратак у Европу“ недвосмислено је сугерисао да је идентитет (конституисан преко културе, историје, вредности и идеја) моделирао интересе влада централне и источне Европе и утицао на основне претпоставке њихове унутрашње и спољне политике. Искуство проширења указује на то да НАТО идентитет није имао само хиперсимболичку вредност, већ да је продуковао нешто што се може означити као „мека моћ“: способност да се привуче преко културолошког и идеолошког апеловања.⁴⁷ Истовремено, либерално-демократски (Западни) идентитет еволуирао је током деведесетих година прошлог века, од унапред датих, устаљених цивилизацијских садржаја ка спецификовању политичких импликација демократских вредности (укључујући законодавни и институционални оквир). Та промена је указала на то да, у начелу, не постоји „добро чувана“ граница између чланова евроатлантске заједнице и оних који то још нису. Према томе, нема неких сталних „метанепријатеља“ у Европи, неке унапред профилисане цивилизацијске европске различитости, све државе су, у односу на властиту, партикуларну историју, могући чланови заједнице вредности НАТО.⁴⁸

То никако не значи да се комплетни статус НАТО може адекватно схватити на основу апстраховања његових војних компоненти, јер чињеница јесте да је НАТО основан да би се заједничке либерално-демократске вредности браниле војним средствима, ван сваке сумње, његова *differentia specifica*. Конструктивистичко пропитивање не оповргава важност утицаја моћи

⁴⁵ Gheciu, A. I.: *NATO in the New Europe: The Politics of International Socialization After the Cold War*. Stanford University Press, Stanford, 2005.

⁴⁶ Katzenstein, P. J.: „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“, у Katzenstein, P. J. (ed.) *The Culture of National Security*, op. cit., p. 5.

⁴⁷ Nye, J. S.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

⁴⁸ Gheciu, A. I.: *NATO in the New Europe: The Politics of International Socialization After the Cold War*, op. cit., p. 238.

и интереса на акције и реакције држава, већ констатује да се значајна политичка моћ може експлоатисати из извора који нису војне природе. Да би НАТО одговорио на све начелно постављене безбедносне изазове у постхладноратовској ери, као што су тероризам, политичка нестабилност, етнички или религиозни конфликти, он мора да ангажује све расположиве ресурсе, укључујући и његов идентитет институције која је, поред одговора СССР на војну претњу, успешно успоставила мир у западној Европи. Политичке иницијативе које је НАТО предузео после Хладног рата нису биле пука идеолошка рационализација неких основних интереса или односа моћи, већ практични одговор на претње и изазове повезане са невојним изворима. Промена НАТО идентитета омогућила је примену моћи у сасвим новој стратешкој позицији, примену која се дубински разликовала од ангажовања обележеног скученим маневарским простором стриктно ограниченим војном моћи и државним интересима.⁴⁹

Данашњи НАТО разликује се од онога са почетка деведесетих година прошлог века. Алијанса је далеко бројнија (број савезника се повећао са 16 на 26), различитија у погледу држава чланица, мање евроцентрична и оличава средиште нове глобалнобезбедносне архитектуре засноване на проширеним партнерским односима (који обухватају Украјину, Балкан, Медитеран, централну Азију, кавкаске државе, те неке државе Блиског истока и источне Азије). Терористички напад од 11. септембра 2001, још више је оснажио постхладноратовски курс (започет 1990) ширења политичких димензија НАТО и креирања нових иницијатива, институција и партнерских релација. Различити облици партнерства постали су погонски механизми који пројектују стабилност (и на истоку и на југу планете). У том контексту, НАТО је почео да проширује своје односе и преко категорије такозваних „контакт земаља“, неевропских држава које нису чланице НАТО и немају статус партнера, зарад преговарања или већег степена кооперативности са Алијансом. У вези с тим, на НАТО Самиту у Риги (2006), Велика Британија и САД изнеле су предлог о новом политичком оквиру глобалног партнерства ради приближавања Јапана, Северне Кореје и Јужне Кореје Алијанси. И мада је предлог наишао на неодобравање па је повучен, чланице су се сложиле да је потребно радити на повећању операционалне важности сарадње са државама које нису у НАТО и да треба значајно да се побољшају способности Алијансе у погледу кооперације са државама које могу да допринесу њеним операцијама и мисијама.⁵⁰ После 11. септембра, државама потенцијалним чланицама стављено је до знања да неће бити процењиване само на

⁴⁹ Williams, M. C. и Neumann, I. B.: „From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity“, op. cit., p. 385.

⁵⁰ North Atlantic Treaty Organisation (NATO) website „Riga Summit Declaration.“ [документ на интернету], NATO Headquarters, Brussels [од 13. новембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>

основу посвећености либерално-демократским вредностима, већ и на основу доприноса борби НАТО против тероризма и безбедносног ангажмана ван подручја Европе, што је јасно указало на то да је Алијанса померила своје средишње активности на пројектовање стабилности ван њених граница, не потцењујући при том значај унутрашње безбедности.

Тај тренд који је НАТО довео до еволуирања ка глобалном савезу није досегао ниво колективне смислености и одобравања као у случају концепта уједињене Европе, па је једним делом наишао на резервисане или супротне реакције. Глобално партнерство било је доведено у питање због страха неких савезника да је то први корак ка глобалном НАТО и радикалном повећању његовог значаја у глобалним и политичким стварима. Међутим, чињеница је да неке неевропске државе које су узеле активно учешће у војним НАТО мисијама (за разлику од многих чланица Алијансе), нису имале никакв приступ НАТО оперативном планирању, те нису могле да учествују у *PfP* програмима и обуци. Поред тога, за неке државе, атрактивност појачано глобалног НАТО наметала се и због неадекватне реакције УН у случају великог броја хуманитарних криза (Сомалија, Руанда, Дарфур и слично), што је било условљено подељеношћу чланица Савета безбедности у третману проблема суверенитета. Док су, с једне стране, Кина и Русија остале приклоњене традиционалном, државоцентричном концепту и принципу неинтервенисања у унутрашњу политику држава који следује као природна последица из већ доказане поставке, дотле се НАТО померио ка концепцији међународне безбедности која је заснована на давању предности индивидуалним правима, у односу на права држава.

Таква констелација довела је до иницијативе за оснивање алтернативног и више легитимних тела у смислу ауторизовања акција под називом – Алијанса демократских држава (назив је касније преиначен у демократски концерт), која би ујединила земље са потврђеном демократском традицијом (САД, Канада, европске државе, Нови Зеланд, Аустралија, Јапан, Јужна Кореја, Индија и тако даље).⁵¹ Конституисање таквог савеза не само да би допринело актуелном решавању проблема који су у вези с тероризмом, нагомилавањем оружја, пандемичним заразним болестима и глобалним загревањем, него би омогућило и интензивни ангажман на унапређењу вредности које њене чланице виде као фундаменталне за благостање и безбедност: демократске владавине, људских права и тржишно оријентисане економије (то јест функција: узајамног помагања у погледу безбедносних изазова те промовисања економског развоја, демократије и људских права). У вези с тим, НАТО је само у назнакама спреман да у најбољем случају буде савез са глобалним партнерима, никако глобални савез. Чак и тако суптилно формулисана идеја је, код неких савезника, упитна (Француска и

⁵¹ Daalder, I. и Lindsay, J.: „Democracies of the world unite“, *Public Policy Review*, 14 (1), pp. 47–58; опширније у Daalder, I. and Goldgeier, J.: „Global NATO“, *Foreign Affairs*, 85 (5), 2006, p. 106.

Немачка), због могућности да трансформише Алијансу на начин да је мање усредсређена на безбедност евроатлантске регије. Наиме, иако треба радити на унапређењу практичних модалитета сарадње са државама ван Алијансе (на пример, Аустралије и Јапана), развој глобалног партнерства може да умањи и/или замагли солидарност између Европе и САД и генерише лошу поруку онима који не деле ставове Запада (с посебним нагласком на Кину). Сарадња са „контакт земљама“ је пожељна, али формат НАТО са више од педесет држава – није пожељан. Нуклеус Алијансе треба да остане трансатлантски.

Из конструктивистичке перспективе, престанак претње од стране СССР отворио је простор да НАТО прошири своју политичку димензију стварањем заједнице сличних држава, чија повезаност не почива на постојању и/или априорном лоцирању заједничког непријатеља, већ на истрајном очувању и унапређивању либерално-демократских вредности. На тој линији, реструктурирање идентитета Алијансе није окончано деведесетих година прошлог века, процес преображаја, битно обележен терористичким нападом од 11. септембра 2001, настављен је преко нових мисија, иницијатива, партнерстава и са значајно мањом дозом евроцентризма. Без обзира на негодовање неких европских чланица, НАТО је постао организација способна да делује без обзира на било каква географска ограничења, пракса глобалне кооперације је потиснула унутрашње дискусије о будућности Алијансе.⁵² У том контексту, категорија „контакт-земаља“ није само катализатор за изнаглажење најпогоднијих начина сарадње, већ и простор за стратешко планирање ресора повезано са тим државама. Досадашња искуства показују да ће рат у 21. веку тежити ка бифуркацији на војне и цивилне елементе, симултаности војних операција, економском развоју, управљању и реконструкцији, па се изнаглажење сарадње НАТО, међународних ентитета (на пример, УН, ЕУ и Светске банке) и невладиних организација, намеће као императив. Уколико се даље ширење не подведе под либерално-демократску промоцију већег обима и степена ангажмана или не изнађе нека нова визија водилца, НАТО ће запасти у кризу, јер су његови војни капацитети увек били у служби неке свеобухватније политичке сврхе и/или циља. Еволуција НАТО идентитета зависиће и од промене стратешког окружења у којем НАТО функционише, али и од перцепције чланица (а можда и партнера) шта Алијанса може и треба да буде. Конструктивистичка позиција сугерише да НАТО није само једноставни одговор на нови безбедносни поредак, већ да је обликован и својим сопственим (есенцијалним) идентитетом: уколико је тај идентитет нејасан, штета неће бити видљива само на војном плану, већ ће имати одјек и на политичку сврсисходност савеза.

⁵² Nuland, V.: „NATO's Mission in Afghanistan: Putting Theory into Practice“ [текст на интернету], *NA-TO Review*, 2006 [од 27. децембра 2008]. Доступно на адреси: <http://www.nato.int/docu/revi-ew/2006/issue4/english/art3.html>

Закључак

Ни конструктивистичка ни реалистичка анализа НАТО не дају прецизне одговоре о будућности Алијансе. Међутим, оне могу да укажу на разлоге опстанка НАТО и донекле да прошире ниво знања, искуства или интереса у сагледавању његовог даљег развоја. То се посебно односи на оне аспекте који су у вези с проширењем потенцијала реалистичког исходишта, а служе за објашњење могућности опстанка хегемоније Алијансе у оквиру поставке плуралистичке безбедносне заједнице или оне аспекте преко идеје равнотеже интереса, преко појма „меке равнотеже“ или преко асиметричности савеза – размене добра аутономије и легитимитета, односно либерално-конструктивистичке аспекте који позиционирају значај идентитета као кључне варијабле за артикулисање сврхе савеза и као важног извора моћи у трансформисању саме природе безбедности на почетку трећег миленијума. Поред „реалистичког“ војног трансформисања НАТО, важност Алијансе зависиће од успешног формулисања њене нове, превасходно глобалне, политичке мисије.

Литература

1. Adler, E. и Barnett, M.: *Security Communities*, Cambridge University Press, London, 1998.
2. Altfeld, M. F.: "The Decision to Ally: A Theory and Test", *The Western Political Quarterly*, 37 (4), 1984, pp. 523–544.
3. Betts, R.: "Should Strategic Studies Survive?", *World Politics*, 50 (1), 1997, pp. 7–33.
4. Brooks, S. G. и Wohlforth, W. C.: "Hard Times for Soft Balancing", *International Security*, 30 (1), 2005, pp. 72–108.
5. Bueno de Mesquita, B.: *Principles of International Politics*, C. Q. Press, Washington, 2003.
6. Coker, C.: *Globalisation and Insecurity in the Twenty-first Century: NATO and the management of risk*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
7. Cornish, P.: *Partnership in Crisis: The US, Europe and the Fall and Rise of NATO*, Royal Institute of International Affairs, London, 1997.
8. Duffield, J.: "Transatlantic Relations after the Cold War: Theory, Evidence, and the Future", *International Studies Perspective*, 2, 2001, pp. 93–115.
9. Gheciu, A. I.: *NATO in the New Europe: The Politics of International Socialization After the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, 2005.
10. Hemmer, C. и Katzenstein, P. J.: "Why is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism", *International Organization*, 56 (3), 2002, pp. 575–607.

11. Katzenstein, P. J.: (ed.) *The Culture of National Security*, Colombia University Press, New York, 1996.
12. McCalla, R.: "NATO's Persistence", *International Organization*, 50 (3), 1995, pp. 445–475.
13. Mearsheimer, J.: "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19 (3), 1994, pp. 5–49.
14. Mearsheimer, J.: *The Tragedy of the Great Power Politics*, W. W. Norton, New York, 2001.
15. Morgenthau, H.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Mc Graw Hill, Boston, 1993.
16. Nye, J. S.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.
17. Pape, R. A.: "Soft Balancing Against the United States", *International Security*, 30 (1), 2005, pp. 7–45.
18. Reiter, D.: "Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy", *International Security*, 25 (4), 2001, pp. 41–67.
19. Schimmelfennig, F.: „NATO Enlargement: A Constructivist Explanation ", *Security Studies*, 8 (2/3), 1998, pp. 190–234.
20. Schweller, R. L.: "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back", *International Security*, 19, 1994, pp. 72–107.
21. Wallender, C. A.: "Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War", *International Organization*, 54 (4), 2000, pp. 705–735.
22. Walt, S. M.: *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
23. Walt, S. M.: "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35 (2), 1991, pp. 211–239.
24. Walt, S. M.: "The ties that fray: Why Europe and America are Drifting Apart", *The National Interest*, 54, 1998, pp. 3–11.
25. Waltz, K. N.: "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, 25 (1), 2000, pp. 5–41.
26. Waltz, K. N.: "NATO Expansion: A Realist's View", *Contemporary Security Policy*, 21 (2), 2000, pp. 23–38.
27. Williams, M. C. и Neumann, I. B.: "From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity", *Millennium: Journal of International Studies*, 29 (2), 2000, pp. 357–387.

Датум пријема чланка: **29. 06. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ – ОРГАНИЗАЦИЈА УГОВОРА О КОЛЕКТИВНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

Зоран Килибарда

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Организација Уговора о колективној безбедности (ОУКБ), коју чине Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Таџикистан и Узбекистан, значајан је институционални оквир сарадње земаља на постсовјетском простору. Нови момент у функционисању организације представља формирање Колективних снага за оперативно реаговање чији су главни задаци: супротстављање војној агресији, борба против међународног тероризма, екстремизма, организованог транснационалног криминала, шверца наркотика и природних стихија. То је, према образложењу одлуке о њиховом формирању, одговор на „значајан конфликтни потенцијал“ који се акумулирао у региону. Војним консолидовањем Организације, Русија, као водећа чланица, исказала је решеност да ојача своју позицију на простору Заједнице независних држава у складу са настојањем да спречи даље ширење НАТО на простор бивших совјетских република.

Кључне речи: *колективна безбедност, снаге за оперативно реаговање, постсовјетске државе.*

Увод

Вести о активностима Организације Уговора о колективној безбедности (*The Collective Security Treaty Organisation; Организация Договора о коллективной безопасности*) до недавно, веома ретко су заузимале насловне странице у дневним листовима. Због тога је релативно мали број читалаца био у стању да са сигурношћу идентификује ту организацију. Ситуација се у том погледу изменила када је 4. фебруара 2009. године у Москви, на састанку лидера земаља чланица, донета одлука о формирању Колективних снага за оперативно реаговање (*Коллективные силы оперативного реагирования*) односно, Колективних снага за брзо реаговање (*Collective Rapid Re-*

action Forces), у верзији западних медија. Испоставило се, по ко зна који пут, да звецкање оружјем мало кога оставља равнодушним. Информација о договору лидера Организације Уговора о колективној безбедности нашла се у ударним вестима већине информативних агенција. Преко ноћи је васкрснуло заборављено поређење те организације са Северноатлантским пактом. У серији коментара на догађај дана из Москве, најчешће помињаном називу „руски НАТО“ придодати су и нови: „НАТО за Азију“, „сачекуша за НАТО“, „азијски НАТО“ и „Други варшавски уговор“. Асоцијације које би такве квалификације требало да изазову углавном су познате. Питање је само да ли их Организација Уговора о колективној безбедности заслужује?

Лична карта организације

Најшири оквир за повезивање држава на тзв. постсовјетском простору представља Заједница независних држава (ЗНД), односно оно што је од те заједнице остало након осамнаест година њеног формалног постојања обележеног сметњама, па и кризама у скоро свим доменима њеног функционисања. Заједницу су 1991. године формирале Русија и једанаест новостворених држава, бивших совјетских република. Изостале су само балтичке државе (Естонија, Летонија и Литванија). Државе чланице ратификовале су (током 1991, 1992. и 1993. године) оснивачки документ из 1991. године, а затим и Повељу као доказ пуноправног чланства. Повељу једино нису ратификовали Украјина (мада је потписала и ратификовала Оснивачки документ још 1991. године) и Туркменистан, који је изашао из сталног чланства 2005. године, у складу са стратегијом неутралности, али има статус придружене чланице. Након рата у Јужној Осетији, августа 2008, Грузија је донела одлуку о иступању из Заједнице и та одлука је ступила на снагу 17. августа 2009. године.

Првих година постојања Заједнице, постало је очигледно да неке од чланица ЗНД имају посебан интерес за проширивање и интензивирање сарадње у области безбедности. Руководећи се тим интересима, 15. маја 1992, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Русија, Таџикистан и Узбекистан потписали су у Ташкенту Уговор о колективној безбедности (*Договора о коллективной безопасности*). Том уговору приступили су 1993. године Азербејџан, Грузија и Белорусија. Уговор је ступио на снагу 20. априла 1994, са роком важења од пет година, уз могућност његовог продуживања. У складу с тим, Уговор је обновљен 1999, без обзира на Азербејџан, Грузију, и Узбекистан. Исте године, Узбекистан се прикључио асоцијацији ГУАМ (Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија) која је тиме постала ГУУАМ.

Одлука у трансформисању Уговора о колективној безбедности у међународну организацију под називом Организација Уговора о колективној безбедности (ОУКБ) донета је 14. маја 2002. године и преточена је у оснивачки акт – повељу. Земље оснивачи ОУКБ су: Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан. Председници тих држава потписали су 7. октобра 2002, оснивачки акт – Уговор је ступио на снагу 18. септембра наредне године пошто су га ратификовале све земље. Прво проширење уследило је 23. јуна 2006, када је Узбекистан примљен за пуноправног члана, али је узбекистански парламент ратификовао ту одлуку тек 28. марта 2008. године.¹ Од 2004, ОУКБ је посматрач у Генералној скупштини ОУН.

Правни основ за функционисање организације је њена Повеља (*Устав Организацији Договора о колективной безопасности*).² Тим документом одређени су: циљеви, принципи и смернице за деловање организације, њени органи (њихов састав, надлежности и начин одлучивања), права и обавезе земаља чланица и начин финансирања заједничких активности. Према члану 3, Повеље, циљ ОУКБ јесте учвршћивање мира, међудржавне регионалне безбедности и стабилности, заштита (на колективној основи) независности, територијалне целовитости и суверенитета држава чланица. На основу оснивачког акта потврђени су следећи основни принципи Организације: 1. уважавање независности земаља чланица; 2. добровољност укључивања у Организацију; 3. једнакост права и обавеза; 4. немешање у послове под јурисдикцијом земаља чланица и 5. не дирање у права и обавезе земаља чланица остварених/преузетих по основу других међудржавних уговора (чл. 5 и 6).

У складу са прокламованим циљем и принципима дате су смернице за деловање којима је предвиђено: усвајање заједничких мера у функцији формирања коалиционих оружаних снага, изградње војне инфраструктуре, оспособљавања војних кадрова и опремања оружаних снага потребним наоружањем и техником; обавезно консултовање земље чланице са осталим чланицама (ради прибављања сагласности) пре доношења одлуке о уступању сопствене територије земљама нечланицама за стационарање њихових оружаних снага и објеката војне инфраструктуре; координација и обједињавање снага у борби против међународног тероризма и екстремизма, шверца дроге и оружја, организованог транснационалног криминала, илегалних миграција и других облика угрожавања безбедности земаља чланица и усаглашавање и координација спољнополитичких ставова у погледу међународних и регионалних безбедносних проблема. (чл. 7, 8 и 9)

На челу Организације Уговора о колективној безбедности налази се Савет колективне безбедности (СКБ). Чине га четири држава чланица. Функцију председавајућег обавља шеф државе на чијој територији се одржава

¹ CSTO experts to discuss in Moscow military cooperation <http://www.uzdaily.com/articles-id-5130.htm>

² Устав Организацији Договора о колективной безопасности, <http://www.dkb.gov.ru/b/azg.html>

наредни састанак Савета. Поред СКБ који има највишу руководећу функцију, као консултативни и извршни органи појављују се: Савет министара иностраних послова (СМИП), Савет министара одбране (СМО), Комитет секретара савета безбедности (КССБ) и Секретаријат. Одлуке о свим питањима, изузимајући она процедурална питања, доносе се консензусом, по принципу „једна држава један глас“. Одлуке СКБ и извршна решења СМИП, СМО и КССБ која проистичу из тих одлука обавезујући су за земље чланице и примењују се у складу са националним законодавствима.

Члан Организације може да постане свака земља која поштује њене принципе и која је спремна да прихвати обавезе које проистичу из Повеље. Одлуку о пријему у чланство доноси Савет. У случају неиспуњавања обавеза која проистичу из чланства, Савет може да донесе одлуку о искључењу из Организације. За одлуку о искључењу није неопходна сагласност земље која је предмет разматрања.

Алтернативе и искушења ОУКБ

Нема сумње да све земље чланице ОУКБ имају довољно разлога за заједничко наступање у тражењу решења за безбедносне проблеме у региону. Поред њихове географске близине, то су бројне везе и међузависности које су успостављене током живота у заједничкој држави (царској Русији и Совјетском Савезу) и пренете (макар и у ослабљеној варијанти) на Заједницу независних држава. То се, пре свега, односи на област привреде, али и на систем образовања и неке сегменте система одбране и безбедности уопште.³ Руски језик којим говори велики проценат становништва свих бивших совјетских република олакшава размену информација и школовање кадрова за потребе сектора безбедности. Чак и Казахстан који има солидан систем војног образовања суочава се са дефицитом квалитетних кадрова и одржава праксу слања војног особља на школовање у Русију. Војно образовање и даље је престижно на простору Централне Азије и они који поседују дипломе руских војних школа брже напредују у служби.⁴

³ Полазећи од некадашњег јединственог система одбране, у децембру 1995, десет земаља Заједнице независних држава (све осим Азербејџана и Молдавије), формирале су „Обједињен систем ПВО“. Рок споразума није ограничен, али су се Грузија и Туркменистан, у међувремену, искључиле (1997) из тог система. Посебна погодност за међудржавну сарадњу на постсовјетском простору јесте и одсуство језичких баријера у међудржавној комуникацији и на нивоу академске и стручне јавности. Тако на пример, у Казахстану, где Руси чине 35 одсто становништва, руским језиком говори 85 одсто грађана. У Киргистану Руса је 21 одсто, а руским језиком говори 44 одсто становника (Медведев, Р.: *Путин*, Новости, Београд, 2007, стр. 290–296).

⁴ Marat, E.: *Moscow's Efforts to Strengthen Grip on CSTO and CIS Seek Greater Ideological Unity*, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4907>

Из периода заједничке државе остала је заједничка привредна инфраструктура која је послужила као основ за формирање Евроазијске економске заједнице коју чине Белорусија, Казахстан, Киргистан, Русија, и Таџикистан. У плану Заједнице јесте формирање јединствених царинских тарифа и јединственог система нетарифне регулативе. Такође, Русија, Белорусија, Казахстан и Украјина потписале су споразум о јединственом економском простору у оквиру којег је требало да се формира зона слободне трговине. Русија је то већ постигла са Белорусијом и Казахстаном, али је Украјина после „наранџасте револуције“ испољила резерве према том пројекту.⁵

Један од важнијих разлога за приступање Организацији Уговора о колективној безбедности, и за истрајавање на чланству у њој, бар када је реч о Јерменији и земљама Централне Азије јесте недељивост безбедносних ризика (неуралгичне тачке у „блиском иностранству“), с једне стране, и висока цена и неизвесност унилатералног деловања у превенцији тих ризика, с друге стране. За Јерменију, то је на првом месту питање замрзнутог конфликта у Нагорно Карабаху, за централноазијске земље близина авганистанског ратишта (могућност преливања сукоба, односно проблем талибанизације региона) и проблем етнорелигијског екстремизма са позиција пантурцизма и панисламизма.

Ипак, не би могло да се каже да Организација Уговора о колективној безбедности за њене чланице није имала (или да нема) алтернативу. За Русију, алтернатива њеном ангажовању на окупљању постсовјетских држава у ОУКБ, била је стратешка дефанзива – повлачење на сопствене границе, редуковање геополитичких циљева на очување територијалног интегритета, без обзира на амбиције да се утиче на збивања у „блиском иностранству“ или стављање акцента на билатералне односе са земљама из окружења у погледу „проверених“ пријатељстава. Прихватање прве алтернативе значило би потпуно препуштање иницијативе Сједињеним Државама и/или регионалним силама (Кина, Турска, Иран) која би, бар када је реч о иницијативи САД, вероватно ескалирала у настојање да се Русија доведе у стање опште преокупираности унутрашњим проблемима, односно питањем очувања територијалног интегритета. Њена улога „геостратешког играча“ тиме би била сведена на улогу тек једног од „геополитичких стожера“ на „евроазијској шаховској табли“. Друга алтернатива – иницијатива на плану билатералног деловања – нудила је Русији релативно сигуран пут до „пријатељстава на одређено време“, односно „пријатељстава за једнократну употребу“, уз неизбежан ризик да грађењем пријатељстава на кратак рок произведе на другој страни дуговечнија непријатељства. Русија је, по свему судећи, препознала тај ризик и није била спремна да га прихвати, зарад пречица до неких парцијалних циљева.

⁵ Потписано је само четрнаест споразума, од припремљених двадесет девет (Медведев, Р.: *Путин*, Новости, Београд, 2007, стр. 290–293)

Ни остале земље чланице нису биле без алтернативе. Уместо приступања ОУКБ, могле су, на пример, да се одреде за радикалну геополитичку транзицију у форми безусловног сврставања уз табор победника Хладног рата као што су то учиниле балтичке земље. Алтернатива чланству у ОУКБ јесте и тзв. стратешка неутралност, односно привремено или трајније дистанцирање од „примамљивих понуда“ и са једне и са друге стране, уз свесно прихватање последица самоизолације – као мањег ризика, од ризика промашеног партнерства. Алтернативе учвршћивању партнерства са Русијом препознају се и у појединим иницијативама за окупљање на „рођачкој“ и „завичајној“ основи. На ту карту, на пример, рачуна и Турска у настојању да окупи око себе „рођаке“ са Кавказа и из Централне Азије на заједничком послу са енергентима и да на тај начин поврати свој утицај на том подручју са којег га је, својевремено, истиснула Русија.⁶ На иницијативу Турске, у новембру 2006, одржан је у Анталији „сабор народа који говоре турским језиком“, на којем је турски премијер изнео идеју о формирању заједнице тих народа типа „комонвелта“ као начин да регион, од објекта, постане „субјект међународне политике“. Актуелност „турског комонвелта“ посебно долази до изражаја у контексту застоја у преговорима за пријем Турке у Европску унију. Идеја о заједничком језику као кохезионом фактору није остала без одјека код „рођака“. Шеф Азербејџана Алијев, заложио се за усвајање начела према којем „проблем једне нације која говори турским језиком мора бити и проблем свих заједно“. У духу идеје о „комонвелту“, председник Казахстана је предложио да турски народи формирају парламентарну асоцијацију и да њен први председавајући буде Турска. Рођачка солидарност испољена је јединственом подршком Азербејџану у настојању да проблем Нагорно-Карабаха реши у складу са принципом територијалног интегритета.

Постојање тих алтернатива Организацији УКБ, представљало је за све њене чланице (актуелне и потенцијалне), својеврсно искушење, некад веће, некад мање, али увек препознатљиво као почетна дилема: „за шта се одлучити“ и као накнадно питање: „колико је учињени избор паметан“. То нимало лагодно стање пратило је читав досадашњи развојни пут ОУКБ, од њених зачетака у Уговору о колективној безбедности из 1992, преко случајева чланица „прелетача“ и дељења „опомена пред искључење“, до селективног прихватања и различитог тумачења једногласно усвојених одлука. Могућност бирања, као привидно лагодно стање, у ствари, увек је

⁶ Геополитички значај Турске у директној је вези са изградњом нафтовода и гасовода којима ће нафта и гас из Каспијског басена за Европу уместо, искључиво, преко Русије ићи преко турске територије. Реч је о већ изграђеном нафтоводу Баку – Тбилиси – Ћеџајн и гасоводу Баку – Тбилиси – Ерзурум чија је изградња у току.

⁷ „Драгоцену подршку рођака“, *Политика*, 10. децембар 2006.

мање или више изражено стање конфликта мотива – мотива двоструког привлачења, мотива двоструког одбијања или мотива истовременог привлачења и одбијања, односно ситуација у којој су они комбиновани на различите начине. Двоумећи се између чланства у ОУКБ и неких других опција, било због евидентних користи које доноси и једно и друго решење, било због чињенице што и један и други избор неизбежно намећу непријатне обавезе – земље са постсовјетског простора осуђене су да се, као уосталом све земље у транзицији (у ствари, „незбринуте земље“) на крају задовоље опцијом која може бити онолико добра колико је добро одустајање од понуде типа „киселог грождја“ или пристајање на понуду типа „слатког лимуна“, онолико прихватљива колико је прихватљиво бирање мањег зла које се трпи, „од страха горега“.

Резултат свих тих бирања и преиспитивања исплативости изабраних опција јесте релативно спор темпо напредовања Организације, у смислу богатства садржаја и остварених домета сарадње, који подразумева колективна безбедност на нивоу једног региона. Ипак, сама чињеница да је она (ОУКБ) преживела и да показује знаке консолидовања заслужује да се посматра као чинилац који може значајно да утиче на стање на читавом постсовјетском простору, па и шире.

Шта говори у прилог том закључку?

Прво, упркос многим застојима и кризним тренуцима, посебно оним који су у вези с „обојеном револуцијом“ у Киргистану, очувано је опредељење за мултилатерални приступ решавању безбедносних проблема. Друго, ђудљиви Узбекистан је 2006. године, после вишегодишњег дистанцирања од ОУКБ и наглашеног интересовања за веће зближавање са партнерима на Западу (САД и ЕУ), коначно приступио Организацији, напустивши претходно (2005) асоцијацију ГУУАМ (Грузија, Украјина, Узбекистан, Азербејџан и Молдавија). Треће, учињени су значајни кораци у унапређивању односа са Шангајском организацијом за сарадњу („Шангајска шесторка“) чему је, вероватно, допринело укључивање Узбекистана, као једне од чланица Шесторке у ОУКБ.⁸ Четврто, остварен је континуитет војне сарадње на билатералној и мултилатералној основи. Октобра 2007, договорено је да се приступи стварању снага за очување мира на нивоу ОУКБ које би се распоређивале на територији земаља чланица, са мандатом УН или без обзира на тај ман-

⁸ Октобра 2007, потписан је Споразум са Шангајском организацијом о проширивању сарадње из области безбедности, о питањима организованог криминала и кријумчарења наркотика. Поред тога, покренута је иницијатива (2006) за одржавање заједничких војних вежби ОУКБ и Шангајске шесторке (Marat Erica and Murzakulova Asel, The CSTO Seeks to Build New Sub-structures, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4708>).

дат.⁹ Тај договор укључује и могућност да армије земаља чланица купују оружје од Русије по цени која важи за руску армију. Уведена је пракса да се једном годишње одржавају војне вежбе уз учешће припадника војски земаља чланица.¹⁰

Шта у контексту тих остварених домета, сарадње под окриљем ОУКБ, али и ограничења у функционисању те Организације, значи одлука о формирању заједничких снага за оперативно реаговање која је донета 4. фебруара 2009, у Москви на састанку шефова држава земаља чланица?

Колективне снаге за оперативно реаговање – нови елеменат у кореографији „велике игре“

Правни основ за формирање тих снага представља Повеља ОУКБ која предвиђа „усвајање заједничких мера у функцији формирања коалиционих оружаних снага, изградњу војне инфраструктуре, оспособљавање војних кадрова и опремање оружаних снага потребним наоружањем и техником“ (чл. 7, Повеље). Према томе, одлука московског самита ОУКБ, од 4. фебруара 2009, ма како да је у медијима квалификована, није преседан у смислу прекорачења надлежности Организације. Она, такође, није изненађујућа у погледу датог званичног образложења потребе за формирањем заједничких снага, њихове намене, величине и структуре.

Према речима руског председника Медведева, разлог формирања колективних снага за оперативно реаговање јесте „значајан конфликтни потенцијал који се акумулирао у зони ОУКБ“, односно те снаге гарантоваће безбедност у региону.¹¹ У складу са таквом улогом, њихови главни задаци су: супротстављање војној агресији, борба против међународног тероризма, екстремизма, организованог транснационалног криминала, шверца наркотика и природних стихија.¹² О томе какав безбедносни проблем

⁹ Weitz, R.; Is the Collective Security Treaty Organization the Real Anti-NATO?, *World Politics Review Exclusive*, <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=1531>

¹⁰ Највећа вежба у оквиру војне сарадње земаља ОУКБ била је „Рубеж 2008“, која је изведена на територији Јерменије. На вежби је учествовало четири хиљаде војника из седам земаља чланица. Проиграване су опције оперативно-стратејског и тактичког нивоа из домена колективне безбедности (*Rubezh 2008: The First Large-Scale CSTO Military Exercise*, <http://www.pims.org/news/2008/08/06/rubezh-2008-the-first-large-scale-csto-military-exercise>).

¹¹ CSTO – a NATO for the East? <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=12198>

¹² У оценама тог догађаја углавном преовлађује закључак да је формирање заједничких снага иницирала Русија. За то се као главни разлози, идентификују: 1. сукоб са Грузијом указао је на потребу изградње новог механизма за хитно реаговање и 2. тенденција промене ситуације у Централној Азији коју карактерише нарастање опасности која прети земљама чланицама ОУКБ с југа, пре свега, из Авганистана и Пакистана (<http://serbian.cri.cn/1/2009/02/05/21s91028.htm>)

представља кријумчарење наркотика (опијума) из суседног Авганистана и колико је ургентна потреба сузбијања те врста илегалне трговине довољно убедљиво говоре подаци из годишњег извештаја Канцеларије УН за дрогу и криминал.¹³ Према том извору (у 2007. години), у Авганистану је било засејано маком 193.000 хектара. Произведено је укупно 8,2 милиона тона опијума (основне сировине за производњу хероина), што је 93 одсто укупне светске производње. Узгајањем мака бавило се пет стотина девет хиљада домаћинстава. Извозна вредност произведеног опијума, морфијума и хероина (на простору суседних држава) процењена је на четири милијарде долара.¹⁴

Нема сумње да се знатан део профита од илегалне трговине опијумом слива у фондове за финансирање терористичких организација. Истовремено, процват илегалне трговине опијумом уз присуство међународних снага рађа сумњу у решеност предводника противтерористичке коалиције да сузбијањем те трговине спречи финансирање терориста.¹⁵ Колико је „далеко одмакла“ борба против трговине наркотицима и колико је у тој борби присутна прљава игра „бораца“ против тероризма може да се наслути из информација које преноси штампа да је највећи наркопроизвођач и дилер дроге у Авганистану брат актуелног председника Карзаја и да је то „опшепозната чињеница“.¹⁶ Када се има у виду широко прихваћена процена да је један од главних извора финансирања тероризма са простора Авганистана новац који потиче од кријумчарења опијума – разумљиво је што је ангажовање у борби против шверца наркотика сврстано у приоритетне задатке Колективних снага за оперативно реаговање.

¹³ *Afghanistan Opium Survey 2008*, United Nations, Office on Drugs and Crime, Novembar 2008.

¹⁴ Највеће површине на којима се узгаја мак из којег се добија опијум налазе се на простору тзв. „златног троугла“ (Мјанмар, Тајланд, Лаос) и „златног полумесеца“ (Авганистан, Иран, Пакистан). Највећи произвођач опијума до почетка деведесетих година прошлог века био је Мјанмар, када је примат у производњи опијума убедљиво преузео Авганистан. У погледу површина на којима се узгаја мак, Мјанмар је био водећа земља све до 2003, али су, захваљујући већим приносима, произвођачи у Авганистану одавно обезбеђивали већу количину опијума. Изузетак је само 2001, када су Талибани забранили узгајање мака као културе која, с обзиром на то чему служи, није у складу са Кураном. Доласком коалиционих снага, површине на којима се узгаја мак и количина произведеног опијума вишеструко су повећани. Тек у 2008. години забележен је извесан пад производње. Највеће смањење површина под том културом десило се 2007, у оним областима где су сељаци финансијски на то подстицани (добили су обештећење због преласка на мање профитабилну пољопривредну производњу (*Afghanistan Opium Winter Assessment*, *United Nations Office on Drugs and Crime* Januar, 2009).

¹⁵ Професор економије на Универзитету у Отави Чосудовски, тврди да управо „окупационе снаге у Авганистану подржавају трговину наркотицима која организованом криминалу, обавештајним агенцијама и западним финансијским институцијама доноси зараду од стотину двадесет до стотину деведесет милијарди долара“. Као један од доказа за то он подсећа да је управо НАТО емитовао поруку да „неће угрожавати сетву мака која је у току“ (*Коалиционе снаге подржавају производњу дроге*, <http://www.Ntvhayat.com/home/vijesti/index.php?sta=3&pid=31741>. 29.5.2007).

¹⁶ „Неуспешан самит НАТО-а“, *Политика*, 4. април 2008.

У оквиру Организације Уговора о колективној безбедности формално су постојале извесне заједничке снаге, али оне, мада су фигурирале као снаге за брзо размештање (*rapid-deployment forces*) фактички нису функционисале, поред осталог, зато што су њихови делови просторно разједињени и ретко су заједно увежбаване. Наиме, састав тих снага чини пет руских батаљона стационираних у Таџикистану и пет батаљона из земаља Централне Азије који су стално размештени „код куће“ – на територији земаља „донатора“, у наводној готовости за упућивање у рејон ангажовања.¹⁷ За разлику од снага за брзо размештање, Колективне снаге за оперативно реаговање биће знатно јачег састава и на окупу. Чиниће их једна руска падобранско-ловачка дивизија и падобранско-ловачка бригада и један батаљон до два батаљона из осталих земаља чланица ОУКБ.¹⁸ Предвиђено је да заједничке снаге буду под јединственом командом и распоређене на једној територији (руској).

Такво решење требало би да буде покриће за прилично оптимистичке процене делотворности нових снага. У вези с тим, јесте и изјава руског председника који верује да ће оне бити на нивоу сличних војних формација као што су снаге Северноатланске алијансе. И раније, ОУКБ је позиционирала себе као значајан војни и политички савез у региону, али друге земље нису је таквом виделе и изразио очекивање да ће се ОУКБ уздићи на виши ниво, што је у вези с одлуком о формирању заједничких снага које чини стално место и јединствена команда.¹⁹

Тренутак доношења те одлуке вероватно није случајно одабран. Он се поклапа са периодом преузимања власти нове америчке владе којој је на тај начин посредно стављено до знања да треба да рачуна на Русију као на силу у уздизању, са респективним кредибилитетом регионалног лидера, који не скрива амбиције да обезбеди статус силе са правом на „посебне интересе“ на постсовјетском простору. Поред тога, Русији је, након неу-

¹⁷ *The CSTO: Missions, Capabilities, Political Ambitions*, Eurasia Daily Monitor, February 6 2009. - http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34473. Према подацима из 2006, снаге за брзо размештање имале су на располагању десет батаљона, и то: по три батаљона из Русије и Таџикистана и по два батаљона из Казахстана и Киргистана. Укупно бројно стање тих снага било је око четири хиљаде људи (http://www.kommersant.com/p684726/Minsk_Treaty_Organization/Minsk_Treaty_Organization).

¹⁸ Као најмлађи члан ОУКБ, Узбекистан се сагласио са одлуком о формирању заједничких снага, али под условом да „за сада“ буде изузет из обавезе да и сам учествује са својим контингентом у њиховом саставу. За разлику од осталих чланица, он ће своје снаге да стави на располагање – само „под одређеним условима“, у зависности од политичких одлука у датом тренутку (*Tashkent and Dushanbe Cautious on CSTO Forces*, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=4486). Узбекистан је тиме још једном потврдио као проблематични партнер, у смислу вечитог тактизирања, па и спремности на промену стране у току „игре“, у зависности од примамљивости понуда с друге стране.

¹⁹ CSTO – a NATO for the East? <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=12198>

спелог покушаја да наговори чланице ОУКБ да признају независност Абхазије и Јужне Осетије, било неопходно да забележи, у своју корист, неки значајан позитиван поен, којим би потврдила ексклузиван статус „првог међу једнакима“ у Организацији.²⁰ Истовремено, руска иницијатива испољена је у тренутку када су најразвијеније земље Запада, суочене са наступajuћом економском кризом, испољиле приметну уздржаност у погледу спремности да финансирају демократске промене у земљама бивших совјетских република, посебно на простору Централне Азије, након негативног искуства са ђудљивим Узбекистаном и изненађења које им је приредио председник Киргистана Бакијев, који је устоличен уз њихову свесрдну помоћ на крилима „тулипан револуције“ (2005). Изгледа да је Русија проценила да је застој у „извозу“ тих револуција, тј. опадање ентузијазма „извозника“, исказано редуковањем њихове дарежљивости према потенцијалним „обојеним револуционарима“, добра прилика да себе промовише као лидера који нуди алтернативу. Природно је да се таква прилика не пропушта и Русија је, могло би се рећи, похитала да је искористи. При томе, она је можда ризиковала да исфорсира одлуку о формирању Колективних снага и пре него што су обављене за то неопходне припреме. С обзиром на закључак да је „дан Д“ дошао нешто раније – да је донекле изнуђен стицајем наведених околности упућују процене из претходних година, према којима је ОУКБ планирала да тек током 2010, формира сопствене снаге за одржавање мира.²¹

Оно што одлучи о формирању Заједничких снага за брзо реаговање даје посебну специфичну тежину јесте чињеница да је она обзнањена истог дана и са истог места као и одлука председника Киргистана (једне од земаља чланица) да ускрати гостопримство америчким снагама у ваздухопловној бази Манас у близини Бишкека коју користе Американци, од времена инвазије на Авганистан.²² Тој, за Русију, несумњиво повољној вести ускоро су се придружиле још неке друге вести које сведоче о напретку сарадње унутар ОУКБ. Наиме, само две недеље након московског самита, из Казахстана је стигла вест да је са Русијом потписан договор о куповини ракетног система С-300. Најновије модификације тих ра-

²⁰ Три дана након што је признала независност Абхазије и Јужне осетије (26. август 2008), Русија је објавила да ће затражити од земаља чланица ОУКБ да следе њен пример. Њен предлог није наишао на разумевање ни код једног од партнера. Тај својеврсни пораз могао се ублажити неком победом на истом терену, дакле на подручју сарадње са земљама које су се легитимисале као партнери, који нису спремни да безусловно прихватају сугестије из једног центра.

²¹ Nikitin, A. I.: „Post-Soviet Military-Political Integration: The Collective Security Treaty Organization - and its Relations with the EU and NATO“, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 5, 2007, No 1.

²² Поред присутних несугласица око услова коришћења ваздухопловне базе (висине надокнаде), на негативан став према америчком војном присуству у Киргистану утицали су и неки тешки изгреди америчких војника, а посебно то што су виновници недоступни киргистанским судовима.

кета у стању су да уништавају авионе на удаљености до стотину педесет километара и висини до двадесет седам километара. Истовремено, најављено је да се разматра могућност куповине система С-400 чија варијанта „тријумф“, осим за уништавање авиона, може ефикасно да се користи и за противракетну одбрану ради „покривања“ великих индустријских рејона и других рејона од значаја.²³ Најављена куповина десет дивизиона ремонтованих ракетних система С-300, у складу је са намером Казахстана да постепено увеже систем ПВО са Русијом како је то већ учинила Белорусија и као што планира да учини Јерменија. У складу с том тенденцијом интегрисања система ПВО на већем делу постсовјетског простора, планира се да Русија упуту у Киргистан додатни део ловачке авијације за заштиту ваздушног простора те државе.²⁴

Наравно, за преокрет игре у своју корист Русија је била спремна да плати извесну цену у виду финансијске помоћи и повољних трговинских аранжмана са земљама партнерима чија јој је сагласност (према принципима функционисања ОУКБ утврђених њеном Повељом) била неопходна за доношење одлука о формирању заједничких оперативних снага и пратећих споразума из домена војне сарадње. Тако је одлучност Киргистана да откаже Американцима компензована са стотину педесет милиона долара бесповратне помоћи и кредитом у вредности од две милијарде долара. На ту „наменску дарежљивост“ Русије рачунале су и остале чланице ОУКБ када су давале пристанак на дневни ред московског самита (од 4. фебруара и одлуке које су на њему донете). Оне су процениле да је то тренутак када се може изнудити нека екстра компензација за кооперативно понашање према „првом међу једнакима“. Председник Таџикистана је, на пример, до последњег тренутка оклевао да саопшти дефинитиван став своје земље према најављеној иницијативи Москве. Чак је, само три дана уочи самог самита, било неизвесно да ли ће он уопште отпутовати у Москву.²⁵ Тим тактизирањем он је, према оцени аналитичара, настојао да изнуди од Москве већу надокнаду за коришћење војне базе Душанбе (где је базирана једна руска мотострељачка дивизија) и да створи бољу стартну позицију за преговоре са Москвом око услова за отварање још једне војне базе у Таџикистану, за коју је руска страна исказала интересовање у сусрету на билатералном нивоу претходне године.²⁶ Руководство Таџикистана је, иначе, као и руководство Узбекистана, као главни разлог за уздржаност у погледу учествовања у

²³ *Руске ракете крећу за Казахстан*, <http://www.blic.rs/svet.php?id=81862>

²⁴ Радић, А.: „Американци одлазе из Киргизије“, *Одбрана*, 1. март 2009.

²⁵ *Tajik President to Stay Awayom CSTO, Eurasec Summits*, <http://enews.ferghana.ru/news.php?id=978>

²⁶ Mc Dermott, R.: *Tashkent and Dushanbe Cautious on CSTO Forces*, *Eurasia Daily Monitor*, February 10, 2009, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34486).

Заједничким снагама за оперативно реаговање, првенствено, истицало да за то не постоји адекватан законски основ. Ипак, с обзиром на тешку економску ситуацију, Таџикистан је прешао преко тих ограничења, односно испољио спремност да изнађе правни оквир за испуњавање преузетих обавеза према ОУКБ. Наравно, уз одговарајуће уступке, односно материјалну надокнаду (остварену или обећану) с друге стране.²⁷

Закључак

Сви покушаји у правцу чвршће сарадње Русије са осталим чланицама ОУКБ мотивисани су, очигледно, обостраним интересима – процене су да је на помолу извесна допуна кореографије „велике игре“ на простору Централне Азије.²⁸ Уношење нових елемената, попут Колективних снага за оперативно реаговање и обједињавање делова одбрамбеног система на већем делу постсовјетског простора, наговештава да некадашња правила игре са „нултом сумом“, што подразумева да добитак на једној страни значи неминуовно исто толики губитак на другој, супарничкој – уступају место „игри“ са неким другачијим пропозицијама. То је, можда, управо она промена о којој неки аналитичари говоре као замени правила „велике игре“ правилима „велике нагодбе“ где неће нужно да се оперише са „нултом сумом“.²⁹

Изгледа да је Русија препознала прилику да у тој „великој нагодби“ игра једну од значајних улога и да би ОУКБ, са војном компонентом у лику Колективних снага за оперативно реаговање (под условом да оне у потпуности заживе према промовисаном концепту) могла да представља битан инструмент у остваривању те улоге. Такав развој догађаја у корист Русије, односно под њеним предводништвом, могао би да се препозна као производ онога што Бжежински, (парафразирајући Макијавелија), назива „мистериозном интеракцијом судбине

²⁷ У Таџикистану је посебно тешка ситуација у погледу снабдевања електричном енергијом. Недељу дана пре самита у Москви у целој земљи су уведене рестрикције, тако да су потрошачи у главном граду (Душанбе) имали струју петнаест часова дневно, а остали градови свега три часа (Tajik President to Stay Awayom CSTO, Eurasec Summits, <http://enews.ferghana.ru/news.php?id=978>).

²⁸ Синтагму „велика игра“ први је употребио Кај у књизи *Историја рата у Авганистану*, а додатну популарност та синтагма стекла је књигом *Ким*, Радјара Киплинга. Тај израз иначе се користио као назив за ривалство у Централној Азији, пре свега, у Авганистану, између царске Русије и Велике Британије у 19. веку. (Уместо „велика игра“ у Русији је за означавање тог стања коришћен израз „игра сенки“. Када се данас помиње „велика игра“ такође се има у виду надметање великих сила за остваривање пресудног утицаја на простору Централне Азије. Међутим, будући да су у то надметање, поред некадашњих ривала Русије и Британије укључени и други регионални и ванрегионални играчи (САД, Кина, Индија, Турска, Иран, Пакистан), онда је логично да се, у складу с том њеном новом димензијом, она означи као „нова велика игра“ (Ahrari, James Beal, *The New Great Game in Muslim Central Asia*, McNair Paper 47, 1996, <http://www.ndu.edu/inss/McNair/mcnair47/mcnair47.pdf>).

²⁹ Rubin, B. and Rashid, A.: From Great Game to Grand Bargain, *Foreign Affairs*, November/December 2008

и шансе”.³⁰ „Прст судбине“ у тој интеракцији свакако је географска блискост и положај земаља чланица, али и њихова наглашена међузависност успостављена током дуготрајног живота у истој држави, што као препознатљив амбијентални оквир има значење својеврсне геополитичке константе.

„Шанса“, као други елеменат „мистериозне интеракције“ производ је више чинилаца. С једне стране, то су околности које су допринеле економском опоравку Русије, пре свега велики приходи од извоза енергената остварени последњих година у време њихових рекордно високих цена. С друге стране, то је смањење надмоћности и пољуљан углед Америке у свету због њене арогантне спољне политике и неуспеха Бушове администрације у „глобалном рату против тероризма“. Логична последица неостваривања ратних циљева и високе цене ратовања јесте опадање угледа оних који су рат започели. Та судбина није могла мимоићи ни Америку. Према резултатима истраживачког центра „Пју“ из Вашингтона, од 1999. до 2006. године, подршка Америци смањена је: у Великој Британији – са 83 на 56 одсто; у Француској – са 62 на 39 одсто; у Немачкој – са 78 на 37 одсто; у Шпанији – са 50 на 23 одсто; у Индонезији – са 75 на 30 одсто; у Турској – са 52 на свега 12 одсто.³¹ Бити у истом строју са Америком не доживљава се више као гаранција високе безбедности. Тако, на пример, четири године након похода на Ирак само пет одсто Британаца сматрали су да је њихова земља постала безбеднија захваљујући ангажовању у том походу, док је чак педесет пет одсто оних, који процењују да је мање безбедна.³² Пријатељство са Америком не чини срећним ни становнике Јужне Кореје. Интересантно је да млади у тој земљи не подржавају црно-белу слику о односима двеју Кореја и Америке и да за њих Северна Кореја није симбол зла каквом је њу представљала Бушова администрација и да су за њих односи Јужне Кореје са Кином важнији, него односи са САД.³³ Истина, то су резултати из 2006, али је мало вероватно да се расположење према Америци побољшало последње две године Бушовог мандата.

Посебан проблем за Америку је њен лош имиџ у муслиманским земљама стратешким партнерима у борби против тероризма – Пакистану и Саудијској Арабији. Наиме, лоше мишљење о Америци 2007, имало је 65 одсто становника Пакистана и чак 79 одсто становника Саудијске Арабије.³⁴ Нема сумње да је таквим имиџом знатно ограничен дomet америчког деловања у Централној Азији где наметљиви „удварачи“ са Запада имају посла са при-

³⁰ Бжежински, З.: *Друга шанса Америке*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 11.

³¹ *Политика*, 21. јун 2006.

³² BBC NEWS <http://news.bbc.co.uk> 23. март 2007.

³³ Скоро педесет одсто становника Јужне Кореје, од 18. до 23. године, сматрају да би, уколико САД нападу Северну Кореју, Сеул требало да се сврста на страну Пјонгјанга, док сврставање на страну САД у нападу на Северну Кореју подржава тек 11,6 одсто младих. Истовремено, двоструко више је оних, који заступају став да Кина (а не САД), треба да буде спољнополитички приоритет Јужне Кореје (39,5 према 18 одсто), *Политика*, 23. фебруар 2006..

³⁴ *Политика*, 21. мај 2007.

лично ђудљивим „удавачама“, што је, имало за резултат проблематичне „бракове из рачуна“, са ограниченим веком трајања.³⁵

Разумљиво је да тенденција опадања угледа најмоћније земље света представља шансу за испољавање иницијативе осталих геополитичких игара на „великој шаховској табли“. Русија је то демонстрирала форсирањем одлуке о стварању Колективних снага за оперативно реаговање на нивоу ОУКБ, уз иновирање финансијских аранжмана и војне сарадње за земљама чланицама. То је, несумњиво, знак поправљања њене позиције у тој организацији и истовремено корак у правцу консолидације Организације. На то се, свакако, жели да укаже када јој се, макар само у новинарском жаргону, приписује ласкави надимак „руски НАТО“ што, ни у ком случају, не значи да је она друго издање НАТО. За то, уосталом, нема правног основа у Повељи ОУКБ, нити ваљаног покрића у капацитету њених новоформираних снага. Војна моћ водећих сила НАТО и начин организовања тог савеза далеко су испред могућности и постојећих оквира партнерства у Организацији Уговора о колективној безбедности.³⁶ Ипак, она је (ОУКБ), одлуком о јачању своје војне компоненте, постала (бар перспективно) значајнији елемент безбедносне архитектуре на простору ЗНД. Колико ће при томе бити делотворан њен нови инструмент – Колективне снаге за оперативно реаговање, и за шта ће оне првенствено да се ангажују, незахвално је процењивати. То ће бити могуће тек када у пракси почне (ако доследно почне) да се примењује оно што је договорено 4. фебруара на самиту у Москви. До тада, све квалификације којима се „руски НАТО“ промовише у „азијски НАТО“, „сачекушу за НАТО“, или некакав „други Варшавски уговор“ производ су мање-више произвољних нагађања. Из-

³⁵ Дobar пример за то су Киргистан и Узбекистан. Први, који након „обојене револуције“ није испунио очекивања спонзора и други, који је избегао да буде „револуцијом офарбан“. Узбекистан је, иначе, на Западу уживао глас перспективног партнера. Повод за преиспитивање таквог односа био је обрачун снага безбедности те земље са демонстрантима у граду Андијану, маја 2005. године. Тада је у Узбекистану требало да се догоди „колор револуција“, као у Украјини, Грузији и Киргистану. Међутим, реакција Ташкента била је веома жестока и преврат није успео. Према информацијама организација за људска права, приликом гушења демонстрација убијено је више стотина демонстраната. Режим председника Каримова био је оптужен за брутално кршење људских права. Иза једногласне осуде са Запада уследило је завођење санкција Узбекистану. Као одговор на то, Каримов је отказао гостопримство америчким снагама које су ту стационаране од интервенције САД у Авганистану (2001). Ипак, Запад је „тренирао строгаћу“ према анатемисаном режиму у Ташкенту. У новембру следеће године Немачка и још неколико чланица Уније покренуле су иницијативу за ублажавање санкција, уз образложење да оне нису дале очекиване резултате и да је *потребан истински дијалог са том (ресурсима богатом) земљом* (подвукао аутор). У вези с тим, стручњак за Централну Азију у Лондонској школи економије Рој Алисон, оцењује да, поред тога што Узбекистан поседује кључне енергетске ресурсе који би могли да допринесу да се смањи зависност Европе од Русије, он је такође значајан и за очување добрих односа са осталим земљама Централне Азије. Европска унија и САД разапете су између две противуречне жеље – настојања да искажу своје незадовољство догађајима у Андијану из 2005. године, док истовремено покушавају да зауставе приближавање Узбекистана Русији (Europe's Uzbekistan dilemma, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6136138.stm>).

³⁶ Са војним буџетом од преко пет стотина милијарди долара САД учествују са око четрдесет пет одсто у укупним издвајањима за одбрану у свету. Сума коју Американци троше у ту сврху већа је чак петнаест пута, од оне у Русији и већа од збира војних буџета Кине, Велике Британије, Француске, Јапана, Немачке, Русије, Саудијске Арабије, Италије и Индије – земаља које иза САД заузимају водећа места у издвајањима за одбрану (SIPRY yearbook 2008).

весно је то да ће он („руски НАТО“) бити нешто више од онога што је био пре 4. фебруара, али је, мало вероватно да ће се у скорије време обистинити очекивања руских званичника да Колективне снаге ОУКБ буду „на нивоу сличних формација Северноатлантске алијансе“. ³⁷ Изненађења су, наравно, могућа.

Литература

1. *Afghanistan Opium Survey 2008*, United Nations, Office on Drugs and Crime, November 2008.
2. *Afghanistan Opium Winter Assessment*, United Nations Office on Drugs and Crime Januar 2009.
3. Бжежински, З.: *Друга шанса Америке*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009.
4. Mc Dermott, R.: Tashkent and Dushanbe Cautious on CSTO Forces, *Eurasia Daily Monitor*, February 10, 2009, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&ttnews%5Btt_news%5D=34486).
5. Nikitin, A. I.: Post-Soviet Military-Political Integration: The Collective Security Treaty Organization and its Relations with the EU and NATO, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 5, 2007, No 1.
6. The CSTO: Missions, Capabilities, Political Ambitions, *Eurasia Daily Monitor*, February 6, 2009.
7. CSTO – a NATO for the East?, <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=12198>
8. Marat, E. and Murzakulova, A.: The CSTO Seeks to Build New Sub-structures, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4708>)
9. Marat, E.: Moscow's Efforts to Strengthen Grip on CSTO and CIS Seek Greater Ideological Unity, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4907>
10. Медведев, Р.: *Путин*, Новости, Београд, 2007.
11. Rubin, B. and Rashid, A.: From Great Game to Grand Bargain, *Foreign Affairs*, November/December 2008.
12. *Устав Организации Договора о коллективной безопасности*, <http://www.dkb.gov.ru/b/azg.html>
13. Weitz, R.: Is the Collective Security Treaty Organization the Real Anti-NATO?, *World Politics Review Exclusive*, <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=1531>

Датум пријема чланка: **09. 07. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

³⁷ CSTO – a NATO for the East? <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=12198>

ГЕОПОЛИТИЧКИ И ГЕОСТРАТЕГИЈСКИ
ЗНАЧАЈ РАШКЕ ОБЛАСТИ

Љубомир Гиговић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Катедра природноматематичких и техничких наука

Рашка област нема одлике простора од посебне геостратешке важности ако се узму у обзир површина, природни ресурси и број становника. Међутим, њен географски, саобраћајни и војногеографски положај, геокултурна детерминисаност, као и специфични етнодемографски процеси, учинили су тај простор веома значајним из геостратешког и геополитичког аспекта. Њена важност је утолико значајнија уколико се има на уму да је то простор подељен између Србије и Црне Горе, оптерећен сложеним, не само интерконфесионалним, него и интраконфесионалним односима и комплексном националном структуром, што га са становишта безбедности чини потенцијално неуралгичним.

У тексту се разматрају географски, историјски, политичко-географски, културолошки и демографски процеси релевантни за геополитички и геостратегијски положај Рашке области.

Кључне речи: *Рашка област, Србија, геополитички положај, геостратегијски положај.*

Увод

Рашка област је сложен и веома значајан простор са историјског, географског, геополитичког, геостратегијског и војног становишта. То је територија која у јединствену целину повезује главне делове српског етничког простора: Србију и Црну Гору, као и Републику Српску са Косовом и Метохијом. Из тих разлога, Рашка област има непроцењив значај, како са војногеографског и демографског становишта, тако и са геополитичког и безбедносног. Иако питање Рашке области, у новије време, представља само једну алку у огромном ланцу геополитичких претензија, оно има свој историјски континуитет. Историја Рашке области почиње од средњовековне српске државе, преко Османлијског царства, Аустроуграских претензија за про-

дирање на југоисток, до данашњих дана када се на простору Рашке области преплићу различити геополитички интереси. У вези с тим, Рашка област за Србију има обновљени геополитички, геостратегијски, безбедносни и интеграциони значај, пре свега у географском и регионално-политичком повезивању српских етничких простора кроз европске институционалне оквире.

Територија и име Рашке области

Територијално одређење Рашке области представља комплексан научни проблем. Наиме, неоспорна је историјска чињеница да Рашка област представља средњовековно српско територијално државотворно језгро (из којег се српска држава ширила према околним земљама), које се не може уоквирити у одређену географску, етничку, политичку или другу целину. Из таквог нејединства, у бројним научним радовима сусрећемо се са мноштвом олако прихваћених назива или политички наметнутих назива као што су: Санџак, Новопазарски Санџак, Рашка регија и други. У свакој од тих студија не постоји јединствен став о територијалном дефинисању тог дела простора, без обзира на то како се он зове. При описивању територије Рашке, различити аутори су је различито територијално одређивали. Рашком облашћу се подразумевала територија са неједнако одређеним границама, од ужег схватања по којима је обухватала само насеља у долини реке Рашке и насеља којима је стално привредно и културно-просветно средиште у Новом Пазару,¹ па до ширег схватања, по којима се та област ограничавала на простор између Дурмитора и Сињаевине на западу, Комова и Проклетија на југу, Копаоника до Косовске Митровице на истоку и Моравске Србије на северу.²

Поред тога, велики број аутора са становишта политичких опредељења, у јавном и научном иступању, Рашку област називају „Санџак“ под чијим појмом најчешће означавају територију која је од 1864. до 1880. године припадала тадашњој административној јединици – *Новопазарском санџаку*.³ Како се том појму придавао, а и данас придаје, значај географске, етничке и политичке целине, потребно га је ближе дефинисати. Појам „Санџак“ је представљао основну административно-територијалну јединицу у Османлијском царству, чија реч на турском значи *застава*. За време вишевековне турске власти на нашим просторима било је двадесет пет санџака, у европском делу седамдесет седам, а почетком 19. века било је две стотине деведесет санџака у целом Османлиј-

¹ Петровић, П.: *Рашка, антропогеографска проучавања*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1984, стр. 11.

² Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Отисак из Гласа CCCVII, САНУ, књ. 20, Београд, 1978, стр. 230.

³ Дашић, М.: „Административно-територијални положај Старе Рашке у доба турске владавине и настанак имена Санџак“, *Зборник радова*, Пријепоље, 1994, стр. 22.

ском царству.⁴ Назив „Санџак“ за административно-управне јединице у Турској укинут је 1921. године, стога не постоји ниједан разуман основ коришћења тог појма у политичком смислу, а, посебно, у географском. Нарочити допринос у разјашњењу тог појма дао је и француски антропогеограф Гастон Гравје, који у познатој регионално-географској студији *Новопазарски санџак* (1912) наводи: „Што се тиче самог израза Новопазарски санџак, ово такође административно значење је ушло у текући језик дипломата, па чак и географа, престало је да има икакав смисао, јер нема више Санџака Новог Пазара...“⁵ Стога, према историчару Терзићу, једино прихваћив назив за ту област је *Рашка*, не само из разлога што такав назив представља сегмент укоренењен у српској традицији и прошлости, већ и зато што указује на континуитет између српске државности пре Османске владавине и после ње. Према њему, за наметање термина „Санџак“, који се све до данас задржао у политичко- географској терминологији одређених геополитичких кругова, најзаслужнији су били Аустроугарска дипломатија, која је уместо историјског назива области „Рашка“, лансирала појам „Санџак“, као и КПЈ.⁶ Наиме, у току Народноослободилачког рата (НОР) руководство Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Народноослободилачког покрета реафирмисало је појам „Санџак“, који у Краљевини СХС и Југославији није постојао. Најзначајнији догађај у том правцу било је проглашење партизанске аутономне области Санџака 1943, која је обухватала територију осам старих срезова: Бјелопољског, Пљеваљског, Прибојског, Милешевског (Пријепоље), Нововарошког, Сјеничког, Дежевског (Нови Пазар) и Штавичког (Тутин). Над овим простором власт је имало Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санџака (ЗАВНОС), као највише политичко законодавно и извршно тело народне власти у Рашкој области. После ослобођења (март 1945), донета је одлука да се ЗАВНОС распусти и да се срезови: Прибојски, Милешевски, Нововарошки, Сјенички, Дежевски и Штавички припоје Србији, а Пљеваљски и Бјелопољски, Црној Гори. Тиме се територија Рашке области нашла у њеним историјским границама из 1912. године – од тада *де факто* и *де јуре* „Санџак“ не постоји. Он данас не постоји, ни као географски, нити политичко-територијални појам или облик друштвеног уређења, нити Републике Србије, нити Републике Црне Горе.

С обзиром на изнете ставове о простирању Рашке области, а према научним проучавањима новијег датума,⁷ Рашка област се територијално може

⁴ Терзић, С.: „Употреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Рашка и Санџачко питање“, *Настава историје*, бр. 5, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад, 1997, стр. 78.

⁵ Гравје, Г.: *Новопазарски санџак*, Српски књижевни гласник, Београд, 1913, стр. 26–27.

⁶ Терзић, С.: „Рашка или Санџак (о судбини обласног историјског имена Рашка)“, *Милешевски записи*, бр. 2, Пријепоље, 1996, стр. 207.

⁷ Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008, стр. 23.

одредити у границама шест општина југозападне Србије и четири општине северне Црне Горе. Има површину од 7.929 km² и у 788 насеља (са насељем Међуречје – општина Рудо⁸), према последњем спроведеном попису, живело је 379.418 становника.

Географски положај Рашке области

Географски положај представља онај чинилац који у теорији географије, има велику геополитичку и геостратегијску важност. Значај географског положаја сликовито је изрекао Наполеон: „Дајте ми географски положај једне земље, и ја ћу вам рећи какав је и каква ће убудуће бити њена спољна политика.“⁹ Због тога је географски положај незаобилазан предмет анализе свих који комплексно третирају однос географског простора и политичко-историјских збивања.

Посматрано глобално, Рашка област се налази на северној и источној хемисфери Земље, Јужној Европи, централном делу Балканског полуострва, југозападу Србије и северу Црне Горе. Регионално-политички је подељена између две самосталне државе – Србије и Црне Горе. Рашка област представља својеврсни природни спој тих држава и обухвата делове југозападне Србије и северне Црне Горе. Са становишта физичко-географског положаја, Рашка област је у основи пространа брдско-планинска зараван која лежи на југоисточном ободу Динарског планинског система. Према Цвијићу, то је најзгоднија централна област високих и шумовитих крајева између Таре и Западне Мораве.¹⁰ Спада у најкршевитије пределе Балканског полуострва. То су највише заравни Динарског система, од Копаоника и Рогозне на истоку до Дурмитора, Комова, Сињаевине, Бјеласице и реке Таре на западу, које махом дубоким и уским долинама просецају реке: Лим, Ибар, Љубовађа, Бистрица, Чеотина, Рашка, Увац и друге, образујући мања или већа проширења у облику плодних котлина. Гледано у целини то је планинска тврђава, али и раскрсница са које воде путеви, познати још од римског времена, према Морави, Јадранском мору и Вардару.¹¹ Таквим рељефним склопом Рашка област је географски затворена. Мањим природ-

⁸ Такозвано *Босанско острво*, захвата површину од 3,96 km² и административно-политички припада Републици Српској (Босна и Херцеговина), односно општини Рудо.

⁹ Милетић, А.: *Искушења геополитичког земљотреса*, Тајна Балкана, СКЦ, Београд, 1995, стр. 153.

¹⁰ Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, Сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987, стр. 119.

¹¹ Цвијић, Ј.: *Природне области, Балканско полуострво*, Сабрана дела, књ. 2, САНУ, Београд, 1991, стр. 68.

ним отворима гравитира према југоистоку где је од Предње Азије удаљена око 600 km, у односу на југ и Јадранско море има око 100 km растојања, затим у правцу запада од Сарајева се налази на растојању од 50 km и према северу од политичког и економског средишта Србије – Београда, удаљена је око 150 km ваздушне линије. Поменута запажања о географским особинама Рашке области указују на њен средишњи положај у односу на суседне пределе. Такав положај и остале географске особине условиле су да је, од средњег века до данашњих дана то подручје, у одређеним историјским условима, имало значајну геополитичку улогу.

Саобраћајни положај Рашке области

Геопростор Рашке области има значајну саобраћајну функцију. У том смислу, Цвијић је истицао њене *пластичне и комуникационе* особине као и транзитни значај између Босне и Херцеговине, Косова и Метохије, Скопља, затим између Србије и Црне Горе.¹² Преко простора Рашке области водили су важни стратегијски правци који су били условљени смером протезања планинских венаца и речних долина. Најзначајнији је свакако био „Босански пут“, који је повезивао Скопље и басене Косова и Метохије са Сарајевом. Значај Босанског пута био је појачан трансверзалним путевима од Јадранског мора: „Дубровачки пут“ из Дубровника за Ниш, Скопље и Цариград, „Виа Дрина“ преко Требиња, Билећа, Гацка и Србиња уз Ћехотину до Пљеваља, а одатле други пут за Лим и Полимље, и „Зетски пут“ који се спуштао са високих површи Рашке области, долином Дрима према Скадру и Лијешу.

У новије време, на основу валоризације свог транзитно-географског положаја, Рашка област је добила веће саобраћајно значење. Релјеф Рашке области условио је најважније саобраћајне правце који су груписани према пружању планинских венаца и речних долина. Најважнији комуникацијски правци су: *Јадранска магистрала* која се пружа правцем запад–исток. То је магистрални пут ширег регионалног значаја, који чини излаз према Србији, Косову и Малој Азији; *Полимска магистрала* која се меридијански пружа Лимском долином од Берана, преко Бијелог Поља и Пријепоља до Увца (код Прибоја); *Златиборска магистрала* која се ослања на Полимску магистралу код Бистрице и пружа готово меридијански до Кокин Брода. Поред наведених путних праваца, прворазредан геостратешки и саобраћајни значај за Србију има пружни правац *Београд – Бар*, на коју је оријентисан значајан привредни потенцијал Србије.

¹² Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, Сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987, стр. 119.

Војностратегијски значај Рашке области

Посматрано из војностратегијског аспекта, Рашка област у оквиру ратишта Србије има непроцењив значај. То је део државног простора који покрива целу дужину државне границе Србије према Црној Гори и осетљиви део границе према Босни и Херцеговини. Рашка област обухвата око 120 km стратегијске дубине Србије по упоредничкој оси, и око 60 km по меридијанској оси. Ако би се (у перспективи и најнеповољнијој варијанти) тај простор нашао изван граница државног простора Србије, њена стратегијска дубина свела би се на приближно 150 километара. Свођење стратегијске дубине државе на тако безначајне димензије учинило би веома неповољним њен укупни војностратегијски положај.

Значај војностратегијског положаја Рашке области, одређен је и њеним географским односима према Јадранском и Егејском мору. Она је природно предодређена да буде спона између Србије и Црне Горе, односно Поморавља, Подриња и Подунавља, са долином Зете и Црногорским приморјем. То је простор према коме воде више стратегијских праваца на Балкану и на коме се они завршавају, и уже на територији Србије, али самим тим и простор са кога полазе ти исти правци који избијају у долине Ибра и Лима. Сви главни стратегијски правци ратишта Србије увиру у тај простор, чиме он у стратегијском смислу, представља јединствену просторно-географску целину. Наиме, на Балканском полуострву се могу издвојити три значајнија стратегијска праваца: Панонско-моравски, Балкански и Јадранско-црногорски. Од наведених праваца, геопростор Рашке области се налази непосредно у зони Јадранско-црногорског стратегијског правца, док је преко долина Лима, Ибра, Западне Мораве и Косова и Метохије у посредној природној вези са осталим стратегијским правцима. Стога, војном контролом тог простора, омогућава се стратегијски маневар снага и њихово „преливање“ са једног правца на други правац, за дејства према Косову и Метохији, Западној Морави, Црној Гори и Босни и Херцеговини.

На основу уопштене анализе војностратегијског значаја Рашке области може се закључити, да она са позиције Србије, поседује највиши војностратегијски ниво за стратегију одбране државног простора Србије. Геопростор Рашке области представља пространо стратегијско тежиште ратишта Србије које у једну целину обједињује контактне просторе који воде према северу, истоку и југоистоку. Евентуалним губитком тог дела, компромитовала би се стратегијска дубина ратишта Србије, а снаге безбедности би на југозападном делу имале стратегијски вакуум и, извесно, нерешиве војностратегијске проблеме.

Карта 1 – Стратегијски положај Рашке области

Геополитички положај Рашке области

Геополитички положај државе или региона прожима у себи комплексну оцену природног потенцијала, геодемографских процеса и савремене културно-политичке реалности.¹³ Територија Рашке области одувек је била посебан, истовремено веома сложен проблем балканске и европске геополитике у целини. На њој су се вековима укрштали путеви који су повезивали источни и југосточни део Балканског полуострва са земљама западне Европе. Стога су походи са југоистока ка северозападу, и обратно, имали тачку пресека на том геополитичком простору. На територији Рашке области укрштали су се супротни интереси и утицаји великих европских и светских сила. Најпре, интереси средњовековне српске државе, затим Османлијског царства, касније Аустроугарске, у балканским ратовима Краљевине Србије и Црне Горе, све до данас, када се на том простору преплићу интереси модерних геополитичких творевина атлантизма, Средње Европе и исламског света. Да би боље схватили многе догађаје који су у вези са простором Рашке области, неопходно је историјски елаборирати њену политичко-географску улогу.

Историјски аспект геополитичких функција Рашке области

Прва српска држава се првобитно формирала на подручју које је обухватало долине река Рашке и Студенице, Пештерску висораван и Полимље. На западу су је увек називали Рашком („*Rassa*“, „*Rascia*“, „*Regnum Rasciae*“), а на истоку Србијом. О Србима у Рашкој области Јиричек истиче „У унутрашњости планинске земље од мора до Дунава, простире се област првобитних, правих Срба која је име свог малог племена дала целом околном подручју“.¹⁴ На том простору формиран је први српски племенски савез, касније Рашка жупа, из које је у 12. веку конституисана средњовековна независна држава Рашка.

За време Немањића, Рашка област, као централно језгро средњовековне српске државе, добија велики значај за Србе и постаје геополитички нуклеус и макротврђава српске средњовековне државе, одакле је почело њено ширење ради окупљања српских земаља на југоисток према Косову, на север према Дунаву, на запад према Босни и преко Захумља и Зете према Јадранском мору и Далмацији. Захваљујући погодном географском положају и склопу земљишта, Рашка област у том периоду пружала је повољне

¹³ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 181.

¹⁴ Јиричек, Ј. К.: *Историја Срба I*, Библиотека фототипских издања, Змај, Београд, 1990, стр. 124.

услове – како за геополитичко ширење српске државне власти на суседне српске земље у византијском поседу, тако и за одбрану против удара и провала Византије, Мађара и Бугара на слободну српску територију, као и за развој аутохтоне културе и духовног живота. Геополитичку прекретницу у развоју српске средњовековне државе представљао је Дежевски сабор (1282), када су српска властела геополитичко тежиште државе померили из Рашке области на југ. Рашка област се тада нашла у средишту државе, где се одвијао богат духовни живот, док је њен геополитички и војностратејски значај био у другом плану.

Продором Турака променио се и геополитички положај Рашке области. До тада периферна област, она је постала „ходник“ којим су се кретали Турци према Босни и даље на запад.¹⁵ После Косовске битке, крајем 14. века, највећи део територије Рашке области припадао је Области Бранковића, која је с обзиром на изванредан стратегијски значај за даља турска продирања представљала објект сталних турских напада. Турци су, коначно, заузели Рашку 1455. године, када се завршило њено средњовековно раздобље. Турским освајањем Србије и Босне, та област је имала прворазредни геополитички значај као централна зона на „босанском путу“, јер су Османлије преко коридора Рашке области одржавале везу између централне власти Отоманске империје и Босне, на западу Царства, и преко Босне са суседним областима преко Уне и Саве.

Од Берлинског конгреса Рашка област је добила свој пун геополитички значај, којим је окончана Велика источна криза (1875–1878), и од тада представља важан геополитички чвор на Балканском полуострву. У њеном геополитичком животу тога времена значајну улогу имали су, пре свега, Аустроугарска, Турска, Србија и Црна Гора. За Аустроугарску стратегијски коридор преко Рашке области представљао је реалну могућност да на најпогоднији начин оствари своју геополитичку константу продора на Исток, да преко ње под свој утицај стави цели простор Старе Србије, овлада Косовом, вардарском долином и Солуном. Из тих разлога она је на Берлинском конгресу (1878) покренула такозвано „Санџачко питање“. Због тога се у бечким круговима говорило да је Санџак за Босну, исто што и Босфор за Црно море, јер се једино преко те области Аустроугарска могла пробити на Исток. Са становишта интереса Турске, територија Рашке области била је њено последње геополитичко упориште чијим би губитком она била избачена из средишњег дела Балкана. Стога је било разумљиво њено настојање да докаже „турска историјска права“ на ту област чињеницом да је њоме овлада још од половине 15. века и да је преко ње водио најкраћи пут до њене најзападније провинције Босне и Херцеговине, над којом је све до 1908. го-

¹⁵ Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Глас CCCVII САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 20, Београд, 1978, стр. 207.

дине имала номинални суверенитет. Формирањем два српска државотворна и ослободилачка језгра, у Шумадији и у Црној Гори, Рашка област је имала нов национални значај у географском и геополитичком повезивању Србије и Црне Горе, а шире и осталих српских земаља. Она је представљала „копчу“ српских земаља са које се могло сигурно и благотворно утицати на све стране, а нарочито на југ и север. Стога се сматрало да Рашка област представља животно питање српског народа коме је Берлински конгрес одлуком о формирању Новопазарског санџака, – између Србије и Црне Горе, распутивши га на два дела, изрекао страшну казну.¹⁶

Након успешно завршеног Првог балканског рата 1912. године, и ликвидације турске власти, Рашка област је ушла у састав суверених држава Србије и Црне Горе. Цвијић истиче да је тада нестала област која је представљала симбол балканске политичке несигурности, односно „политичка земљоузина“ називана Новопазарским санџаком. Тиме је Србија добила учвршћен географски положај и одређену географску слику.¹⁷ Међутим, Први светски рат 1914. године, онемогућио је геополитичку стабилност Рашке области. Аустроугарске снаге су настојале да поновно искористе рашке муслимане ради остварења својих експанзионистичких интереса. У вези с тим, Аустроугарска је заостравањем односа између Срба и муслимана у Сјеници (1917) организовала конференцију свих муслиманских председника општина на којој је донета Резолуција којом се тражи одвајање бивше турске административно-територијалне целине Новопазарског санџака од Србије и Црне Горе и њено трајно припајање Босни и Херцеговини, а уколико се то не може остварити, онда се моли аустроугарска влада за аутономни статус. До реализације те сепаратистичке идеје није дошло јер је 1918. године победничка војска Краљевине Србије поново ослободила простор Рашке области.

По завршетку Првог светског рата, Рашка област је у нову државну заједницу југословенских народа ушла као заостало и сиромашно подручје. У таквом стању дочекан је Други светски рат. Од априлског рата 1941. године до коначног ослобођења Југославије, Рашка област је била трајно ратно жариште. Због њеног геополитичког положаја, на том простору дошло је до сукоба немачких, италијанских, квислиншких и комунистичких интереса. Сви они су тежили да Рашку област задрже под својом доминацијом. У току НОР-а руководство КПЈ је реafirмисало појам „Санџак“ проглашењем Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Санџака (ЗАВНОС), које је образовало скупштинске и извршне органе власти, чиме је та област стекла предуслове за признавање посебне административне целине у новој

¹⁶ Војводић, М.: *Међународни положај Србије у време ослободилачких ратова од 1876. до 1878. године*, Народни музеј, Чачак, 1997, стр. 42.

¹⁷ Цвијић, Ј.: *Антропогеографски и етнографски списи*, САНУ, Београд, 1987, стр. 233.

Југославији. Његова функција у току рата, највероватније је проистекла из потребе за чвршћим, компактнијим, оперативнијим начином партизанског руковођења на том простору ради превазилажења лошијих међунационалних односа изазваних јачањем муслиманске милиције – с једне стране, и четничког покрета – с друге. Превазилажењем тог проблема у комунистичкој Југославији, нестало је потребе и за тим концептом аутономности, па је ЗАВНОС распуштен, већ 1945. године.

Савремени геополитички положај Рашке области

Развој новијих историјских и геополитичких догађаја учинили су да Рашка област и данас буде један од најважнијих геополитичких чворова на Балканском полуострву у којој се преплићу најмање четири геополитичке сфере интереса:

1. *америчка сфера интереса* – од деведесетих година прошлог века дошло је до битних измена поретка утицаја великих сила на Балкану, као уосталом и у читавом свету, у којем је почела да доминира једина преостала светска сила, Сједињене Америчке Државе, које у традиционалном геополитичком односу представљају поморску, атлантистичку силу. За атлантисте, сходно својим геополитичким интересима утемељеним на поморској моћи, савезници су идентификовани у онима који им посредством своје гравитације мору могу омогућити продор у балкански простор (*Hartland* – копнену унутрашњост), односно у простор од прворазредног значаја за контролу евроазијског обода. То су (пре свих): Турска, Албанија заједно са косовско-метохијским Албанцима, јужнословенски муслимани и други. На тај начин, САД су своје присуство у Средоземљу и приобалним просторима прошириле успостављањем „војне и друге сарадње“ са Турском, Албанијом, Македонијом, као и својом улогом кључног фактора „југословенске кризе“ стајањем иза муслиманских интереса у Босни и Херцеговини и албанских интереса на простору Косова и Метохије.

2. *немачка сфера интереса* – као копнена сила и противтежа атлантизму Немачка константно тежи ка изградњи европске дијагонале чији је вектор усмерен према Балкану, Малој Азији и Блиском истоку (*Drang nach Osten*). Она се правцем северозапад–југоисток након деведесетих година прошлог века политички и економски вратила на Балкан, потврђујући тиме традиционални континуитет њених интереса и политике на Балкану. Главни инструмент у модерној немачкој геополитици према дијагоналама јесте њена спољна економска активност. У вези с тим, она користи друштвено-економске трансформације у Источној Европи и враћа своје економске позиције у региону. Због својих дугорочних интереса – од продора на југоисток, што ближе нафтним изворима до све наглашенијег присуства на тим про-

сторима, Немачка покушава да угрози америчку доминацију на Балкану, Средоземљу и Блиском истоку. Ради својих интереса Немачка одржава традиционално добре односе, не само са Турском, већ и са исламским светом уопште. Ипак, због високог степена американизације Турске, има уздржан став на могуће Турско продирање у дубину Балкана, ближе Средњој Европи и њено прикључење Европској унији.

3. *турска сфера интереса* – У симбиози заједничких интереса са САД, огледа се и геополитички наступ Турске као регионалне силе. Реч је о концепту, у коме Турска као нови стратешки ослонац Америке у исламском свету, игра вишеструку улогу: посредује америчке стратешке интересе међу исламским државама, омогућава америчко присуство на балканском простору (*Hartlandu*) и представља америчку противтежу Немачкој превласти у централној Европи и на Балкану, у онемогућавању реафирмације њеног геополитичког сна о овладавању Малом Азијом, и ширим басеном Црног мора и Каспијског мора. Поред тога, Турска се као својеврсно отеловљење својих интереса и интереса исламског света, појавила као легитимни заступник муслиманског становништва на Балкану. Геополитичке акције Турске последњих деценија усмерене су на оживљавање „Отоманског“ утицаја, и отвореном подршком „свим балканским муслиманима“. Изјава (покојног турског председника) Тургута Озала: „Наш је циљ, економско-политичко и војно опкољавање Србије, као један од првих корака ка обнављању турске Империје од Јадрана до Кинеског зида“, јасно потврђује идеју о муслиманској трансверзали, од Далеког истока преко Средњег истока и Блиског истока до Јадрана. У оквиру тог геополитичког пројекта могуће је увидети и геостратегијски значај балканске муслиманске дијагонале, односно прешевско-кумановског, рашког и горажданског мостобрана.

Муслиманска дијагонала или правац познатији као „зелена трансверзала“ простире се од Мале Азије, Тракије, Македоније, Косова и Метохије, Рашке области, Босне и Херцеговине до Цазинске крајине, као најистуреније исламске тачке у Европи. То је веома важна копнена веза коју муслимани покушавају да демографски и политички контролишу како би је учинили потпуно проходном за исламски утицај ка Средњој Европи. Од Једрена, односно турске границе у Европи, преко јужне Бугарске и Македоније до Цазинске крајине, Рашка област представља најзначајнију карику у ланцу исламске балканске трансверзале. Њен значај са становишта турских интереса је вишеструк. Прво, Рашка област је простор у коме је процес исламизације половишно завршен, за разлику од (непосредно) околних простора Босне, Косова и Метохије и Албаније, где је тај процес скоро доведен до краја. Друго, исламска трансверзала није непрекидни појас територије исте ширине на целој својој дужини. За разлику од простора Косова и Метохије, где је најшира, јер у себе укључује и Албанију, на делу Рашке области најужа је, а

тиме и геополитички најосетљивија. Такође, Рашка област се налази на самом европском средишту исламске дијагонале, без које би она била пресечена на приближно 120 km и без озбиљнијих могућности да се обезбеди сигуран двосмерни исламски утицај на Балкану.

Из наведеног, јасне су геополитичке акције Турске која посредно, преко активности локалних муслиманских политичких организација са простора Рашке области, настоји да од Рашке области оформи јединствени политички простор. Муслиманско национално веће Санџака усвојило је 1993. године, тзв. Меморандум о успостављању специјалног статуса за Санџак, документ који разрађује елементе државности, аутономије, децентрализације и регионалне организације. Тај документ је и даље званична платформа МНВС-а, који је 1993. године променио име у Бошњачко национално веће Санџака (БНВС). Та теза која је, уз мање модификације, заступљена више од једне и по деценије, с обзиром на позната историјска искуства значајно оптерећује међуетничке односе у Рашкој области, што свакако има негативне геополитичке и безбедносне импликације.

4. *српска сфера интереса* – у условима процеса геополитичке дезинтеграције српских етничких простора од Крајине, Босне, раздвајања Србије и Црне Горе, и најновије сепарације Косова и Метохије, Рашка област је постала простор од посебног егзистенцијалног значаја за Србију. Она, геополитички речено, јесте „меки трбух“ српског етничког простора и Србије као његове матице. Евентуални губитак Рашке области створио би „српску геополитичку рупу“ на осетљивом делу простора, где постоји муслиманско становништво, што би оснажило исламски клин увучен у територију Србије. На тај начин, она би примила исламски карактер и имала би вишеструку геополитичку улогу. С једне стране, представљала би својеврсни геополитички ослонац за даље ширење ислама на околне просторе, док би с друге стране, везивање Рашке области са територијама под муслиманском доминацијом (БиХ, Косово и Метохија) подстакло даљу дезинтеграцију српског етничког простора у свим правцима: запад, север, северозапад и исток. На тај начин, Србија би у перспективи постала својеврстан „геополитички богаљ“, што би довело до минимизирања значаја географског положаја Србије и српског народа на Балкану.

На основу анализе државе као живог организма и „закона раста државе“, по коме она није настала одједном, већ се у својој еволуцији постепено територијализовала, Рацел је за тај процес, истакао значај централног језгра (колевке), око којег је ширењем еволуирала државна територија. Ако тај модел применимо на српској држави, Рашка област, несумњиво, представља њено централно језгро. То је простор на коме је српска средњовековна државна идеја добила своју почетну форму. Она представља српску геополитичку макротврђаву, њен балкански Хартланд, или државну осовину, одакле је вршена њена експанзија у дубину Балканског полуострва. У процесу

територијалне еволуције модерне Србије формирано је више различитих централних језгара (Шумадија, Београд) па Рашка област није изгубила свој централни српски кохезиони, интегративни и државни значај. Она и даље представља њено оригинално историјско централно језгро.¹⁸ Стога, њено очување унутар државног простора Србије заузима посебно место у сфери српских геополитичких интереса.

Најновији геополитички процеси на Балкану, резултирали су сужавањем и сепарацијом српског етничког простора до нивоа који скоро да искључује њихову значајнију улогу и утицај на балканске токове и процесе. Посебан значај у стратегији разбијања српских етничких простора има и проглашење независности Косова и Метохије, које је довело до озбиљног слабљења српског чиниоца у региону, који је већ располаже према Републици Српској и Црној Гори. У таквим геополитичким околностима Рашка област се из средишњег географског положаја нашла на њеној периферији. Савремени покушаји да се Рашка област трансформише у територијалну и етничку периферију, маргинализује у српској колективној свести, као и покушај обезвређивања њеног егзистенцијалног значаја (за Србију) имају за циљ њену државну дезинтеграцију. Рацел је давно уочио правило историјског искуства да се држава ствара на ободима етничких кругова, дакле тамо где изазови непријатељстава изискују државу као најпотпунији и најчвршћи облик одбране заједнице. Будући да Рашка област вековима представља простор контактне зоне, који прима ударе најснажнијих етноконфесионалних и геополитичких потреса – може да се закључи о величини геополитичког значаја Рашке области за Србију и о њеним српским егзистенцијалним интересима који су у вези са тим делом њене територије.

Поред државотворног и централно интегративног карактера за Србију, Рашка област представља и сакрално-географско средиште српске државе и културно-цивилизацијског идентитета српског народа. У њој су размештени многобројни знакови српског националног и цивилизацијског идентитета. Ту је поникла српска писменост и књижевност (у Бијелом Пољу је написано Мирослављево јеванђеље, а у Расу, Вуканово), ту су рођени, живели и стварали и први писци биографске књижевности (Свети Сава, Стефан Првовенчани), фреско-сликари и други ствараоци српске средњовековне цивилизације и културе. У долинама Рашке, Лима и Ибра формирана је и аутохтона градитељска школа позната у историји уметности као рашка школа, која је својим високим дOMETИМА превазилазила националне границе. Монументални споменици те школе: Студеница, Сопотани, Ђурђеви ступови, Милешева, Црна Река, као и бројне цркве и манастири на „светим водама Лима“, данас сведоче о једној великој цивилизацији и развијеној култури Срба у средњем веку на том простору. Сви ти монументални културни спо-

¹⁸ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 115.

меници, престони градови, сакрални објекти и друга култна места са веома развијеним духовним животом и данас чине једну хомогену, богату националну културну баштину.¹⁹

Рашка област има посебно место у склопу целокупног српског бића и у духовном и културном погледу може јој се дати епитет Српске Свете Горе. Стога, сакрално-географски аспект евентуалног губитка те територије, не би био само материјалан и не би могао до краја да се сагледа.

Територија са таквим државотворним и етничким идентитетом од непроцењивог је значаја за опстанак, функционисање и суверенитет српске државе и њеног народа, и отуда проистиче њен егзистенцијални геополитички значај за Србију и српски народ. То није само обична територија, коју захвата држава Србија, већ и органски део њеног бића (*Кјелен*),²⁰ са којим је везана безбројним узајамним везама. Стога, хипотетичким губитком тог дела Србије, била би поништена димензија историје, настанка и опстанка српске државе. Истовремено, то би значило и губитак културних и цивилизацијских репера (у духовном и материјалном смислу), етничких и религијских корена, демографских потенцијала, као и српског државотворног наслеђа – што би водило њеном државном пропашћу.

Геополитичка детерминисаност геокултурних елемената Рашке области

Култура и цивилизација као основни фактори и детерминанте савремених геополитичких процеса заступљене су пре свега у концепцијама културне иконографије Готмана, педесетих година прошлог века, и идеји о сукобу цивилизација харвардског професора Хантингтона крајем прошлог века.²¹ Према тим теоријама највећи безбедносни ризици јављају се на местима сусрета различитих цивилизација и култура. На основу таквих схватања, разлике у религијским културама инструментализују се за подстицање сукоба од стране геополитичких центара моћи и за довођење датог простора у њихову политичку и економску зависност.

Са наведеног становишта, Рашка област представља један од комплекснијих региона Балкана и Европе. Као резултат геокултурне историје, становништво Рашке области је подељено на два велика цивилизацијска, културна и религијска система: православно-хришћански и исламски. Стога,

¹⁹ Дашић, М.: *Административно-територијални положај Старе Рашке и настанак имена Санџак, Области Старе Рашке крајем XIX века и почетком XX века*, Пријепоље, 1994, стр. 24.

²⁰ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 112.

²¹ Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Рашка област не представља само геополитички чвор, већ гранични појас религија и духовно размеђе на коме се укрштају и секу лукови православља и ислама. Због постојања „етничког коктела“ (Бжежински) и „несавршених политичких граница“ (Хантигнтон), религијске поделе оставиле су неизбрисиве трагове на њену геоисторију и геокултуру, на односе сарадње и сукоба између народа и култура. Таква верска измешаност у периодима геополитичке стабилизације водила је мултиконфесионалној кохабитацији, док је више пута инструментализована за ширење сукоба. У оба случаја религија је представљала облик геополитичке комуникације између народа и њихових управљача, у првом случају драгоцен облик комуникације, а у другом разоран. Сложеност и динамика је стога главна црта узајамних односа религије и геополитике која се водила на том простору. Највећи уплив у поље геополитичког, на простору Рашке области доживела је религија кроз процес исламизације, који се неједнаким интензитетом спроводио над православним становништвом готово пет векова, затим у периоду решавања „Источног питања“ и последњој деценији прошлог века.

Поред мултиконфесионалне и мултикултуралне детерминисаности, геокултурну историју Рашке области карактеришу и специфични етнокултурални процеси који су обележени пре свега континуираним етничким разједињавањем јединственог српског етноса који на том простору егзистира од 12. века. Разлике између доминантних етничких заједница и етнодемографских система у Рашкој области, Срба и Црногораца с једне стране, и Бошњака и Муслимана с друге, резултат су сложених геополитичких и религијских процеса у којима етничност није била примарни модел за формирање њиховог националног идентитета. Наиме, на делу је била двострука етничка сепарација српског етноса. Прва, на основама религијског издвајања из српског етничког корпуса – случај стварања Муслиманске (Бошњачке) нације, и друга на политичко-државним основама – стварање Црногорске нације. На том принципу стварања нација настале су многе противречности између тзв. објективних карактеристика и самоидентификације етничке припадности, између историјског „родовског корена“ и самосазнања. Стога се може рећи да је формирање етничких и националних група у Рашкој области управо резултат процеса акултурације, асимилације и геополитичке манипулације.²²

Створена верска, етничка и културна сложеност становништва Рашке области представља потенцијалну платформу за остваривање геополитичких интереса великих сила, јер преплитање историјског и актуелног, мешање прошлости и садашњости, неминовно води заоштравању супротности и конфликта међу припадницима различитих етничких и религијских група. Кроз историју, на том простору, као и на читавом Балкану, верске и етничке

²² Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008, стр. 79.

посебности становништва употребљавале су се ради остваривања интереса геополитичких центара моћи. Међутим, и поред конфликта у драматичним историјским околностима, заједничко словенско порекло, блискост језика, традиционални патријархалан начин живота, условили су да тај простор до данас очува своју мултиконфесионалну и мултиетничку природу. Доказ тој тврдњи јесте очувана културна баштина, у којој су заступљене тековине хришћанске, али и исламске културе.

Геополитички аспект етнодемографских процеса у Рашкој области

Рашка област је простор са најсложенијом етнодемографском структуром и њеним развојем. Савремена етнодемографска композиција Рашке области резултат је њеног географског положаја, историјских, културолошких догађања и различитих геополитичких интереса, од егзистенцијалних (српских) до експанзионистичких, који су резултирали етничком различитошћу становништва. На том простору су још од средине 15. века, а нарочито краја 17. и почетка 18. века, створена два етнодемографска система (хришћанско-православни и исламски), који се данас индетификују преко различитих културолошких, социолошких и репродуктивних особина. Између та два система, поред историјских и антропогеографски условљених етнонационалних и културолошких разлика, изражене су и значајне разлике у биолошкој репродукцији, старосној структури и миграционој мобилности. Таква асиметрија може се дефинисати и као својеврсна демополитика, чијом се реализацијом могу остваривати одређени геополитички циљеви што представља посебан геополитички значај етнодемографских процеса у Рашкој области.

Етнички процеси, етнички састав и популациона динамика етничких заједница Рашке области, у другој половини 20. века, може се сагледати на основу података седам послератних пописа становништва, од 1948. до 2002/3. године. Међутим, сваки попис је у одређеној мери био одраз политичке климе која је утицала на изјашњавање грађана о националној припадности. Партијско-политички утицај јесте најочигледније методолошки имплементиран стварањем Муслиманске нације, као јединственог светског феномена потпуне идентификације конфесионалног и националног.²³ Стога, методолошка недоследност у пописима после Другог светског рата највише се односи на становништво јужнословенског етничког порекла које припада исламском културно-цивилизацијском кругу. Наиме, муслимани југословенског етничког порекла могли су се у попису 1948. годи-

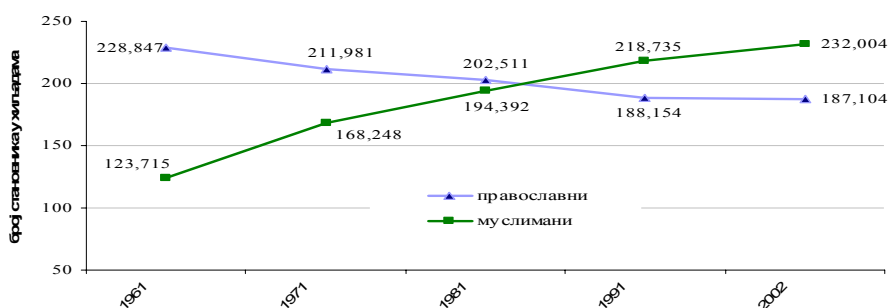
²³ Радовановић, С.: „Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса“, *Зборник радова*, Географски институт, САНУ, Београд, 1996, стр. 266.

не декларисати као „Србин-муслиман“, „Хрват-муслиман“, „Македонац-муслиман“ или „неопредељен-муслиман“, с тим што су само неопредељени муслимани исказивани посебно, док су преостали укључивани у одговарајућу националност. У 1953. години, лица која су изјавила да су муслимани, као и остала лица југословенског порекла, која се нису ближе национално определила – сврставана су у групу „Југословени неопредељени“, док је за национално неопредељена лица која нису била југословенског порекла уписиван одговор „национално неопредељен“. У попису 1961. године дошло је до нове модификације групе муслимана југословенског порекла и, сходно томе, извршена је и промена у класификацији националне припадности. Према методолошким упутствима 1961. године „Муслиман“ означава етничку, а не верску припадност и тај одговор су могла уписивати сва лица југословенског порекла без обзира на верску припадност, ако сматрају да припадају тој етничкој групи. На основу пописа из 1971. године, муслимани су исказани као „Муслимани“ у смислу народности, док су у пописима 1981. и 1991. године Муслимани исказивани као један од југословенских народа. У попису 2002. године (односно 2003. за простор Црне Горе), та класификација има два модалитета: Муслиман и Бошњак. Познато је да је процес сазревања бошњачке нације, односно преименовања националног имена Муслимана у Бошњаке политички артикулисан у последњој деценији прошлог века. Међутим, део те етничке заједнице (нарочито у Црној Гори) још није прихватио ту одлуку, већ и даље свој идентитет одређује на основу конфесионалне припадности. У вези с тим, укупан етнодемографски развој Рашке области значајно је условљен и политичким факторима, који за разлику од демографских, нису утицали на укупан демографски развој популације Рашке области, али су зато значајно утицали на редистрибуцију између појединих етничких група.²⁴

Поуздана слика о смеру и интензитету етнодемографских процеса у Рашкој области (која је заснована на демографским факторима), може да се добије праћењем демографског развоја постојећих етнодемографских система, који су се јасно издиференцирали од шездесетих година прошлог века. Етнички процеси, који су се одвијали на простору Рашке области, одликовали су се двосмерним демографским развојем карактеристичним за одвојене етнодемографске системе, који су за последицу имали, у свим међупописним периодима, континуирано смањивање, како апсолутног броја, тако и релативног удела у популацији Рашке области, православно-хришћанског религијског корпуса (Срби и Црногорци) и константан раст муслиманског религијског корпуса (Албанци, Турци, Муслимани, Бошњаци). Тако је 2002/3. године удео првих (православно-хришћанског религијског корпуса), у односу на 1961. годину, смањен за 20,2%, уз истовремено повећање удела других (муслиманског религијског корпуса) за 19,7 одсто. Такође, муслимански религијски корпус је у свим међупописним периодима бележио позитивне стопе раста, за разлику од право-

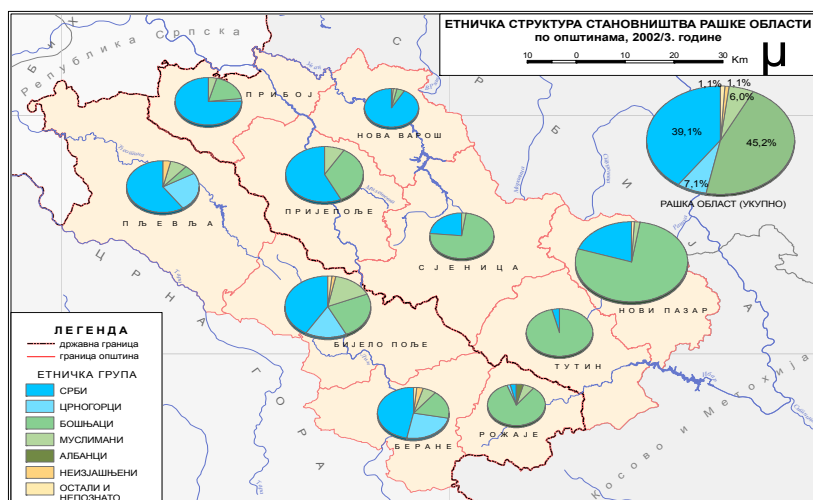
²⁴ Гиговић, Љ.: *Етнички састав становништва Рашке области*, Глобус, СГД, Београд, 2008, стр. 114.

славно-хришћанског контингента, за који су својствене негативне вредности наведених обележја. Највећи дебаланс (изузимајући период до 1961. године, када је извршена етничка консолидација Муслимана) у погледу пораста муслимана и смањења православних забележен је од 1961. до 1971. године, у којој су муслимани популационо доживели раст свог корпуса по годишњој стопи од 30,5‰, за разлику од српско-црногорског корпуса, који се смањивао по просечној стопи од 7,7‰. Међутим, динамика повећања муслимана и смањења православних у последње две деценије текла је мањим интензитетом, тако да је у последњој пописној декади (1991–2002/3) дошло до релативног смањења диспропорције у погледу њиховог популационог развитка. Православни су, у односу на претходне међупописне периоде, забележили смањење своје популације и релативног учешћа мањег интензитета, по просечној годишњој стопи од –0,5‰, док се муслимански етнодемографски контингент, иако са међупописно најмање забележеним порастом по просечној годишњој стопи од 5,4‰, и даље развијао интензивније у односу на укупну популацију Рашке области (2,8‰), чиме су повећали своје учешће за 2,3 процентна поена (графикон 1).

Графикон 1 – Популациона динамика етнодемографских система Рашке области од 1948. до 2002/3. године

Према последњим пописима становништва 2002/3. године у етничкој структури Рашке области, најбројнију етничку групу са 171.660 лица или 45,2% популације чинили су Бошњаци. По бројности, следили су: Срби, са 148.406 лица или 39,1%; Црногорци са 26.958 или 7,1% и Муслимани са 22.882 лица, односно 6,0% популације Рашке области. Интересантно је да је забележен завидан број од 4.154 лица (1,1%) који су били национално неопредељени. Од осталих лица, бројнији су били: Албанци (1.254 лица или 0,3% становништва), Југословени (632 лица или 1,1% становништва) и Роми (489 лица или 0,1% становништва). Поред наведених лица, непознато је било 2.070 пописаних становника, тако да су остале етничке групе бројале укупно 923 лица и то: Хрвати – 204 лица, Македонци – 99 лица, Словенци – 37 лица, Руси – 51 лице, Мађари 41 лице и други.

Карта 2 – Етничка структура становништва Рашке области по општинама 2002/2003. године

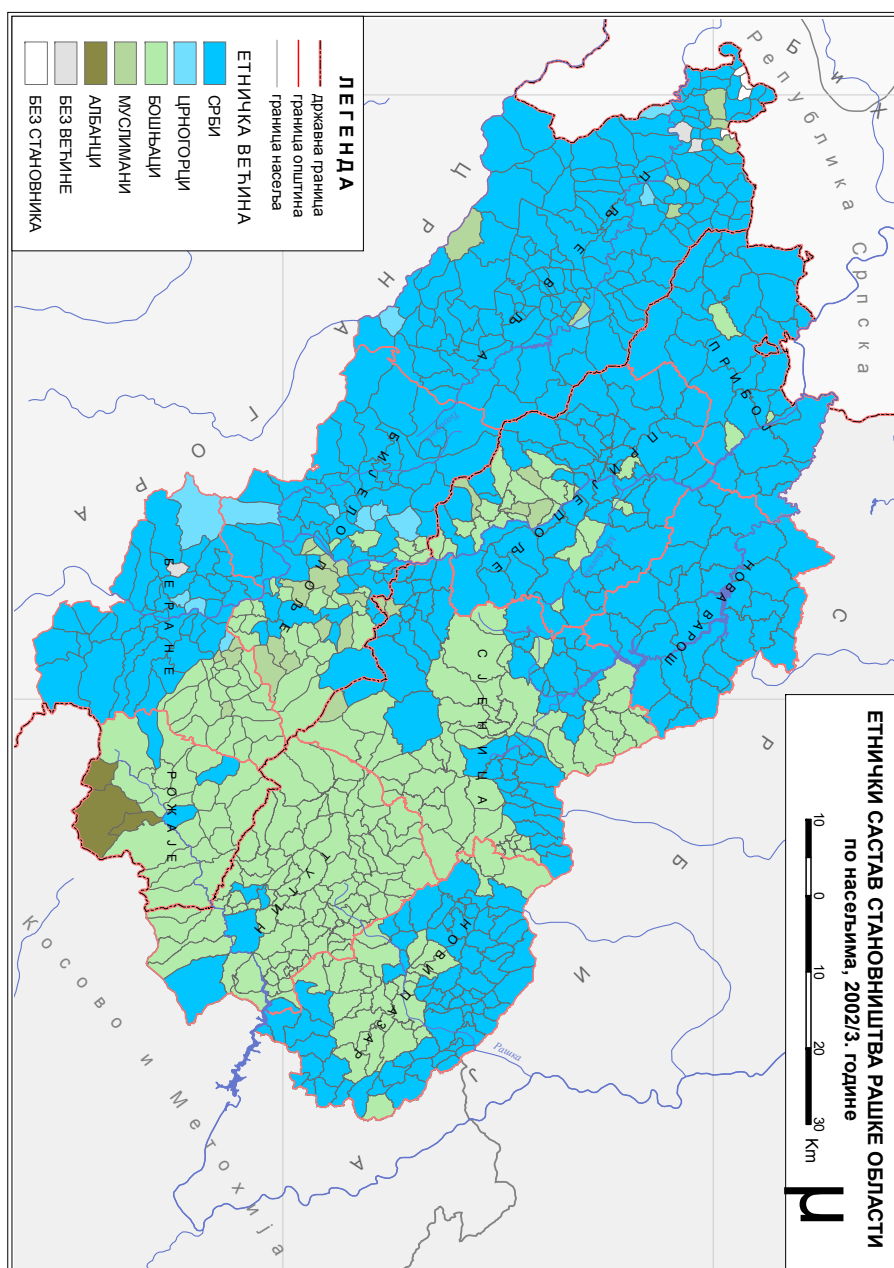
На основу анализе етничке структуре становништва Рашке области по општинама уочава се да су Срби имали апсолутну већину у четири општине: Нова Варош (90,1%), Прибој (74,1%), Пљевља (60,1%) и Пријепоље (56,8%), и релативну већину у две општине: Беране (46,5%) и Бијело Поље (40,3%). Поред тога, најмање Срба је забележено у општини Рожаје, у којој је пописано 904 лица српске националности, што је чинило 4,0% општинске популације. За разлику од Срба, Црногорци нису представљали етничку већину ни у једној општини обухваћеној простором Рашке области. Веће присуство су забележили у општинама Беране (25,5%) и Пљевља (21,5%). Бошњаци су чинили апсолутну већину у четири општине: Тужин (94,2%), Рожаје (82,1%), Нови Пазар (76,3%) и Сјеница (73,3%). Најмањи контингент Бошњака је у општинама: Нова Варош (5,1%) и Пљевља (5,2%). Становништво Муслиманске националне припадности, имало је највеће учешће у општини Бијело Поље (15,8%). Поред наведене општине, са уделом од 4,7 до 9,3% Муслимана карактерисале су се општине: Прибој (4,7%), Беране (6,6%), Рожаје (6,7%), Пљевља (8,1%) и Пријепоље (9,3%), док су општине са најмањим уделом Муслимана: Нова Варош (2,5%), Нови Пазар (1,9%) и Тужин (0,7%). У вези с тим, бројчано су се истицала и лица која се нису национално изјаснила. Удео неизјашњених био је релативно уједначен у свим општинама Рашке области. Највећи је забележен у општини: Беране (1,8%) и Бијело Поље (1,8%), а најмањи у општини: Тужин (0,6%), Сјеница (0,6%) и Рожаје (0,7%) (карта 2).

Потенцијал становништва не мери се само бројем становника, већ и другим обележјима: насељима, територијом и осталим. У том погледу, анализа праћења промена у обиму територијалне обухваћености простора на којем је нека етничка група остваривала већину, указује да су половином прошлог века, Срби и

Црногорци имали апсолутну етничку доминацију над целокупном територијом Рашке области. Међутим, упоредо са изнетим етнопопулационим токовима, и простор на којем су етничку већину чинили Срби и Црногорци континуирано се смањивао, тако да је деведесетих година износио 5.183 km^2 или 65,4%, да би почетком овог века незнатно био повећан на 5.338 km^2 или 67,3%.

На основу етнопросторних показатеља, Срби су представљали већинску националну групу на 5.211 km^2 или скоро 2/3 територије Рашке области, што је знатно више него њихово учешће у укупној популацији. Као већински народ, Срби су обухватили највећи део територије седам општина: Нова Варош (100,0%), Прибој (96,6%), Пљевља (93,5%), Пријепоље (82,6%), Бијело Поље (69,4%), Беране (66,4%) и Нови Пазар (62,2%) и мањи део територије општине: Сјеница (43,2%), Тутин (10,8%) и Рожаје (7,9%). Према том показатељу највећи део Рашке области 2002/3. године обухватала су већинска српска насеља, чиме су Срби били просторно најдисперзивнији народ у Рашкој области. Црногорци су чинили етничку већину на 127 km^2 или 1,6% њене територије. На тај начин ту етничку групу одликовала је веома слаба просторна хомогенизација. Уочава се да су по општинама просторно остваривали већину на мањим деловима територије општине: Беране (7,8%), Бијело Поље (5,3%) и Пљевља (1,6%). У територијалном погледу, Бошњаци су остваривали етничку већину на 2.322 km^2 или 29,3% простора Рашке области. Они су имали етничку већину на највећем делу територије општине: Тутин (75,4%), Рожаје (89,2%) и Сјеница (55,3%) и мањем делу општине: Нови Пазар (37,8%), Беране (23,4%), Бијело Поље (17,4%), Пријепоље (20,8%) и Прибој (3,4%). Поред Бошњака, Муслимани су представљали већинску етничку групу на мањим деловима територије општине: Бијело Поље (7,9%), Пљевља (3,6%), Пријепоље (3,0%), Беране (1,8%) и Сјеница (1,5%), односно на 176 km^2 или 2,2% територије Рашке области. Поред набројаних етничких група, још су Албанци имали етничку доминацију на 72 km^2 , односно 0,9% Рашке области, са израженим тежиштем на 16,7% територије југозападнoг дела општине Рожаје (карта 3).

На основу предвидивих етнодемографских процеса, у наредним деценијама Рашку област карактерисаће процеси етничке хомогенизације који ће бити окончани у општинама Тутин и Рожаје, док ће у завршну фазу ући у општинама: Сјеница, Нови Пазар, Нова Варош, Пљевља и Прибој. Поред наведених процеса, у општинама Пријепоље, Беране и Бијело Поље, до почетка четврте деценије овог века задржаће се хетерогена етничка структура становништва, али са диференцијалним смеровима демографског развоја у корист муслиманског етнодемографског контингента. Сходно изнетим предвиђањима, Рашка област, у просторном смислу, биће изразито издеференцирана на два дела: источни – муслимаски, и западни – православни. Прелазну зону или средишњи контактни део, између наведених етнопросторних целина Рашке области, чиниће територије општина Пријепоље, Бијело Поље и Беране, са дугорочном тенденцијом демографског припајања источном етнопросторном склопу. С обзиром на геополитички и стратегијски значај Рашке области за Србију и међународне центре моћи, ови процеси могу учинити тај простор безбедносно још осетљивијим.

Карта 3 – Етнички састав становништва Рашке области
по насељима у 2002/2003. години

Закључак

Рашка област је веома сложена регија, како са географског, тако и са историјског, културног, геополитичког и безбедносног становишта. С једне стране, представља својеврсну географску везу матичних земаља српског историјског простора, историјско средиште и српско средњовековно државотворно и културно језгро, одакле је Србија вековима проширивала свој утицај на Балканском полуострву. Из такве улоге проистекао је њен егзистенцијално-геополитички и геостратегијски значај за Србију. С друге стране, Рашка област је и за све који су тежили да остваре своје интересе на Балканском полуострву и шире имала значајну геополитичку улогу од најранијих времена до данас. Савремена геополитичка ситуација показује да се у Рашкој области, у режији нових геополитичких актера, и даље преплићу разнородни геополитички интереси. Она је данас разапета између геополитичких утицаја Немачке и њене познате геополитичке константе продора на Исток, турско-проамеричке тежње ширења ислама што дубље у Европу и егзистенцијалних српских државотворних и националних интереса.

Геополитичка детерминисаност Рашке области у значајној мери имплицирала је етнодемографске процесе који су резултирали специфичним демографским и цивилизацијским кретањима. Као резултат етнодемографских токова, с једне стране, присутан је процес концентрације и јачања националне хомогенизације муслимана, док је с друге стране, присутан процес просторне дисперзивности карактеристичан за православне, чиме је извршена значајна трансформација савремене етничке и етнопросторне структуре у корист муслиманског етнодемографског система, на рачун православног. Такви диференцијални етнодемографски процеси јесу од посебног геополитичког значаја и важна су претпоставка геополитичке равнотеже Рашке области и њеног свеукупног друштвеног развоја. Дисхармонији етнодемографског развоја Рашке области мора се посветити већа пажња, јер ће занемаривање етногеографије и етнодемографије, на том геопростору оптерећеном супротностима из прошлости и различитих геополитичких утицаја још више усложити њену укупну друштвено-политичку ситуацију.

Идеја регионалног развоја веома је присутна у различитим пројектима широм Европске уније. У том смислу, место Рашке области јесте у модерној Србији заснованој на начелима регионализације, укљученој у европске токове у којој ће се хармонизовати друштвени, политички, економски и правни систем са европским стандардима и нормама. У вези с тим, у Србији ће се поштовати основне европске вредности: мирно решавање спорова, конструктивна међународна сарадња што ће представљати допринос европској безбедности и сарадњи. Само се на тај начин могу превазићи постојећи политички, економски и међуетнички проблеми и обезбедити да та област,

од националног значаја, постане снажан интеграциони фактор у региону. Свако друго решење, неминовно би водило геополитичкој инструментализацији међуетничких односа и дезинтеграцији тог простора.

Литература

1. Дашић, М.: *Административно-територијални положај Старе Рашке у доба турске владавине и настанак имена Санџак, Области Старе Рашке крајем XIX века и почетком XX века*, Пријепоље, 1994.
2. Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008.
3. Гиговић, Љ.: *Етички састав становништва Рашке области*, Глобус, Српско географско друштво, Београд, 2008.
4. Гравје, Г.: *Новопазарски санџак*, Српски књижевни гласник, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1913.
5. Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000.
6. Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Отисак из Гласа СССР, САНУ, књ.20, Београд, 1978.
7. Јиричек, Ј. К.: *Историја Срба I*, Библиотека фототипских издања, Змај, Београд, 1990.
8. Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Глас СССР, САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 20, Београд, 1978.
9. Милетић, А.: *Искушења геополитичког земљотреса*, Тајна Балкана, СКЦ, Београд, 1995.
10. Петровић, П.: *Рашка, антропогеографска проучавања*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1984.
11. Радовановић, С.: „Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса“, *Зборник радова*, Географски институт, САНУ, Београд, 1996.
12. Ratzel, F.: *Antropogeographie, Die geographische Verbreitung des Menschen*, 2 издање, J. Engelhorn, Stuttgart, 1912.
13. Селимовић, С.: *Рашка област и политичке манипулације око тог простора*, Брезнички записи, Пљевља, 1998. стр. 23.
14. Терзић, С.: „Употреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Рашка и Санџачко питање“, *Настава историје*, бр. 5, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад, 1997. “
14. Терзић, С.: „Рашка или Санџак (о судбини обласног историјског имена Рашка)“, *Милешевски записи*, бр. 2, Дом културе, Пријепоље, 1996.

15. Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
16. Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, говори и чланци, сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987.
17. Цвијић, Ј.: *Природне области, Балканско Полуострво*, сабрана дела, књ. 2, САНУ, Београд, 1991, стр. 68.
18. *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948. године*, СЗС, књига IX, становништво по народности, ФНРЈ. Београд, 1954.
19. *Попис становништва 1953*, СЗС ФНРЈ, књига XI, Старост, писменост и народност, подаци за општине према управној подели у 1953 години, Савезни завод за статистику. Београд, 1994.
20. *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, СЗС, књига III, Београд, 1994; *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, књига II, Београд, 1994.
21. *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, СЗС, књига I. Београд, 1991.
22. *Попис становништва и домаћинства СР Југославије 1991. године*, СЗС, Детаљна класификација становништва по националности, књига III, Београд, 1993.
23. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002*, РЗС, Становништво национална или етничка припадност, књига I, Београд, 2003.
24. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2003*, ЗСЦГ, Становништво национална или етничка припадност, књига I, Подгорица, 2004.

Датум пријема чланка: **05. 09. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

ДУГОРОЧНО ПЛАНИРАЊЕ РАЗВОЈА СИСТЕМА ОДБРАНЕ

Дејан Стојковић

Министарство одбране Републике Србије
Управа за стратегијско планирање

У раду су приказане основне поставке дугорочног планирања развоја система одбране. За његово разумевање веома су важни: појам и сврха дугорочног планирања развоја, приступи и варијабле у дугорочном планирању развоја, процес дугорочног планирања развоја система одбране и слично. Посебна пажња је поклоњена опису процеса дугорочног планирања развоја система одбране.

Рад може да представља основу за даља истраживања појединачних питања тог сложеног проблема, истовремено може да послужи и као методолошки оквир за израду дугорочног плана развоја система одбране.

Кључне речи: *дугорочно планирање, развој, систем одбране.*

Увод

Дугорочно планирање развоја система одбране је сегмент стратегијског планирања одбране који битно утиче на будућу ефективност и ефикасност система одбране. Дугорочно планирање развоја треба да омогући да систем одбране поседује потребне снаге и потребна средства, односно способности за извршавање додељених мисија и задатака. Дугорочно планирање развоја система одбране је оријентисано ка релативно далекој будућности. Оно се суочава са бројним тешкоћама које су последица неизвесности и неодређености у будућности. Неизвесност и неодређеност представљају велики изазов за планере у систему одбране, као и за доносиоце политичких одлука.

Дугорочно планирање развоја система одбране је интердисциплинаран процес који обухвата више различитих активности. Активности су међусобно зависне и прецизна координација је неопходна. Интердисциплинарни приступ планирању развоја захтева сарадњу између планера, војних команданата, различитих специјалиста, политичких ауторитета и томе слично.

Прецизно дефинисана методологија представља веома корисно средство за спровођење дугорочног планирања развоја система одбране. Међутим, методологија не може да предвиди све ситуације и да одговори на сва питања која могу да се појаве у току планирања, због чега планери треба да се ослањају и на сопствену креативност.

Појам дугорочног планирања развоја система одбране

У НАТО публикацији *Приручник за дугорочно планирање одбране*, дугорочно планирање развоја је дефинисано као „процес који разматра будуће операцијско окружење и израђује план за развој структуре снага ради оптималног прилагођавања организације система одбране том окружењу узимајући у обзир ограничења, укључујући и финансијска“.¹ Ово је релативно детаљна дефиниција дугорочног планирања развоја – његова главна сврха је-сте оптимална организација система одбране која ће бити достигнута на основу израде плана развоја структуре снага. Истовремено, жељено стање као и начин његовог достизања сувише су уопштени.

Фебер (*Peter Faber*) наглашава да је дугорочно планирање развоја система одбране више процес, него жељено крајње стање. То је процес који прво предвиђа могуће будуће окружење и онда израђује план развоја структуре како би се одбрамбене организације, као што је НАТО, на најбољи начин прилагодили том окружењу, без обзира на ограничења која постоје (нормативна, финансијска и томе слично).

Генерал Ле Роукс (*Le Roux*) под дугорочним планирањем развоја система одбране подразумева процес чији је резултат стабилан, али и флексибилан план који садржи следеће елементе: стратегијски профил система одбране, под којим подразумева његову мисију, визију, критичне факторе успеха и систем вредности; анализе и основне претпоставке на којима се заснива план развоја; приказ захтеваних одбрамбених способности; приоритете у опремању, инфраструктури и људским ресурсима и томе слично.

На основу претходног, може да се закључи да дугорочно планирање развоја система одбране представља процес одређивања дугорочних циљева развоја система одбране и стратегија за њихово остварење. С једне стране, та дефиниција може бити критикована као сувише уопштена, с друге стране, она обезбеђује и неопходан ниво флексибилности у тумачењу једног релативно сложеног појма.

¹ Види: RTO/NATO, *Handbook on Long Term Defence Planning*, RTO-TR-069, 2003, стр. 3.

Дугорочно планирање развоја система одбране није никада само „техничка“ процедура. То је, такође, важан политички процес који треба да се разматра у политичком контексту. Уколико у дугорочном планирању развоја није обезбеђена објективност, постоји ризик да то постане само политички алат.²

Постоје три основна хоризонта планирања: дугорочно, средњорочно и краткорочно. У теорији менаџмента, краткорочно планирање обично обухвата период од једне до две године, средњорочно – од две до пет година и дугорочно – од пет и више година. Тагарев указује на различите хоризонте планирања у области одбране: дугорочни – од десет до тридесет година, средњорочни – од четири до осам година (шест година у НАТО и многим земљама чланицама тог савеза) и краткорочни – од једне до две године (буџет, план опремања, план обуке, финансијски план и тако даље).³

Према *Приручнику за дугорочно планирање НАТО* одговарајући временски хоризонт дугорочног планирања јесте од десет до тридесет година.⁴ Такође, дугорочни планови у више чланица и партнера НАТО разматрају период дужи од десет година. На пример, амерички *Quadrennial Defence Review* односи се на период од двадесет година, а хрватски дугорочни план развоја ОС разматра период од 2006. до 2015. године.⁵

Не постоји универзално прихваћен период који треба да обухвати дугорочно планирање развоја система одбране. Међутим, пракса показује да тај период треба да обухвата десет и више година.

Сврха дугорочног планирања развоја

Веома често се дешава да приликом разматрања питања о одбрани доминирају краткорочни погледи, засновани на површним анализама изазова и претњи безбедности, односно трошкова система одбране. У вези с тим, аргумент је „ако нема опасности, зашто улагати у одбрану?“. Међутим, искуства показују да се стратегијске ситуације могу да промене релативно брзо, а за изградњу одбрамбених способности потребно је времена и средстава. Да би се избегли стратешки безбедносни ризици и његове последице неопходно је да планирање развоја система одбране разматра релативно дугачак временски хоризонт.⁶

Истраживања су показала да многи дугорочни планови развоја нису реализовани односно нису били од велике користи организацијама које функционишу у

² Исто.

³ Tagarev, T.: *Integrated Defence Planning: From National Security Policy to Force Planning*, <http://se1.isn.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=DCAF&fileID=89D6AEE6-2143-771A-D2B5-FEF9879A202B&lng=en>.

⁴ RTO/NATO, н. д., стр. 3.

⁵ United States Department of Defense, *Quadrennial Defense Review Report*, <http://www.defenselink.mil/qdr/>; The Croatian Ministry of Defence, *The Croatian Armed Forces Long term Development Plan 2006–2015*, Zagreb, 2006.

⁶ Le Roux, L.: *види*, стр. 13.

променљивом и неизвесном окружењу. У таквим ситуацијама оправдано се поставља питање да ли је уопште потребно да се спроводи дугорочно планирање развоја? Проблем није у планирању или плановима, већ у људима који су одговорни за њихово спровођење. Планови, сами по себи, не представљају гаранцију успешног функционисања и развоја организације. Њих је потребно пажљиво израдити и доследно спровести како би се постигли жељени резултати.

Сврха дугорочног планирања развоја система одбране је да се размотри мисија система одбране у дугорочном периоду и да се успоставе реалистични дугорочни циљеви усклађени са мисијом, као и да се одреде стратегије за њихову реализацију. Такође, дугорочно планирање развоја треба да омогући одговарајући напредак система одбране и избегавање нежељених ефеката. Системи одбране функционишу у веома сложенем и нестабилном окружењу. Дугорочно планирање развоја система одбране разматрањем будућих ризика, повећава вероватноћу успеха. Такође, дугорочно планирање побољшава разумевање снага и слабости система одбране за деловање у променљивом окружењу.

Дугорочно планирање развоја система одбране ствара услове за пажљиво разматрање способности система одбране и распоређивање ресурса који су засновани на приоритетима. Такође, дугорочно планирање успоставља везу са дугорочним финансијским или политичким изазовима (нпр. опремање новим ваздухопловима). Дугорочни план развоја треба да буде флексибилан и практичан и да служи као водич за израду и спровођење планова и програма нижег нивоа. Дугорочни план развоја треба да омогући и вредновање како се ти планови и програми спроводе, као и да омогући одређена подешавања када је то неопходно.

Приступи у дугорочном планирању развоја система одбране

Не постоји универзално прихваћени приступ дугорочном планирању развоја система одбране. Одређен број приступа који се примењују у сектору одбране преузети су из комерцијалног сектора. Такође, постоје и приступи који су посебно развијени за потребе планирања одбране.

Примењивано је више различитих аналитичких приступа у дугорочном планирању развоја система одбране, а сваки од тих приступа произилази из специфичности проблема. У НАТО публикацији *Приручник за дугорочно планирање одбране* разматрају се следећи приступи:⁷

– приступ од врха ка темељу. Тај приступ дугорочном планирању развоја система одбране назива се и „приступ од стратегије ка задацима“. Процес почиње на основу разматрања националних интереса, циљева и највише државне политике. Стратегије националне безбедности и одбране развијају се ради подршке општој политици и циљевима. Хијерархија се наставља

⁷ RTO/NATO, *види*, стр. 3–4.

мисијама и задацима до концепата и елемената снага. Процес разматра захтеве за способностима од основне замисли до националних циљева.

– приступ ограничених ресурса. Тај приступ дугорочном планирању развоја система одбране заснива се на идеји да систем одбране треба да изграђује и одржава само оне способности које је то могуће у оквирима добијеног буџета. Приступ покушава да максимизује одбрамбене способности у оквиру расположивог финансирања.⁸

– приступ технолошког оптимизма. Основни циљ развоја система одбране је остварење надмоћности применом нове технологије. Развојем технологије се пажљиво управља, а нова технологија се примењује што пре је то могуће.

– приступ избегавања ризика. Тај приступ заснива се на идеји да концепте и структуре који су доказани у пракси треба примењивати и даље, али уз одређене модификације и проширења. Тај конзервативан приступ дугорочном планирању развоја система одбране одржава постојеће начине функционисања све док се они сматрају успешним. Функционисање и развој система одбране заснива се на постојећој стратегији, доктрини, тактици и структури, а нова технологија се користи тек пошто се докаже да је доступна и одговарајућа. Тај приступ дугорочном планирању одбране тежи да, у релативном смислу, одржи *status quo* у одбрамбеним способностима.

– приступ додатном планирању. Тај приступ тежи да постојеће одбрамбене способности унапреди постепеним прелазом из једног начина у други. У том приступу, постојеће способности представљају темељ нових способности, а у жижу је стављено поуздано побољшање садашњих способности. Главна ствар је искоришћавање скорашњих развојних достигнућа и опција. Додатно планирање може да се посматра и као пример приступа избегавања ризика.

– приступ историјског ширења. Слично као и код приступа додатном планирању, сматра се да ће оно што је добро функционисало у прошлости, добро функционисати и у будућности. Анализа различитих опција будуће оперативне ефикасности заснива се на историјској анализи. Прошле операције се разматрају ради утврђивања чинилаца који највише доприносе успеху и/или неуспеху. Оперативне способности се затим развијају како би се на најбољи могући начин искористили позитивни утицаји идентификованих чинилаца и избегли штетни.

– приступ заснован на способностима. Тај приступ подразумева функционалну анализу врста операција које су могуће у будућности, а одбрамбене способности се утврђују на основу мисија и задатака које су додељене систему одбране. Резултати планирања нису конкретни оружани системи или бројно стање, а структура снага треба да буде изражена у контексту способности које су потребне за извршавање додељених мисија и задатака.⁹

– приступ заснован на сценаријима. Тај приступ користи репрезентативни скуп хипотетичких ситуација за употребу снага. Ситуације су описане у

⁸ Тај приступ се назива и планирање засновано на буџету.

⁹ Faber, P.: *види*, стр. 2.

контексту параметара окружења и оперативних параметара. Потребе за одбрамбеним способностима одређују се на основу процене могућности за реализацију формулисаних циљева операције.

– приступ заснован на претњама. То је био уобичајен приступ дугорочном планирању развоја за време Хладног рата. Он укључује идентификацију потенцијалних противника и процену њихових способности. Потребе за одбрамбеним способностима засноване су на критеријуму надмоћности у односу на противника. Разматрају се квантитативне и квалитативне опције, а од приступа заснованог на сценаријима разликује се у томе јер не узима у обзир „хуманитарне“ и друге сценарије у којима не постоји дефинисан противник.

Сваки од наведених приступа има предности и недостатке, а планирање само на основу примене једног приступа, спроводи се ретко. У пракси, дугорочно планирање развоја система одбране реализује се на основу комбинације наведених приступа, а најчешће приступа заснованог на способностима, сценаријима и приступа ограничених ресурса.

Варијабле у дугорочном планирању развоја система одбране

Основне варијабле у дугорочном планирању развоја система одбране су одбрамбени циљеви, концепти и снаге.¹⁰ Доносиоци стратешких одлука и планери на подручју одбране требају да деле одговорност приликом одређивања ових варијабли.

Одбрамбени циљеви (енгл. *Defence ends*) представљају резултате који се захтевају од система одбране у подршци националних интереса и циљева у миру, за време кризе и рата. Парламент и влада имају главну улогу у формулисању одбрамбених циљева. Примери одбрамбених циљева су:¹¹

- осигурање одвраћања од агресије постојањем готових снага,
- испуњење међународних обавеза као што су трагање и спасавање,
- учешће у мировним мисијама,
- мирнодопска контрола граница и заштита од невојних претњи и
- подршка полицији и другим државним органима.

Концепти одбране (енгл. *Defence ways*) одређују како ће снаге бити употребљене ради остварења циљева. Постоје различити начини ангажовања снага одбране тј. различити концепти одбране.¹² Одговорност за развој одбрамбених концепата јесте политичко-војна, с тим да су увек политичка моћ

¹⁰ Le Roux, L.: *The Military Budgeting Process: An Overview (Defence Planning, Programming and Budgeting)*, стр. 13. www.sipri.org/contents/milap/milex/le_roux.pdf/download.

¹¹ Исто, стр. 13–14.

¹² Lykke, A. F.: *Toward An Understanding Of Military Strategy*, in “Guide To Strategy”, U. S. Army War College, 2001, стр. 180.

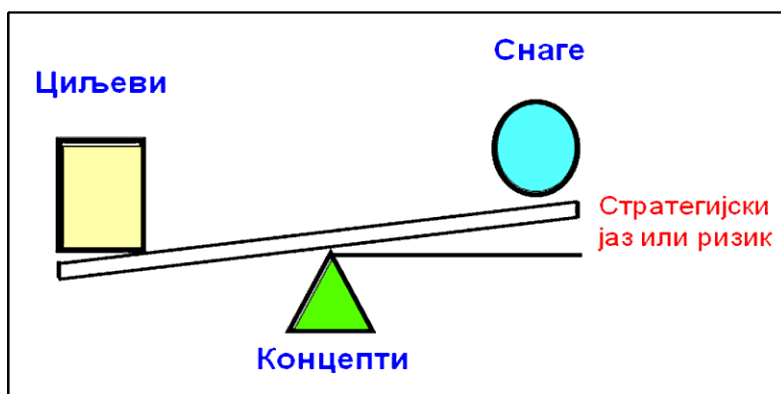
и одговорност већи у складу са надлежностима законодавне и извршне власти. Улога војних експерата јесте у формулисању предлога и саветовању политичара који су одговорни за одобравање концепата. Примери одбрамбених концепата:¹³

- концепт дефанзивне одбране,
- концепт истурене мобилне одбране,
- концепт тоталне одбране,
- одбрана ослоном на сопствене снаге,
- одбрана на основу регионалне одбрамбене сарадње и савезништво и тако даље.

Одбрамбене снаге (енгл. *Defence means*) јесу инструменти преко којих се остварују одбрамбени циљеви, а њихово одређивање примарна је одговорност планера у области одбране. Будући да су одбрамбене снаге реални носиоци трошкова система одбране, политичари веома често остварују претежан утицај и на ту варијаблу планирања одбране. Примери одбрамбених средстава су:

- копнене снаге,
- поморске снаге,
- ваздухопловне снаге и
- специјалне снаге.

На слици 1, шематски су приказани одбрамбени циљеви, концепти и снаге. Доносиоци политичких одлука приликом одређивања одбрамбених циљева требају да узимају у обзир усвојене одбрамбене концепте, односно расположиве ресурсе.

Слика 1 – Варијабле у дугорочном планирању развоја система одбране

¹³ Le Roux, L.: види, стр. 13–14.

Равнотежа може бити успостављена смањењем захтева (циљева) или повећавањем средстава, односно ресурса. У случају да постоји неравнотежа између одбрамбених циљева, концепата и ресурса, као последица, појавиће се стратегијски јаз између онога што је потребно да се постигне и онога што може. Тај стратегијски јаз може бити прихваћен као ризик од стране надлежних државних органа.¹⁴

Процес дугорочног планирања развоја система одбране

Развој система одбране је сталан, развојни процес који је одређен стратегијским усмерењима, стимулисан технолошким достигнућима и ограничен економским и политичким чиниоцима. Циљ је одржавање потребних одбрамбених способности у ери смањења јавних расхода и повећања захтева за ефикасношћу, одговорношћу и транспарентношћу у процесима набавке.¹⁵

Системима одбране је потребно одговарајуће дугорочно планирање развоја како би се обезбедила реализација утврђених циљева. Модел процеса дугорочног планирања одбране, који је приказан на слици 2, представља резултат компаративне анализе више различитих модела. Разматрани модели су више или мање у директној вези са дугорочним планирањем развоја система одбране, али су омогућили целовито истраживање и разумевање тог сложеног процеса.

За разлику од неких других модела, приказани модел представља целовиту слику процеса дугорочног планирања развоја система одбране. Модел је релативно детаљан и може да се користи као водич за спровођење процеса дугорочног планирања развоја. Истовремено, модел је и довољно уопштен и може да се примени у различитим организацијама.

Према предложеном моделу, дугорочно планирање развоја система одбране је процес који се понавља. Дугорочни план развоја је резултат понављања и усаглашавања између способности потребних за супротстављање будућим изазовима и претњама, политичких захтева и расположивих ресурса.

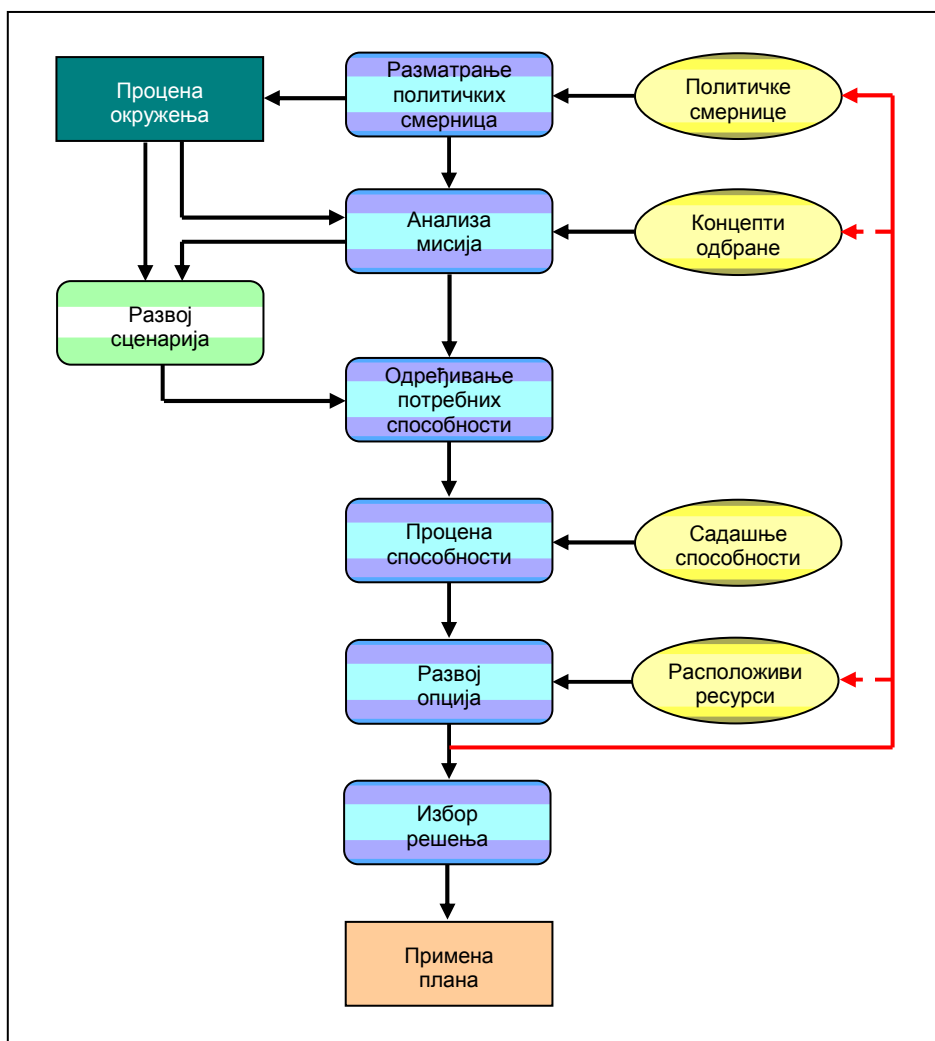
Компаративна анализа и анализа садржаја различитих модела указују да процес дугорочног планирања развоја система одбране треба да обухвата следеће фазе (слика 2):

1. разматрање политичких смерница,
2. процена окружења,

¹⁴ Исто.

¹⁵ Grisogono, M., Vaughan, J., Menadue, I. W., Seymour, R. S., Davies, M.: *Synthetic Environments in Support of Capability Development: Design Case Study for the Armed Reconnaissance Helicopter at Exercise PHOENIX*, www.siaa.asn.au/get/2395380040.pdf.

3. анализа мисија,
4. развој сценарија,
5. одређивање потребних способности
6. процена способности,
7. развој опција и
8. избор решења.

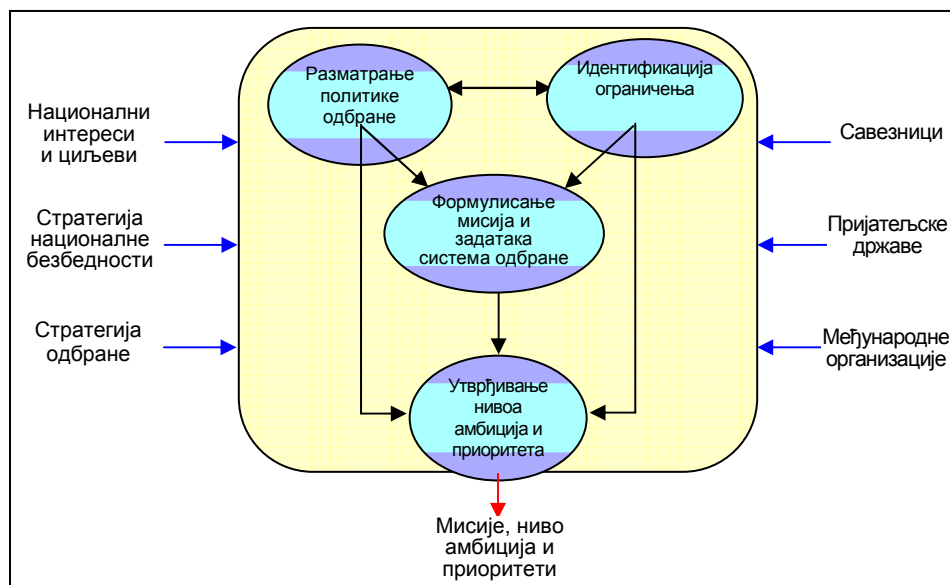
Слика 2 – Процес дугорочног планирања развоја система одбране

Основне карактеристике предложеног модела:

- примењен је приступ од врха ка темељу,
- модел је јасан и разумљив,
- модел укључује квантитативну анализу,
- идентификовани су кораци у оквиру сваке фазе процеса дугорочног планирања, као и њихови улази и излази и
- тестиран је и проверен у пракси.¹⁶

Разматрање политичких смерница

Разматрање политичких смерница је прва фаза у процесу дугорочног планирања развоја система одбране. Основни улази у ту фазу процеса су: национални интереси и циљеви, стратегија националне безбедности, стратегија одбране, улога и значај савезника, пријатељских земаља и међународних организација за одбрану и тако даље. Разматрање политичких смерница се обавља у неколико корака: разматрање политике одбране, идентификација ограничења, формулисање мисија и задатака система одбране, утврђивање нивоа амбиција и приоритета (слика 3).

Слика 3 – Анализа политичких смерница

¹⁶ НАТО користи сличан модел за утврђивање Прегледа потреба одбране (Defence Requirements Review – DRR).

Први корак укључује детаљно истраживање основних докумената који се односе на националну безбедност, одбрану и спољне послове ради утврђивања политичких намера када је реч о систему одбране, као и политичким импликацијама на систем одбране. Сврха другог корака је идентификација политичких и економских ограничења за систем одбране. Резултати који се остваре на основу примене првог и другог корака стварају услове за спровођење трећег и четвртог корака те фазе процеса дугорочног планирања развоја система одбране. Извршење тих активности омогућује прецизну формулацију мисија и задатака система одбране, нивоа амбиција и приоритета.

Главни резултати прве фазе процеса дугорочног планирања одбране су утврђене мисије и задаци система одбране, ниво политичких амбиција, као и политички приоритети у области одбране. Ти излази су предуслови за спровођење наредних фаза процеса дугорочног планирања развоја система одбране.

Планери развоја система одбране могу да се суоче са чињеницом да политика одбране није формулисана на начин који је потребан за спровођење дугорочног планирања развоја. У том случају, ако је неопходно, као део процеса дугорочног планирања развоја система одбране, може да се реализује и формулисање политике одбране.

Процена окружења

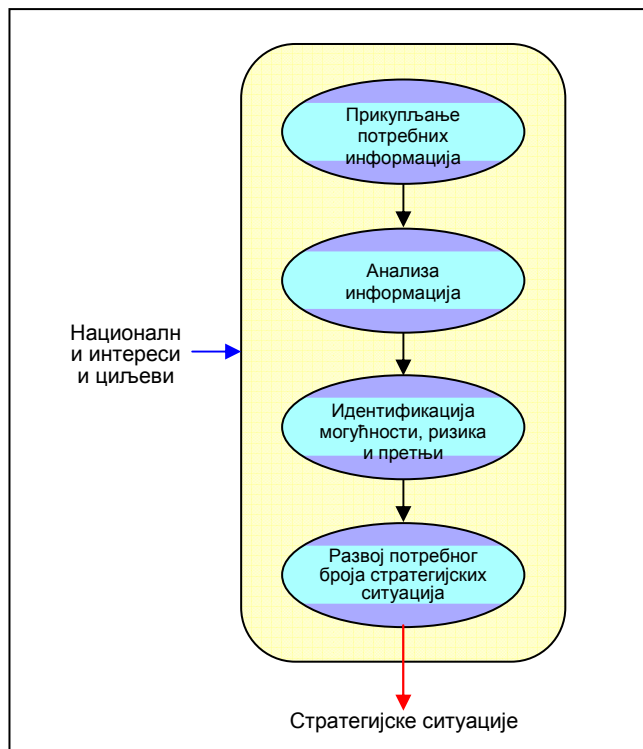
Друга фаза процеса дугорочног планирања развоја система одбране је процена окружења. Национални интереси, на које будући догађаји, дешавања и трендови могу да утичу представљају главни улаз у ту фазу планирања. Процена окружења обухвата четири корака (слика 4):

- прикупљање потребних информација,
- анализа информација,
- идентификација могућности, ризика и претњи и
- развој потребног броја стратегијских ситуација.

У првом кораку планери развоја система одбране прикупљају информације које су потребне за даљи рад на процени будућег окружења. Од посебног значаја су информације које се односе на будућа безбедносна, политичка, економска и социјална питања, технолошки развој и стање животне средине. Извори информација могу бити различити, од обавештајних служби до научних институција.

Други корак процене окружења захтева аналитичко знање и искуство. Ради обезбеђења успешности анализе, планери развоја система одбране могу да користе услуге специјалиста и научника (из области политике, економије, технологије, одбране, безбедности и тако даље), који су оспособљени за примену аналитичких техника.

У трећем кораку планери развоја користе резултате анализе ради разматрања утицаја будућег окружења на националне интересе и циљеве. У тој фази циљ је идентификација будућих могућности, али и ризика и претњи за националне интересе и циљеве.

Слика 4 – Процена окружења

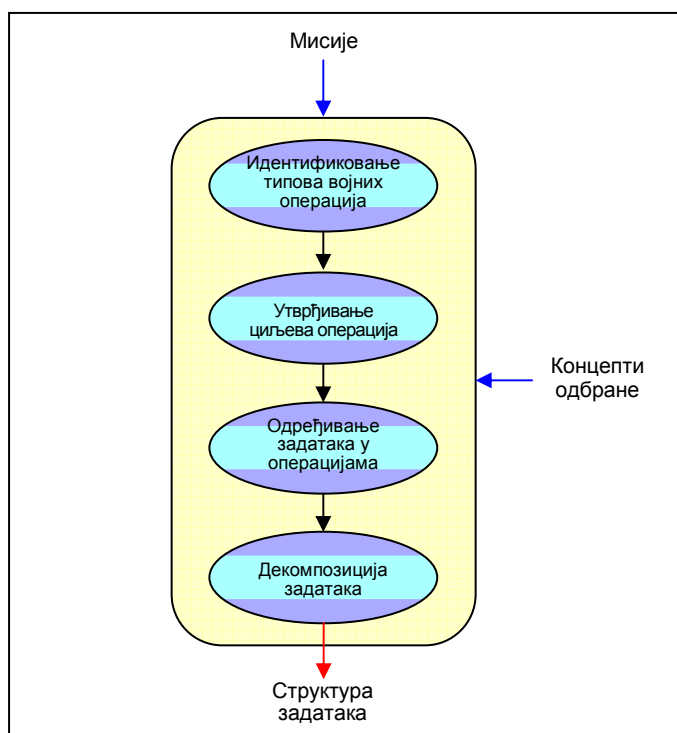
Четврти корак у процени окружења подразумева развој одговарајућег броја стратегијских ситуација које представљају будући развој у различитим областима. Довољно структурирани метод који може да користи за развој стратегијских ситуација, јесте морфолошка анализа.

Анализа мисија

Анализа мисија је трећа фаза процеса дугорочног планирања развоја система одбране. То је, углавном, активност војног карактера чија је сврха утврђивање онога што треба бити урађено ради остварења одређених циљева у области одбране. Главни улази у ту фазу процеса планирања развоја су мисије војске, односно система одбране и концепти одбране.

Савремене војне снаге најчешће извршавају три основне мисије: одбрана државе од оружаног угрожавања (може укључити и одбрану савезника), учешће у изградњи међународног мира и подршка цивилним властима у супротстављању невојним облицима угрожавања безбедности. На основу основних мисија могуће је идентификовати три основна типа војних операција: операције одбране од оружаног угрожавања, мултинационалне операције и операције подршке цивилним властима. Ти типови војних операција могу бити даље рашчлањени. На пример, мултинационалне операције могу бити подељене у: операције спречавања конфликта, операције изградње мира, операције очувања мира и операције наметања мира.¹⁷

Идентификација типова војних операција јесте први корак у анализи мисија (слика 5). Након тога, планери развоја система одбране, подржани војним специјалистима, идентификују могуће циљеве операција, као и задатке које је потребно извршити како би се реализовали циљеви. Последњи корак у тој фази дугорочног планирања развоја јесте декомпозиција задатака тј. – развој структуре задатака на више нивоа.

Слика 5 – Анализа мисија

¹⁷ Netherlands Ministry of Defence: *Military Doctrine*, The Hague, 1999, стр. 46. и 173.

У идентификацији циљева и задатака операција користан алат представљају постојећи операцијски концепти и каталози општих задатака.¹⁸ У појединим случајевима, као што је потреба за супротстављањем новим изазовима и претњама безбедности, може бити неопходно да се развију нови операцијски концепти и листе општих задатака.

Развој сценарија

Стратегијске ситуације су резултат друге фазе процеса дугорочног планирања развоја система одбране и важан улаз у четврту фазу процеса планирања. Ради утврђивања способности које ће бити потребне у будућности, планери развоја треба да израде потребан број сценарија који ће бити својствени свакој од претходно формулисаних стратегијских ситуација. Сценарији су резултат четврте фазе процеса дугорочног планирања развоја система одбране и представљају хипотетичке ситуације у којима снаге одбране могу бити употребљене.

Поред стратегијских ситуација, улаз у процес развоја сценарија су и идентификовани типови војних операција. Сценарији који ће бити развијени за потребе дугорочног планирања развоја система одбране усклађени су са типовима војних операција, који су одређени у трећој фази.

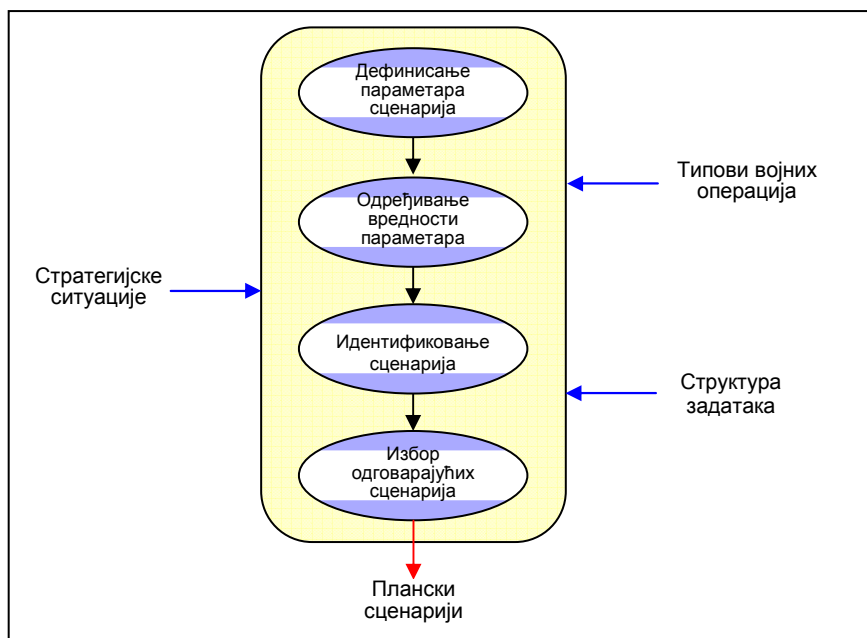
Развој сценарија заснива се на морфолошкој анализи и састоји се од четири корака (слика 6).¹⁹ Фаза почиње на основу идентификовања и дефинисања параметара који на најбољи начин одређују основну природу могућих ситуација. То није обичан задатак и за његову реализацију неопходно је да се обезбеди довољно времена. Оквир за дефинисање параметара одређује анализа мисија.

Поред тога, спектар вредности треба бити додељен сваком параметру. Те вредности представљају могуће, битне услове које сваки параметар може да садржи. Параметри и њихове вредности формирају матрицу која се назива „морфолошко поље“ које имплицитно садржи све могуће будуће ситуације.

Следећи корак је смањивање укупног броја могућих конфигурација у морфолошком пољу до мањег броја интерно сагласних конфигурација. Суштина је у разматрању свих конфигурација у пољу како би се идентификовале реално могуће конфигурације, од оних које то нису.

¹⁸ Оружане снаге САД су прве почеле са израдом и коришћењем каталога општих задатака у планирању одбране. Њихова Листа општих здружених задатака (*Universal Joint Task List*) представља пример добро и детаљно разрађеног каталога општих задатака.

¹⁹ Развој сценарија и морфолошка анализа детаљно су објашњени у делу студије који говори о методама и техникама стратегијског планирања одбране.

Слика 6 – Развој планских сценарија

Последњи корак у тој фази дугорочног планирања развоја система одбране је селекција репрезентативног скупа могућих ситуација. Планери развоја система одбране бирају одређени број сценарија за сваку од претходно утврђених стратегијских ситуација и идентификованих типова операција. Одабрани сценарији биће важан улазни параметар у одређивању будућих способности.

Одређивање потребних способности

Не постоји опште прихваћена дефиниција појма способности, када је реч о теоретичарима и практичарима. У публикацији Секретаријата за одбрану САД *Систем интеграције и развоја здружених способности (Joint Capabilities Integration and Development System)*, способност је дефинисана као могућност за постизање жељених ефеката под специфичним стандардима и условима комбинацијом снага, средстава и начина извршења скупа задатака.²⁰ Основни чиниоци способности су: доктрина, организација, обука, материјална средства, лидерство и образовање, персонал и инфраструктура.

²⁰ CJCSI 3170. 01E (2005): *Joint Capabilities Integration and Development System*, стр. А-7, www.dtic.mil/cjcs_directives/cdata/unlimit/3170_01.pdf.

Канадски Програм дефиниције заједничких способности, инжењеринга и демонстрације технологије управљања (*Collaborative Capability Definition, Engineering and Management Technology Demonstration Program*) дефинише способност као могућност и капацитет за извршавање скупа задатака.²¹ Према том документу способност је функција персонала, истраживања и развоја, инфраструктуре, организације, концепата, доктрине, обуке, информационе технологије и опреме.²²

Према Аустралијској групи за развој способности (*Australian Capability Development Group*), способност је моћ за остварење жељеног оперативног ефекта у конкретном окружењу и у одређеном времену, као и за одржавање тог ефекта у пројектованом периоду. Способност је успостављена преко фундаменталних улаза: организација, персонал, колективна обука, главни системи, залихе, објекти, подршка, командовање и управљање.²³

На основу наведених дефиниција, појам способности може да се дефинише као могућност и капацитет за извршавање задатака и постизања жељених ефеката под специфичним стандардима и условима, ради остварења дефинисаних циљева. Могућност подразумева квалитет који омогућује извршавање задатака и остварење ефеката, односно циљева. Поред тога, капацитет се односи на квантитет могућности.

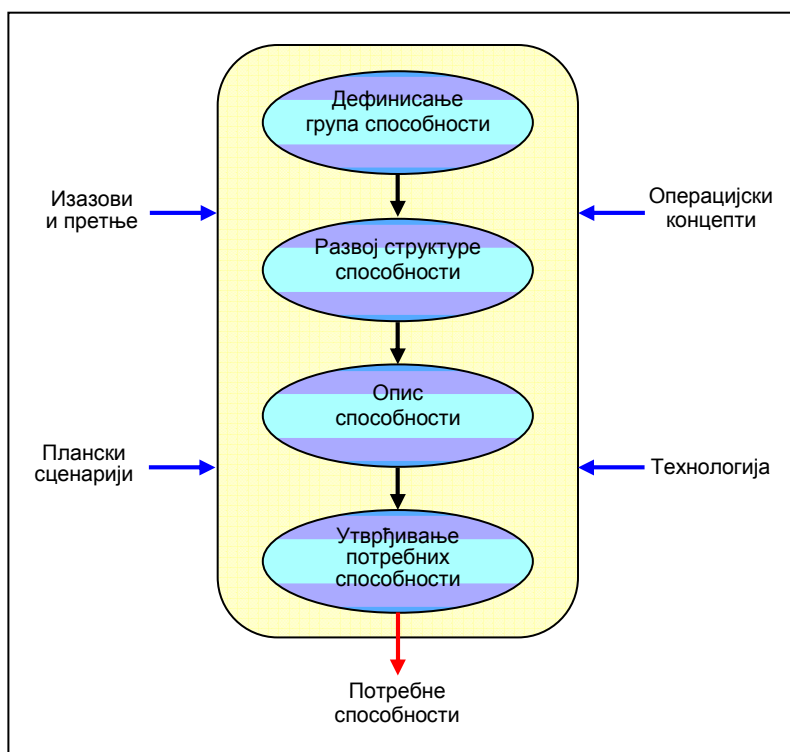
Одређивање потребних способности вероватно је најтежи део процеса дугорочног планирања одбране и захтева комбинацију креативности и знања. Сврха те фазе јесте идентификација врсте и квантитета способности које су потребне да би се извршили додељени задаци у претпостављеној ситуацији. Захтеви требају бити одређени за исте периоде за које су развијени и сценарији. Потребне способности требају бити утврђене на основу: идентификованих задатака, развијених сценарија, операцијских концепата, могућег утицаја будуће технологије и тако даље.

Одређивање потребних способности обухвата четири корака (слика 7). У првом кораку планери одређују групе способности. Посредством група способности веома комплексна област одбрамбених способности рашчлањена је у више фрагмената, који могу лакше да се разматрају. То је неопходно због природе проблема, јер је једноставније да се разматрају способности које су груписане у одређени број група.

²¹ CapDEM TDP, *Definitions*, http://www.capdem.forces.gc.ca/html/definitions_e.html.

²² PRICIE је акроним од следећих речи: Personnel, R&D/Ops Research, Infrastructure & Organization, Concepts, Doctrine & Collective Training, IT Infrastructure, Equipment, Supplies and Services.

²³ The Australian Department of Defence, *Defence Capability Development Manual 2006*, Canberra, 2006, стр. 5. www.defence.gov.au/capability/common/pubs/dcdm%20preface%20and%20toc.pdf.

Слика 7 – Одређивање потребних способности

Постоји више начина за дефинисање група способности. Различити делови система одбране користеће, у зависности од врсте проблема који разматрају, различите приступе у идентификацији група способности. На пример, специјалисти за буџетирање идентификоваће једну групу способности, за разлику од војних команданата који ће идентификовати другу. Такође, државе користе различите приступе у зависности од сопствених потреба.²⁴

²⁴ Секретаријат за одбрану САД идентификовао је осамнаест области здружених способности. Осам области способности сматра се функционалним (свесност о борбеном простору, командовање и контрола, употреба снага, заштита снага, информацијске операције, логистика, управљање снагама и развој снага), а десет области чине оперативне способности (подршка цивилним властима, одбрана сопствене територије, стратегијско одвраћање, безбедносна сарадња, помоћ и стабилизација, специјалне операције, приступ и забрана, неборбена заштита, главне борбене операције и реконструкција и транзиција – Kiefer, T.: *Capabilities Based Planning & Concepts*, Briefing slides, Washington, D. C.: Joint Staff J-7, 2004, http://www.dtic.mil/jointvision/ideas_concepts/cbp_concepts.ppt. Канадски секретаријат за одбрану утврдио је седам оперативних области: командовање, информације и обавештајни рад, извођење операција, мобилност, заштита - снага, одрживост, изградња снага, стратегија и политика – Defence Planning and Management, *Canadian Joint Task List v1. 4*, <http://www.vcds.forces.gc.ca/dgsp/pubs/rep-pub/dda/cjtl/cjtl14/>.

Венсел (*Vencel*), Кук (*Cook*) и Матеус (*Matthews*) развили су (скуп од) пет хеуристика за одређивање група (области) способности. Те вештине откривања и утврђивања нових спознаја (хеуристике) приказане су у табели 1.²⁵

Табела 1 – Хеуристике за одређивање група способности

Хеуристика	Објашњење
Сличност	Групе способности требају садржати елементе који имају сличне карактеристике.
Дељење	Групе способности треба да буду подељене тако да се минимизирају међусобне везе између компонената различитих група.
Груписање	Групе способности треба да буду хијерархијски структуриране на одговарајући начин. На сваком нивоу би требало да буде 7 ± 2 елемента.
Стабилне једноставне форме	Групе способности треба да буду формиране од стабилних једноставних компоненти.
Форма, подесност и функција	Структура способности треба да одговара функционалној структури у организацији.

Следећи корак у тој фази дугорочног планирања развоја система одбране јесте развој структуре способности. Трећа од претходно поменутих хеуристика односи се на тај део процеса планирања. Обично постоје три нивоа способности: стратегијске, оперативне и тактичке. Нивои су међусобно чврсто повезани, али у исто време сваки од њих је специфичан и мора бити посебно размотрен. Планери требају имати у виду да извршавање неког задатка најчешће зависи од више различитих способности. Такође, неке способности омогућавају остварење намере (нпр. пролазак кроз опасну зону) или ефекта (нпр. уништење ватрене тачке), а неке способности омогућавају да задаци буду извршени уз поштовање неког стандарда (нпр. пролазак без откривања, брзо и безбедно).

Опис способности је трећи корак у фази одређивања потребних способности. То је осетљиви део процеса планирања и зато је важно да се успостави заједничко разумевање како се способности схватају и изражавају. Опис способности треба да буде довољно уопштен да унапред не ствара одлуку о њеном начину примене, али и довољно детаљан да омогући алтернативне приступе у спровођењу способности.²⁶ Описи често садрже кључне карактеристике способности (атрибуте) са одговарајућим параметрима и метриком, нпр. време, удаљеност, ефект (укључујући скалу).

²⁵ The Technical Cooperation Program *Guide to Capability-Based Planning*, TR-JSA-TP3-2-2004 (Alexandria, VA: The Technical Cooperation Program), 2004, стр. 8, http://www.mors.org/meetings/cbp/read/TP-3_CBP.pdf.

²⁶ CJCSI 3170. 01E, *види*, стр. A-7.

Параметри обезбеђују начин за изражавање могућности (вештине, знање, професионалност, перформансе) за извршавање задатака под специфичним сетом услова. Главни параметри су „мерила“ и „критеријуми“. Мерила обезбеђују базу за описивање различитих нивоа достигнућа. Критеријуми дефинишу њихове прихватљиве нивое, али они су често изражени као минимално прихватљиви ниво. Комбинација мерила и критеријума чине стандарде способности.

Претходни корак у одређивању потребних способности треба да одговори на питање „које способности су потребне?“. Следећи (и последњи) корак те фазе дугорочног планирања развоја система одбране треба да одговори на питање „колико је потребно сваке од способности?“. Одређивање потребних способности заснива се на развијеним сценаријима, садашњим и будућим операцијским концептима, као и на анализи мисија.

Утврђивање потребних способности подразумева наставак анализе, од процене потребне структуре снага за појединачни сценарио до процене потребне структуре снага у случају симултаног дешавања више сценарија. Потребне способности приказане су кроз време тј. у разматраном планском хоризонту.

У вези с тим, поставља се питање како да се изразе потребе за способностима. Оне морају бити генеричке, али у исто време и довољно специфичне. Планери одбране често користе тзв. „генеричке јединице“ или „генеричке способности“, као средство за изражавање потреба за способностима. „Генеричке јединице“ треба да буду дефинисане за сваку категорију способности. То су „јединице“ са специфицираним и познатим способностима које се користе као референтна вредност за прорачун потреба за одређеном способношћу. „Генеричка јединица“ може бити реални или теоретски ентитет са специфичним способностима.²⁷

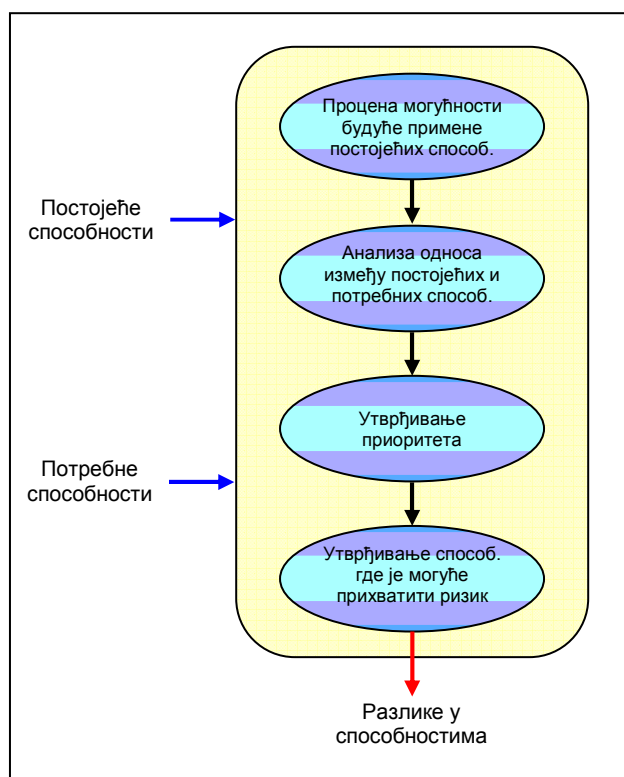
Процена способности

Процена способности је фаза која следи након одређивања способности потребних у будућности. Циљ те фазе је да се утврди у којој мери постојеће способности одговарају будућим потребама. Наиме, при коришћењу утврђених потреба и постојећих способности као примарних улаза, та фаза омогућује утврђивање разлика у способностима које је потребно решити и указује на временски оквир у којем су потребна та решења. Такође, резултат те фазе планирања су и приоритети превазилажења идентификованих разлика.²⁸

²⁷ Glærum, S. : *DRR Methodology Capability Analysis*, Briefing slides, Kjeller, Norway, 2006.

²⁸ CJCSI 3170. 01E, *види*, стр. A-5

- Процена способности укључује следеће кораке (слика 8):
- процену могућности примене постојећих способности у будућности;
 - анализу односа постојећих и потребних способности и идентификовање способности код којих постоји мањак, које су довољне и код којих постоји вишак;
 - приоритете превазилажења мањка способности и
 - идентификацију способности код којих је могуће да се прихвати ризик.

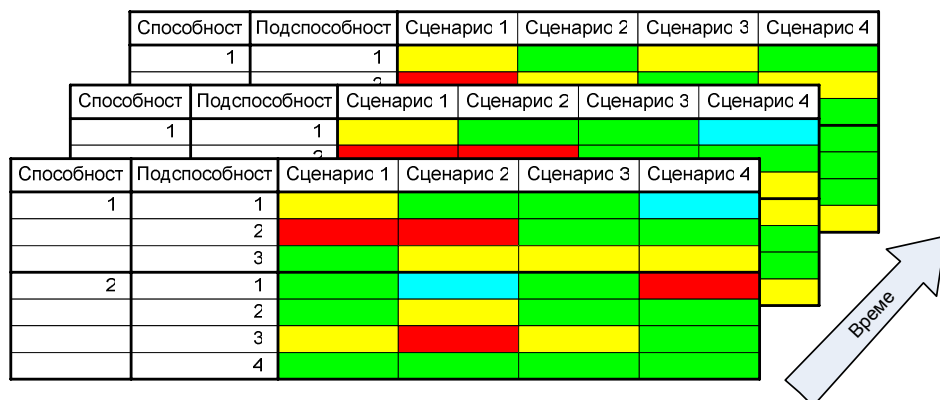

Слика 8 – Процена способности

Приликом процене способности важно је да процена буде усмерена од блиске будућности до даље. То ће да омогући праћење промена у способностима и одређивање када промене треба да се догоде. Способности треба да буду процењене три или четири пута за приближно петнаест година ради постизања равнотеже између прекомерног рада и великих разлика у проценама.²⁹

²⁹ The Technical Cooperation Program, *види*, стр. 11.

Пример матрице за процену способности приказан је на слици 9.³⁰ Начин који је приказан представља само једну од могућности за презентацију резултата процене способности.

Способност	Подспособност	Сценарис 1	Сценарис 2	Сценарис 3	Сценарис 4
1	1				
	2				

Способност	Подспособност	Сценарис 1	Сценарис 2	Сценарис 3	Сценарис 4
1	1				
	2				

Способност	Подспособност	Сценарис 1	Сценарис 2	Сценарис 3	Сценарис 4
1	1				
	2				
	3				
2	1				
	2				
	3				
	4				

Слика 9 – Пример матрице за процену способности³¹

Развој опција

Развој опција је седма фаза процеса дугорочног планирања развоја система одбране. У тој фази се утврђују могући приступи за превазилажење или умањење разлике између потребних способности и постојећих, које су идентификоване у претходној фази процеса планирања. Планери одбране развијају опције узимајући у обзир како материјалне, тако и нематеријалне приступе.

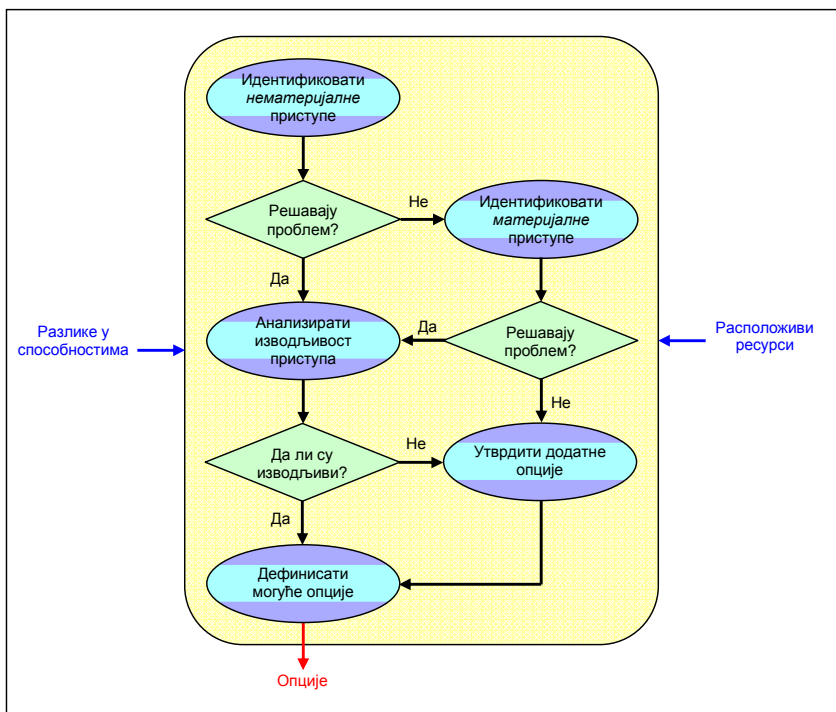
Основни улази у ту фазу процеса планирања јесу разлике у способностима и расположиви ресурси, док је основни резултат те фазе – листа потенцијалних захтева и опције засноване на ресурсима.

Развој опција обухвата пет корака (слика 10). У првом кораку планери идентификују тзв. нематеријалне приступе за превазилажење разлика у способностима, које су идентификоване на основу процене способности. То подразумева анализу да ли промене у нематеријалним чиниоцима способности (доктрина, организација, обука, лидерство, кадрови и тако даље) и/или операцијским концептима могу да превазиђу разлику у способностима. Уколико то није случај, у следећем кораку трагаће се за материјалним

³⁰ Исто.

³¹ Значење боја може бити различито. На пример, црвена боја може да означава значајан мањак способности, жута – незнатан мањак, зелена – довољан ниво способности и плава – вишак способности.

приступима. Проналажење материјалних приступа за превазилажење разлике у одбрамбеним способностима веома је сложена активност и неопходно је коришћење потенцијала читавог друштва.

Слика 10 – Развој опција

Студија изводљивости опција следи након идентификације материјалних и нематеријалних опција. То укључује детаљно истраживање у којој мери сваки појединачан приступ може да попуни утврђену разлику. Доступни финансијски и други ресурси као и технолошка и друга ограничења често онемогућују применљивост неке опције. У том случају планери трагају за другим приступима. На пример, други приступ може бити захтев за додатним ресурсима, смањење нивоа амбиција или упознавање надлежних државних органа са могућим ризицима уколико није превазиђена разлика између потребних и постојећих способности.

Развој реалистичних опција јесте суштински корак у превазилажењу разлике између постојећих и потребних способности. Једно од најсложенијих питања у току развоја опција јесте добијање реалистичних трошкова, посебно за опције које укључују дугорочни плански хоризонт или подразумевају развој нових способности. Трошкови требају да буду прецизни и свеобухватни како би омогућили одговарајуће поређење различитих опција.

Може да се закључи да превазилажење разлика између постојећих и потребних способности система одбране најпре треба покушати проналажењем нематеријалних приступа. Уколико нематеријални приступи не дају одговарајуће решење, у следећем кораку трага се за материјалним решењима. Уколико нематеријални и материјални приступи не омогућавају „попуњавање“ разлика у способностима, онда је неопходно пронаћи додатне опције.

Избор решења

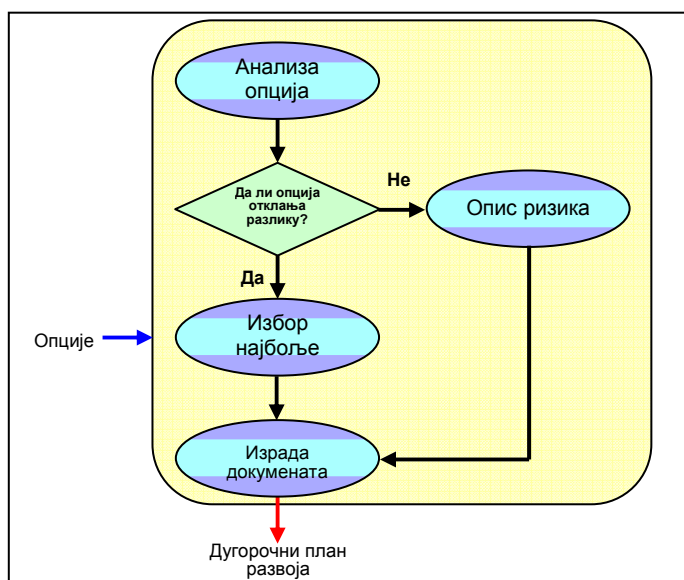
Резултат претходне фазе дугорочног развоја система планирања одбране јесте списак опција за превазилажење разлика између постојећих способности и потребних. Сврха последње фазе процеса дугорочног планирања развоја јесте избор одговарајућег решења.

Планери развоја система одбране често се суочавају са ситуацијама где надлежни државни органи не обезбеђују потребна финансијска средства за превазилажење идентификованих разлика у способностима. У том случају неопходно је да се одустане од развоја одређених способности и прихвати ризик. Међутим, прихватање ризика није у надлежности људи који се баве планирањем, већ надлежних државних органа, а планери су у обавези да надлежне државне органе упознају са могућим ризицима и последицама.

Последња фаза процеса дугорочног планирања развоја система одбране обухвата четири корака (слика 11). Први корак подразумева разматрање опција за сваку разлику у способностима. Уколико опције не омогућавају превазилажење разлика, планери одбране описаће могући ризик. Опције које омогућују превазилажење разлика биће тестиране како би се изабрала она која је оптимална. Тест ће бити комбинација анализе трошкова–користи и анализе ризика. Изабране опције за превазилажење разлика у способностима и описани ризици биће садржани у дугорочним планским документима који се односе на развој система одбране.

Дугорочни плански документи развоја система одбране треба да буду пажљиво израђени како би се осигурало да презентоване информације омогућавају доношење одговарајућих одлука. Информације требају бити презентоване на једноставан и разумљив начин тако да доносиоци одлуке могу разумети сложен процес усаглашавања између будућих изазова и претњи безбедности и расположивих ресурса.

Дугорочни плански документи који се односе на развој система одбране треба да буду одобрени од надлежних државних институција (скупштина, влада и тако даље). У том случају надлежни државни органи постају свесни будућих способности система одбране и ризика који су прихваћени тиме што се одустало од развоја појединих способности.

Слика 11 – Избор решења

Примена дугорочних планских докумената развоја система одбране следи након њиховог одобравања. То је сложен процес који мора бити добро припремљен и вођен. Релевантне институције система одбране припремају неопходне додатне планове и програме којима ће се разрадити дугорочни плански документи развоја и омогућити њихова примена.

Дугорочни плански документи развоја система одбране односе се на период од десет година и више. У тако дугом периоду тешко је да се одржава актуелност планова због чега их је неопходно ажурирати, од четири до пет година. Ажурирање дугорочних планских докумената укључује разматрање свих њихових делова, односно целокупан плански процес.

Закључак

Дугорочно планирање развоја система одбране је сложен и учестали процес утврђивања дугорочних циљева развоја система одбране и стратегија за њихово остварење. Основна сврха дугорочног планирања развоја система одбране јесте разматрање будућих мисија и задатака система одбране и успостављање реалистичних дугорочних циљева развоја који ће бити усклађени са мисијама и задацима.

У вези с тим, користили су се различити приступи у дугорочном планирању развоја система одбране. Сваки приступ има своје предности, али и недостатке, због чега се у пракси најчешће примењује комбинација више приступа.

Главне варијабле у дугорочном планирању развоја система одбране јесу одбрамбени циљеви, концепти и снаге. Успостављање одговарајућег односа трију варијабли представља главни изазов дугорочног планирања развоја. Одговорност за одређивање варијабли деле доносиоци политичких одлука и планери у области одбране.

Процес дугорочног планирања развоја система одбране обухвата следеће фазе: разматрање политичких смерница; процену окружења; анализу мисија; развој сценарија; одређивање потребних способности; процену способности; развој опција и избор решења. Свака од тих фаза представља посебан процес, који садржи више корака. Фазе и њихови кораци међусобно су зависни, а успешна реализација претходне фазе или корака често представља предуслов за наставак процеса.

Дугорочно планирање развоја система одбране није никада само техничка процедура. То је, пре свега, интензиван политички процес који треба да се разматра у политичком контексту.

Литература

1. Canadian Department of National Defence: *Capability Based Planning for the Department of National Defence and the Canadian Forces*, Ottawa: DND Canada, 2002.
2. Glærum, S.: *DRR Methodology Capability Analysis*, Briefing slides, Kjeller, Norway, 2006.
3. Le Roux, L.: *The Military Budgeting Process: An Overview (Defence Planning, Programming and Budgeting)*, Accra, Ghana, 2002. .
4. Lykke, A. F.: "Toward An Understanding Of Military Strategy", in *Guide To Strategy*, U.S. Army War College, 2001.
5. RTO/NATO, *Handbook on Long Term Defence Planning*, RTO-TR-069, 2003.
6. Stojkovic, D., Dahl, B. R.: *Methodology for Long Term Defence Planning*, Norwegian Defence Research Establishment (FFI), Kjeller, Norway, 2006.
7. The Australian Department of Defence, *Defence Capability Development Manual 2006*, Canberra, 2006. .
8. The Technical Cooperation Program *Guide to Capability-Based Planning*, TR-JSA-TP3-2-2004 (Alexandria, VA: The Technical Cooperation Program), 2004. http://www.mors.org/meetings/cbp/read/TP-3_CBP.pdf.
9. U.S. Army War College, *How the Army Runs: a Senior Leader Reference Handbook*, Carlisle Barracks, PA, 2005.
<http://www.carlisle.army.mil/usawc/dclm/linkedtextchapters.htm>.
10. Чубра, Н.: *Планирање развоја оружаних снага*, Војна економска академија, Београд, 1973.

Датум пријема чланка: **15. 05. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **08. 10. 2009.**

ПРИМЕНА МЕТОДА ВИШЕКРИТЕРИЈУМСКОГ ОДЛУЧИВАЊА У НАБАВНОЈ ФУНКЦИЈИ СИСТЕМА ОДБРАНЕ КОРИШЋЕЊЕМ СОФТВЕРА *EXPERT CHOICE*

Милосав Терзић

Министарство одбране Републике Србије
Управа за буџет и финансије – Рачуноводствени центар

Ефикасност реализације финансијског плана Министарства одбране директно зависи од степена сагласности поступка планирања и поступка извршења одобрених буџетских средстава. Највећи део извршења оперативних и инвестиционих издатака спроводи се у поступку јавних набавки. Одлучивање и избор најповољнијег добављача у поступку јавних набавки представља кључни проблем чије решавање треба да буде усмерено ка обезбеђивању ефикасне и делотворне употребе одобрених средстава.

У раду је наглашен значај вишекритеријумског одлучивања и представљен поступак примене методе Аналитичких хијерархијских процеса. Коришћењем софтвера *Expert Choice* и практично је приказана примена те методе и карактеристичних критеријума при одлучивању о избору најповољнијег добављача.

Кључне речи: *набавке, методе вишекритеријумског одлучивања, избор добављача, Expert Choice.*

Увод

Набавке за потребе система одбране извршавају се закључивањем уговора са добављачима по одређеној методологији која мора бити у складу са *Законом о јавним набавкама* и *Законом о облигационим односима*. Извршење набавне функције је веома сложен и свеобухватни поступак који чини један од основних и највећих компоненти материјалног и финансијског пословања у реализацији одобрених буџетских средстава за потребе система одбране. Набавна функција обухвата велики број различитих активности, веза и односа, почев од планирања, финансирања, истраживања тржишта, уговарања и реализације извршења набавки.

Сложеност набавки посебно је наглашена у великим системима као што је Министарство одбране и Војска – представљају велике потрошаче, који захтевају разноврстан асортиман, прописан и стандардизован квалитет, континуитет у снабдевању, присутност на целом простору Србије и тако даље. У тако сложеном процесу набавни органи морају обезбедити планиране количине и врсте добара – прописаног квалитета, у предвиђеном периоду, од сигурних добављача, по повољним условима. Све то је праћено с ограниченим финансијским средствима и временом.

Министарство одбране посебну пажњу поклања начину коришћења средстава и њиховој употреби, тражећи такву организацију и начине располагања средствима како би се са ограниченим средствима постигао максималан утицај. То намеће потребу да се извршењу набавки приступа плански, систематски и рационално, коришћењем савремених метода, модела и техника у одлучивању и избору најповољнијег добављача.

Карактеристике и методе вишекритеријумског одлучивања

О значају одлучивања у организационим системима говорили су и писали многи аутори при чему се сви слажу у једном, да је одлучивање само један од најважнијих и најчешћих задатака сваког руководиоца и да (без претеривања може се рећи) највећи део свог радног времена руководиоца посвећује процесу доношења одлука. С обзиром на хијерархијску организацију Војске значај наредбодавца, у процесу доношења одлуке – само добија на значају.

Одлука је избор једне од разматраних могућности – алтернатива¹ и представља решење конфликтне ситуације у којој се одређују правци даљег деловања. Неке одлуке треба донети одмах, без обзира на резултате дискусија и анализа. Друге се ослањају на озбиљно урађене анализе и разматрања различитих аспеката² њихових последица. Анализа проблема одлучивања је релативно нова област у теорији одлучивања која омогућава системску анализу комплексних проблема одлучивања. Основни циљ анализе одлучивања је да се помогне доносиоцу одлуке у налажењу најбољег дозвољеног решења неког проблема систематском анализом већег броја алтернатива које стоје на располагању.

¹ Лат. *alternativa*, избор, опредељивање за једну од могућности, Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2002, стр. 35.

² Лат. *aspektus*, изглед, гледиште нечега, *Исто*, стр. 80.

У теорији одлучивања развијен је велики број метода и техника које су нашле примену у решавању проблема реалног света одлучивања, које су класификоване у две велике групе: методе једнокритеријумског одлучивања и методе вишекритеријумског одлучивања (ВКО). Методе из групе једнокритеријумског одлучивања или методе операционих истраживања, карактерише добијање оптималног решења које даје највећу вредност једне критеријумске функције присуством одговарајућег скупа ограничења. У групу тих метода спадају: линеарно програмирање, транспортне методе, нелинеарно, динамичко програмирање, мрежно планирање, теорија игара и друго.

Методе ВКО, налазе се у фази бурног развоја и њих карактерише доношење одлуке у случајевима постојања више критеријума који су често међусобно конфликтни. То је и највећа предност ВКО у односу на методе које користе само један критеријум при одлучивању, јер је у пракси веома мали број проблема на које утицај има само један фактор, односно у чију би се оптимизацију укључио само један критеријум. Заједничке карактеристике за проблеме који се могу решавати применом ВКО су:

- присуство више критеријума (функција циља, функција критеријума) за одлучивање;
- постојање више алтернатива (решења) за избор;
- неупоредивост јединица мере критеријума и
- присуство процеса пројектовања или избора решења

Решења ове врсте проблема су пројектовање најбоље акције или избор најбоље акције из скупа претходно дефинисаних акција. На основу заједничке карактеристике пројектовање или избор, проблеми ВКО могу се систематизовати у две групе:

- вишециљно одлучивање (ВЦО) и
- вишеатрибутивно одлучивање (ВАО).

Уобичајено је да се проблеми ВЦО називају „добро структурирани проблеми“, а проблеми ВАО „лоше структурирани проблеми“. За вишециљно одлучивање (ВЦО), као велику групу метода ВКО, која се користи за „добро структуриране проблеме“, карактеристично је да до сада развијене методе имају следеће заједничке особине:

- скуп циљева који могу бити квантификовани;
- скуп добро дефинисаних ограничења и
- процес добијања информација (експлицитних или имплицитних) о идентификованим циљевима (који нису квантификовани).

Последња особина је посебно значајна (јер већину реалних циљева је веома тешко квантификовати) па је за коришћење метода из ове групе (ВЦО), потребно располагати процесом који би био у стању да обезбеди одређени ниво квантификације свих циљева. Постоје бројне методе за решавање модела ВАО, а посебно су познате методе *ELECTRA*, *PROMETHEE*, *VIKOR* и *AHP* (аналитички хијерархијски процеси).

Типичан начин приказивања проблема ВАО јесте матрична форма вредности критеријума за поједине алтернативе. Модел вишеатрибутивног одлучивања има следећу општу математичку поставку:

$$(\max)\{f_1(x), f_2(x), \dots, f_n(x), n \geq 2\}$$

уз ограничења $x \in A = [a_1, a_2, \dots, a_m]$, где су:

n – број критеријума (атрибута), $j = 1, 2, \dots, n$;

m – број алтернатива (акција), $i = 1, 2, \dots, m$;

f_j – критеријуми (атрибути), $j = 1, 2, \dots, n$;

a_i – алтернативе (акције) за разматрање, $i = 1, 2, \dots, m$ и

A – скуп свих алтернатива (акција).

При томе су познате и вредности f_{ij} сваког разматраног критеријума f_j добијене са сваком од могућих алтернатива a_i :

$$f_{ij} = f_j(a_i), \forall (i, j); i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$$

Једна од фаза у процесу одлучивања припада и формирању модела за проблеме који се решавају. Реч *модел* у савременом свету користи се практично свакодневно. Под моделом се најчешће подразумева „...апстракција нечега за шта ми верујемо да постоји као део реалности“³ при чему је битно да модел никада не може бити потпуно верна слика те реалности. Модели морају обухватити само битне особине појаве или проблема који представљају, а да при томе занемаре читав низ детаља те исте појаве. У вези с тим, треба истаћи предности које се добијају од модела неког реалног проблема или појаве. Користи од коришћења модела:⁴

1. омогућавају анализу и експериментисање са сложеним проблемима,
2. обезбеђују економисање ресурсима који се користе за анализу дате појаве,
3. време за анализу дате појаве се значајно смањује и
4. обезбеђује се концентрација на битне карактеристике појаве.

Једнокритеријумски модели заснивају се на тврдим егзактним подацима о систему и његовом окружењу, који су у пракси били релативно слабо заступљени. Разлог за релативно слабу прихваћеност тих модела није само неупућеност потенцијалних корисника, већ што сви они претпостављају значајно упрошћену слику света и приморавају корисника да прилагођава реалност моделу, а не обрнуто. Код вишекритеријумског одлучивања, фаза моделирања је критична тачка са којом се мора бити веома опрезан, јер се на тај начин смањује ризик за доношење погрешне одлуке.

³ Чупић, Милутин и други: *Менаџмент*, Факултет организационих наука, Београд, 1996, стр. 673.

⁴ *Исто*, стр. 674.

Трансформација атрибута

Подаци за конкретан проблем ВАО могу бити квантитативни (бројни) и квалитативни (описни). Услед тога, неопходно је извршити одговарајуће трансформације атрибута. Поред тога, пожељно је извршити трансформацију атрибута када су подаци такве природе да отежавају решавање модела (велики и мали бројеви у целом моделу или за неке критеријуме). За решавање модела ВАО значајни су следећи аспекти:

- квантификација квалитативних атрибута,
- модификација атрибута истог критеријума,
- нормализација и линеаризација атрибута и
- дефинисање тежинских коефицијената критеријума.

Квантификација квалитативних атрибута

Решавање модела ВАО, у случајевима да има и квалитативних (описних) података, потребно је превести у бројчане податке. У ту сврху се користе варијанте скала трансформација, као што је линеарна скала трансформације:

Модификација атрибута истог критеријума

Ова модификација може да олакша решавање модела и најчешће је потребно усагласити висину бројних вредности критеријума, односно превести захтев да се одреди минимална вредност неког критеријума у одређивање максималне вредности модификованог (супротног) критеријума. У моделу остају непромењени односи ако се у оквиру истог критеријума на одређени начин модификују вредности свих алтернатива, при чему остаје непромењена и природа разматраног критеријума – максимизација или минимизација. То се постиже на два начина:

- ако се вредности алтернатива одређеног критеријума помноже или поделе са подесно одабраним позитивним бројем k и
- ако се вредности алтернатива увећају за подесно одабрани број z или се умање.

У моделу остају непромењени односи, али се мења природа критеријума (минимизација се преводи у максимизацију и обрнуто) ако се у оквиру истог критеријума изврше следеће операције:

- ако се поделе или помноже вредности свих алтернатива са негативним бројем (-1) и
- ако се од подесно одабраног броја одузму вредности свих алтернатива.

Нормализација и линеаризација атрибута

У неком од корака за решавање модела ВАО већина ефикасних метода врше одговарајућу нормализацију атрибута. При томе она може бити:

1. *векторска*, где се сваки вектор – врста одлучивања подели са својом нормом, при чему се добија нормализована вредност n_{ij} , нормализоване матрице одлучивања N и
2. *линеарна*, где се вредност неког критеријума подели његовом максималном вредношћу.

Дефинисање тежинских коефицијената

При решавању реалних проблема, критеријуми најчешће немају исти степен значајности, па је потребно да доносилац одлуке дефинише факторе значајности појединих критеријума користећи одговарајуће тежинске коефицијенте (тежине) или пондере за критеријуме. Ако збир тежинских коефицијената износи 1, то су онда нормализоване тежине. Доносилац одлуке субјективно дефинише тежинске коефицијенте па је потребно анализирати решења у зависности од могућих реалних варијанти.

Методе вишеатрибутивног одлучивања

Класични квантитативни модели за подршку одлучивању заснивају се на тврдим, егзактним подацима о систему и његовом окружењу и слабо су прихваћени од корисника. Разлог за релативно слабу прихваћеност тих модела није само неупућеност корисника, већ и то што представљају веома упрошћену слику реалног света.

У условима брзе размене информација, појавио се систем за подршку одлучивању намењен слабо структурираним проблемима (какви су готово сви проблеми одлучивања). Укључивање меких података (процена, прогноза, експертске оцене) у оптимизационе моделе суштински је нови приступ раније познатим концептима у теорији и пракси одлучивања. Реалност и

примењивост проблематике ВАО условила је брз и континуиран развој метода ВАО. Због тога се данас располаже моћним скупом метода, које су у стању да решавају већину реалних проблема ВАО.

Аналитички хијерархијски процеси (АХП) представљају алат у анализи одлучивања, креиран ради пружања помоћи доносиоцима одлуке у решавању комплексних проблема одлучивања у којима учествује већи број доносилаца одлуке, већи број критеријума и у вишеструким периодима.

Процес решавања проблема одлучивања често је изузетно комплексан због присуства конфликтних циљева међу расположивим критеријумима или алтернативама. Проблем је изабрати алтернативу која ће на најбољи начин задовољити скуп циљева. Подручје примене ове методе је вишекритеријумско одлучивање где се на основу дефинисаног скупа критеријума и вредности атрибута за сваку алтернативу врши избор најприхватљивије, тј. приказује се потпуни поредак њене важности у моделу. Ради лакше примене методе развијен је, и за конкретан пример у раду биће коришћен, оригиналан софтверски алат из класе система за подршку одлучивању *EXPERT CHOICE*.⁵

Метода АХП заснива се на концепту баланса који се користи за одређивање свеукупне релативне значајности скупа атрибута, активности или критеријума. То се може постићи структурирањем било ког комплексног проблема одлучивања који укључује доносиоца одлуке, више критеријума и више периода у већи број хијерархијских нивоа. Релативне тежине се додељују у облику серије матрица поређења парова, а затим се користи систем за подршку одлучивања који те тежине користи за евалуацију⁶ атрибута на најнижем нивоу целокупне хијерархије. На тај начин схваћен процес коришћења методе АХП чине четири фазе:

1. структурирање проблема,
2. прикупљање података,
3. оцењивање релативних тежина и
4. одређивање решења проблема.

Фаза структурирања састоји се од декомпоновања било ког комплексног проблема одлучивања у серију хијерархија, где сваки ниво представља мањи број управљивих атрибута. Они се затим декомпонују у други скуп елемената који одговара следећем нивоу.

Прикупљањем података и њиховим мерењем отпочиње друга фаза методе АХП. Доносилац одлуке додељује релативне оцене у паровима атрибута, једног хијерархијског нивоа, и то за све нивое целокупне хијерархије.

⁵ *Expert Choice* је заштићени знак компаније Expert Choice, Inc. – The Decision Support Software Company, 4922 Ellsworth Avenue, Pittsburgh, PA 15213, USA

⁶ Evaluation (фр.) одређивање вредности (Милан Вујакија: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2002, стр. 246).

У вези с тим, користи се најпознатија скала девет–тачака, која је представљена у табели 1. По завршетку овог процеса, добија се одговарајућа матрица упоређивања по паровима који одговарају сваком нивоу хијерархије.

Процена релативних тежина јесте трећа фаза методе АХП где се матрица поређења, по паровима, преводи у проблеме одређивања сопствених вредности, ради добијања нормализованих и јединствених сопствених вектора, са тежинама за све атрибуте на сваком нивоу хијерархије.

Табела 1 – Скала девет тачака

Скала	Објашњење / Рангирање
9	апсолутно најзначајније / најпожељније
8	веома снажно ка апсолутно најзначајнијем / најпожељнијем
7	веома снажно ка веома значајном / пожељном
6	снажно ка веома снажном
5	снажније више значајно / пожељно
4	слабије ка више снажнијем
3	слабије више значајно / пожељније
2	подједнако ка слабијем вишем
1	подједнако значајно / пожељно
0.50	подједнако ка слабијем мањем
0.33	слабије мање значајно / пожељно
0.25	слабије ка снажно мањем
0.20	снажно мање значајно / пожељно
0.17	снажно ка веома снажно мањем
0.14	изузетно снажно мање значајно / пожељно
0.13	веома снажно ка апсолутно мањем
0.11	Апсолутно најмање значајно / пожељно

За добијање сопствених вектора може се искористити процедура која се састоји од следећих корака:

- корак 1. – извршити поређење критеријума у паровима;
- корак 2. – пронаћи суму свих елемената у свакој колони;
- корак 3. – поделити елементе сваке колоне са сумом те колоне, која је добијена у претходном кораку и

корак 4. – наћи суму свих елемената по сваком реду и потом одредити средњу вредност сваког реда (поделити суму са бројем критеријума). Колона која се састоји од тако добијених средњих вредности представља нормализовани сопствени вектор. На такав начин се добија учешће или важност сваког критеријума у моделу.

Одређивање решења проблема подразумева налажење тзв. композитног нормализованог вектора. Након што се одреди вектор редоследа вредности критеријума у моделу, у наредном кругу потребно је да се одреди, у оквиру сваког посматраног критеријума, редослед важности алтернатива у моделу, с обзиром на исту процедуру.

Пошто се изврши процена свих алтернатива по појединим критеријумима приступа се свеукупној синтези проблема у којој је потребно помножити њено учешће у оквиру критеријума са релативном тежином критеријума и то за све критеријуме, а затим добијене вредности сабрати за сваку алтернативу посебно. Сабирањем ових вредности добијају се укупна учешћа (тежине) за сваку алтернативу, чиме је одређен композитни нормализовани вектор.

Рангирање алтернатива врши се на основу вредности укупних тежина и то тако да највиши ранг добија алтернатива са највећом укупном тежином.

Карактеристике софтвера *Expert Choice*

Софтвер *Expert Choice* омогућава решавање проблема вишекритеријумског рангирања применом матрице одлучивања са квантификованим вредностима критеријума и релативних тежина критеријума, као и вредности критеријума по појединим алтернативама a_{ij} . Софтвер сабира вредности a_{ij} за сваки j -ти критеријум и приказује збир

$$s_j = \sum_{i=1}^m a_{ij},$$

а затим трансформише матрице a_{ij} у елементе:

$$a_{ij}^* = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}, \quad (j = 1, \dots, n).$$

Након унесених вредности за све критеријуме приступа се синтези проблема и одређивању коначног решења. Синтеза проблема је иста као и када се вредности алтернатива у погледу критеријума одређују методом поређења. Софтвер *ЕС* пружа могућност комбиновања два основна начина дефинисања модела:

1. уношењем података из матрица одлучивања и
2. поређењем парова алтернатива.

Поред рангирања алтернатива софтвер *ЕС* пружа и следеће могућности:

1. сваком чвору може да се придружи датотека са жељеним информацијама о процесу решавања проблема путем информационог екрана;
2. испитивање утицаја промена вредности алтернатива или критеријума на коначну одлуку;
3. решење путем „шта – ако“ анализе;
4. анализу осетљивости преко прорачуна и приказивање односа промена приоритета алтернатива као функције значаја критеријума. На овај начин доносиоцима одлуке пружена је могућност испитивања различитих скупова алтернативних решења;
5. групног одлучивања где сваки учесник даје процене за област у којој је експерт, а затим се врши заједничка синтеза;
6. решавање проблема већег броја алтернатива, када је поређење у паровима компликовано, коришћењем посебног модула софтвера *ЕС* који је назван *Ratings*.

На основу изнетог може се закључити да метода АХП и софтвер *ЕС* омогућавају дефинисање структуре модела са више нивоа за критеријуме. Основна карактеристика АХП методе представља могућност да се на вербалан или нумерички начин, односно графички врше поређења парова критеријума и парова алтернатива, што у односу на друге методе представља замену за дефинисање тежинских коефицијената критеријума односно вредности критеријума за алтернативе.

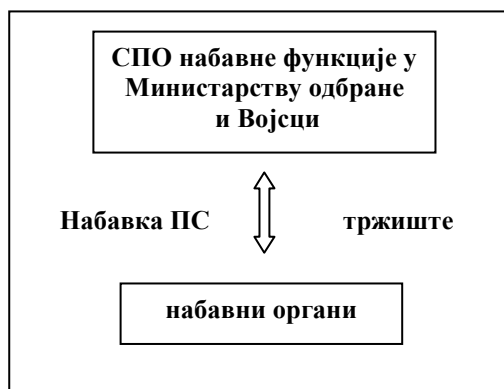
Ефикасна софтверска реализација методе АХП у процесу формирања модела у *Expert Choice* као и графичког приказивања решења, динамичке анализе, градијентне анализе, анализе перформанси доводи до једноставне примене и лакшег прихватања од стране корисника.

Систем за подршку одлучивања у набавној функцији

Сврха процеса одлучивања је да се дође до одлуке којом би се испунили одређени захтеви и циљеви. У условима брзе размене информација, све мање расположивог времена за процес доношења одлуке дошло се до новог приступа оптимизације у одлучивању. У тим условима појавио се систем за

подршку одлучивања (СПО) који је намењен слабо структурираним проблемима, а такви су готово сви проблеми одлучивања. Укључивање „меких“ података (као што су процене, прогнозе, експертске оцене) у оптимизационе моделе представља суштински нов приступ у теорији и пракси одлучивања.

За СПО се може рећи да представљају информационе системе који пружају подршку у решавању слабо структурираних проблема, црпећи из постојећих система оне информације које су битне за процес одлучивања. То значи да је акценат на систему за доношење одлуке који се састоји од корисника – доносиоца одлуке који је суочен са неким задатком у организационом окружењу и који употребљава СПО. Сврха СПО је да подржи доносиоца одлуке, а не да га замени. У вези с тим, СПО не доноси одлуке аутоматски, већ само обезбеђује анализу и подршку потребну за конкретније одлучивање. Пошто је намењен одлучивању, СПО покушава да integriше тековине науке о управљању (менаџмент) и традиционалне функције обраде података. Он садржи алгоритме логичких и рационалних процеса путем којих он класификује, упоређује и формира информације за одлучивање. На слици 1, приказан је концептуални модел одлучивања за коришћење СПО у набавној функцији.

Слика 1 – Концептуални модел одлучивања коришћењем СПО

О СПО као интегратору информатичких и управљачких функција Бечејски каже да је: „... акценат СПО на флексибилности и адаптивности у процесу одлучивања на четири нивоа:

- могућност корисничког приступа проблемској анализи на њему одговарајући начин;
- способност модификовања конфигурације СПО као спремности за препознавање групе проблема са којима се сусреће;

– допуштање довољно великих промена које би захтевале потпуно различит СПО и

– могућност еволуирања која прате промене у основним елементима технологије на којој је СПО базиран⁷.

Спајањем информатичких и управљачких функција настају два основна ресурса са којима доносилац одлуке остварује дијалог у процесу одлучивања, а то су подаци и моделирање. У концептуалном приступу СПО су пролазили неколико нивоа подршке доносиоцу одлука:

1. *пасивна* подршка – кориснику пружа алат без обзира на наметање стила и мешања у његов начин рада;

2. *традиционална* подршка – алати, као подршка за „шта – ако“ проблеме, омогућавају кориснику и оно што до тада није могао у анализи проблема одлучивања;

3. *продужена* подршка – СПО је асистент и консултант, он познаје домен одлучивања и врши евалуацију избора доносиоца одлуке;

4. *нормативна* подршка – доминантан је процес одлучивања, где се спроводи експлицитна методологија анализе, где је улога доносиоца одлуке сведена углавном на дефинисање улаза и спецификацију проблема.⁸

Тенденцију нормативне подршке као алати СПО, имају експертни системи, који укључују знања из специфичних подручја. Према Милићевићу експертни системи могу да се дефинишу као: „... системи базирани на знању пошто се граде на основу познатих чињеница и одговора на различите ситуације. Они покушавају да примене резултате истраживања у области вештачке интелигенције на проблеме доношења одлука имитирајући способности и расуђивања људи експерата у одређеном подручју. Експертски системи су софтверски системи који покушавају да дају тип савета који би се нормално очекивао од експерата. Они дијагностикују проблеме, препоручују алтернативна решења, износе разлоге за своје дијагнозе и препоруке и чак могу учити из искуства додавајући информације проистекле из решавања сличних проблема њиховој садашњој бази знања“.⁹

Основни циљ СПО и експертних система је у основи исти, јер је намена обају система повећање квалитета одлучивања, али постоје и разлике: циљ СПО је да подржи корисника код доношења (слабо структурираних) одлука, при томе се обезбеђује брз и једноставан приступ до података, модела и знања, а циљ експертног система је да обезбеди кориснику закључак или одлуку која је тачна у свако доба или бар тачнија од било које друге одлуке

⁷ Бечејски-Вујакија, Драгана: *Информатика* (лекција), Војнотехничка академија, Београд, 1995, стр. 2.

⁸ Исто, стр. 15

⁹ Милићевић, Весна: *Стратегијско пословно планирање – менаџмент приступ*, Факултет организационих наука, Београд, 1997, стр. 122. и 123.

коју би корисник донео без обзира на експертни систем. У вези с тим, СПО помаже при одлучивању, док експертни систем „одлучује“ и не може се применити код слабо структурираних процеса одлучивања.

Неоспорно је да је рад набавних органа значајан фактор за постизање што повољнијих услова купопродаје. Избор најповољнијег добављача, као једне од алтернатива, при задатим критеријумима, представља реални проблем за чије решење може да се користи метода АХП применом софтвера *Expert Choice*.

Избор и опис карактеристичних критеријума

Претходно дефинисање проблема, „Избор добављача“, у целини се поклапа са првом фазом методе АХП, тј. структурирањем проблема, па је уколико избор методе детерминисан природом проблема. Карактер проблема, „Избор добављача“, захтева примену критеријума са квантитативним и квалитативним исказом, јер је немогуће да се одреде квантитативни искази за остале услове, осим цене, које добављачи дају у својим понудама. Могућа је примена критеријума хијерархијски устројених на више нивоа и оних на једном нивоу. Разматрани су критеријуми на три нивоа, где један ниво представљају критеријуми, други ниво представљају подкритеријуми, а трећи ниво добављачи као алтернативе. При „Избору добављача“ узети су карактеристични критеријуми и поткритеријуми:

K_1 – рок испоруке:

K_{11} – испорука пре плаћања и

K_{12} – испорука након плаћања;

K_2 – укупна цена;

K_3 – услови плаћања:

K_{31} – плаћање вирманом,

K_{32} – плаћање обезбеђено банкарском гаранцијом или акцептним налогом и

K_{33} – авансно плаћање;

K_4 – квалитет производа;

K_5 – гарантни рок;

K_6 – бонитет добављача:

K_{61} – сарадња и

K_{62} – традиција

У примеру „Избор добављача“ биће извршен избор од четири понуде, од исто толико добављача.

Критеријум K_1 – рок испоруке треба да обезбеди реализовање набавке у погледу времена и потреба команди и јединица. Неусклађени рокови испоруке са потрошњом могу да изазову прекид у снабдевању или стварању већих залиха, него што је планирано. Тај критеријум има два подкритеријума и то испорука пре плаћања и испорука након плаћања. Са становишта Војске као купца, рок испоруке треба да буде што краћи па зато он представља тип критеријума минимизације.

Критеријум K_2 – цена је један од најважнијих елемената набавки и купо-продајних уговора уопште. Потребно је стално вршити анализу цена без обзира на њену сложеност. Анализа цена које се формирају под дејством тржишног механизма, односно закона понуде и потражње јесте веома сложена. Не треба занемарити и анализу цена које се не формирају под дејством тржишног механизма, где делује и низ других ванекономских фактора што се посебно односи на набавке средстава наоружања и војне опреме. И критеријум цена припада типу критеријума минимизације.

Критеријум K_3 – услови плаћања представља захтев добављача за начин плаћања који може да буде након испоруке или пре ње. Такође, добављачи могу да траже и давање аванса за финансирање производње. Подкритеријуми тог критеријума су K_{31} – плаћање вирманом, K_{32} – плаћање обезбеђено банкарском гаранцијом или акцептним налогом, K_{33} – авансно плаћање. Тај критеријум припада типу критеријума максимизације који има квалитативно одређење као повољан, неповољан или прихватљив.

Критеријум K_4 – квалитет је такође битан елемент при извршењу набавки и избору добављача. Квалитет предмета набавке и њихова функционалност и трајност зависе од квалитета израде. Економске последице због лошег или неодговарајућег квалитета најчешће су што таква средства неће моћи у потпуности (или делимично) да буду употребљена за намењене сврхе. Квалитет покретних ствари пре њихове набавке треба утврдити с обзиром на два општа квалитативна својства: техничко-технолошког и функционалног. И тај критеријум припада типу критеријума максимизације и одређен је квалитативним обележјима.

Критеријум K_5 – гарантни рок представља тип критеријума минимизације и он се односи на средства набавке која имају технички карактер. Обично се даје у броју месеци или година, а у примеру биће разматран квалитативним обележјима.

Критеријум K_6 – досадашња пословна сарадња представља значајан услов при избору добављача. При једнаким осталим условима критеријум досадашње пословне сарадње добиће на значају. Тај критеријум припада типу максимизације и дефинише се квалитативним обележјима. Подкритеријуми тог критеријума су K_{61} – сарадња и K_{62} – традиција.

Након свестраног разматрања приспелих понуда од добављача потребно је извршити њихово рангирање и избор најповољнијег и приступити уговарању извршења набавке. Тај задатак биће олакшан коришћењем софтверског алата *Expert Choice*, као у примеру који је приказан следећом матрицом одлучивања где су:

од D_1 до D_4 – представљени добављачи (алтернативе) и

од K_1 до K_6 – представљени критеријуми (атрибути).

$$O = \begin{pmatrix} \begin{matrix} D_1 & \text{веома} & 3,0 & \text{повољан} & \text{веома} & \text{повољан} & \text{врло} \\ & \text{повољан} & & & \text{висок} & & \text{висок} \\ D_2 & \text{повољан} & 2,6 & \text{веома} & \text{висок} & \text{веома} & \text{висок} \\ & & & \text{повољан} & & \text{повољан} & \\ D_3 & \text{просечно} & 2,6 & \text{просечно} & \text{просечан} & \text{повољан} & \text{просечан} \\ & \text{повољан} & & \text{повољан} & & & \\ D_4 & \text{повољан} & 2,7 & \text{просечно} & \text{висок} & \text{веома} & \text{висок} \\ & & & \text{повољан} & & \text{повољан} & \end{matrix} \end{pmatrix} \cdot 10^6$$

Претходну матрицу одлучивања потребно је квантификовати помоћу скале девет тачака:

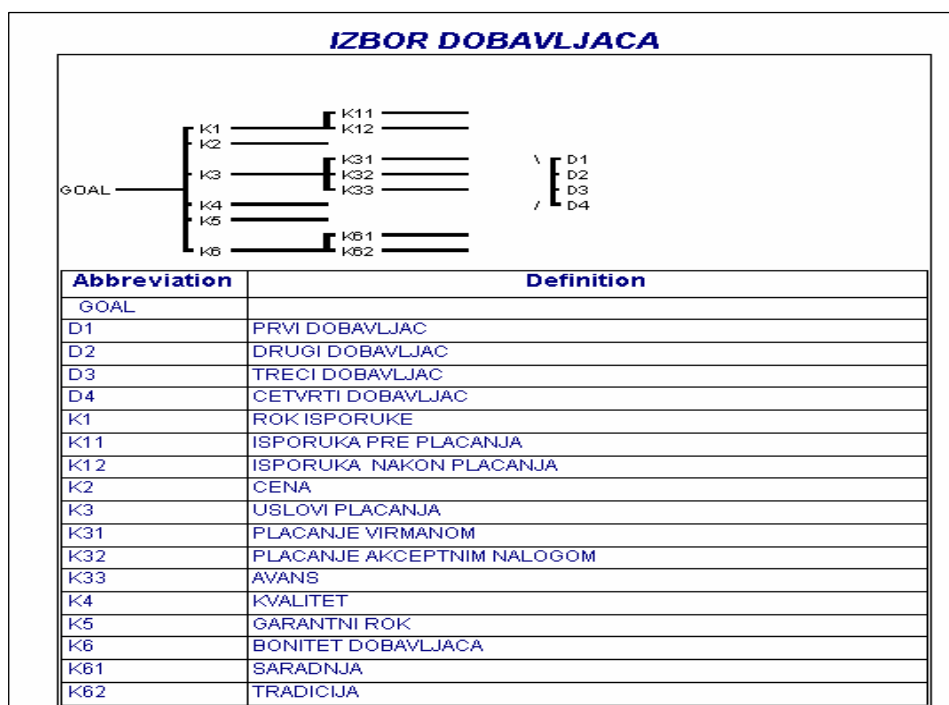
$$O = \begin{pmatrix} \begin{matrix} D_1 & 9 & 3 & 7 & 9 & 3 & 9 \\ D_2 & 7 & 2,6 & 9 & 7 & 9 & 7 \\ D_3 & 5 & 2,6 & 5 & 5 & 5 & 5 \\ D_4 & 4 & 2,7 & 5 & 7 & 9 & 7 \end{matrix} \end{pmatrix}$$

Након тога, може се прећи на креирање модела и решавање проблема „Избора добављача“.

Избор најповољнијег добављача применом софтвера *Expert Choice*

Софтвер *Expert Choice* има у основи методу хијерархијских аналитичких процеса као и могућност да се у процесу анализе и припремања одлука моделира хијерархијска структура проблема. За креирање нове датотеке, односно модела, потребно је најпре дати ново име датотеци и опис њеног циља. У том случају дат је назив „Избор добављача“.

Након тога софтвер је спреман за конструкцију модела, па се на *ЕС* стабло уносе чворови и сви критеријуми. Затим је потребно зауставити гранање на овом нивоу дрвета. Као једно од ограничења софтвера наводи се његова могућност да сваки чвор може имати највише седам излазних чворова. Разлог за то је искључиво графичке природе и то ограничење може се превазићи коришћењем другог модула.

Слика 2 – Потпуно *ЕС* стабло са критеријумима, подкритеријумима и алтернативама

Након уноса критеријума приступа се уносу подкритеријума и алтернатива. Како су сви критеријуми и подкритеријуми пропраћени истим алтернативама може да се искористи опција понављања свих алтернатива. На тај начин завршено је конструисање *ЕС* стабла посматраног проблема „Избора добављача“ који је приказан на слици 2, са свим критеријумима, подкритеријумима и алтернативама.

Следећи корак у коришћењу софтвера јесте процена приоритета, најпре критеријума између себе у оквиру циља, а потом и свих алтернатива – добављача (између себе) у оквиру сваког критеријума. Уношење тих процена

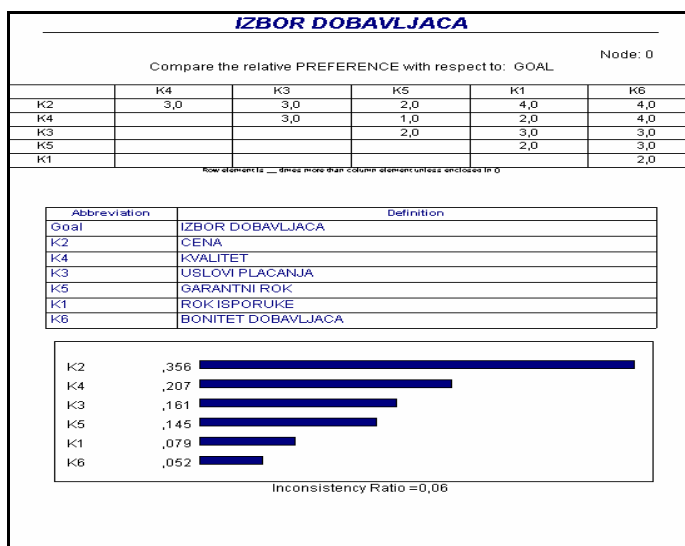
могуће је учинити на вербални начин, односно нумерички. Сами приоритети се одређују на бази резултата упоређивања у паровима, или коришћењем тзв. директне спецификације, која је типична за истраживање „шта – ако“ питања – односе се на промене приоритета који су већ установљени коришћењем приступа упоређивања у паровима. При уношењу последње процене добијају се приоритети по значају у односу на циљ – „Избор добављача“ за све критеријуме што је приказано матрицом поређења на слици 3.

IZBOR DOBAVLJACA					
Compare the relative IMPORTANCE with respect to: GOAL					
	K2	K3	K4	K5	K6
K1	(4,0)	(3,0)	(2,0)	(2,0)	2,0
K2		3,0	3,0	2,0	4,0
K3			(3,0)	2,0	3,0
K4				1,0	4,0
K5					3,0
Row element is __ times more than column element unless enclosed in ()					
Abbreviation	Definition				
Goal	IZBOR DOBAVLJACA				
K1	ROK ISPORUKE				
K2	CENA				
K3	USLOVI PLACANJA				
K4	KVALITET				
K5	GARANTNI ROK				
K6	BONITET DOBAVLJACA				

Слика 3 – Матрица упоређивања критеријума

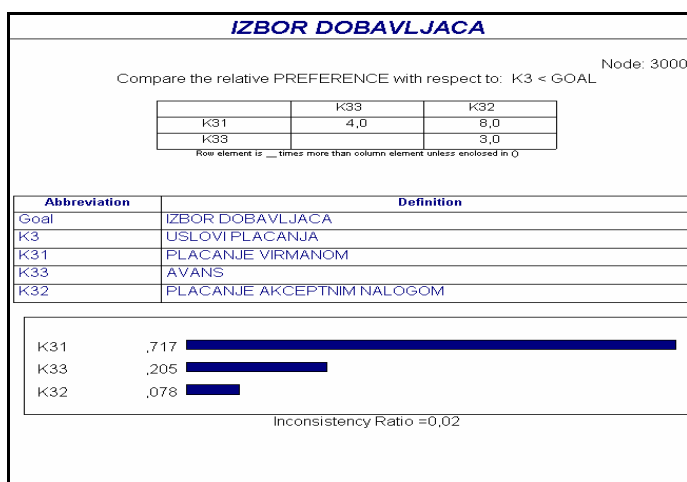
Добијени су несортирани подаци за вредности приоритета, а команда *sort* обезбеђује њихово сортирање према вредности приоритета што је приказано на слици 4. Из добијених података видљиво је да највећи приоритет има критеријум K_2 – цена 0,356, затим следе критеријуми K_4 , K_3 , K_5 , K_1 , а најмању вредност приоритета има K_6 – бонитет добављача.

Важно је скренути пажњу на вредност односа неконсистентности (*Inconsistencancy Ratio*) – има вредност 0,06 а приказује се са решењима за приоритете. Тај однос се по оригиналној АХП методи назива индекс консистентности који би имао вредност 0 (нула) када би све наше процене биле консистентне. У реалном свету многе ствари нису консистентне па ни софтвер не инсистира на корисниковој перфектној консистентности процењивања.

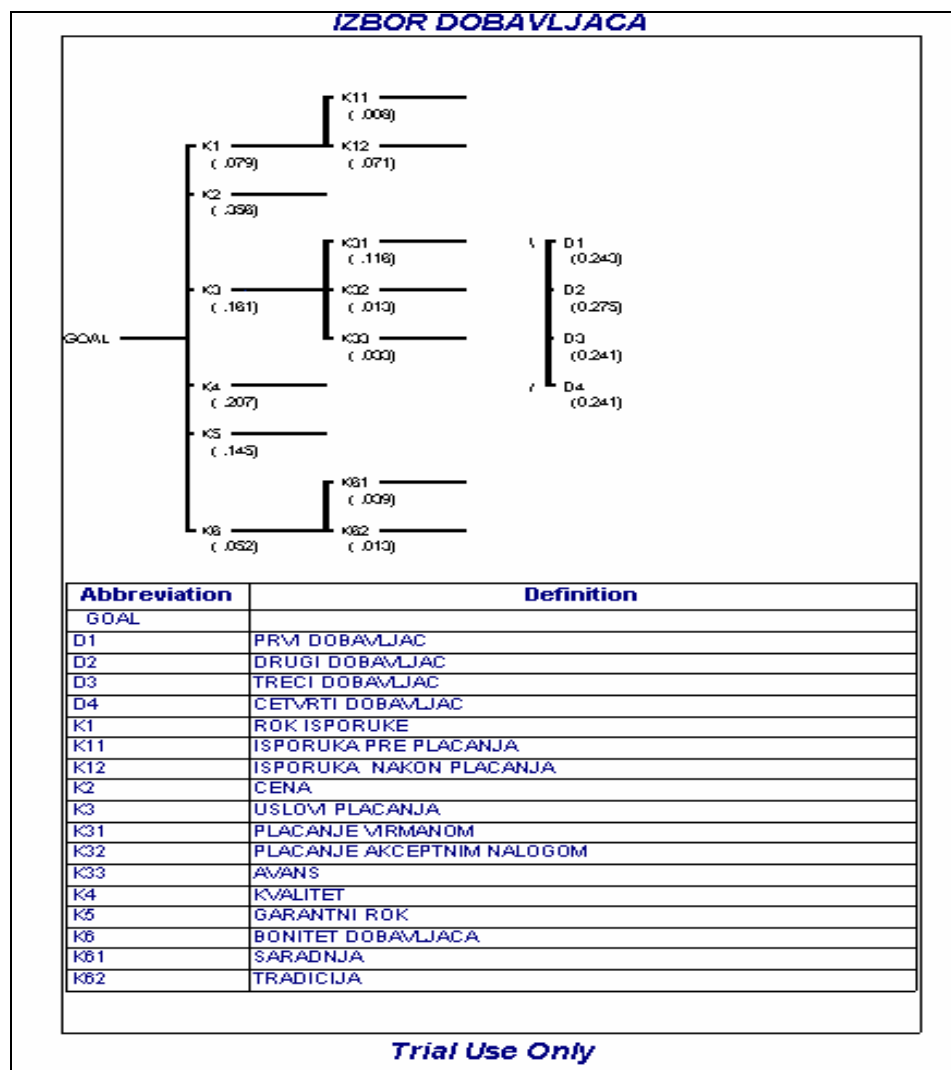
Слика 4 – Сортирани приоритети свих критеријума

Сматра се да је дозвољен степен неконсистентности доносиоца одлуке до десет одсто. Ако је та вредност након прорачуна већа од 0,1 то може бити последица грешке при уносу података, зато је потребно преконтролисати претходни поступак и по установљеној потреби преиспитати ваљаност унетих података што се посебно односи на процену при упоређивању критеријума. На кориснику софтвера јесте одлука да ли ће прихватити информацију о вредности степена конзистентности.

Слика 5 – Сортирани приоритети подкритеријума K_{31} , K_{32} , K_{33} у односу на критеријум K_3

Након процењивања приоритета критеријума прелази се на процењивање приоритета подкритеријума у односу на критеријуме. На слици 5, сортирани су приоритети подкритеријума K_{31} , K_{32} , K_{33} у односу на критеријум K_3 – услови плаћања. Ту је видљиво да код тог критеријума највећу важност има подкритеријум K_{31} плаћање вирманом – такав начин је најповољнији јер су остали начини плаћања далеко неповољнији.

Слика 6 – Формирано ЕС стабло са свим приоритетима

Када је завршен процес процењивања критеријума и подкритеријума понавља се слична процедура процењивања свих алтернатива, у нашем случају свих добављача. После уношења последње процене софтвер ће аутоматски израчунати релативне приоритете за све алтернативе у односу на критеријуме и подкритеријуме.

Потпуно исти поступак понавља се и за остале критеријуме, да би се добили одговарајући локални приоритети свих алтернатива у односу на друге критеријуме и подкритеријуме. На слици 6, приказано је комплетно *EC* стабло са вредностима свих приоритета.

Синтеза одлуке о избору добављача

До свеукупне одлуке о избору најповољнијег добављача долази се на основу процеса синтезе, који подразумева рачунање, за сваку алтернативу – добављача, суме глобалних приоритета за све критеријуме и подкритеријуме. Тако је добијено решење разматраног проблема где софтвер даје коначну препоруку о избору најповољнијег добављача и то најпре у форми детаља за сваки дефинисани ниво по свим критеријумима, а потом и свеобухватно као на слици 7, где је приказан само други екран са свеукупним резултатима синтезе.

IZBOR DOBAVLJACA				
K6 = ,052		D4 = ,008		
	K61 = ,039			
		D1 = ,039		
		D2 = ,039		
		D3 = ,039		
		D4 = ,039		
	K62 = ,013			
		D1 = ,013		
		D2 = ,013		
		D3 = ,013		
		D4 = ,013		
D2	,275			
D1	,243			
D4	,241			
D3	,241			
Abbreviation	Definition			
GOAL				
D1	PRVI DOBAVLJAC			
D2	DRUGI DOBAVLJAC			
D3	TRECI DOBAVLJAC			
D4	CETVRTI DOBAVLJAC			
K1	ROK ISPORUKE			
K11	ISPORUKA PRE PLACANJA			
K12	ISPORUKA NAKON PLACANJA			
K2	CENA			
K3	USLOVI PLACANJA			
K31	PLACANJE VIRMANDOM			
K32	PLACANJE AKCEPTIM NALOGOM			
K33	AVANS			
K4	KVALITET			
K5	GARANTNI ROK			
K6	BONTET DOBAVLJACA			
K61	SARADNJA			
K62	TRADICIJA			

Trial Use Only

Слика 7 – Сортирани детаљи и свеукупни резултати синтезе (други екран)

Са проценама (које су напред учињене) добијен је резултат да је најбоље изабрати добављача D_2 , а затим следе D_1 , D_4 и D_3 . Одговарајући приоритети су 0,275; 0,243; 0,241 и 0,241 чији збир износи 1. Учињене процене су релативно коректне, јер је индекс конзистентности мањи од 10% и износи 0,06.

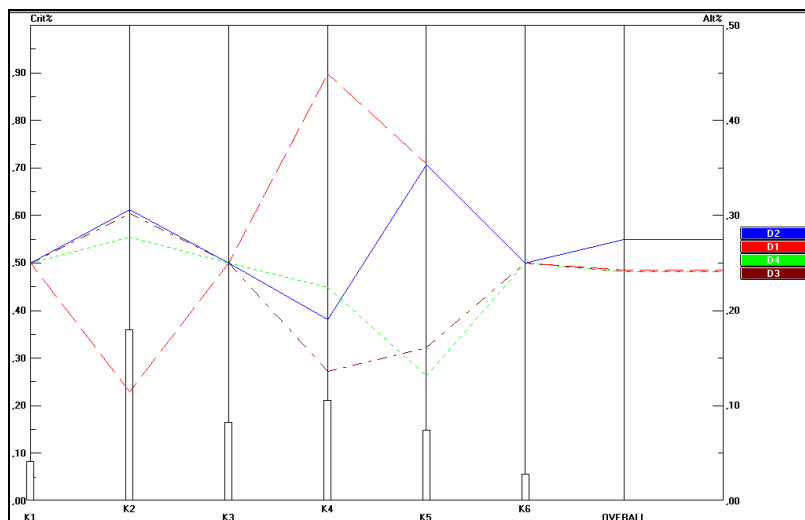
У вези с тим, завршен је основни део примене и начина функционисања софтвера *ЕС*, односно један од аспеката методе АХП: како се уносе процене за критеријуме, подкритеријуме и алтернативе и како се врши свеукупна синтеза проблема – „Избора добављача“.

Поред приказаног начина поређења парова алтернатива софтвер *ЕС* омогућава уношење једним критеријумима бројчаних (апсолутних) вредности за алтернативе. Наравно, могућа је и њихова комбинација, при чему треба водити рачуна о одговарајућој трансформацији критеријума минимизације у одговарајући тип критеријума максимизације. У вези с тим, у новој трансформисаној матрици одлучивања врши се упоређивање и максимизација свих критеријума.

Такође, софтвер *ЕС* располаже опцијом – информациони екран, који се може придодати сваком чвору модела. Опција информациони екран омогућава да се сваком чвору придружи датотека у коју се могу уносити жељене информације о процесу решавања проблема. Те информације могу бити:

- објашњења појединости при самом моделирању;
- објашњења о проценама које су дате и
- информације из неких других датотека.

При самом коришћењу информационог екрана постоје и одређена ограничења о њиховом чувању у датотекама, на истом диску где је и *ЕС* модел, као и то да се информациони екрани могу креирати пошто је структура модела комплетирана.

Слика 8 – Анализа осетљивости перформанси свих критеријума

Софтвер *ЕС* има особину за анализу осетљивости (због које је веома значајан), јер пружа једну од најбољих могућности доносиоцима одлука, а то је да могу испитивати различите скупове алтернативних решења. Анализа осетљивости врши прорачун и приказује односе промена приоритета алтернатива као функције значаја критеријума што је и приказано на слици 8.

Графички приказ анализе осетљивости, може се креирати за сваки критеријум испод позиционираног чвора. Код анализе осетљивости независна променљива је приоритет критеријума у распону од 0 до 1, а зависне променљиве су приоритети алтернатива. На тај начин се добија графички приказ динамичке анализе осетљивости чији су резултати исти са ранијим резултатима који су добијени на основу обичне синтезе. Динамичка осетљивост приказује како промена приоритета једног критеријума утиче на приоритете алтернатива, односно на решење. Реч је о изузетној особини софтвера да доносиоцима одлука пружи управо онакав алат какав им је потребан при анализи алтернативних одлука.

На основу примене методе АХП и коришћења софтвера *ЕС* у избору најповољнијег добављача у поступку извршења јавних набавки од стране набавних органа у Министарству одбране и Војсци Србије значајно би се смањили трошкови и побољшали ефекти улагања финансијских средстава при набавци наоружања и војне опреме и осталих неопходних покретних средстава за потребе система одбране.

Закључак

Поступак јавних набавки може се извршити на различите начине у односу на економске критеријуме. У вези с тим, битно је изнаћи варијанту извршења набавке која задовољава тражени квалитет и рок с обзиром на најмање трошкове. То значи да су за квалитетно одлучивање, у односу на економске критеријуме, неопходне анализе и процене трошкова за сваку разматрану варијанту. Да би се постигла економска ефикасност набавки неопходно је уважавање савремених научних метода и њене примене, посебно метода операционих истраживања као и коришћење рачунарске технике при избору добављача.

Поред тога, може се поуздано утврдити да је примена савремених метода вишекритеријумског одлучивања и одговарајућих софтверских решења у повећању ефикасности набавне функције могућа и да се у практичном спровођењу набавки могу користити методе које ће доприносити ефикасности у одлучивању у набавној функцији.

Литература

1. Боровић, С., Николић, И.: Вишекритеријумска оптимизација – методе, примена у логистици, софтвер, Центар војних школа ВЈ, Београд, 1996.
2. Бечејски-Вујаклија, Д.: Информатика (лекција), Војнотехничка академија, Београд, 1995.
3. Вујаклија, М.: Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 2002.
4. Милићевић, В.: Стратегијско пословно планирање – менаџмент приступ, Факултет организационих наука, Београд, 1997.
5. Чупић, Милутин и други: Менаџмент, Факултет организационих наука, Београд, 1996.
6. Закон о јавним набавкама, Службени гласник, бр. 116, Београд, 2008.

Датум пријема чланка: **15. 12. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

ЈАВНЕ НАБАВКЕ ЗА ПОТРЕБЕ ОДБРАНЕ – ИСКУСТВА НЕКИХ ЗЕМАЉА

Бранко Тешановић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Катедра логистике

Рајко Петровић

Министарство одбране Републике Србије

Систем одбране као специфична организација, своју активност набавки реализује на различитим врстама тржишта. Набавни органи морају бити упознати са законитостима тржишта и с циљевима и стратегијама којима се руководе (потенцијални) добављачи – понуђачи да би им се успешно супротставили и одговорили стратегији наступа понуђача – потенцијалних добављача и развијали сопствену стратегију наступа на тржишту, односно реализовали задатак набавки на ефикасан и економичан начин,

У вези с тим, координисање рада система јавних набавки имплицира примену позитивних искустава земаља развијених тржишних економија са искуствима различитих система како би систем јавних набавки еволуирао у правом смеру.

Кључне речи: *набавка, тржиште, систем одбране, јавни сектор.*

Увод

Јавне набавке су област која добија све већи значај у привредама не само развијених земаља, где учествују од 10 до 15 одсто у бруто домаћем производу (БДП), већ и земаља у развоју (где се учешће јавних набавки у БДП креће од 25 до 30 одсто). Поред тога што јавне набавке имају велики значај за развој привреде, оне имају и значајне индиректне ефекте на друштво у целини будући да се реализују у друштвено осетљивим областима, као што су: инфраструктура (путеви, аеродроми), здравство (болнице, лекови), образовање (школе), војска, полиција и тако даље. Ефикасне и регуларне јавне набавке доприносе уштедама у новцу, односно квалитетнијим путевима, функционалнијим и опремљенијим здравственим и образовним објектима – све више добијају на значају како у земљама у транзицији тако и у развијеним земљама и у земљама Европске Уније. Удео јавних набавки у бруто домаћем производу

земаља Европске Уније повећао се током последњих година и достигао 16 одсто. Истовремено су, као резултат унапређења регулативе и њене све ефикасније примене, остварене уштеде од око 30 одсто.

Када је реч о искуствима земаља у транзицији које су маја 2004. године приступиле Европској Унији, показало се да је ефикасна примена прописа у области јавних набавки далеко тежи и важнији задатак, него што је формално усвајање директива Европске Уније. Многе од тих земаља практично су само формално задовољавале услове и преписивале директиве, а, при томе, нису располагале потребним капацитетима да их ефективно спроводе у живот. У будућности, у знатно већој мери него што је то случај био до сада оцењиваће се напредак земаља у изградњи система јавних набавки, које су у процесу приступања Европској Унији (као што је случај и са Републиком Србијом), из аспекта њихових истинских способности да примењују савремену регулативу.

Позитиван помак у подизању транспарентности система јавних набавки у Републици Србији имао би снажан утицај на став домаће јавности о транспарентности трошења буџетских средстава код директних буџетских корисника као и индиректних на тржишту добара и услуга.

Тржиште је место на којем се сучељавају понуда и тражња роба и услуга. У тим сучељавањима развијају се тржишни механизми којима се усмеравају и регулишу сви односи у сфери друштвеног живота и друштвене репродукције. Познати пољски економиста Оскар Ланге рекао је да савремене потребе може регулисати само тржиште својим огромним радним капацитетом. Тржиште је један од основних појмова савремене теоријске економије, чија је најоштрија одредба да је оно облик размене производа и услуга посредством новца, редован однос између понуде и потражње, место на којем се образују цене. На страни понуде јављају се *продавци*, који својом производњом или неком другом делатношћу обезбеђују задовољење потреба људи, а на страни тражње су *купци*, који зато што имају новац, траже да те своје потребе обезбеде на начин и под условима, који њима најбоље одговарају.

Приказ институционалног постојања јавних набавки у земљама Европске уније

Прибављање средстава представља сва увећања средстава на коришћењу код буџетских организација и установа. Највише институције за јавне набавке у земљама чланицама Европске уније су министарства надлежна за јавне набавке (у зависности од земље до земље то су: Министарство финансија, Министарство привреде, Министарство правде и тако даље) и посебни специјализовани органи, као што су управе или агенције за јавне на-

бавке, који су формиран на највишем (централном) нивоу. Послови највиших институција за јавне набавке у 22 земље чланице Европске Уније обухватају две групе функција: 1. основне функције и 2. додатне функције.

Основне функције дефинисане су националним законима који произлазе из обавеза које намеће чланство у ЕУ. Све остале функције, иако важне за функционалност система јавних набавки, сврставају се у додатне функције, будући да нису дефинисане као законска обавеза у земљама чланицама.

Земље чланице ЕУ могу се, условно, сврстати у три групе на основу структура система јавних набавки: прву групу чини 11 земаља с централизованом структуром коју карактерише висок степен концентрације функција у малом броју највиших тела; другу групу чини девет земаља са полуцентрализованом структуром код којих су функције распоређене на више институција и трећу групу чине две земље с децентрализованом структуром код којих су функције распоређене на већи број институција.

Све земље чланице основне функције организоване су на централизован начин, док су додатне активности организоване на различит начин с обзиром на сваку земљу понаособ, почев од тога да су поверене другим државним органима и приватним агенцијама.

Основне функције највиших институција за јавне набавке

Дефинисање политике јавних набавки и припрема нацрта Закона о јавним набавкама. Утврђивање фундаменталне политике јавних набавки са циљем да се дефинише правни оквир за јавне набавке јесте задатак од примарног значаја. Најважнији корак у том смислу јесте припрема нацрта *Закона о јавним набавкама*. Та функција се поверава Министарству финансија / Трезору, Министарству привреде или Министарству правде – зависно од земље до земље. У припреми Нацрта важно је да се обезбеди поштовање директива Европске комисије.

Припрема подзаконске регулативе и имплементационих докумената. У неким земљама ЕУ подзаконска регулатива јесте оскудна због тога што је поступак јавне набавке детаљно и прецизно уређен *Законом*. У другим земљама постоји развијенија подзаконска регулатива чији је основни циљ да обезбеди бољу примену *Закона*. То подразумева израду аката који уређују техничке аспекте поступка јавне набавке, израду смерница, стандардних форми јавних позива, модела тендерске документације са инструкцијама, као и модела општих уговора.

Међународна координативна функција. Највише националне институције за јавне набавке чине основу за комуникацију са институцијама ЕУ релевантним за ту област. Њихов задатак је да активно сарађују са институцијама ЕУ

у хармонизовању и унапређивању домаћег система са европским прописима и добром праксом, да учествују у раду Европске мреже за јавне набавке, као и да сарађују билатерално са сродним институцијама у другим земљама.

Функција праћења и контроле. Та функција је од великог значаја у националним системима јавних набавки. Контрола се ослања превасходно на тела интерне и екстерне ревизије и тела за ревизију поступака јавних набавки (заштиту права), док су две кључне функције које обављају највише институције за јавне набавке у свим земљама ЕУ: 1. прикупљање статистичких и других података о закљученим уговорима о јавним набавкама и о ефикасности система јавних набавки у целини – прикупљање података о тржишту јавних набавки, као што то предвиђају директиве ЕУ и 2. припремање годишњих извештаја Влади о функционисању националног система јавних набавки.

Поред тога, у неким земаља као што су: Кипар, Естонија, Летонија и Малта постоји и тзв. „*ex ante*“ контрола од стране тела за јавне набавке која подразумева да се дају претходна мишљења за мање конкурентне поступке, док у две трећине земаља ЕУ таква пракса не постоји. У неким земљама ЕУ, постоје тзв. „црне листе“ понуђача за које је утврђено да су кршили прописе у области јавних набавки, нису испуњавали уговорне обавезе или су давали нетачне податке. Управљање званичном листом овлашћених лица за послове јавних набавки такође спада у функцију из те групе која постоји у неким земљама ЕУ.

Додатне функције највиших институција за јавне набавке

Функција саветовања и подршке наручиоцима и понуђачима. Та функција је присутна у свим земљама чланицама ЕУ и у складу је са фундаменталним принципима Европског споразума. Та функција обухвата: развој система смерница и оперативних алата (у електронском и папирном облику), који олакшавају примену поступака јавних набавки и објављивање публикација, коментара и тумачења различитих питања, као и пружање усмених консултација.

Функција објављивања и информисања. Функција објављивања и информисања обухвата објављивање модела јавних позива са инструкцијама како да се користе, затим успостављање посебног интернет-портала на којем ће се објављивати јавни позиви и информације о закљученим уговорима, као и интернет-система информисања и пружања стручне помоћи наручиоцима и понуђачима.

Функција професионализације и јачања капацитета. Професионализација и јачање капацитета чине кључне функције за повећање ефикасности националног система јавних набавки. Улога највиших институција за јавне набавке јесте превасходно да иницирају и координишу националне програме за обуку у јавном сектору, помогну независна истраживања и организацију наставе на

факултетима и другим школама у тој области и да организују домаће и међународне конференције, семинаре, радионице на којима се разматрају политика и регулатива јавних набавки. Највише институције учествују и у припреми програме за обуку, али реализација самих програма обуке и других разноврсних дугорочно оријентисаних активности у погледу јачања капацитета поверава се универзитетима, истраживачким организацијама и приватним фирмама.

Поред обуке и истраживања, функције професионализације и јачања капацитета обухватају активности усмерене на то да јавне набавке нађу своје место на „политичкој мапи“ као кључни стратешки фактор за обезбеђивање квалитетних услуга јавног сектора по најповољнијим условима, ангажовање на позиционирању јавних набавки као кључног елемента у управљању буџетом и јавним расходима. Поред тога, највише институције боре се за унапређивање статуса професије, раде на унапређивању функције одлучивања у јавним набавкама како би се постигла што боља равнотежа између дискреционих овлашћења и контроле.

Развојне и координативне функције. Оне су настале као резултат динамичних промена у регулативи (Директиве ЕУ) и технологији и имају све већи утицај на националне системе јавних набавки. Најзаступљеније функције из обеју група су: подршка у примени оквирних споразума и њена координација, развој система за електронске набавке и њена методологија, увођење система за мерење перформанси јавних набавки и тако даље.

Може се закључити да је еволуција функција јавних набавки резултат развоја нових инструмената и механизма као што су: оквирни споразуми, електронске јавне набавке, компетитивни дијалог и тако даље и све веће ефикасности у пружању услуга јавног сектора. Структура највиших институција у области јавних набавки треба да омогући јачање професионализације у јавним набавкама и развој подршке том систему.

Основне карактеристике система набавки у Републици Немачкој

У Републици Немачкој систем јавних набавки за потребе буџетских корисника регулисан је *Законом о набавкама*. У оквиру буџетског система место система одбране – Бундесвер (*Bundeswehr*) јесте прецизно одређено. На основу члана 876 *Закона о набавкама* додељује се задатак за испуњење захтева у материјалу и услугама за администрацију федералне одбране. Уговори који обезбеђују неопходну опрему за систем одбране додељују се индустријским, трговинским и привредним цивилним овлашћеним изворима у складу са директивама и регулативама федералне владе.

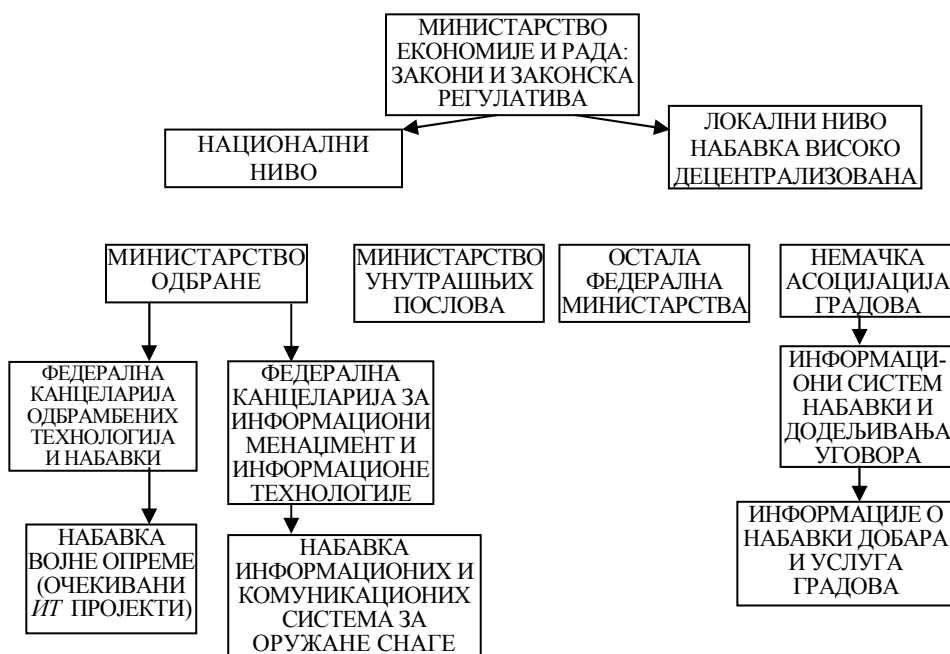
Будући да Бундесвер захтева ефикасну и модерну опрему, време набавке мора бити кратко да би се испунили захтеви оперативности система одбране. Систем јавних набавки спроводи се кроз неколико фаза које се морају представити – почевши од добијања реферата.

Фаза анализе, интегрисане радне групе разматрају и анализирају расположиве и неопходне могућности за цео Бундесвер. На основу анализе идентификују се пропусти и проблеми и решавају у пет категорија планирања: персонални, оперативни, инфраструктурни, организациони и наоружање.

Фаза упознавања (увођења), анализира се стање производа расположивих на тржишту у складу са важећим прописима и производи који су расположиви на тржишту; у тој фази производи могу да се набаве без посебне процедуре, као идентификовани за захтеве.

Фаза смањивања ризика, набавка се реализује тек након свестраног разматрања ризика и алтернатива, при чему се приоритет даје развијању нових производа, смањењу ризика и обезбеђењу демонстрације могућности производа (симулација, демонстрација прототипова и слично).

У вези с тим, уговори могу да се доделе у било којој фази процедуре.

Слика 1 – Систем набавки у Републици Немачкој

Организација за наоружање, као елемент Федералне администрације система одбране одговорна је за обезбеђење снабдевања и услуга у наоружању и одбрамбеним материјалом неопходним за мисију одбране, а у складу са економским принципима и захтевима. Та организација закључује потребне уговоре са индустријом. Функционално, она се састоји од:

1. Федералне канцеларије за одбрамбене технологије и посредовање и
2. Федералне канцеларије за информациони менаџмент и информационе технологије.

Бундесвер разликује више од 1,8 милиона ставки за набавку. У зависности од предмета набавке, присутно је:

– централизовано снабдевање које подразумева да се сви захтеви сједињују и припремају заједнички, како би се смањила појединачна цена набавке на тржишту и

– децентрализовано снабдевање које подразумева да неколико добављачких агенција може подмирити захтеве регионалног сектора Бундесвера за робом и другим видовима набавки или услуга.

Врсте доделе уговора су: отворени, рестриктивни и поступак са погађањем.

При додељивању уговора, Бундесвер као јавни купац мора да поступа у складу са регулативама за додељивање уговора и у зависности од обима захтеваних перформанси и врсте, примењује националне и међународне регулативе – процедуре. У међународним процедурама додељивања уговора понуђачи и испоручиоци морају имати спроводљиве захтеве за примену регулатива за доделу уговора, њихов једнаки третман и транспарентност у процесу њихове доделе.

Интернационална WEAG процедура (Western European Armaments Group – Западноевропска група за наоружање). То је асоцијација (група) од 19 европских земаља Европске Уније. У вези с тим, WEAG нације периодично издају различите информационе садржаје који су у вези са снабдевањем (билтен), објављују чланке о могућим будућим набавкама, позиве за тендере, додељене појединачне уговоре, додељене уговоре о конкуренцији, додатке и могућности за предуговарања. Та WEAG процедура примењује се на пољу „тешког наоружања“.

Међународна НАТО инфраструктурна процедура нуди компанијама могућност да изразе своје интересе за додељивање уговора чиме улазе на списак листе понуђача и тако добијају формални захтев за учешће. Наиме, Федерална канцеларија за контролу економије и увоза објављује позив за достављање понуде у листу *Federal Tender Gazette*.

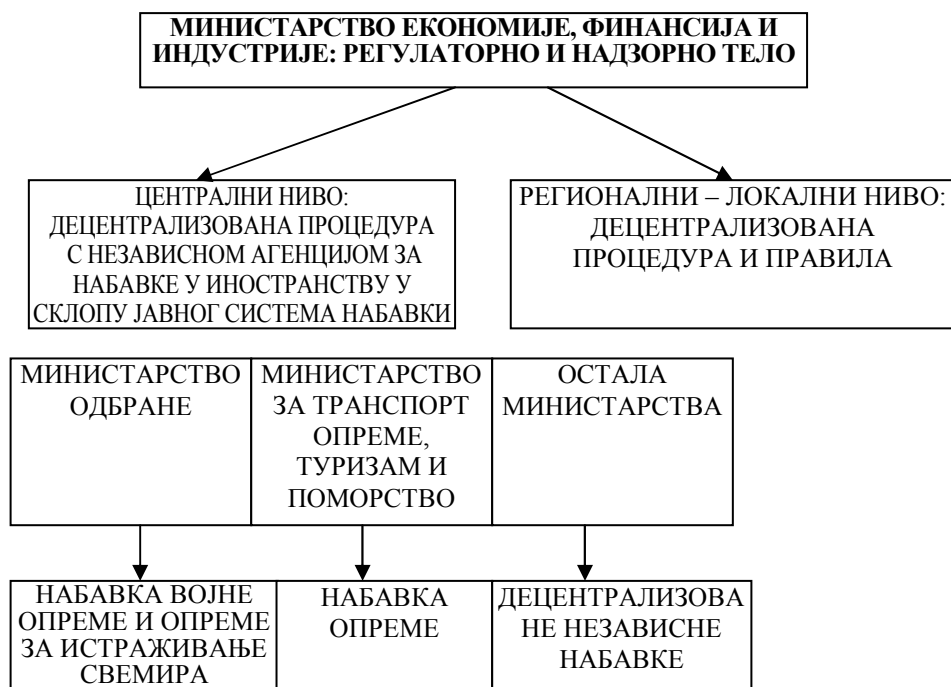
Коришћење дигиталне пословне комуникације у јавном уговарању, такође је присутно и то не значи одступање од регулатива за доделу уговора. Додела уговора електронским путем обухвата обавештење о намери уговарања, позив за понуђаче – извођаче, подношење тендерске документације, понуде и евалуацију понуде, додељивање и обраду уговора.

Набавке за потребе Бундесвера су, углавном, централизоване, врше се по важећим државним и међународним прописима, а спроводи их посебно федерално тело при администрацији федералног система одбране, строго су програмиране и максимално су скраћени рокови за спровођење поступака, који се најчешће реализују након спроведене фазе смањивања ризика.

Основне карактеристике система набавки у Републици Француској

Набавка опреме (у даљем тексту средстава) за потребе система одбране која нису наоружање и војна опрема није централизована као кад су у питању борбени системи. На нивоу Министарства одбране доноси се одлука о новчаним издвајањима за наредну годину за набавку средстава која нису наоружање и војна опрема, у складу са планираним задацима, обавезама и исказаним потребама. Одобрена новчана средства према тим ставкама троше се рационално и не смеју се прекорачити, јер то представља кривично дело.

Набавке средстава у систему одбране Републике Француске врше се на свим нивоима, који имају статус директних и индиректних буџетских корисника. То су: Министарство одбране, здружени генералштабови, генералштабови видова и јединица до нивоа бригаде, односно самосталног пука. Набавка опреме врши се на основу посебног закона о набавкама који је у складу са важећим државним прописима и којим се прецизира начин реализације те активности, обавезе купца и продавца и начин регулисања плаћања. У систему одбране Републике Француске све купопродајне активности врше се преко текућих рачуна, јер се на тај начин олакшава контрола тока новца и спречава злоупотреба (готовинско плаћање је забрањено). Расписана понуда за набавку средстава мора бити јавна с јасно прецизираним количинама, квалитетом, роковима и местом испоруке, ценама у погледу јединице и трајања „конкурса“. Одлука о избору продавца врши се комисијски, а предност се даје нижој цени и квалитетној роби. Све извршене набавке подлежу детаљној финансијској и правној контроли.

Слика 2 – Систем набавки на националном нивоу Републике Француске

Основне карактеристике система набавки у Краљевини Белгији

Генерална Дирекција за материјалне ресурсе Министарства одбране Белгије одговорна је за менаџмент свих елемената система одбране, комуникационих и информационих система, инфраструктуре и система за процену тржишних цена као предуслова потписивања уговора о набавкама, извођењу радова и пружању услуга. Дирекција има три одељења:

- одељење за цене,
- одељење за комуникационе и информационе системе и
- одељење за набавке.

Прва два одељења одговорна су за менаџмент система, односно техничко стање материјалних средстава, квалитетно одржавање, ефикасно снабдевање и контролу цена и расхода и то у сарадњи са надлежним органима у оперативним јединицама.

Треће одељење, за набавке, одговорно је за практични и административни део процене тржишта и то у блиској сарадњи с првим и другим оде-

љењем. То одељење задужено је за све правне и уговорне радње о питању припреме, закључивања и спровођења уговора. Одељење за набавке има девет одсека и сваки одсек задужен је за специфичне, практичне и административне модалитете тржишта.

Одељење обезбеђује правовремену испоруку и услуге неопходне за не-
сметано извршавање мисија које се постављају пред систем одбране, с минималним средствима и према најповољнијем односу квалитета и цене.

Основне карактеристике система набавки у Републици Мађарској

Све набавке за потребе система одбране врши Агенција за снабдевање и сигурност улагања (130 лица), а подређена је административном државном секретару. Иначе, целокупна економска политика у систему одбране у надлежности је административног државног секретара. За стручне послове задужен је заменик административног државног секретара за економију одбране (има секретаријат од десет лица, а потчињени су му: главно одељење за економију одбране (30 лица) и главно одељење за развој војне опреме. Непосредно планирање покреће заменик административног државног секретара по вертикалној линији до нивоа команди батаљона. Команде Копнених и Ваздухопловних снага имају одељење, бригаде – секције, а батаљони – реферате за набавке, који су стручно у вези са административним државним секретаром.

После завршеног планирања, коначну реч даје административни државни секретар, а набавке планира и реализује Агенција за снабдевање и сигурност улагања. Све набавке реализују се строго према *Закону о јавним набавкама*. Предлоге за уговарање дају команде самосталних батаљона и бригада. Набавке према *Закону о јавним набавкама* не врше се за пет обавештајних служби (то су специјална средства) и те набавке регулисане су у *Закону о службама*. Од 2004. године све набавке врше се путем јавног уговарања, а уговори се закључују крајем текуће године за наредну годину. Испорука се врши према динамици коју захтева прималац.

Основне карактеристике система набавки у Републици Турској

Најодговорније тело за доношење одлуке о набавкама у систему одбране Турске је Извршни комитет одбрамбене индустрије. Њега чине: премијер, начелник генералштаба, министар одбране и министар унутрашњих послова. Комитет решава најважније програме набавки за потребе система одбране.

На различитим нивоима постоје различити органи за набавку и то:

1. На нивоу Министарства одбране, Управа за набавке, где се одлучује о набавкама према захтевима генералштаба и, у начелу, постоје три модалитета:

– велики захтеви се шаљу подсекретаријату за одбрамбену индустрију (у начелу захтеви се углавном односе на борбене системе и наоружање и војну опрему);

– неке захтеве Министарство одбране даје само на тендер, преко регионалних канцеларија (има их седам) и

– део захтева враћа се командама видова да сами реализују набавке.

2. На нивоу Генералштаба постоји Сектор за логистику, а у оквиру њега Управа за логистику која решава део задатака из домена снабдевања и набавки. Потребе за набавкама планирају се у оквиру генералштаба и долазе од стране видова, а генералштаб наведене захтеве упућује у Министарство одбране.

Команде видова имају у свом саставу Команду за логистику, која се бави питањима снабдевања, али и набавкама. На нивоу команди видова објављују се тендери за снабдевање у складу са делом потреба видова. На нивоу армија и корпуса постоје логистичке команде које реализују набавке за своје потребе и то су, у начелу, набавке „нижег” нивоа. На нивоу бригаде објављују се тендери за одређене робе или услуге, углавном за текућу потрошњу. Бригаде су најнижи нивои који врше било какве набавке.

Све набавке се врше на три начина:

– директном куповином,

– затвореним тендерима, који су доступни само одређеним произвођачима и компанијама и

– отвореним тендерима који се објављују у средствима јавног информисања (најмање три оглашавања, интернет и слично)

Турска има веома развијену производњу за потребе система одбране, која се налази у структурама логистике видова и она задовољава велики део потреба. То се посебно односи на одећу и обућу.

Све набавке реализују се у складу са прописима и законима. Основу чини *Закон о јавним набавкама* и *Закон о уговорима о набавци у јавном сектору*, који су ступили на снагу 1. јануара 2003. године. Сврха тих закона је да установе принципе и процедуре који се односе на закључивање и реализацију уговора о набавци у јавном сектору. Уговори се закључују као резултат тендера спроведених од органа и организација (институција обухваћених законом о јавним набавкама).

Реализација набавки за систем одбране отпочиње формирањем тендерске комисије Министарства одбране унутар сваке организације којој је дато право да врши набавку. Комисију, у начелу, чине два официра, подофицир, цивилни службеник и представник Министарства финансија. Сви сачињени уговори потчињени су процедурама регистрације које су под контролом Ми-

нистарства финансија и владиног рачунског центра. Систем набавке не дозвољава појединачној или мањој групи да преузме самоиницијативу у било којој фази набавке и неопходне мере примењују се у свим фазама набавке.

Основне карактеристике система набавки у Израелу

У Израелу за јавне набавке задужена је Дирекција за набавку и производњу при Министарству одбране. Основна правила о набавкама у израелском Министарству одбране су:

- никаква додатна објашњења у односу на она која су детаљно дата у документима тендера, која нису дата другим испоручиоцима, не треба да буду дата никоме посебно. Ако неко од испоручиоца постави додатно питање, одговор им се доставља писменим путем као и свим осталим испоручиоцима, без навођења имена ко је поставио питање.

- ако није донета одлука о изменама тендерске документације, после расписивања тендера, пре истека датума за подношење понуда за тендер, измене се достављају свим учесницима;

- после објављивања тендера забрањено је давати било какве информације испоручиоцима у вези с предметом којим се бави тендер;

- у току процеса одабирања испоручиоца, мора бити гарантован принцип једнаких могућности, тј. ако неко од испоручиоца дође до битних информација о предмету тендера о томе треба упознати и остале учеснике и

- испоручилац треба да приложи уз своју понуду образац изјаве „за преузимање обавезе у тендеру без гаранције“.

Набавка је организована тако што се ковертиране понуде стављају у кутију за тендер, која је закључана, и налази се на столу за информативну подршку. Након отварања коверата (понуда), друге понуде се не примају.¹

Одбор може деловати и прихватити понуде у случају техничких недостатака у понуди које су последица: грешака у штампању, збировима или множењу, грешака у обрачуна и слично, неприложеном сертификату или другим документима који треба да буду приложени уз понуду (када је јасно да је докуменат у рукама понуђача, а случајно га је заборавио да приложи, или у случају непостојања потписа на тендеру када је јасно да је случајно изостављен).

Одбор тендера, након разматрања понуда, овлашћен је да одбаци понуду, а услови одбацивања су јасно дефинисани. Интересантно је да након отварања понуда и резултата тендера одбор може накнадно да одбије нај-

¹ Постоји могућност да се разматрају коверте које стигну нпр. два сата након утврђеног времена или до времена отварања коверата од стране одбора.

јефтинију понуду ако су наступили услови код понуђача који му, да су били познати раније, не би омогућили да буде позван да поднесе понуду. Одбор може да одлучи да поништи тендер, ако се утврди да услови конкурса нису јасни или да није могуће доставити детаљну понуду.

Економски саветник Министарства одбране задужен је и одговоран за координисање и формулисање амандмана и ажурирање параметара, индексе који ће се користити у уговорима и уговорна правила. Такође, он је задужен и одговоран за координацију рада у набавкама и у вези с прописима. Економски саветник министра одбране одговоран је за саветовање и обуку радника Министарства одбране преко економских саветника одељења. Пожељна цена према Министарству одбране не сме прелазити цену која је дата другим купцима или клијентима. Ако је цена виша мора да се достави писмено образложење. Правни саветник реагује и даје смернице уколико уговорни референт сматра да треба модификовати неку од општих одредби које представљају неодвојиви услов понуде.

У погледу променљивих карактеристика поруџбине, с обзиром на различите услове који се односе на сваки уговор, развијене су и формулисане различите методе утврђивања цена, које обезбеђују флексибилност у преговарању, а што опет омогућава јединственост сваког поступка, тима и уговора. Постоје модели уговора с фиксном ценом, а постоји и пробна цена с максимумом и цена са фиксним максимумом, као и трошкови са стимулативном провизијом. Дефинисани су и трошкови с фиксном провизијом, време, материјали и надокнада трошкова с договореним општим трошковима. Уговор с фиксном ценом је најпожељнији, под условом да је договорна цена прихватљива и аргументована.

У израелском Министарству одбране регулисан је и поступак са малим поруџбинама, али у начелу било би пожељно где је то могуће, да се оне избегавају. Ако је према мишљењу агента за уговарање, количина коју тражи крајњи корисник мала, или наведена цена у одговору на захтев понуде висока због тражене мале количине, он ће заједно са крајњим корисником испитати да ли та количина може да се повећа. У случајевима где није могуће повећати количину, агент за уговарање мора да се увери да ли су примљене (за исти део) додатне поруџбине осталих чинилаца у систему одбране. У зависности од резултата утврђивања, мале набавке комбинују се с другим набавкама или се одлаже њихово извршење, у погледу последица одлагања датума испоруке.

Такође, регулисан је и поступак с хитним поруџбинама. Оне имају за циљ да спрече обуставе рада виталних делова система као резултат недостатка критичног средства. У тим поруџбинама испорука мора да буде непомредна. Хитне поруџбине могу да имају за последицу веће цене, јер не излазе из уобичајене производне линије за довољне количине. У случају веће цене, агент за набавке има право да одобри већу цену, али до 15% нормалне цене која важи за редовне испоруке.

У израелском Министарству одбране, посебно су регулисани поступци око раскида уговора у случају кашњења испорука и набавке на терет уговарача нових средстава, а поред наведеног, казне за неиспоручени део износе 20% вредности предметних средстава.

Основне карактеристике система набавки у Сједињеним Америчким Државама

Набавке за потребе система одбране у Сједињеним Америчким Државама односе се на сва средства борбене технике и друга средства која се користе за опремање, подршку и одржавање њихових војних снага. Две основне методе вршења набавки за потребе оружаних снага Сједињених Америчких Држава су²: путем јавног надметања и путем непосредне погодбе што је регулисано и *Законом о добављачима јавног снабдевања* (1975), који је постао основа за вршење и обезбеђивање свих набавки за потребе система одбране. За извршење набавки јавним надметањем очигледна је намера да се умањи дејство субјективног фактора у доношењу одлука и избору добављача и тако избегне сумња у трошење буџетских средстава. О томе говори и веома често цитирана изјава конгресмена *Bonerra* (1964): „Владини уговори морају не само да буду добри, него они морају и да остављају добар утисак, а скоро је немогуће постићи да неки уговор закључен путем непосредне погодбе остави добар утисак“. У пракси постоје три основна модалитета набавки и то: надметање, непосредна погодба са конкуренцијом и непосредна погодба без конкуренције.

Предуслови за јавно надметање веома су специфични и свако одступање скоро аутоматски захтева да се оно замени једним од два модалитета непосредне погодбе, а предуслови су следећи:

- постојање потпуне и експлицитне спецификације предмета набавке;
- спецификације морају да буду доступне свим потенцијалним понуђачима, при чему не сме да буде ограничења у погледу тајности;
- мора да постоји више од једног добављача који је способан за успешно учествовање у надметању;
- мора се обезбедити довољно времена за надметање, достављање спецификације и достављање понуда и
- избор најповољнијег добављача може се извршити само на основу цене, ако је понуђач квалификован као подобан и солидан.

У намери да се олакшају крута процедурална начела код набавки с надметањем у подручју техничког снабдевања, Министарство одбране одобрило

² Margulis, J. H.; Yoshpe, B. H.: *Industrial College of the Armed Forces*, Washington, D.C. 1984.

је и мешовити поступак који је назван „двостепено надметање“ које се спроводи у две фазе: прво, на основу понуда, односно тражене спецификације својстава средстава која се желе набавити, врши се избор оних понуда које задовољавају с техничким перформансама, не разматрајући понуђене цене (нешто што се код нас зове рестриктивни поступак – прва фаза). Друга фаза спроводи се као поступак надметања за оне понуђаче који су прошли прву фазу, где понуђачи обезбеђују тражену спецификацију у појединостима, с роком испоруке и ценом (код нас друга фаза рестриктивног поступка). На тај начин обезбеђен је минимум захтеваног стандарда средстава која се набављају, а истовремено обезбеђена је и конкурентност међу добављачима.

Карактеристичан је пример набавке готових јела где је поред америчког Министарства одбране, *The Wornick Company* развила бизнис у вези с оброцима и различитим купцима, укључујући и стране владе, невладине агенције и разне друге институције. *The Wornick Company* позната је у свету као водећа компанија и произвођач готових јела за Министарство одбране САД. Од оснивања (1979) произведено је више од три стотине милиона готових obroka (*Meal, Ready-to-Eat*).³ Комитет за супстанце и форму здружене службе обезбеђења хране састаје се једном годишње да одобри све измене. Број менија се с временом повећавао од 15 (*MRE 15*) 1995; 16 (*MRE 16*) 1996; 20 у (*MRE 17*) 1997; до 24 за *MRE 18* (1998). Наведена компанија изборила је место стратегијског добављача што није нимало лако на развијеном америчком тржишту.

За разлику од надметања, реализација набавки непосредном погодбом укључује и неформалне разговоре и погађања са циљем да се постигне споразум о цени и другим условима набавке. Циљ непосредног погађања јесте као и код надметања да се обезбеди најефикаснији пут за постизање што ефикасније и економичније набавке, а не да се спречи конкуренција. Велики значај у томе има и материјални статус набавног особља које је стимулисано (платама) да штити интересе Министарства одбране, што је довело да велики број стручњака за уговарање, инжењера, финансијских стручњака и експерата за контролу квалитета остану лојални Министарству – штитећи његове интересе и поред притисака и врбовања од стране понуђача и индустрије.

Коришћење непосредне погодбе не сматра се лакшим путем набавке, јер захтева и намеће знатно већу одговорност и знатно више техничке и пословне стручности од целог снабдевачког особља. У *Закону о вршењу набавки за потребе оружаних снага* као и према одељку 10 кодекса 2304а Сједињених Америчких Држава дато је 17 изузетака када набавке и уговори могу бити уступљени непосредном погодбом. Изузеци када је реч о непосредној погодби су у време националне приправности, јавних потреба (елементарне непогоде), у случају малих набавки које не прелазе 2.500 \$, у слу-

³ www.dupont@UGRAration.com

чају коришћења услуга образовних институција, набавке прехранбених производа, затим у случају експерименталних, развојних или истраживачких послова и тако даље.

При доношењу одлуке у погледу врсте уговора набавно особље мора да размотри следеће факторе: тип и комплексност предмета набавке, хитност набавке, степен присутности конкуренције, податке о трошковима и чврстим тржишним ценама, ранија искуства с добављачем, техничка и финансијска солвентност уговарача, адекватност система калкулације и административне трошкове обеју страна. Према врсти уговори који се закључују за набавке могу бити: уговори с обавезном фиксном ценом, уговори с фиксном ценом и клаузулом о клизању цене, уговори с обавезном фиксном ценом с клаузулом о поновном разматрању цене, уговори са стимулацијом, уговори на основу утрошка времена и материјала и уговори на основу радних часова. Различити типови уговора морају се прилагодити потребама предмета набавке, с тим да се мора обезбедити најповољнија цена и економично извршење уговора.

У набавкама за потребе система одбране Сједињених Америчких Држава, присутно је опредељење за стратегијске добављаче, чиме се умногоме олакшавају и поједностављују поступци набавки.

Закључак

На основу приказа анализе поступака набавки за потребе система одбране земаља очигледна је присутност централизације, односно систем набавки реализује се преко специјализованих институција које преко агенција или комитета за набавку у систему одбране, обављају делатност набавке, са могућношћу делегирања неких обавеза на ниже организационе нивое. Такође, чињеница је да се у поступцима набавки, осим за део средстава наоружања и војне опреме, примењују важеће одредбе Закона о набавкама земље, негде и Међународна конвенција (нпр. Немачка). Уколико се набавке врше централизовано, наведени сегмент трошења буџетских средстава који потпада под цивилну контролу лакше се може контролисати, чиме се, поред једноставније и ефикасније контроле, обезбеђује и постизање значајних уштеда у односу на децентрализовани систем набавки.

У поступцима набавки у оквиру система одбране Израела постоји и одређена, условно речено, „слобода“ наручиоца при спровођењу поступка у смислу доношења одлука које су најприхватљивије за систем одбране.

У систему одбране Белгије постоји Одељење за комуникације и информације (једно одељење од свега три одељења).

У свету све више у примени је принцип фокусиране логистике („на време и у складу са потребама“), за стратешке набавке од којих зависи свакодневни живот и рад јединица и установа система одбране (прехранбени производи, погонско гориво, енергенти и слично), морају се изналазити другачији начини за набавке, слично као у Сједињеним Америчким Државама, преко одређивања стратешких партнера–добављача. То опредељење за „стратешке добављаче“ морало би имати пуну подршку у државним оквирима, у којима би били дефинисани и сви други економски елементи (избор добављача, финансирање и слично).

Литература

1. Margulis, J. H. and Yoshpe, B. H.: *Industrial College of the Armed Forces*, Washington, D.C. 1984.
2. Раичевић, Б.: *Јавне финансије*, Економски факултет, Београд, 2005.
3. Stiglitz, J.: *Ecnomy of public sector*, превод, Економски факултет, Београд, 2004.
4. Тешановић, Б.: *Исхрана у ванредним околностима*, Круг, Београд, 2005.
5. Тешановић, Б.: *Економски аспекти развоја исхране становништва и Војске Југославије*, Пољопривредни факултет, Београд – Земун, 2002.
6. www.ftp.cordis.europa.eu
7. www.dstgb-vis.de
8. www.bmwa.bund.de
9. www.ec.europa.eu/enlargement
10. www.dupont@UGRAration.com

Датум пријема чланка: **12. 10. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

АСПЕКТИ МЕНАЏМЕНТА ПРИМЕЊИВИ НА УПРАВЉАЊЕ ПРОЦЕСОМ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА У ЦИВИЛНОЈ СЛУЖБИ*

Зоран М. Мачак

Министарство одбране Републике Србије
Војни округ Нови Сад

Менаџмент људских ресурса или управљање људским ресурсима, представља научну дисциплину, чији је циљ да окупи и развије људске потенцијале, негујући добробити индивидуалног и групног рада. Управљање је универзална активност, јер су његови принципи примењиви у свим областима економије и друштва – производњи, банкарству, трговини, пољопривреди, спорту, одбрани, уметности, здравству, религији, међународном пословању и слично.

Промене у сфери одбране јесу неминовне и све је више оних који су спремни да их спроведу. Служење војног рока у цивилној служби представља релативно нову форму извршења војне обавезе у Републици Србији, која је битна из аспекта испуњења основних људских права, нужно повезаних са међународним интеграцијама наше државе. Процес службе војног рока у цивилној служби у ком се управља са специфичним делом мушке популације (психофизички способне), са којом је потребно реализовати посебан облик друштвено корисних активности, непосредно у организацији/установи, те је припремити за невојне изазове, ризике и претње безбедности у неким накнадним, евентуалним кризним ситуацијама, аутор посматра из аспекта менаџмента.

Кључне речи: функције менаџмента, управљање процесом, војни рок, цивилна служба, пословно-етичка димензија менаџмента.

* Завршна верзија чланка (након рецензије) у Редакцију *Војно Дело* стигла је у мају 2009. године. Народна скупштина Републике Србије 26. октобра 2009, усвојила је *Закон о цивилној служби*, који је ступио на снагу 5. новембра 2009. године. *Закон о цивилној служби* је својим одредбама изменио део нормативно правне регулативе, као и термина који су коришћени у чланку. На пример, више не егзистира термин „војник на служењу војног рока у цивилној служби“, већ је то „лице у цивилној служби“. Након стручних консултација, став аутора и Редакције је да чланак није неопходно усаглашавати са новинама *Закона о цивилној служби*, јер је он разумљив и тематски примерен и садашњем тренутку, а нарочито времену у ком је спроведено истраживање.

Увод

Садашњим нормативним решењима, категорија војних обвезника који су изјавили „приговор савести“, третира се преко регрутне обавезе, „служења војног рока у цивилној служби“¹ и обавезе служења у резервном саставу.

Број приговарача савести је у порасту. Област је недовољно теоријски истражена. Намећу се многе отворене недоумице: адекватности терминолошког одређења; испуњења функције друштвено корисног рада; свођења могућности злоупотреба права на приговор савести на минимум, како од самих приговарача, тако и од стране одговорних и/или овлашћених лица из организација/установа и ефикасног оспособљавања приговарача савести за ангажовање у невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности и тако даље.

Поједностављено, поставља се питање: како водити процес (условно *управљати процесом*) служења војног рока у цивилној служби са категоријом приговарача савести пре служења војног рока, за време служења војног рока у цивилној служби и током обавезе служења у резервном саставу? Одговор на постављено питање упућује на менаџмент људских ресурса, односно област која се бави проблемима вођења људског потенцијала (*хумани капитал*). Све димензије управљања нису подједнако битне за осликавање стања управљања процесом служења војног рока у цивилној служби (у даљем тексту *СВР* у *ЦС*) у организацији/установи. Због наглашених специфичности, тежишно се разматрају аспекти у којим се могу „препознати“ преваходно лица која су представници оних који управљају – надређени, тј. одговорна лица из организација/установа.

Општа разматрања о менаџменту

Многи сматрају Питера Дракера (*Peter F. Drucker* 1909 – 2005) оснивачем савременог менаџмента и највећим мислиоцем и писцем модерне ере из области менаџмента, захваљујући чијим студијама се пословно образовање претворило у науку – истицао је да је „менаџмент прича 20 века о успеху“.² То је друштвени, системски и проактивни процес који има своју сврху.³ Менаџмент је функција и професија, наука и вештина, теорија и пракса.⁴

¹ Прва генерација војника започела је служење војног рока у цивилној служби 22. децембра 2003. године.

² Извор: Адигес, И.: *Дијагноза стилова управљања*, Прометеј, Нови Сад, 1994, стр. 191.

³ Исто, стр. 203.

⁴ Видети шире Радосављевић, Ж.; Томић, Р.: *Менаџмент у модерном бизнису*, ББО, Београд, 2005, стр. 71–78.

Менаџмент је професија: 1. најстарија, 2. најзначајнија (управља другим професијама, превазилази националне границе и у вези је са политиком и тако даље), 3. најбројнија, 4. најсложенија, 5. најрискантнија (највећа неизвесност је људски фактор!) и 6. најконтроверзнија. Менаџмент је модалитет руковођења у ком менаџери преузимају бројне функције и задатке од власника и органа управљања. Да не постоји рад у ком учествује више људи и потреба да се координира тај рад, не би било потребе за менаџментом.⁵

Задатак менаџера људских ресурса је посебно наглашен, јер они морају помоћи осталим руководиоцима да воде посао ефикасно и ефективно (према Дракеру – радити праве ствари на прави начин). Менаџер мора да стави у функцију своју креативност и свој таленат, као и креативност и таленат запосленог.

Све је видљивији нови приступ планирању, регрутовању, селекцији, развоју, награђивању, мотивисању, напредовању и заштити запослених. У књизи *Менаџмент људских ресурса*, професор Недељко Икач (1939)⁶ описује кризу традиционалног менаџмента и снажну афирмацију савременог менаџмента. Управљати данас значи предвиђати, планирати, командовати, координирати и контролисати. Идеал је не издавати наређења – већ давати инструкције! Односи надређености и подређености, неговани хиљадама година, полако али сигурно, уступају место односима сарадње и креативног остварења постављених циљева. Условне поделе на надређене и подређене, вође и следбенике, нужно се трансформишу у приче о лидерима и сарадницима.

Функције менаџмента (најчешће познате у теоријским разматрањима) обухватају: 1. планирање, 2. организовање, 3. вођење и 4. контролу. Неки аутори наведене функције допуњују са кадровањем и координацијом.⁷

Планирање је динамичан процес постављања мисије и циљева организације, те акција којима се циљеви остварују. Планирање се спроводи остварењем задатака. То су:

1. идентификовање и одређивање извора за извршење постављених циљева,

2. координисање активности запослених и

3. утврђивање конзистентности задатака са циљевима и активностима ради евентуалних корекција.

Организовање је процес креирања односа међу људима који су носиоци послова и задатака. Организовање подразумева конкретну спецификацију и распоред послова и радних задатака по радним одељењима, секторима, одсецима и тако даље.

⁵ Исто, стр. 24–25.

⁶ Видети шире Икач, Н.: *Менаџмент људских ресурса*, ФТН, Нови Сад, 2005, стр. 49–94.

⁷ Базирано на : Чизмић, С. и остали: *Психологија и менаџмент*, Филозофски факултет, Београд, 1995, стр. 22.

Вођење–лидерство, представља конкретан утицај на запослене, како би они допринели реализацији свих циљева. Две кључне компоненте успешног вођења јесу мотивисање сарадника и свеобухватна комуникација.

Контрола је систематско праћење обављања задатака и предузимање акција корекције, исправљања, иновирања и тако даље.

Стилови управљања, вођење, комуникација и конфликти

Руковођење подсећа на птицу у руци. Стегнеш ли је превише, удавићеш је, а уколико је држиш лабаво одлетеће! Устаљена је подела на три стила руковођења: аутократско, бирократско и либерално.⁸ Управљају надређени, а надређени имају моћ:⁹ легитимну, моћ награђивања, принудну, референтну и стручњачку. Моћ различито испољавају и користе у различитим пословима, према различитим подређенима. Вођење је утицај. Један савремени западни теоретичар истиче: ко мисли да води, а нема никог да га следи, заправо је пошао у шетњу!¹⁰ Вођење је способност стицања следбеника и савремени надређени требао би увек имати на уму да свако утиче на неког; ми никад не знамо на кога утичемо и колико; најбоља инвестиција за будућност је правилан утицај данас, те веома значајно утицај може да се научи.¹¹

Организација је у сталном животном циклусу. Расте и развија се, трпи промене и слично. Неминовно је да се у организацији комуницира и да се у раду дешавају конфликти. Комуникација је и уметност и вештина. Суштина групних напора је сарадња, а кључ за сарадњу јесте комуникација. Према Питеру Дракеру у обраћању извршном одбору једне компаније: центар пажње менаџмента последњих 20 година јесте комуникација.¹² Комуникација је пренос информација и значења од једне до друге особе преко разумљивих симбола. То је начин размене идеја, ставова, вредности, мишљења и чињеница. Циљним групама се презентује преко симбола, сигнала или слика.¹³ Суштински, комуникација је процес који захтева постојање пошиљаоца, који иницира процес и примаоца, који комплетира комуникациону везу.¹⁴ Менаџери воде 60 одсто свог времена у комуницирању са сарадницима – пишући писма

⁸ Исто, стр. 45–48.

⁹ Исто, стр. 41.

¹⁰ Максвел, Џ.: *Како да постанете истински вођа*, Алгоритам, Београд, 2005, стр. 17.

¹¹ Исто, стр. 18–23.

¹² Извор: Филиповић, В.: *Односи са јавношћу*, ФОН, Београд, 2003, стр. 197.

¹³ Исто, стр. 196.

¹⁴ Чизмић, С. и остали: *Психологија и менаџмент*, Филозофски факултет, Београд, 1995, стр. 91.

или извештаје, разговарајући телефоном и тако даље. Основни елементи комуникационог процеса су:¹⁵ 1. пошиљалац–енкодер, 2. прималац–декодер, 3. порука, 4. канали, 5. повратна информација и 6. перцепција.

Процесом комуникације сазнајемо, појашњавамо информацију, закључујемо, вреднујемо себе и друге и тако даље. Успешна комуникација претпоставља уважавање четири златна правила:¹⁶ флексибилност, вештину, поштовање личности и тимски рад. Поред писмене комуникације, од непроцењивог значаја јесте како стална вербална комуникација информативног, али и сарадничког карактера (проговори да бих те видео!), тако и невербална – облачење или говор тела (покрети руку, фацијалне експресије и тако даље). Већина људи поседује својствен и специфичан начин комуницирања. Комуницирајући с другим људима, исказују своју интерперсоналност. Ефективна комуникација подразумева стварно повезивање људи које омогућава размену идеја, мисли, осећања и потреба које воде ка потпуном разумевању и задовољству. У организацијама добра комуникација подразумева следеће елементе:

1. подиже конкурентску способност,
2. побољшава радну успешност,
3. актуализује знања и вештине запослених,
4. спречава менаџерско застаривање,
5. решава организацијске проблеме,
6. усмерава нове раднике,
7. припрема за промоцију и менаџерску сукцесију и
8. задовољава индивидуалне потребе раста организације.

Начини комуницирања доведиће до сврставања лица у једну од категорија, па вас остали могу да доживе као свађалицу, позитивца, свезналицу, говорљивог, стидљивог, одбојног, дебелокошца и испитивача. За неуспешно комуницирање плаћа се цена, а последице лошег комуницирања су:¹⁷ лоше донете одлуке, неразумеваше и неспоразуми између организационих целина, погрешно схватање циљева организације, конфликти и размимоилажења, лош квалитет производа и услуга, отпор променама и развоју и недовољно ангажовање.

Конфликт¹⁸ може да се посматра као облик супротстављања различитих страна, који се заснива на несагласности циљева, жеља или вредности супротних страна. Најчешћи узроци сукоба су: 1. лоша организација рада, 2. неадекватно награђивање, 3. лош однос између надређених и подређених, 4. лоши односи запослених уопште, 5. лоши услови рада и 6. лоша заштита на раду.

¹⁵ Исто, стр. 92.

¹⁶ Филиповић, В. и остали: *Односи са јавношћу*, Београд, 2003, ФОН, стр. 195.

¹⁷ Стануловић-Капор, Н.; Врговић, П.: *Основи комуникологије и пословног комуницирања*, АЛФА ГРАФ НС, Нови Сад, 2008, стр. 14–15.

¹⁸ Грубић, Л. – Нешић: *Развој људских ресурса*, АБ Принт, Нови Сад, 2005, стр. 155–175.

Конфликти, са становишта будућег развоја организације, могу да се посматрају као конструктивни или деструктивни. Према народној изреци, *боље спречити него лечити* деструктиван конфликт треба да се предупреди. Но, уколико до конфликта ипак дође, треба га разрешити. Начини решавања конфликта су различити, а имају додирних тачака са стилизовима руковођења у урганизацији као што су: расправа, претње и присиле, увођења судије и пожељног компромиса.

Пословно-етичка димензија менаџмента

„Етика је системско настојање да се наше индивидуално и наше друштвено морално искуство учине смисаонима, тако што ће се одредити правила која треба да владају људским понашањем, вредности достојне стремљења и карактерне црте које заслужују да у животу дођу до изражаја.“¹⁹ Етика је увек део бизниса, а пословна етика се бави моралним питањима. Пословна етика проучава примену моралних норми и вредности на активности и циљеве предузећа и организација, као и на људе у тим организацијама.

Постоји мит о аморалном бизнису. Пословна етика представља поље двеју различитих перспектива: моралне или етичке и пословне или економске перспективе. С једне стране, морална перспектива за своје полазиште узима моралне вредности (базиране на бихевиоризму²⁰) какве су истина, правда, поверење, поштење, солидарност. С друге стране, пословна перспектива темељи се на економским вредностима (основа је утилитаризам²¹) и категоријама какве су профит, ефикасност, конкурентност и успешност. Пословни људи поступају неетично не зато што жуде да нанесу зло, већ просто зато што желе да остваре добит.²² У вези с тим, предмет пословне етике јесте пресек који се добија укрштањем моралних и економских аспеката пословања.

Етичко управљање се заснива на доношењу и имплементацији, едукацији, мониторингу и санкционисању кршења етичких начела која се налазе у етичким кодексима. Етички стандарди морају да буду јасни, одражавају стање у прописима и буду доступни свим службеницима. У организацији треба да се:

1. испољи воља за поштовањем етичких стандарда;
2. изгради процес доношења одлука који је транспарентан и отворен за надзор јавности;

¹⁹ Де Џорџ, Р.: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 31.

²⁰ Психолошко учење засновано на претпоставци да се једино посматрањем људског понашања може доћи до ваљаних података о душевним стањима и процесима и тако даље. Клајн, И.; Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 216.

²¹ Тежња за сврсисходношћу, претежно усмерење на остваривање практичне користи, видети шире Клајн, И.; Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 524.

²² Де Џорџ, Р.: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 17.

3. јасно комуницира између јавног и приватног сектора;
4. демонстрира и промовише етичко понашање;
5. обезбеде услови за рад и управљање према етичким стандардима;
6. има јасан систем одговорности јавних служби и
7. појасни институционално-нормативни оквир за санкционисање преступа.

Третирати запослене на хуман начин, обезбедити им адекватне услове рада и пријатно окружење, тј. учинити рад занимљивијим – одговор је на питање како сламати мит о аморалном бизнису?²³

Менаџмент са лицима која се определе за реализацију војне обавезе у цивилној служби

Фазе управљања процесом реализације војне обавезе са војним обвезницима који су изјавили приговор савести, нужно су условљене фазама реализације војне обавезе у целини, у вези с тим, може да се говори о управљању током регрутне обавезе, током СБР у ЦС, односно током обавезе служења у резервном саставу.

У организационој целини Министарства одбране – Управи за обавезе одбране, јесу Војнотериторијални органи (у даљем тексту *ВТО*), а „војнотериторијалним органима сматрају се војни одсеци и војни окрузи“,²⁴ субјекти који су укључени у све фазе реализације цивилне службе. Они су увек у својству надређеног, односно управљача, што се делом разликује у односу на војне обвезнике који се определе за служење војног рока са оружјем и служење војног рока без оружја у Војсци Србије. За време шестомесечног служења војног рока у Војсци Србије, у раду ВТО постоји својеврсни *interregnum*²⁵ (из јединица Војске Србије не шаљу се месечни извештаји о раду и залагању, ВТО не доносе решења о прекиду служења и премештајима, представници ВТО не контролишу реализацију процеса служења војног рока у јединицама Војске Србије и слично).

Процеси управљања, од селекције кадрова, пословног комуницирања и пословне етике, контроле те евалуације, стално су присутни.

Менаџмент са лицима која изразе приговор савести током реализације војне обавезе, а који спроводе лица из ВТО веома је сложен и захтеван. Карактерише га свеобухватност, непрекидност и континуитет. Уочава се да се број установа, на основу до сада 15 донетих Решења и допуна Решења, по-

²³ Исто, стр. 395–425.

²⁴ Закон о Војсци Југославије, *Службени лист СРЈ*, бр. 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02 и 37/02 и *Службени лист СЦГ*, бр. 7/05 и 44/05, члан 197.

²⁵ *Interregnum* – лат. празнина, вакуум, видети шире Клајн, И.; Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 524.

већавао од 369 организација на територији Републике Србије 2003. године до 1973,²⁶ а наставља се тенденција раста.²⁷

По основу права на приговор савести, обавезу регулисања војне обавезе, односно њеног дела служења војног рока, војни обвезници реализују обављањем друштвено корисног рада у организацијама/установама које су са Министарством одбране Уговором уредиле међусобна права и обавезе, као и у организационим јединицама МО. Нарастањем те области вршена су истраживања и анализе субјеката у организацији/установи, тј. лица укључених у фазу војне обавезе, служење војног рока.²⁸

Питања и апорије²⁹ менаџмента у процесу управљања са војницима на служењу војног рока у цивилној служби у организацији/установи

Планирање кадровског потенцијала, од стране надређених у организацији/установи, јесте лимитирано. Једини начин, да се испољи утицај на ВТО јесте достављање препорученог, но ничим обавезујућег *Прегледа потреба за попуњу војницима*,³⁰ тако да на планирање кадрова, приступна те-

²⁶ Извор СВЛ, бр. 8/2009, од 23. марта 2009. године.

²⁷ Да би се читаоцима приближила тенденција раста, истиче се податак са територије надлежности војног округа Нови Сад. Током 2008. године потписан је Уговор са 127 „нових“ организација/установа, а у првом тромесечју 2009. године са 32 – извор аутор.

²⁸ Аутор је током 2008. године реализовао истраживање „Управљање процесом служења војног рока у цивилној служби у организацијама и установама на територији Војводине“. Проблем истраживања у ширем смислу био је процес управљања са војницима „приговарачима савести“, непосредно у организацији/установи, а у ужем смислу, усклађеност нормативних аката са стањем у пракси. Циљ истраживања био је да се:

1. утврди начин управљања приговарачима савести од стране надређених у организацији;
2. опише међусобно пословно комуницирање две посматране категорије испитаника – надређених у организацији и војника и
3. испита етичка димензија пословног односа надређених у организацији и војника.

Примарни узорак сачињавало је 201 (две стотине и једно) одговорно и/или овлашћено лице из организација и установа, односно представници оних који управљају – надређени, а секундарни узорак 158 (стотину педесет и осам) војника на служењу војног рока у цивилној служби, односно представници оних са којима се управља – подређени.

Окосницу истраживачког рада чинила су писана сазнања добијена анонимним анкетирањем примарног и секундарног узорка.

²⁹ *Aporia* – грч. збуњеност, беспомоћност, нејасноћа, логичка тешкоћа, сумњива ствар; тј. недоумица, нерешив проблем који произилази из скуба два логичка суда; видети шире Клајн, И.; Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 136.

³⁰ Бабић, Б.: *Упутство о вођењу евиденције и извештавању о служењу војног рока у цивилној служби*, Београд, Управа за обавезе одбране, 2008. стр. 88.

стирања и селекцију потенцијалних кандидата, менаџмент предузећа не може дати значајнији утицај, нити испољити утицај. Прва могућност за упознавање и евентуално распоређивање војника на СВР у ЦС јесте петнаестак дана пре пријема, када организација добије документацију од надлежног војног одељења. На основу података из достављеног упитника, података о школској спреми и афинитетима, те сопствених потреба, организација може пројектовати кандидата за евентуално место ангажовања и вршења друштвено корисног рада.

Улога надређених у координисању активности запослених (с обзиром на присуство војника на СВР у ЦС) јасније може да се изрази на основу показаних радних и моралних карактеристика војника, па су свакодневне корекције негде могуће, негде пожељне, а неретко и нужне.

Процес организовања је заступљен и врши се конкретна спецификација послова и радних задатака по радним одељењима, секторима, радним заједницама, департаментама и слично и распоређује се сваки војник. Спецификација има своју писмену, нормативну страну, а исто тако и сталну практичну ноту.

Аутор поставља неколико питања која су у вези са организационим аспектом управљања процесом СВР у ЦС у организацији/установи, те упоређује очекиване, углавном потврдне одговоре са стањем у пракси. Да ли се војницима организује примеран дочек у организацији/установи, да ли се посвећује довољна пажња првом заједничком контакту надређеног, односно подређеног? Да ли атмосферу за рад у организацији војници цене пријатном и опуштеном? На којим пословима и радним задацима је војник распоређен и одговарају ли они његовим склоностима и способностима? Постоји дилема – да ли је сврсисходна потреба ангажовања војника од 40 сати недељно. Да ли је број војника оптималан и одговара ли потребама организације? Колико су остали запослени, укључени у праћење рада војника, оспособљени за процес СВР у ЦС?³¹

Вођење – лидерство представља конкретан утицај на војнике, како би они допринели реализацији постављених циљева. И ту су две кључне ком-

³¹ Део одговора који су добијени наведеним истраживањем: сами надређени (70% анкетираних) истичу да у већој или мањој мери послови и радни задаци на које распоређују војнике, не одговарају њиховим способностима и стеченом образовању. Атмосферу за рад у организацији 84,4% војника цене пријатном и опуштеном, те износе став који показује да су они задовољнији распоредом, него њихови надређени, но скоро трећина војника исказује незадовољство, које се неминовно одражава на њихову мотивисаност. У готово половини установа, одговорна лица износе став да се не могу поуздати у своје колеге када је у питању стручна помоћ при раду са војницима на СВР у ЦС. Поткрепљује се теза присутна у делу заинтересоване јавности о осредњости менаџмента и неадекватно заступљеном тимском раду. Само око 40% војника, по ставовима овлашћених лица, испуњава друштвено користан рад у зацртаним временским оквирима. Потврђена је и раније констатована немогућност адекватног ангажовања, односно неорганизованост радног процеса за војнике, према зацртаним временским критеријумима.

поненте успешног вођења – мотивисање сарадника и свеобухватна комуникација, непрекидни процеси.

У вези с тим, који стил руковођења надређени треба да користе током рада са војницима на СВР у ЦС, зависи од много фактора. Бюрократски стил све је мање популаран. Аутократски стил може да се повеже са неком кризном ситуацијом (војник је, уз помоћ неколицине других војника, неовлашћено користио моторно возило организације и тако даље), а либерални стил (пожељан) у организацијама где је улога ефикасног војника веома важна (организације хуманитарног карактера, са неколико стално запослених или чак волонтерима). Управљачи односно надређени, имају легитимну моћ (правноснажним актом), могу применити моћ награђивања, треба да се докажу и у стручњачкој моћи и томе слично. Да ли је увек тако? Приликом вођења, у појединим случајевима, надређени не смеју да игноришу ни принудну моћ, па ће нпр. због неизвршавања послова и радних задатака и грубих повреда радне дисциплине за поједине војнике иницирати да Војни одсек донесе Решење о прекиду СВР у ЦС.

Комуникација је сталан и неопходан процес. Заступљена је писмена комуникација, увек формална, те вербална, често незахтевана. Надређени – одговорна и/или овлашћена лица упућују, саветују, критикују, јасно и гласно саопштавају одлуке, упозорења и слично. Војници на СВР у ЦС – подређени, постављају питања, траже инструкције, писмено се обраћају разним поднесцима и тако даље.

При раду са војницима треба да се комуницира са руководством организације/установе. Постоји ли двосмерна комуникација и потпуна подршка руководећих структура одговорним лицима? Са одговорним лицима из организације, војници би требало да наставе пријатељске контакте и по завршетку СВР у ЦС. Да ли ће се контакти наставити? Ради побољшања рада са војницима организација сарађује са сродним организацијама и установама, али и са другима. Да ли организација сарађује и колико интензивно? Да ли сарађује са представницима друге уговорене стране, односно органима војнотериторијалних команди (у даљем тексту ВТК)? Која сарадња је значајнија?³²

Послови контроле траже непрекидност. Војник обавља друштвено користан рад уз стални надзор одговорног лица. Одговорно лице прати рад, пона-

³² Наведено истраживање показало је да више од једне четвртине (26,7%) организација/установа готово да не комуницира са сродним организацијама/установама које имају војнике на СВР у ЦС, с обзиром на сличне послове рада. Тај сегмент пословног комуницирања далеко је од очекиваног, а понегде и нужног. Но, значајан податак о сврсисходности пословних контаката и својерсно признање напорима ВТК да се стање перманентно усавршава видљив је из чињенице да је 61,7% одговорних лица, степен сарадње са лицима из војнотериторијалних органа оценило оценом десет.

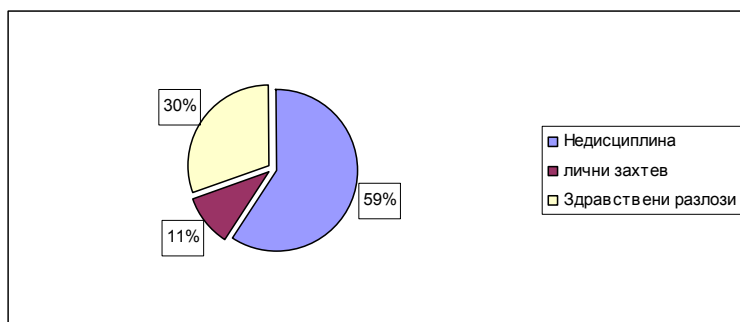
шање и залагање војника и оцењује га. С једне стране, писмена оцена може да доведе до награде, а с друге, до губитка статуса војника на СВР у ЦС.

Пословно-етички осврт, даје неизбрисив печат процесу менаџмента са приговарачима савести. Има „продужено дејство“, односно ефекти пословне етичности видљиви су и дуго након одслужења војног рока (у стални радни однос прими се бивши војник на СВР у ЦС који се својим радним и етичким карактеристикама доказао као веома потребан организацији и томе слично). Није занемарљиво, нарочито у мањим срединама, да се остави повољан утисак, наставе контакти и да се не заборави тај период од девет месеци. У начелу, одслуженици су својеврсни промотери успешности организације/установе.

Питања и дилеме које се овде могу да поставе, највише задиру у сам карактер „приговора савести“ и има их највише. Стање у пракси, у овом сегменту, захтева доста унапређења. Своје задатке и надређени и подређени требало би да раде најбоље што могу, чак и када то нико не потврђује. Има ли оправдања да надређени војника уместо у друштвено корисне сврхе, користи као јефтину радну снагу? Како протумачити став да део запослених рад са војницима сматра додатном обавезом?

Сматра се да су финансијске уштеде организације због ангажовања војника велике. Зашто се онда војницима не исплаћују трошкови плата и превоза и да ли је то етички правдати ставом „...исти су се писано одрекли – ради тоглог obroka, превоза и сл.“? Да ли је организација отпорна на везе и познанства и има ли много привилегованих? У неким организацијама војнике ангажују на пословима са повећаним степеном ризика?! Колико је то етички?³³ Тешко је сакрити властите ставове. Брзо се препозна лаж. Како прокоментарисати дијаграм 1, чији су резултати у вези са разлозима прекида СВР у ЦС?

³³ Више од половине овлашћених лица рад са војницима сматра наметнутим. Потпуно слагање са ставом да им је рад са војницима додатна обавеза изнело је 23,9 % случајева, углавном су се сложили у 16,8 % случајева, док је проценат делимичног слагања 14,2 одсто. Преко 40% надређених износи став да, војнике у већој или мањој мери користе као јефтину радну снагу. Војници су у оцени блажи, но и према њиховим ставовима они то препознају у једној трећини случајева. Војнике је, према ставовима њих самих, потребно оптерећивати роковима да би боље функционисали, што и не иде уз тезу да би, као приговарачи савести требали уважавати неке предности у односу на вршњаке, који војни рок служе у униформи. Дилема не би требало да постоји када је реч о исплати новчаних припадљности војницима, менаџмент у једној трећини установа свесно се оглушио о уговорну обавезу, што је контрадикторно са ставом да са ангажовањем војника организација има финансијске уштеде (25,8% одговорних те уштеде оцењује као знатне). Војници су у већој или мањој мери изложени ризицима, који су мало подударни са оним за које би се требали обучити. То је став 60% војника, те 81,1% одговорних лица. Одговорна лица ублажују проблем будући да војнике ангажују уз њихов пристанак и са одговарајућом заштитном опремом. Постоји и појава привилегованости појединих војника. То одговорна лица негирају у око 15% случајева, а четвртина војника препознала је привилегованост неких колега у организацији где је на служби.

Дијаграм 1 – Разлози прекида СВР у ЦС на територији надлежности ВОК Нови Сад до октобра 2008. године

Извор: аутор

Какав је морални суд приговарача о вршњацима који су донели одлуку да дуг домовини одуже на другачији, традиционалнији начин? Да су војници прави пацифисти, антимилитаристи, лица која презиру насиље и наравно, да су искрени „приговарачи савести“, зацело би већи број од њих 29%, „замерио“ својим вршњацима на избору СВР са оружјем.

Етичке дилеме изазива и податак да је током 2007, на територији надлежности војног округа Нови Сад против војника на СВР у ЦС поднето осам кривичних пријава, (дела у вези са саобраћајем, разбојништвом, кријумчарењем!), а 2008. године две прекршајне, те дванаест кривичних пријава (најчешће деликвентно понашање; случајеви тешке крађе, разбојништва уз употребу ватреног оружја и тако даље).³⁴

Колико терминима с обзиром на *друштвено користан рад и приговор савести* баратају и надређени и подређени? Да ли су војници прави приговарачи савести или им је то само параван за пуко задовољење законске форме? Служење војног рока у ЦС доприноси унапређењу система одбране. У почетном периоду СВР у ЦС војници треба да заврше обуку у познавању елемената противпожарне заштите, заштите на раду и пружања прве медицинске помоћи. После завршетка обуке, треба да се спроведе тест знања о усвојеној материји. Након обраде резултата теста, војници потписују *Изјаву да познају основне мере заштите од пожара, заштите на раду и кућног реда*.³⁵ Да ли је тако и у пракси?

³⁴ Извор: аутор.

³⁵ Обуку која би највише допринела једном од зацртаних циљева СВР у ЦС, а то је потпуна „оспособљеност за личну и колективну заштиту“ не реализују организације и установе. Реализују их организационе целине, тј. одељења Управе за ванредне ситуације МО. Један од основних проблема када је реч о реализацији обуке, јесте масовност. Квантитативни показатељи су забрињавајући. С обзиром на потребу општости и једнакости свих који служе ВР у ЦС, а у вези је са етичком димензијом управљања процесом обучавања те категорије војних обвезника, постоје значајна одступања. Од око 19.000 војних обвезника који су са 30. септембром 2008. године одслужили или служе ВР у ЦС на територији надлежности војног округа Нови Сад, потпуну обуку завршило је око 12 одсто (извор: аутор).

Приговарачима савести потпуно је јасно како могу применити знања, која су стекли током СБР у ЦС, у неким каснијим акцидентним ситуацијама. У вези с тим – тако је замишљено, но да ли је потврђено досадашњим радом? Не, барем према резултатима поменутог истраживања. Према сопственом изјашњавању, број војника који не уме у већој или мањој мери да објасни шта за њих представља приговор савести јесте 26,5%, но они знају да је нужан и довољан разлог позвати се на приговор, што свакако не иде у прилог етичном поступању. Чак и више од једне трећине надређених лица (37,9%) признаје да им прича у којој се налазе није у потпуности јасна. Одговорна лица и сами војници свесни су чињенице да је број „приговарача савести“ међу војницима на СБР у ЦС незнатан, што директно утиче на квалитет друштвено корисног рада и управљање приговарачима.

Према изнетим ставовима испитаника из наведена два узорка, приговор савести не само да није основни разлог опредељења младих људи за такав начин регулисања дела војне обавезе, већ је на нивоу занемарљивог. Основни разлог за служење војног рока у цивилној служби, није „приговор савести“, већ је то лакши наставак школовања или његов завршетак. У табели 1 приказани су основни разлози које регрути истичу приликом опредељења за цивилну службу (првенствено су разлози који су из економске и породичне сфере, док су прави разлози приговора савести незнатни).

Табела 1 – Основним разлози за избор цивилне службе

Основни разлог за избор ЦС	Став одговорних /овлашћених лица %	Став војника %
1. лакши завршетак школовања	29,6	39,2
2. кад већ могу да бирају, онда изаберу „ово“	25,3	16,3
3. додатан рад у ванредно време	9,1	12,4
4. брига о породици	7,5	11,1
5. прави су „приговарачи савести“	6,5	10,5
6. остали разлози	2,7	7,2
7. наставак контаката са сталним друштвом	4,3	1,3
8. потреба да буду са садашњом девојком или вереницом	2,7	1,3
9. то је сад „модерно“ међу њиховим вршњацима	10,8	0,7
10. наговор родитеља и/или родбине	1,6	0

Извор: Аутор

Потпуно свесни наведених ситуација, менаџери предузећа немају потребу да при распореду војника, на послове и радне задатке, воде посебну пажњу да им не „повреде осећаје“. Исто тако, војници су свесни да и минимална лојалност организацији, без обзира на претерани ентузијазам, може да обезбеди релативно мирно „одрађивање“ дела војне обавезе.

У истраживању одговорна/овлашћена лица, изјашњавајући се о ставу да војници неће успешно применити знања која су стекла током СВР у ЦС, у неким каснијим кризним ситуацијама, потпуно се слажу у 7,8% случајева, сматрају да знања углавном неће применити њих 17,6%, а да ће их моћи применити у осредњој мери сматра њих 44,6 одсто. Иако (очекивано) војници мисле другачије од надређених, чак трећина војника, њих 31%, није у потпуности сигурна у примењивост знања у евентуалним кризним ситуацијама.

Исказана је још једна морална недоумица у вези са мишљењем војника и њиховим ставовима, чак 31,8% испитаника после одслужења војног рока неће да се одазове позивима државних органа за учешће у кризним ситуацијама ради заштите и спасавања становништва, материјалних и културних добара. Одговорна/овлашћена лица, њих 28,9% износе (забрињавајући!) став да СВР у ЦС уопште не доприноси унапређењу система одбране, да *углавном не доприноси* сматра 19,8%, да *половично доприноси* 23,4%, дакле 72,1% испитаника примарног узорка не дају оцену којој се тежи.

С обзиром на добијене резултате, ако већина лица која служе војни рок у ЦС нема никакву обуку предвиђену позитивним прописима (што је у крајњој линији и сврха СВР у ЦС), већ искључиво служе потребама организација/установа, не изненађује следећи закључак – организације и установе не могу оспособити приговораче савести за ангажовање у кризним ситуацијама ради пружања заштите цивилном становништву, јер за то немају довољно ни људских ни материјалних потенцијала.

Закључак

Иако је управљање процесом служења војног рока у цивилној служби све мање непознаница за представнике организација и установа, менаџмент није дао одговоре на много уочених проблема. Процес управљања тражи још дорада, јер лидерство оних који су старији, искуснији у (руко)вођењу, повремено затаји при раду са војницима у цивилној служби.

Република Србија је традиционално сматрана војничком земљом. Много је прича о значају испраћаја, много је народних пословица који мушкарце третирају као ратнике и јунаке. Таква слика више није генерализована. Витештво је попримило неке нове, суштински различите форме. С једне стране, експонирају се ратоборно настројени младићи, који доприносе експанзи-

ји насиља у друштву, а с друге долазе „неки нови клинци“, који разбијају митове о борбености, ратништву и јунаштву. Алтернативна цивилна служба јесте све више део свакодневице.

Оваква каква јесте након пет година цивилна служба још није сазрела. Организације и установе нису у стању да оспособе приговараче савести за ангажовање у неким кризним ситуацијама, за заштиту и спасавање становништва, односно за учешће у невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности.

Етичност и пословна етичност, „не морате варати да бисте победили“, није заживела. Основни разлог за служење војног рока у цивилној служби, није „приговор савести“, већ је то лакши наставак школовања или његов завршетак, избор „лакше“ од понуђених опција, додатан рад у ванредно време, покушај избегавања и неслужења уз помоћ родбине и пријатеља, законско одлагање упута због недостатка капацитета установа и тако даље. Одговорна лица и сами војници свесни су чињенице да је број правих „приговарача савести“ међу војницима на СБР у ЦС незнатан, што директно утиче на квалитет њиховог друштвено корисног рада и њихово управљање.

Област цивилне службе је комплексна област, недовољно истражена, недовољно законски осмишљена. Велики је број институција које реализују цивилну службу, рад у њима је различито организован, па се поставља питање да ли су све оне потребне и да ли оправдавају своје постојање у систему; да ли постоје неке организације и установе које би требало укључити у систем, а које до сада нису биле укључене? Како да се имплементирају искуства других земаља, поготово из непосредног окружења, а због сличног менталног склопа лица која се позову на приговор савести?

Недовољно су дефинисана поједина терминолошка одређења: „приговор савести“ и „друштвено користан рад“. Како их најприкладније појаснити и ко је надлежан да то уради? Да ли ће *Закон о цивилној служби*, те подзаконски прописи и акта дати све одговоре? Да ли су организације/установе довољно одговорне и како дисциплиновати оне војнике и одговорна лица која одударају од устаљених норми?

У вези с тим, већина проблема који оптерећују ову област решиви су тек на вишим нивоима и захтевају комплексније укључивање многих инстанци друштва. Правилна имплементација сазнања до којих је дошао савремени менаџмент унапредиће постојеће стање.

Литература

1. Адигес, И.: *Дијагноза стилова управљања*, Прометеј, Нови Сад, 1994.
2. Бабић, Б.: *Упутство о вођењу евиденције и извештавању о служењу војног рока у цивилној служби*, Управа за обавезе одбране, Београд, 2008.
3. Грубић, Л. – Нешић: *Развој људских ресурса*, АБ Принт, Нови Сад, 2005.

4. Де Џорџ, Р: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
5. Икач, Н.: *Менаџмент људских ресурса*, ФТН, Нови Сад, 2005.
6. Клајн, И.; Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006.
7. Максвел, Џ.: *Како да постанете истински вођа*, Алгоритам, Београд, 2005.
8. Мачак, З.: *Управљање процесом служења војног рока у цивилној служби у организацијама и установама на територији Војводине* (дипломски мастер рад), Факултет техничких наука, Нови Сад, 2008.
9. Радосављевић, Ж.; Томић, Р.: *Менаџмент у модерном бизнису*, ББО, Београд, 2005.
10. Филиповић, В.: *Односи са јавношћу*, ФОН, Београд, 2003.
11. Цветковић, С.: *Мотивациони фактори у промени каријере* (дипломски мастер рад), Факултет техничких наука, Нови Сад, 2008.
12. Чизмић, С. и остали: *Психологија и менаџмент*, Филозофски факултет, Београд, 1995.
13. Интернет адресе: <http://www.mod.gov.rs>; <http://www.ebco-beoc.org>

Датум пријема чланка: **28. 05. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **08. 10.2009.**

ЦИВИЛНА СЛУЖБА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Бранко М. Бабић

Министарство одбране Републике Србије
Војни округ Нови Сад

На крају шесте године практичне примене и вршења цивилне службе, Народна скупштина Републике Србије је 26. октобра 2009. године донела Закон о цивилној служби. Тиме је заокружен процес доношења нормативних аката о цивилној служби, који је започео Изменама и допунама Уредбе о вршењу војне обавезе из 2003. године.

Чланак обрађује веома актуелну тему – цивилну службу којом војни обвезник замењује служење војног рока са оружјем или без оружја. Закон о цивилној служби, у односу на претходну нормативну уређеност, детаљно регулише ту проблематику и уводи нова решења чиме ствара правну претпоставку за наставак реформи у систему одбране и испуњење међународних стандарда у тој области.

Кључне речи: *приговор савести, цивилна служба.*

Увод

Оснoв за доношење Закона о цивилној служби¹ садржан је, пре свега, у Уставу Републике Србије (члан 18 и члан 45), затим у Закону о одбрани (члан 48) и у Закону о војној, радној и материјалној обавези. Текст Закона усклађен је и са одредбама разних резолуција и препорука Парламентарне скупштине Савета Европе, Међународним пактом о грађанским и политичним правима, Универзалном декларацијом о људским правима и Европском конвенцијом о људским правима. Уважена су мишљења и препоруке владиних и невладиних организација која се баве приговором савести и цивилном службом као и мишљења и препоруке заинтересованих грађана.

¹ Објављен у *Службеном гласнику Републике Србије*, број 88, од 28. октобра 2009. године и у *Службеном војном листу*, број 31, од 4. новембра 2009. године.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија није признавала приговор савести (у свом праву и у својој пракси). Свако „одбијање пријема и употребе оружја“, као и „неодазивање позиву и избегавање војне службе“ било је подвргнуто строгим кривичним санкцијама. Савезна Република Југославија (у даљем тексту: СРЈ) признаје приговор савести чланом 137 Устава: „Грађанину који због верских или других разлога савести не жели да испуни војну обавезу под оружјем, омогућиће се да војну обавезу у Војсци испуни без оружја или у цивилној служби, у складу са савезним законом“. У државној заједници Србија и Црна Гора приговор савести добија карактер фундаменталног људског права, па је Савет министара 27. августа 2003. усвојио посебну Уредбу чиме су испуњене све правне претпоставке за несметано вршење цивилне службе, од 15. октобра 2003. године. После спроведеног референдума у Црној Гори (мај 2006) и стицања независности, Република Србија постаје правни следбеник државне заједнице Србија и Црна Гора. Одлуком Народне скупштине од 5. јуна 2006. године област одбране стављена је у надлежност Републике Србије. Војска Србије, као правни наследник Војске Србије и Црне Горе, примењивала је постојећу законску регулативу из области одбране све до доношења прописа којима је област одбране регулисана на нивоу Републике Србије.

У протеклих седамнаест година може да се уоче четири периода, који се суштински разликују један од другог.

Први период је трајао од Устава СРЈ (27. април 1992) до доношења прве *Измене и допуне Уредбе о вршењу војне обавезе*² (29. август 2003). Неке од основних карактеристика тог периода су: Устав познаје приговор савести, али га суштински не признаје као фундаментално људско право – у смислу европских и светских стандарда; свако одбијање пријема и употребе оружја као и избегавање војне службе било је подвргнуто строгим кривичним санкцијама; број приговараца савести се процењује на 0,03 одсто, који су служили војни рок без оружја, у јединицама и установама Војске и Савезног министарства одбране, 13 месеци; не постоји алтернативна цивилна служба, јер је законодавац под изразом „цивилно служење војног рока“ подразумевао ненаоружано служење војног рока у војним јединицама.

Други период је трајао од прве³ *Измене и допуне Уредбе о вршењу војне обавезе* (29. август 2003) до друге *Измене и допуне Уредбе о вршењу војне*

² У овом периоду на снази је била Уредба о вршењу војне обавезе, објављена у *Службеном листу СРЈ*, број 36, од 29. априла 1994. године и у *Службеном војном листу*, број 15, од 13. маја 1994. године.

³ Прва Измена и допуна објављена је у *Службеном листу СЦГ*, број, 37, од 29. августа 2003. године и у *Службеном војном листу*, број 25, од 8. септембра 2003. године – ступила је на снагу осмог дана од дана објављивања у *СЛ СЦГ* са применом од 15. октобра 2003. године. У овом периоду прописано је и Упутство о примени одредаба Уредбе о вршењу војне обавезе које се односи на служење војног рока у цивилној служби, а објављено је у *Службеном војном листу*, број 31, од 3. новембра 2003. године.

обавезе (28. јануар 2005). Карактерише га почетак практичног ангажовања војника на служењу војног рока у цивилним организацијама и установама које су од општег друштвеног интереса (од 22. децембра 2003). Представља најтежи период у спровођењу цивилне службе, а издвајамо само неке карактеристике: права и обавезе између Министарства одбране и организације или установе уређују се уговором; регрут војни рок служи у свом месту пребивалишта обављајући послове који одговарају његовом образовању, склоностима и опредељењу; уводе се планови попуње за организације и установе ради планског упута регрута; формирају се посебне комисије при Војним одселима које одлучују о захтеву регрута које у свом саставу немају професионално војно лице за разлику од претходног периода; прописују се критеријуми за лица која немају право да војни рок служе у цивилној служби; дужина службе војног рока је 13 месеци; дато је право и војницима из Војске да поднесу захтев за цивилну службу пре истека 1/3 војног рока; регрут служи војни рок вршењем друштвено корисног рада према општим актима и радном времену организације или установе; дефинисане су обавезе одговорних лица из организација и установа за праћење рада војника; војничка плата и друге накнаде (право на плаћен превоз за долазак у цивилну службу и повратак са цивилне службе) исплаћиване су из буџета МО; у погледу здравственог осигурања има иста права као и војник на служењу војног рока у Војсци; за време службе војног рока војник се у организацији или установи обучава према програму приправника одређене школске спреме, а у организацији Министарства одбране обучава се за одбрану земље у трајању од 14 радних дана.

Трећи период је трајао од 28. јануара 2005.⁴ до 5. јуна 2006. године, када су послови одбране пренети у надлежност Републике Србије. Неке од карактеристика тог периода су: регрут се изјашњава за цивилну службу тек кад добије позив за упућивање на служење војног рока у року од осам дана од дана пријема позива; укинута је право регруту да бира послове на којима ће бити ангажован у складу са својим образовањем, склоностима и опредељењем; дата је могућност да војник на служењу војног рока у цивилној служби може да обавља друштвено користан рад и ноћу, али уз писмени пристанак; уводи се обавеза Посебној комисији да пре одлучивања о захтеву регрута обави са регрутом разговор о захтеву и прибављеним доказима; укинута је право војнику који се налази на служењу војног рока са оружјем да може поднети приговор савести и прећи у цивилну службу; поред тога што се баве делатношћу од општег друштвеног интереса, организације или установе у којима се врши цивилна слу-

⁴ Друга Измена и допуна Уредбе о вршењу војне обавезе је објављена у *Службеном листу СЦГ*, број 4, од 28. јануара 2005. године и у *Службеном војном листу*, број 3, од 10. фебруара 2005. године, ступила је на снагу осмог дана од дана објављивања у *СЛ СЦГ*. У том периоду прописано је и Упутство о изменама и допунама Упутства о примени одредаба Уредбе о вршењу војне обавезе које се односи на служење војног рока у цивилној служби, које је објављено у *Службеном листу СЦГ*, број 9, од 4. марта 2005. године и у *Службеном војном листу*, број 8, од 28. марта 2005. године.

жба морају се финансирати из буџета; уводи се обавеза организација и установа да рефундирају Министарству одбране трошкове војника на служењу војног рока у цивилној служби; уколико војник настави даље служење војног рока са оружјем, један дан проведен у цивилној служби рачуна се као 1/2 данаведеног на служењу војног рока са оружјем; укинута је обавеза да се војник на служењу војног рока у цивилној служби у организацији или установи обучава према програму приправника одређене школске спреме, а уводи се обављање друштвено корисног рада прописаног општим актима организације или установе; уводи се обавеза организацији или установи, да пре отпуста војника на служењу војног рока у цивилној служби, у војноевиденциона документа унесе оцену оспособљености (оспособљен, делимично оспособљен или неоспособљен за личну и колективну заштиту); изменама *Закона о Војсци* од 31. октобра 2005. године служење војног рока са оружјем смањено је са девет месеци на шест, а служење војног рока без оружја и у ЦС са тринаест месеци на девет.

Четврти период је трајао од 5. јуна 2006.⁵ до 5. новембра 2009. године, када је ступио на снагу Закон о цивилној служби. *Устав Републике Србије* у члану 45 утврђује право регрутима да изјаве приговор савести. Изменама и допунама *Уредбе* о вршењу војне обавезе (III и IV измена) организације и установе су у обавези да „обезбеђују и исплаћују“ новчане припадљности војницима који војни рок служе у цивилној служби и прописује да организационе јединице Министарства одбране могу да примају војнике који војни рок служе у цивилној служби.⁶

У наведеним периодима министар одбране је *Решењима о одређивању организација и установа које се баве делатношћу од општег интереса* одредио организације и установе у којима ће се реализовати цивилна служба. До сада је министар одбране прописао 16 решења, број организација се постепено повећавао – од 369 организација у децембру 2003, на 2.089⁷ у октобру 2009. године. Број установа је повећан за око шест пута, али још није обезбеђено да се упуте сви регрути који чекају упут у цивилну службу.

Из досадашњег начина служења војног рока у цивилној служби идентификовали су се и одређени проблеми, од којих се истиче: злоупотреба коришћења права „приговора савести“; неједнакост у погледу права, дужности и оба-

⁵ У овом периоду донета су следећа акта: Устав Републике Србије, објављен у *Службеном гласнику Републике Србије*, број 98, од 10. новембра 2006. године; Трећа Измена и допуна Уредбе о вршењу војне обавезе објављена у *Службеном гласнику Републике Србије*, број 6, од 19. јануара 2007. године; Четврта Измена и допуна Уредбе о вршењу војне обавезе објављена у *Службеном гласнику Републике Србије*, број 86, од 21. септембра 2007. године и у *Службеном војном листу* број 24, од 5. новембра 2007. године.

⁶ Упутство о регулисању служења војног рока у цивилној служби у организационим јединицама Министарства одбране, објављено у *Службеном војном листу*, број 31, од 3. децембра 2007. године.

⁷ Од укупног броја установа, 162 установе су из групе Установа социјалне заштите – Црвени крст Србије, Београд (републички, градски, општински и месни).

веза у односу на војнике који војни рок служе са оружјем или без оружја; необученост не само за радње и поступке од значаја за одбрану земље, него и за личну и колективну заштиту; значајан утицај на систем војне обавезе у целини; слаб квалитет рада у организацији и установи у погледу евиденције и извештавања; самовоља одговорних лица према лицима која не испуњавају радне обавезе, у смислу забране доласка у установу; поједина лица су у радном односу за време цивилне службе (не мирују им права из радног односа); отпуштање запослених и на њихово место ангажовање лица у цивилној служби; није изведена обука и инструктажа са већином лица у цивилној служби од стране надлежних органа; део лица у цивилној служби су при ставу да цивилну службу обављају „само формално“, неодговорно схватају своје обавезе и покушавају на све начине да избегну прописане обавезе и задатке.

Закон о цивилној служби

Имајући у виду проблеме који су постојали у раду са војницима који војни рок служе у цивилној служби и одговорним лицима из организација и установа, а који су евидентирани током редовних и планских обилазака и контрола рада од стране овлашћених лица из Министарства одбране, *Законом о цивилној служби* прописана су решења која те проблеме умањују или их елиминишу и створене су правне претпоставке за наставак реформи у систему одбране.

Основне одредбе

Дефинишу основне појмове који се користе ради прецизног и недвосмисленог тумачења: цивилне службе, организације или установе, лица које уложи приговор савести, лица у цивилној служби, одговорног лица организације или установе (треба истаћи да је регрут, према досадашњим прописима, имао статус војног лица – војника на служењу војног рока у цивилној служби).

Дефинишу ком регруту се омогућава и обезбеђује право на приговор савести:

- који се по пријему позива од територијалног органа за увођење у војну евиденцију, лекарске прегледе и одслужење војног рока (у року од осам дана) позове на приговор савести;
- који због верских, моралних или других оправданих разлога савести жели да служење војног рока са оружјем замени цивилном службом;
- који је оцењен способним за рад од надлежног здравственог органа и
- који испуњава критеријуме за одлазак у цивилну службу (који се није бавио или се не бави продајом или поправком оружја или муниције); који није ре-

гистрован као власник или колекционар ватреног или трофејног оружја; који није члан ловачког, стрељачког, стреличарског или другог клуба, друштва или удружења, које у својим активностима има употребу хладног или ватреног оружја или то није био у периоду од годину дана пре подношења захтева).

Поред регрута, приговор савести може да изјави и војни обвезник у резервном саставу Војске Србије након истека периода од четири године, од дана завршетка служења војног рока са оружјем.

Остваривање права на приговор савести

Право на цивилну службу на основу изјављеног приговора савести регрут остварује:

1. подношењем писаног захтева за цивилну службу најкасније осам дана од дана пријема позива за одслужење војног рока. Уз захтев прилаже све потребне доказе које је прибавио од овлашћених државних органа и органа локалне самоуправе (надлежне полицијске управе, надлежног Суда, органа државне управе задужене за регистрацију привредних и других делатности), од установе у којој је стечена одређена стручна спрема или посебна квалификација и од надлежне здравствене установе;

2. Центар Министарства одбране за локалну самоуправу прима захтев регрута и евидентира их у службену документацију. Уколико захтев није комплетан, тражи се допуна података, а затим се захтев, најкасније у року од три дана, доставља Првостепеној комисији на решавање;

3. Првостепена комисија за цивилну службу у року од 30 дана доноси решење којим усваја захтев или га одбија, при чему се не прецизира организација или установа у којој ће лице вршити цивилну службу и време јављања у цивилну службу. Првостепену комисију чини пет чланова, од којих су три члана из састава територијалног органа, два из органа јединице локалне самоуправе – један, из области рада и социјалне политике, а други, из здравствене установе;

4. Другостепена комисија за цивилну службу у року од 30 дана решава жалбе регрута на донету одлуку Првостепене комисије (чиме се обезбеђује потпуна контрола рада у решавању захтева). Другостепену комисију чине пет лица, од којих је председник из састава Министарства одбране, заменик председника и чланови из министарстава надлежних за социјалну заштиту, правду и здравље и органа јединица локалне самоуправе и

5. Центар за цивилну службу, као стручни и највиши носилац планирања и реализовања цивилне службе, обавља послове и задатке који су у вези са планирањем, организовањем, координацијом, контролом и извршавањем цивилне службе.

Центар Министарства одбране за локалну самоуправу, слањем појединачног позива, обавештава регрута о времену јављања у организацију или установу која му је одређена за вршење цивилне службе (најкасније 15 дана пре датума јављања). Ради спречавања злоупотребе цивилне службе, лице не може бити распоређено у организацију или установу у којој је запослен или је раније био запослен; у којој је запослен члан његове уже породице (брачни друг, брат, сестра или родитељи) и у којој се школује, односно студира.

На исти начин своје право на приговор савести остварује и лице у резервном саставу, без обзира на то да ли је распоређен у ратне јединице Војске Србије или друге снаге одбране или није распоређен.

Вршење цивилне службе

Да би регрут био упућен у цивилну службу мора да прође процедуру, од подношења захтева до добијања позива са датумом јављања у одређену организацију или установу. При томе, мора имати најмање 19 година, а највише 27 (изузетно и 30 година). Цивилна служба траје девет месеци и не може се скратити редовним или наградним одсуством на крају вршења службе.

Ако се регрут не јави у организацију или установу, а свој недолазак не оправда, сматра се да је одустао од коришћења права на цивилну службу. На основу обавештења одговорног лица из организације или установе Првостепена комисија ставља ван правног промета донето решење за цивилну службу, о томе обавештава регрута и надлежни Центар Министарства одбране који доноси закључак о привођењу регрута, новчаној казни, трошковима привођења и врши припреме за упут регрута на служење војног рока без оружја у првом упутном року.

Законом су предвиђени случајеви када регрут може да одложи упут у цивилну службу, када му се прекида цивилна служба и које услове мора да испуни да би променио организацију или установу.

Одлагање цивилне службе врши се:

– на захтев регрута, коме је усвојен захтев за цивилну службу, ако тражи одлагање у својству храниоца породице, ако се други члан његовог домаћинства налази на служењу војног рока, ако би упућивањем у цивилну службу његова породица била доведена у тежак материјални положај, ако је засновао радни однос у својству приправника, ако је примљен у радни однос на неодређено време, ако у домаћинству нема способног члана за обављање пољопривредних радова и ако се из иностранства вратио у земљу, а није у могућности да породицу збрине до дана упута у цивилну службу.

– на захтев надлежног министарства регрутима који су научни радници и раде на пројектима од посебног значаја за Србију, врхунски спортисти и

чланови репрезентације због учешћа на светским, олимпијским и европским такмичењима и врхунским уметницима ради учешћа на манифестацијама од значаја за Републику Србију и

- на захтев регрута, који је поднео захтев за отпуст из држављанства Републике Србије и о томе обавестио територијални орган.

Прекид цивилне службе врши се:

- ако је лице својим чињењем или нечињењем прекршило обавезујуће норме за вршење цивилне службе (члан 5 *Закона*); ако је оцењен привремено неспособним за рад или неспособним; ако неоправдано изостане из цивилне службе три дана непрекидно или пет дана са прекидима; због повреде радне дужности, а након завршеног дисциплинског поступка који је покренут ради утврђивања његове одговорности; ако је учинио радњу противну разлици приговора савести и изазвао дисциплинску или материјалну повреду дужности (туча, употреба хладног или ватреног оружја, конзумирање алкохола и опојних дрога, уништавање имовине и друго). Уколико разлог за прекид цивилне службе није здравствене природе, такво лице се упућује на служење војног рока без оружја у јединицу Војске Србије у наредном упутном року;

- на захтев овлашћеног лица ресорног министарства за лица која су научни радници, врхунски спортисти и чланови репрезентације Србије и уметнику ради учешћа на манифестацијама од интереса за Републику Србију и

- на лични захтев лица ако буде оцењено привремено неспособним за рад; због смрти члана породице или тешке болести; због елементарних непогода и других несрећа којим би његова породица била доведена у тежак положај, услед његовог одсуства и због промене личног уверења, ако у року од петнаестог до деведесетог дана вршења цивилне службе захтевом затражи даље служење војног рока са оружјем или без оружја.

На сва донета решења о прекиду и одлагању цивилне службе може се изјавити жалба Другостепеној комисији за цивилну службу која доноси Решење по жалби. Жалба поднета против решења не одлаже његово извршење, јер природа радњи не даје могућност одлагања извршења. Ако би се дала могућност да жалба одлаже извршење онда би се отворила могућност манипулације на начин да лица која не испуњавају услове за прекид цивилне службе, при изјави жалбе и вођењу управног спора не извршавају своје обавезе и дужности у цивилној служби, односно самовољно прекидају обавезу коју имају.

Ако је подносилац захтева незадовољан решењем по жалби он може да покрене управни спор пред надлежним судом у складу са прописима који регулишу управни спор.

Премештај лица у цивилној служби врши се у следећим условима: када надлежна здравствена установа утврди да је место на којем извршава радне задатке штетно по здравље лица у цивилној служби; ако у току вршења цивилне службе промени место пребивалишта; у случају раскида уговора изме-

ђу Министарства одбране и организације или установе, односно када организација или установа престане са радом и ако организација или установа изгуби статус по ком је одређена за пријем лица у цивилну службу. О захтеву лица за премештај одлучује руководилац територијалног органа који доноси решење на предлог Првостепене комисије (уколико се премештај врши на територији његове надлежности) и начелник организационе јединице Министарства одбране надлежан за послове војне обавезе уколико лице прелази из надлежности једног Регионалног центра у други Регионални центар.

Права и обавезе у цивилној служби

Министар одбране својим Решењем одређује организације или установе за пријем лица у цивилну службу. Организације или установе подnose захтев ресорном министарству, које разматра захтев и са потребним доказима и својим мишљењем доставља га Министарству одбране.

Након објављивања Решења у *Службеном војном листу*⁸ начелник Регионалног центра потписује Уговор о међусобним правима и обавезама са одговорним лицем из организације–установе.

Пре потписивања Уговора, писаним путем све организације или установе обавештавају се да су Решењем (или допуном решења) министра одбране стављена на списак за пријем регрута; ступа се у контакт са одговорним лицем ради организације састанка, упознавања са прописима и прикупљања основних података о организацији или установи (име и презиме одговорног лица, адреса организације и установе, контакт телефони, интернет адреса и друго).

Лице које започне вршење цивилне службе мора бити упознато са својим правима и обавезама. Закон прописује следећа *права*:

- редовно одсуство у трајању од десет дана, рачунајући и нерадне дане;
- наградно одсуство у трајању до седам дана (за изузетно залагање у раду и остварене резултате);
- ванредно одсуство због приватних послова у трајању до пет дана и то у случају: склапања брака, рођења детета, смрти или теже болести члана породичног домаћинства, полагања испита, отклањања последица елементарних непогода у породичном домаћинству, као и у другим случајевима за које одговорно лице оцени да су оправдани;

⁸ Последње–шеснаесто по реду „Решење о одређивању организација и установа које се баве делатношћу од општег интереса и организационих јединица МО у које ће се упућивати регрути на служење војног рока у цивилној служби“ донето је 26. октобра 2009. године (*Службени војни лист*, број 29), два дана пре доношења Закона о цивилној служби па је у наслову Решења остао термин „регрути“ и „на служење војног рока“ што нови закон дефинише као „лице у цивилној служби“.

– два дана одсуства због добровољног давања крви (изузимајући дан давања крви);

– путовање у иностранство за време редовног одсуства или наградног (у оправданим условима, на начин како је то прописао министар одбране)

– на заштиту од недостојног, нехуманог или понижавајућег поступања у организацији или установи и начин на који се та заштита обезбеђује;

– накнаду у висини од 50 одсто новчаних примања која припадају војнику који се налази на одслужењу војног рока;

– трошкове превоза од места становања до организације или установе према прописима који важе за остала запослена лица;

– исхрану или накнаду трошкова исхране ако није обезбеђена исхрана у организацији или установи (као и за остала лица у организацији или установи),

– заштиту безбедности и здравља на раду;

– здравствена заштита, здравствено осигурање и права услед повреде на раду;

– не могу им се одредити послови и задаци осталих запослених који су у штрајку и на тај начин злоупотребити њихово ангажовање;

– на обуку за обављање радних задатака која обухвата стручно оспособљавање за извршење послова које реализује организација или установа од интереса за одбрану земље (заштита од пожара, безбедност и заштита здравља на раду, пружања прве медицинске помоћи и за обављање друштвено корисног рада према програму увођења у посао);

– на обуку за обављање послова цивилне заштите ради стручног оспособљавања за извршавање задатака заштите и спасавања људи, материјалних и других добара у случају природних несрећа и елементарних непогода, техничко-технолошких удеса, односно у случају ратних дејстава и последица тих дејстава.

Од обавеза које лице мора извршавати током вршења цивилне службе треба истаћи:

– рад и понашање усклађено са општим актима организације или установе;

– рад на пословима и задацима које одреди одговорно лице у складу са потребама организације или установе, при чему стручна спрема и занимање лица у цивилној служби нису обавезујући критеријум;

– обављање радних задатака у складу са радним временом организације или установе (осам часова у радне дане, односно 40 часова седмично);

– рад у планираној прерасподели радног времена, у складу са законом, када то захтева природа вршења делатности, организација рада, боље коришћење средстава рада, рационалније коришћење радног времена и извршење одређеног посла у утврђеним роковима;

– рад у продуженом радном времену до извршења задатака и послова, односно отклањања последица елементарних непогода;

– чување и одржавање поверених му средства за рад и имовине;

– испуњавање планираних активности ради спречавања повреда дужности као што су: учестало кашњење; ранији одлазак и напуштање организације или установе у току радног времена без одобрења одговорног лица; неоправдан изостанак један дан; неодговорно и несавесно обављање радних задатака; немаран и штетан однос према средствима за обављање радних задатака; долазак у организацију или установу у стању алкохолисаности или под дејством опијата и довођење у то стање за време обављања радних задатака; непристојно и насилничко понашање према лицима у организацији или установи, односно према одговорном лицу;

– није допуштено организовање или учествовање у штрајку;

– податке о организацији или установи, осим података који су по прописима доступни јавности, сматра пословном, односно службеном тајном и да их чува у току извршења цивилне службе и након њеног извршења и

– регулисање мировања права и обавеза из радног односа (што доказује решењем које предаје организацији или установи) и не може бити запослен нити да обавља послове ван радног односа по уговору о делу.

Обавезе организација или установа су детаљно регулисане, од којих треба истаћи:

– организовано врше пријем регрута (упознају их са основним елементима организације или установе, са просторијама, објектима и запосленим лицима која ће бити одговорна лица за праћење рада током цивилне службе; начин извршења цивилне службе са тежиштем на обавезама и правима које имају за време цивилне службе);

– извештавају територијални орган о јављању лица, израђују и ажурно воде потребне евиденције о лицима у цивилној служби;

– врше распоређивање лица на радне послове и задатке на основу Решења (изузев послова возача, руковаоца грађевинских и других машина, послове обезбеђења и послове који су опасни и штетни по здравље), одређују одељење односно службу где ће обављати те послове, као и одговорно лице који ће пратити њихов рад;

– обезбеђују услове за вршење цивилне службе лицима у цивилној служби (планирањем и реализацијом обуке у познавању елемената противпожарне заштите, заштите на раду и пружања прве медицинске помоћи),

– обезбеђују извршавање друштвено корисног рада, обучавање и остваривање права лица у цивилној служби;

– контролишу и предузимају мере за отклањање уочених неправилност у вршењу цивилне службе;

– редовно извештавају и достављају податке од значаја за цивилну службу надлежној Првостепеној комисији и територијалном органу (одговорно лице прати рад понашање и залагање лица у цивилној служби и на крају сваког месеца доставља писмени извештај, којим поред кратког описа по-

слова које је лице обављало оцењује његов рад, понашање, залагање, квалитет извршених послова, као и број радних дана које је у току месеца провео на послу);

- уз месечни извештај доставља се обједињена Радна листа свих лица у цивилној служби; примерци донетих решења о редовним и наградним одсуствима или одсуствима због приватних послова, као и доказ о извршеним исплатама новчаних принадлежности на начин који је прописан Законом и општим актима организације и установе;

- благовремено достављају податке о променама статуса организације или установе;

- израђују и достављају ванредне извештаје Првостепеној комисији и предлажу прекид цивилне службе лицима која не извршавају постављене задатке као и у случајевима када за време трајања службе лице у цивилној служби изврши радњу која је противна разлозима због којих је упућен у ту службу) и

- на захтев територијалног органа Министарства одбране упућује лице у цивилну службу на обуку за обављање послова цивилне заштите.

Да би се стекао увид у рад лица и одговорних лица из организација и установа у примени законских одредби, на свим нивоима се планира и врши контрола вршења цивилне службе.

У досадашњем раду, и поред утврђених пропуста, није било могуће предузети мере према одговорним лицима из организација или установа. Центар за цивилну службу уколико утврди одступање од одредби закона и подзаконских прописа, може предузети мере упозорења, предложити раскид уговора, наложити прекид цивилне службе за лице које крши прописе, поднети пријаву надлежном суду у складу са Законом који регулише управни поступак и управни спор.

Евиденција, надзор и финансирање цивилне службе

Надлежни територијални орган води евиденцију лица у цивилној служби која обезбеђује неопходне показатеље за попуну организација или установа које примају лица у цивилну службу и за организовање и спровођење припрема за одбрану земље. За лица у резервном саставу који су распоређени у јединице цивилне заштите и друге снаге одбране евиденцију воде и органи цивилне заштите и управни органи других снага одбране.

Инспекцијски надзор над применом одредби закона врши Инспекторат одбране. Управни надзор и контролу спровођења закона, извршавање цивилне службе и законитост у раду врши Центар за цивилну службу и организациона јединица Министарства одбране надлежна за послове војне обавезе.

Средства за финансирање цивилне службе планирају се и обезбеђују из буџета Републике Србије за органе државне управе, а организације или установе у којима се врши цивилна служба из додељених средстава.

Резервни састав

Лице које је извршило цивилну службу уводи се у евиденцију резервног састава и, уколико је оцењено способним за рад, постаје лице у резервном саставу у статусу „распоређен“ или „нераспоређен“. Распоређивање резервних обвезника врши се првенствено у јединице и органе цивилне заштите, затим у јединице осматрања, обавештавања и узбуњивања, у организационе јединице Министарства одбране и у државне органе и привредна друштва, друга правна лица и предузетнике, која производе предмете, односно врше услуге од посебног значаја за одбрану земље. Резервним обвезницима који нису распоређени у набројане саставе утврђује се радна обавеза у складу са законом.

Обавеза у резервном саставу траје до краја календарске године у којој лице навршава 60 година, а престаје му ако је оцењен неспособним за рад, ако му престане држављанство Републике Србије и његовом смрћу. У случају ванредног или ратног стања, председник Републике може одлучити да се лице коме је истекла цивилна служба задржи у цивилној служби и преко 60 година.

Лице у резервном саставу може бити позивано на обуку и вежбе највише до 90 дана у току календарске године што представља објективно време за оспособљавање, учешће на курсевима и другим дужностима. У случају ванредног или ратног стања, односно ванредне ситуације изазване елементарним непогодама и другим несрећама, лице по позиву надлежног територијалног органа ступа у јединице цивилне заштите и друге снаге одбране и извршава одређене дужности и послове.

Закон дефинише и разлоге на основу којих се лицу у резервном саставу може да одложи, односно прекине вежба. Разлози су:

- ако је лице болесно;
- ако је из његовог домаћинства у исто време позиван други члан домаћинства или се већ налази на служењу војног рока;
- ако у време вежбе полаже испите и ако би одласком на вежбу било спречено да заврши школску годину;
- ако се у време вежбе налази на припремама ради учешћа на европским и светским спортским такмичењима и олимпијским играма;
- ако учествује у међународним научним, истраживачким и уметничким манифестацијама или треба да обавља послове који су од изузетног значаја за Републику Србију;
- ако је услед смрти или тешке болести у домаћинству, односно услед елементарне непогоде, домаћинство доведено у тежак материјални или социјални положај његовим одласком на вежбу;

- ако је непосредно пред одлазак на вежбу или у време одласка на вежбу наступила смрт у домаћинству или у породици;

- ако у месту у којем борави лице у резервном саставу влада заразна болест;

- неодложне потребе службе у којој је лице запослено на захтев надлежног државног органа, привредног друштва, другог правног лица и предузетника;

- уколико у домаћинству нема другог члана способног за привређивање;

- извршавање неодложне потребе, тј. временски условљене радње која не трпи одлагање (процес специфичне производње, сетва, убирање летине и производа, испуњење уговорених обавеза и друго).

Ради извођења вежби и оспособљавања, јединице цивилне заштите и друге снаге одбране достављају захтев за позивање лица у резервном саставу најкасније 60 дана пре дана одређеног за јављање. Територијални орган Министарства одбране позив лицу доставља најкасније 30 дана пре утврђеног дана јављања за вежбу. У условима ванредног или ратног стања, елементарних непогода и техничко-технолошких несрећа, позивање лица у резервном саставу врши се без обзира на временско ограничење.

Лице у резервном саставу које је позвано у вези са вршењем обавезе има права:

- на трошкове у стварном износу за превоз од места становања до места јављања (цена карте за превоз средствима јавног саобраћаја у доласку и повратку);

- на накнаду у висини просечне зараде у претходна три месеца пре позивања, уколико је у радном односу;

- на накнаду у висини основице од које плаћа допринос за обавезно сопствено социјално осигурање, уколико лице обавља самосталну регистровану привредну или другу професионалну делатност;

- на накнаду у износу који пропише Влада – следује лицу које није запослено, регистрованом пољопривреднику, лице које прима пензију или новчану накнаду због привремене незапослености и

- на бесплатну исхрану и смештај ако вежба траје дуже од осам часова.

Казнене одредбе

Прописивањем казни за лица у цивилној служби и за организације или установе, које није до сада постојало, стварају се претпоставке за поштовање одредби закона, односно смањење злоупотреба у извршавању обавеза у цивилној служби и функционисању система одбране.

Казненим одредбама прописане су новчане казне и казне затвора за регрута, лице у цивилној служби и лице у резервном саставу, као и новчане казне за организације или установе у којима се врши цивилна служба, одговорна лица, предузећа и друга правна лица уколико не извршавају обавезе и дужности или избегавају извршавање обавеза и дужности у цивилној служби. Посебна новина у казним одредбама односи се на одговорност организација или установа ако не обезбеде услове за извршавање цивилне службе или не обезбеде права која припадају лицу за време вршења цивилне службе, као и уколико се утврди да се према лицу у цивилној служби поступало на недостојанствен, нехуман или понижавајући начин.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара или казном затвора до 60 дана казниће се:

- регрут, лице у цивилној служби и лице у резервном саставу ако се без оправданог разлога не одазове позиву територијалног органа у време и место који су назначени у појединачном позиву – за цивилну службу, лекарске и друге прегледе, као и за вежбу или другу обуку у резервном саставу и

- лице у цивилној служби ако без оправданог разлога напусти цивилну службу, обуку и вежбу за време њеног трајања или ако открије пословну, односно службену тајну.

Новчаном казном од 10.000 до 40.000 динара или казном затвора до 30 дана казниће се за прекршај регрут, лице у цивилној служби и лице у резервном саставу:

- ако намерно или крајњом непажњом начини материјалну штету организацији или установи у којој врши цивилну службу немарним и штетним односом према средствима за обављање радних задатака;

- ако се неодговорно и насилнички понаша према одговорном лицу или запосленима у организацији или установи;

- ако организује, припрема и учествује у штрајку и

- ако у прописаном року не пријави територијалном органу код којег се води у војној евиденцији настале промене које су регулисане чланом 58 Закона.

Новчаном казном од 45.000 до 450.000 динара казниће се организација или установа када се утврди да за време трајања цивилне службе није обезбедила услове за извршење цивилне службе или није обезбедила права која припадају лицу за време вршења цивилне службе. За овакав прекршај казниће се и одговорно лице у организацији или установи новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара.

Новчаном казном од 50.000 до 150.000 динара казниће се организација или установа када се утврди да се за време трајања цивилне службе према лицу у цивилној служби поступало на недостојанствен, нехуман или понижавајући начин. За исти прекршај казниће се и одговорно лице у организацији или установи новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара.

Прелазне и завршне одредбе

Овим одредбама обезбеђује се континуитет у вршењу цивилне службе на начин да лице које се налази у цивилној служби на дан ступања овог закона на снагу, наставља да врши цивилну службу у складу са одредбама прописа по којима је упућено и да се сви поступци о изјављеном приговору савести који нису окончани (нису донета решења за цивилну службу), окончају према одредбама овог закона.

Сви регрути који су оцењени способним или ограничено способним за војну службу упућују се у цивилну службу као способни за рад чиме се избегава поновна оцена способности регрута која изискује ангажовање и трошкове који нису неопходни.

После ступања на снагу овог закона донеће се следећи подзаконски акти:

- Уредба о вршењу цивилне службе којом се прописује начин, услови и поступак извршавања цивилне службе (рок за доношење је шест месеца од дана ступања на снагу Закона);

- Упутство о вођењу евиденције о цивилној служби – рок за доношење је три месеца, од дана ступања на снагу Закона;

- Упутство о путовању у иностранство лица на цивилној служби – рок за доношење је три месеца, од дана ступања на снагу Закона и

- Упутство за рад Првостепених и Другостепених комисија за цивилну службу.

Закључак

Закон о цивилној служби, у односу на претходна подзаконска акта, дефинише основне појмове у вези са инструментом приговора савести; ефикасније се обезбеђује функционисање цивилне службе у целини; отклањају се противречности у одредбама које су превазиђене и представљају сметњу у доследној примени и пракси; обезбеђује контролу спровођења цивилне службе учешћем лица из других министарстава и локалне самоуправе; елиминише „параван“ за избегавање војне обавезе; примереније и потпуније образлаже чињенице када војни обвезник не може да оствари право на приговор савести.

Анализе, контроле и закључци у вези са досадашњим начином вршења цивилне службе недвосмислено су указале на потребу новог начина планирања, организовања, контроле и праћења извршења цивилне службе.

У раду Првостепених комисија за цивилну службу обезбеђује се демократски принцип контроле у раду, учешћем представника органа локалне самоуправе из области рада и социјалне политике и здравствених устано-

ва, а у раду Другостепених комисија и представника Министарства правде, Министарства за рад и социјална питања и Министарства здравља.

Обезбеђује се заштита лица у цивилној служби од недостојног, нехуманог или понижавајућег поступања у организацији или установи. За лице у цивилној служби обезбеђује се здравствена заштита и здравствено осигурање као и за остала лица у организацији или установи.

Уводи се обавезна обука лица у цивилној служби за послове цивилне заштите, јер ће већина лица у цивилној служби након завршетка бити распоређена у јединице цивилне заштите.

Позитивни ефекти овог закона односе се и на: усклађивање обавеза у цивилној служби са другим правима и дужностима у области одбране; у односу на садашња решења проширени су разлози за одлагање и прекид цивилне службе у вези са учешћем на међународним научним, истраживачким, уметничким и спортским манифестацијама, ако услед елементарне непогоде домаћинство буде доведено у тежак материјални положај и других оправданих разлога; даје се могућност да се вежба лицу у резервном саставу може одложити и на захтев надлежног државног органа, привредног друштва, другог правног лица и предузетника, а због неодложних потреба службе у којој је лице запослено, као и регистрованим пољопривредницима и другим лицима који самостално обављају привредну делатност, ако у њиховом домаћинству нема другог члана способног за привређивање.

Литература

1. Закон о цивилној служби, *Службени гласник Републике Србије*, број 88, од 28. октобра 2009. године и *Службени војни лист*, број 31, од 4. новембра 2009.

2. Карановић, Никола: *Закон о цивилној служби са коментаром и образцима за рад*, Београд, 2009.

Датум пријема чланка: **21. 12. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

РАДНА ОБАВЕЗА У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Светлана Шћекић

Министарство одбране Републике Србије
Управа за обавезе одбране

Тежња за прилагођавањем глобалним променама у свету и безбедносним интеграцијама, као и свака битнија промена у држави, друштву или њеном окружењу условљава и одговарајуће усклађивање у систему одбране. Као део система националне безбедности, систем одбране представља облик организовања, припремања и спровођења мера и радњи на основу којих грађани, државни органи, привредна друштва и друга правна лица извршавају задатке одбране. У том смислу, радна обавеза представља незаобилазан део јединственог система за извршавање послова и задатака одбране.

Кључне речи: *радна обавеза, систем одбране, јединице радне обавезе, планови попуне.*

Слобода рада и принудни рад

Људска права изражавају однос појединца и државне власти у једној земљи. Она представљају „границу“, подручје слободе појединца, које демократска држава не сме да пређе. Једно од фундаменталних људских права јесте и право на рад које спада у ред сложених људских права. Слобода рада представља право сваког појединца да слободно изабраним или прихваћеним радом обезбеди себи средства за живот.¹ Због великог значаја који има у развоју људског друштва, слобода рада се гарантује правним актима највишег ранга на националном и међународном плану.

Слободу рада и забрану принудног рада, као негацију слободе рада, познаје и међународно радно право. На међународном плану посебну

¹ Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 7, Београд, 1971.

улогу у правцу елиминисања принудног рада заузима Међународна организација рада Друштва народа. Општа конференција Међународне организације рада Друштва народа, усвојила је 28. јуна 1930. године (Женева), пројект Конвенције о принудном или обавезном раду². Конвенција под принудним или обавезним радом подразумева „сваки рад или услугу која се захтева од једног лица под претњом ма које казне и за који се то лице није понудило драговољно“. Изузетно, принудни или обавезни рад може се допустити у неколико прописаних случајева – „сваки рад или услуга који се захтевају на основу закона о обавезној војној служби за радове чисто војничког карактера“.

Увиђајући значај слободе рада и забране принудног рада, Савет Европе је усвојио *Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода*³. Та конвенција, познатија под називом *Европска конвенција*, ступила је на снагу 3. септембра 1953. године. Скупштина Србије и Црне Горе ратификовала ју је крајем 2003. године. Чин доношења конвенције правно је уобличио идеју земаља Европе о успостављању јединствене заштите људских права и индивидуалних слобода. Европска конвенција прописује када се рад не сматра принудним, као што је случај уобичајеног рада лица законито лишених слободе, обавезан рад одређен током условног отпуста као кривична санкција, служба војне природе у земљама у којима се признаје приговор савести и која се обавља као замена за служење војног рока, као и рад у случајевима несрећа, трагичних догађаја и други рад који се сматра уобичајеном грађанском дужношћу.

Забрана принудног рада као цивилизацијска тековина налази се у многим међународним документима који су усвојени у оквиру Уједињених нација. Организација Уједињених нација донела је 1966. године два пакта у вези са забраном принудног рада: *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* и *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*⁴. Оба пакта ратификовала је тадашња СФРЈ 1971. године. Међународни пакт о грађанским и политичким правима садржи изричиту забрану принудног рада, а као изузетак од принудног рада наводи сваку службу војног карактера, службу која се захтева у случају више силе или катастрофе која угрожава живот или благостање заједнице као и рад или службу који чини део нормалних грађанских обавеза. *Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима* „признаје се право на рад, које обухвата право које има свако лице на могућност зарађивања кроз слободно изабран или прихваћен рад“.

² „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 297, Београд, 1932.

³ „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9, Београд, 2003.

⁴ *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 7, Београд, 1971.

Радна обавеза у важећем праву

Имајући у виду да је питање људских права, а самим тим и слобода рада, категорија међународног права, Устав Републике Србије⁵ прописује да се јемче и непосредно примењују људска и мањинска права зајемчена општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима. Уставом се гарантује сваком грађанину право да ради, да слободно изабере који ће посао да обавља, право да му, под једнаким условима, буде доступно свако радно место за које испуњава услове и слично. Тих права се нико не може одрећи, а само у два (уставом утврђена) случаја дата је могућност да се пропишу мере одступања од уставом зајемчених људских права. Одступање је могуће увести само у случају проглашења ванредног или ратног стања. Поред тога, принудни рад је изричито забрањен. Устав дефинише да се не сматрају принудним радом: рад или служба лица на војној служби као и рад или служба за време ратног или ванредног стања, у складу са прописаним мерама приликом проглашења ратног или ванредног стања.

Све битне промене у држави и друштву условљавају и промене у систему одбране. То је довело до усвајања *Закона о одбрани*⁶ којим је дефинисано да су право и дужности грађана у одбрани земље да „извршавају војну, радну и материјалну обавезу и учествују у цивилној заштити, у складу са законом, одлукама надлежних органа и плановима одбране“.⁷ Тим законом прописано је у којим се органима уводи радна обавеза у ратном и ванредном стању, која лица подлежу извршавању радне обавезе, где се обвезницима радне обавезе одређује распоред, као и заштићене категорије лица.

Постојећим подзаконским решењима радна обавеза је регулисана *Уредбом о организовању и извршавању радне обавезе*,⁸ *Уредбом о изменама и допунама Уредбе о организовању и извршавању радне обавезе*,⁹ *Уредбом о примењивању закона о основама радних односа за време ратног стања*¹⁰ и *Упутством о вођењу евиденције обвезника радне обавезе*.¹¹

Уредбом о организовању и извршавању радне обавезе радна обавеза се дефинише као: „извршавање неодложних радова од значаја за одбрану земље за време ратног стања, непосредне ратне опасности или ванредног ста-

⁵ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98, Београд, 2006.

⁶ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 116, Београд, 2007 и бр. 88, Београд, 2009.

⁷ *Закон о одбрани*, члан 47 став 1.

⁸ „Службени војни лист“, бр. 18, Београд, 1998.

⁹ „Службени лист СРЈ“, бр. 20, Београд, 1999.

¹⁰ „Службени лист СРЈ“, бр. 20, Београд, 1999.

¹¹ „Службени војни лист“, бр. 27, Београд, 1998 и бр. 17, Београд, 2000.

ња, док такво стање траје“. Радној обавези подлежу сви радно способни грађани који су навршили 15 година, а нису распоређени на службу у Војсци. Радној обавези подлежу и запослена и незапослена лица која испуњавају наведене услове. У већини случајева запослени радну обавезу извршавају у оквиру свог радног места, док незапослени могу бити упућени на извршавање радне обавезе у државни орган, правно лице или јединицу радне обавезе. Такво тумачење не подразумева да су сва запослена лица обвезници радне обавезе, већ само она која су, зависно од своје стручне квалификације и делатности којом се бави његов послодавац, значајна за „извршавање неопложних радова од значаја за одбрану земље за време ратног стања“.

Важећим прописима у области радне обавезе недовољно јасно су дефинисане категорије и статус обвезника радне обавезе, као и заштићене категорије обвезника. Основни текст *Уредбе* садржи само правило да се труднице и мајке које имају дете млађе од седам година, тј. двоје или више деце млађих од десет година, као и грађани неспособни за рад, ослобађају радне обавезе у јединицама. Проглашењем ратног стања (1999), донете су *Измене и допуне Уредбе о организовању и извршавању радне обавезе*. Њима је детаљније утврђено којим се све категоријама лица не може наложити извршавање радне обавезе без њихове сагласности. У *Изменама и допунама Уредбе* забуну ствара чињеница, што се право дато у једном члану *Уредбе*, да се радна обавеза не може утврдити грађанима без њихове сагласности, негира следећим ставом у којем се каже: „грађанину се може одредити радна обавеза у државном органу, предузећу или другом правном лицу код кога је у радном односу, без његове сагласности, само ако се за обављање одређених послова не може обезбедити друго лице“. Ту се очигледно не ради о праву, већ о могућности да неко буде ослобођен од радне обавезе – запослена и незапослена лица стављена су у неравноправан положај. С једне стране, запосленом лицу може се одредити радна обавеза у државном органу или другом правном лицу код којег је у радном односу, тј. ако испуњава услове има могућност да буде ослобођено радне обавезе. С друге стране, незапослено лице ако испуњава неки од наведених услова има право да буде ослобођено радне обавезе.

Уредба о организовању и извршавању радне обавезе препознаје извршавање радне обавезе у државним органима, предузећима и правним лицима и радну обавезу у јединицама радне обавезе. Иако је веома битно функционисање свих државних и недржавних органа и делатности, неки органи и делатности се по свом значају издвајају од других. У складу с тим, дата је могућност да запосленим лицима буде уведена радна обавеза која се састоји у обављању идентичних послова у рату који су та лица обављала и у миру. Њихов распоред по основу радне обавезе, на такав начин, сматра се ратним распоредом, а избегавање радне обавезе повлачи престанак радног односа и кривичну одговорност. Услед недоречености, ства-

ра се недоумица да ли се то односи на све државне органе и правна лица или само на оне који су на основу одлуке надлежног органа дужни да обављају неодложне послове.

Таква решења су у претходном периоду доводила до злоупотребе прописа којима је регулисана радна обавеза у условима ванредног и ратног стања. То је имало за последицу да су поједини директори уручивали отказе запосленим лицима, јер нису поступили у складу са прописима, а да при томе, нису имали статус правног лица од посебног значаја за одбрану земље и нису одредили његов ратни распоред.¹² Такође, прописана је веома сложена и компликована процедура реализације задатака планирања, израде и одобравања планова попутне и вођења евиденције обвезника радне обавезе. Дефинисана процедура, у пракси, тешко је примењива – нарочито у условима трансформисаног система одбране. Планирању и организовању радне обавезе се, у пракси, није посвећивала одговарајућа пажња, што је резултирало необезбеђењем основних услова за усмеравање активности према субјектима одбране.

Нова законска и подзаконска решења у области радне обавезе

Из напред наведеног, произашла је потреба да се радна обавеза, заједно са војном и материјалном обавезом, регулише доношењем јединственог закона.

Народна скупштина је, 26. октобра 2009, усвојила *Закон о војној, радној и материјалној обавези*.¹³ Тај Закон обезбеђује у потпуности извршавање радне обавезе у измењеним спољашњим и унутрашњим условима. Усвајање *Закона о војној, радној и материјалној обавези* резултирало је доношењем подзаконских прописа који ће ближе уредити ту област, и то: *Уредбе о начину и поступку извршавања војне, радне и материјалне обавезе* и *Упутства о вођењу евиденције војне, радне и материјалне обавезе*. Сви подзаконски прописи су у фази израде и рок за њихово доношење је шест месеци од дана ступања на снагу *Закона о војној, радној и материјалној обавези*. Доношењем подзаконских прописа ускладиће се поједине одредбе са основним законским, стратегијским и доктринарним документима у области одбране Републике Србије. Проблематика радне обавезе регулисана је и *Уредбом о спровођењу мобилизације*¹⁴ и *Упутством о поступању надлежних органа Министарства одбране у припреми и извршењу мобилизације субјеката система одбране*.

¹² Карановић, Н.: „Војна, радна и материјална обавеза, приговор савести и цивилна служба у будућим законским решењима“, *Војно дело*, бр. 4, Београд, 2008, стр. 182.

¹³ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 88, Београд, 2009.

¹⁴ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 96, Београд, 2008.

Појам радне обавезе

Закон о војној, радној и материјалној обавези дефинише појам радне обавезе као право и дужност грађана Републике Србије која се извршава на радним местима односно на одређеним пословима и задацима у условима ванредног или ратног стања, у складу са *Планом одбране Републике Србије*. Радна обавеза јесте дужност грађана, обвезника радне обавезе, да припремају и организују свој рад у условима ратног и ванредног стања за вршење приоритетних делатности на снабдевању грађана, Војске Србије и јединица цивилне заштите производима и услугама од посебног интереса за одбрану земље, као и за спашавање људи, материјалних и културних добара и заштиту животне средине од опасности изазваних елементарним непогодама, технолошко-техничким несрећама и катастрофама, тероризмом и ратним разарањима.

Дефинишући појам радне обавезе, *Закон* прописује и приоритетне делатности које се спроводе за снабдевање грађана, Војске Србије и јединица цивилне заштите. Под приоритетним делатностима подразумева се обезбеђење основних животних намирница, електричне енергије и енергената, грева, снабдевање водом за пиће, медицинско збрињавање, превоз, израду и обезбеђење склоништа и привремених смештајних објеката и друго.

Заштићене категорије грађана

Узимајући у обзир недостатке досадашњих прописа и проблеми који су се појављивали у реализацији радне обавезе, новим решењима прецизније ће се прописати под којим условима се грађанину не може утврдити извршење радне обавезе без његове сагласности. Радна обавеза у том смислу не може се утврдити без његове сагласности: родитељу или старатељу који самостално врши родитељско тј. старатељско право над дететом које није навршило 15 година; над малолетним дететом са сметњама у развоју; пунолетним дететом над којим је продужено родитељско–старатељско право само једном родитељу; родитељу–старатељу детета које није навршило 15 година; родитељу–старатељу малолетног детета са сметњама у развоју или пунолетног детета над којим је продужено родитељско право ако се заједнички врши родитељско–старатељско право, а једно лице је ангажовано на пословима одбране. Поред наведених категорија лица, заштићену категорију лица којој се не може утврдити радна обавеза без његове сагласности чини и супружник или ванбрачни партнер или други одрасли члан породичног домаћинства старатеља или хранитеља детета које није навршило

15 година или малолетног детета са сметњама у развоју, ако је старатељ или хранитељ ангажован на пословима одбране; жена за време трудноће; лице чији је супружник или ванбрачни партнер корисник туђе неге и помоћи као и лице неспособно за рад. Таквим детаљнијим дефинисањем заштићених категорија лица, избећи ће се проблеми који су се појављивали у претходном периоду.

Распоређивање обвезника радне обавезе

У ванредном и ратном стању органима локалне самоуправе, на територији своје надлежности, дата је одговорност за обезбеђење непосредног задовољења потреба грађана. У односу на остале субјекте одбране, грађани се стављају у први план. Државни органи и правна лица обавезни су да процене могућности рада, пропишу задатке које ће обављати у условима ванредног и ратног стања, као и да одреде број потребних извршилаца и средстава за извршавање наменских задатака. Влада Републике Србије за државни орган, а директор за правно лице утврдиће ратну организацију и систематизацију на основу које се распоређују обвезници радне обавезе тј. израђује се план попуне. Распоред у државном органу или правном лицу сматра се ратним распоредом. Када се говори о привредним друштвима и другим правним лицима мисли се само на она привредна друштва и правна лица која су одређена Решењем Владе Републике Србије да производе предмете и врше услуге од значаја за одбрану.

Распоред обвезника радне обавезе одређује се актом о ратној организацији и систематизацији, списком дужности и Планом попуне, а на основу захтева или налога надлежног државног органа у складу са прописима. Распоред обвезнику радне обавезе одређује се у месту рада или пребивалишта, а само изузетно, обвезник радне обавезе може бити распоређен ван места свог рада или пребивалишта, ако у седишту државног органа и правног лица недостаје за попуну по ратној систематизацији потребан број обвезника. За попуну упражњених радних места која се не могу попунити за посленима из сопственог састава, државни органи и правна лица подносе захтев територијалном органу Министарства одбране. У вези с предлогом *Закона о војној, радној и материјалној обавези* територијални органи Министарства одбране су центри Министарства одбране за локалну самоуправу и регионални центри Министарства одбране. Територијални органи Министарства одбране, на основу своје евиденције и евиденције других надлежних органа и организација, као што су Национална служба за запошљавање и Фонд за пензијско и инвалидско осигурање и акта о организацији и систематизацији распоредиће обвезнике радне обавезе, израдиће и достави-

ће план попуне подносиоцу захтева. Органи и организације код којих су обвезници радне обавезе у евиденцији, дужни су да поступе на основу акта о распоређивању. Надлежност за распоређивање обвезника радне обавезе у правном лицу пренета је на орган управе. Руководилац у државном органу или орган управе и директор у правном лицу израдиће решење о распоређивању лица на основу ратне систематизације. То решење има законску снагу из којег проистиче право и дужност распоређеног за обављање прописаних задатака, али и права у случају настајања штетних последица проузрокованих ратним или ванредним стањем.

Запосленом лицу престаје радни однос ако у случају проглашења ратног или ванредног стања не поступи на основу решења о распоређивању у државном органу и правном лицу у делатности од посебног значаја за одбрану. Запослено лице којем није утврђена радна обавеза дужно је да се одазове на позив државног органа или правног лица код којег је у радном односу, као и на позив територијалног органа ради ангажовања у погледу радне обавезе. Уколико из неоправданих разлога не поступи на основу налога надлежног органа (руководиоца, директора или територијалног органа), престаје му радни однос. То се односи на запослене који обавезу извршавају у државном органу или правном лицу које обавља послове одбране или делатност од посебног значаја за одбрану земље у складу са *Планом одбране Републике Србије*.

Да би једно лице било распоређено на основу радне обавезе мора се претходно утврдити његова здравствена способност. Способност обвезника радне обавезе за извршење радне обавезе на њихов захтев и захтев државног органа или другог правног лица утврђује се у здравственим установама у складу са прописима о општој и посебној здравственој способности радника.

Државни органи и друга правна лица у које се распоређују обвезници радне обавезе дужни су да обезбеде услове и средства за извршење радне обавезе, као и накнаду по основу ангажовања у складу са *Законом о одбрани* и *Закона о војној, радној и материјалној обавези*.

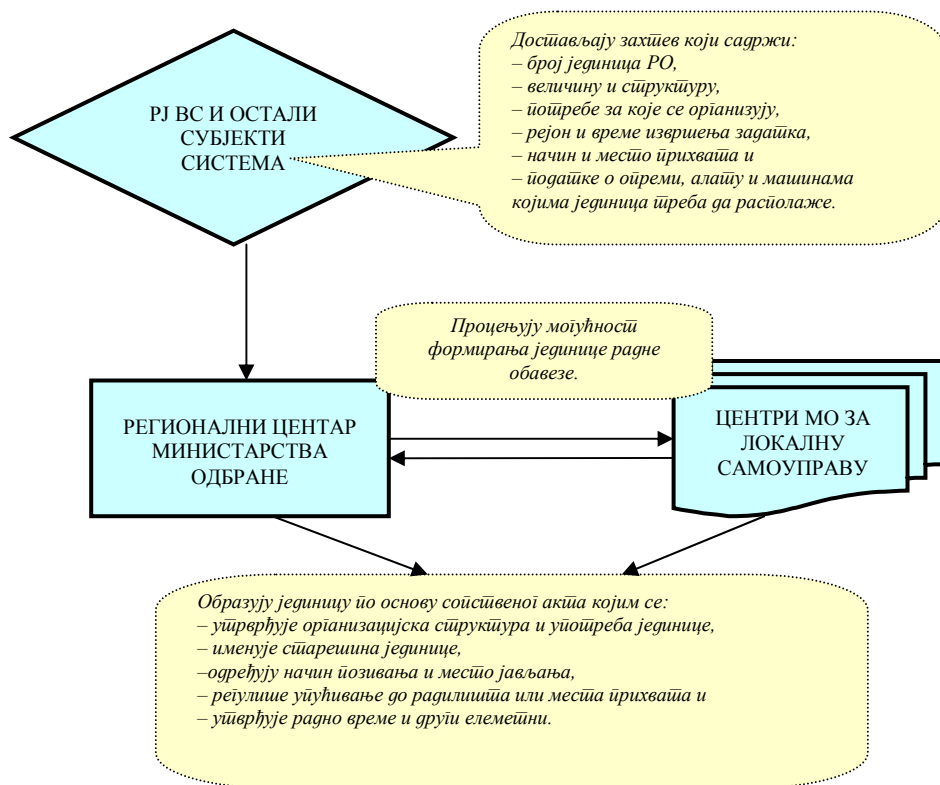
Јединице радне обавезе

Радна обавеза извршава се и у јединицама радне обавезе. Те јединице образују се за извођење неодложних радова за потребе одбране, Војске Србије и цивилне заштите у ратном и ванредном стању. Надлежност за формирање тих јединица дата је територијалним органима Министарства одбране. Јединице радне обавезе попуњавају се нераспоређеним војним обвезницима и обвезницима радне обавезе који немају ратни распоред. За

извођење неодложних радова за потребе одбране, Војске Србије и цивилне заштите у ратном и ванредном стању првенствено се ангажују специјализована правна лица, као што су јавна комунална предузећа, градска саобраћајна предузећа, разне грађевинске фирме као и јединице радне обавезе. У неодложне радове за потребе одбране, а за чије се извођење ангажују јединице радне обавезе, спадају одржавање, уређење и изградња свих врста саобраћајних комуникација, објеката за воду, складишта, база, земунца и санитетских објеката од значаја за одбрану; деконзервација, активирање, утовар покретних ствари за посебне намене у ратној резерви и њен истовар; размештај ратних материјалних резерви; испомоћ приликом преношења покретних ствари из складишта на мобилизацијска зборишта и друге рејоне од значаја за Војску Србије; преношење повређених и оболелих и асанација бојишта; испомоћ у гашењу пожара, рашчишћавању рушевина, одбране од поплаве и других елементарних непогода; утовар робних резерви и покретних ствари правних лица као и њен истовар; дислокација производних капацитета, сировина и других материјалних добара привредних друштава од посебног значаја за одбрану; испомоћ у обављању пољопривредних радова на државним и задружним газдинствима и сеоским имањима породица погинулих бораца, инвалида и породица чији су чланови ангажовани у Војсци Србије и цивилној заштити; уређење насеља и објеката за смештај расељених лица; испомоћ у експлоатацији шумског, рудног и другог природног богатства од значаја за одбрану; уређење и изградња склоништа и других фортификацијских објеката за заштиту становништва; измештање предмета и докумената историјских, уметничких и културних вредности и слично.

Јединице радне обавезе образују се за извођење неодложних радова за потребе одбране, Војске Србије и цивилне заштите у ратном и ванредном стању. На основу задатака утврђених плановима мобилизације и плановима употребе Војске Србије и других снага одбране, министарство, команде јединица и установе Војске Србије, цивилне заштите, државни органи и друга правна лица подnose захтев територијалном органу Министарства одбране за ангажовање јединица радне обавезе. Захтев треба да садржи број јединица радне обавезе; величину и структуру јединица радне обавезе; потребе за које се организују; рејон и време извршења задатака; начин и место прихвата обвезника радне обавезе и податке о опреми, алату и машинама којима јединица треба да располаже.

На основу захтева територијалног органа Министарства одбране образују се јединице радне обавезе. Актом се утврђује организацијска структура и употреба јединице; именује старешина јединице; одређује начин позивања и место јављања–прикупљања; регулише упућивање до радилишта или места прихвата и утврђују радно време и други потребни елементи (шема 1).

Шема 1 – Организовање јединица радне обавезе

Припаднику јединице радне обавезе исплаћује се накнада стварних трошкова превоза до места јављања који је одређен у позиву, а за извршене послове износ у висини накнаде за време вршења војне обавезе који припада лицу у резервном саставу. Те накнаде прописане су чланом 68 Закона о војној, радној и материјалној обавези, а врсту, висину и начин исплате прописује Влада на предлог министра одбране.¹⁵ У односу на важеће решење то представља новину. Наиме, важећом уредбом прописано је да се обвезнику радне обавезе исплаћује само накнада трошкова превоза до места јављања према Правилнику о начину исплаћивања накнада војним обвезницима позваним ради вршења војне обавезе.¹⁶ Трошкове

¹⁵ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98, Београд, 2007.

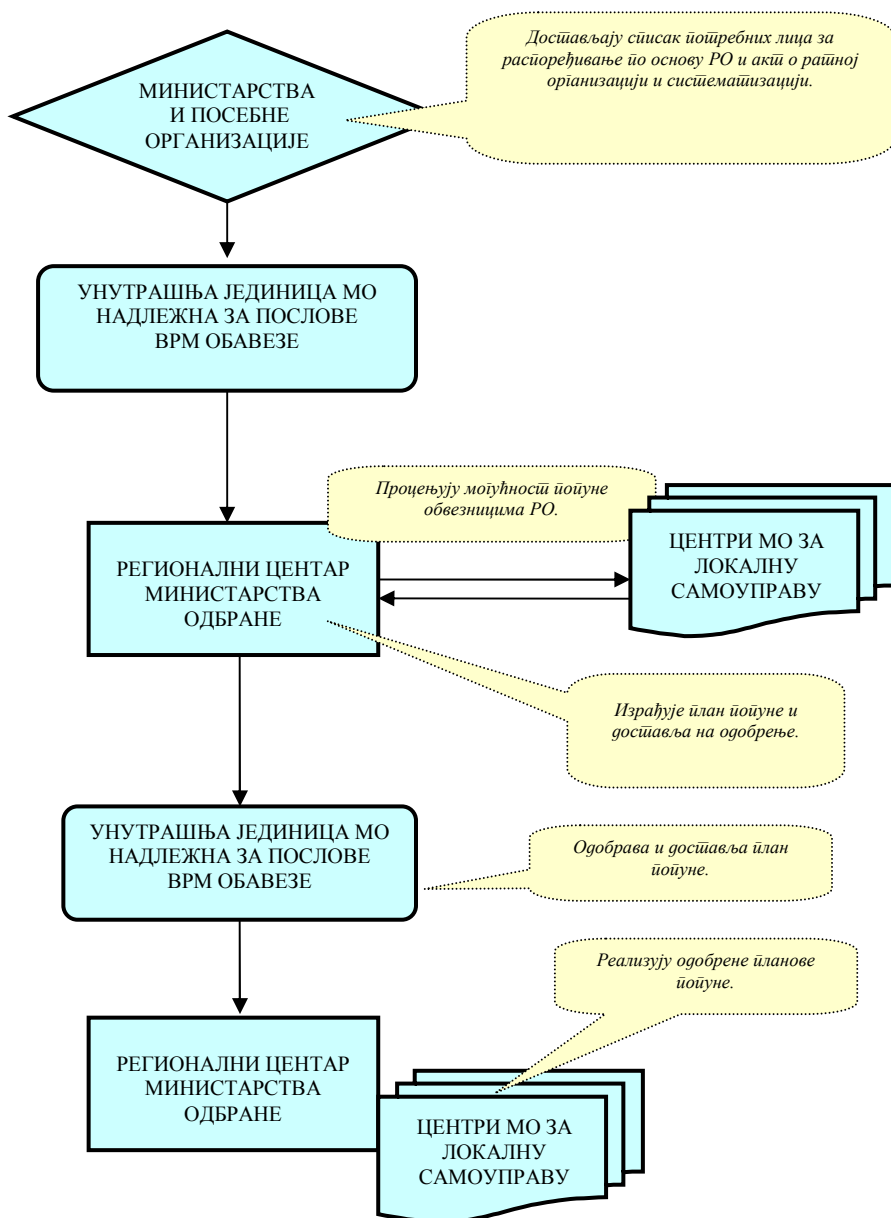
¹⁶ Члан 17, став 2, Уредбе о организовању и извршавању радне обавезе.

ангажовања припадника јединица радне обавезе сносиће команде и установе Војске Србије, органи цивилне заштите, државни органи и правна лица за чије је потребе јединица ангажована. У зависности од потреба, након обављеног задатка и расформирања јединице радне обавезе, обвезник радне обавезе се на основу одлуке територијалног органа Министарства одбране може поново позивати и упућивати ради извођења неодложних радова.

Планирање радне обавезе

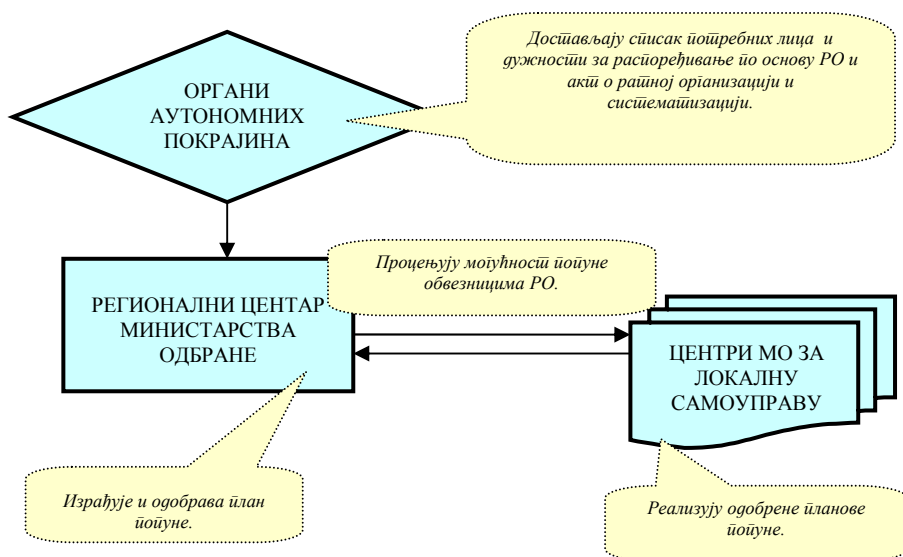
Да би се радна обавеза у ратном и ванредном стању реализовала на најбољи начин, неопходно је обезбедити правовремено планирање. У вези с тим, прецизиран је и пут израде и одобравања планова попуне обвезницима радне обавезе. Овлашћења за планирање, одобравање планова попуне и реализацију попуне обвезницима радне обавезе пренета су на ниже нивое организовања – центре Министарства одбране за локалну самоуправу и регионалне центре. Предвиђеним решењима субјекти система одбране подељени су у три групе. *Прву* групу чине органи државне управе (министарства и посебне организације у саставу министарстава), и организациони делови Министарства одбране. *Другу* групу чине органи аутономних покрајина и команде, јединице и установе Војске Србије, а *трећу*, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, друга правна лица и предузетници. У складу са наведеном поделом пут израде и одобравања планова попуне обвезницима радне обавезе се разликује.

Органи државне управе и регионални центри Министарства одбране биће дужни да преко унутрашње јединице Министарства одбране надлежне за послове војне, радне и материјалне обавезе, доставе регионалним центрима Министарства одбране захтев за извршење попуне по основу радне обавезе који треба да садржи списак потребних лица и дужности за распооређивање по основу радне обавезе и акт о ратној организацији и систематизацији. На основу добијених захтева, регионални центри Министарства одбране, у сарадњи с центрима за локалну самоуправу израдиће план попуне органа државне управе обвезницима радне обавезе. Израђен план се доставља на одобрење унутрашњој јединици Министарства одбране надлежној за послове војне, радне и материјалне обавезе. За реализацију одобрених планова надлежни су територијални органи Министарства одбране (шема 2).

Шема 2 – Реализација радне обавезе

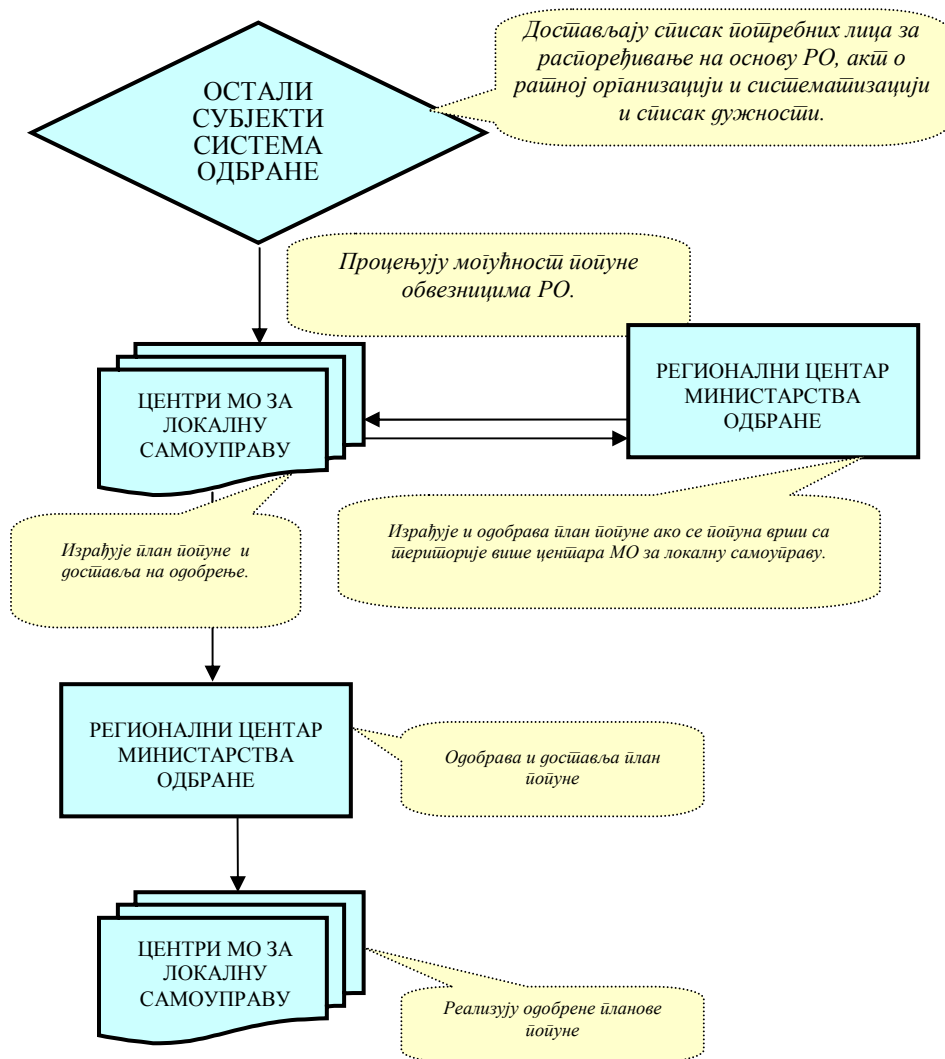
Органи аутономних покрајина достављају регионалном центру захтев за извршење попуне обвезницима радне обавезе, списак потребних лица и дужности и акт о ратној организацији и систематизацији радних места. Регионални центар у сарадњи са центрима Министарства одбране за локалну самоуправу процењују могућност попуне по основу радне обавезе, израђује и одобрава план попуне обвезницима радне обавезе. План попуне реализују центри Министарства одбране за локалну самоуправу. Тај поступак примењује се и код израде плана попуне обвезницима радне обавезе команди, јединица и установа Војске Србије (шема број 3).

Шема 3 – Израда и реализација плана попуне

Органи јединица локалне самоуправе, остали државни органи, привредна друштва и друга правна лица и предузетници, органи полиције и цивилне заштите ван седишта ресорног министарства, захтев за извршење попуне обвезницима радне обавезе заједно са списком потребних лица и дужности и актом о ратној организацији и систематизацији достављају центрима Министарства одбране за локалну самоуправу са чије се територије врши попуна. Центар Министарства одбране за локалну самоуправу израђује план попуне субјеката система одбране и доставља га регионалном центру на одобрење. У пракси ће највероватније доћи и до ситуације да се попуна субјекта система одбране обвезницима радне обавезе не може из-

вршити са територије једног центра за локалну самоуправу. У том случају план потпуно израђује и одобрава регионални центар Министарства одбране (шема број 4)

Шема 4 – Попуна са шире територије

Евиденција обвезника радне обавезе

Ради правовременог планирања и организовања радне обавезе неопходно је водити евиденцију обвезника радне обавезе. У вези с тим, новим решењима прописује се надлежност, процедура попуње обвезницима радне обавезе као и начин вођења евиденције грађана који извршавају радну обавезу у државним органима, привредним друштвима и другим правним лицима и у јединицама радне обавезе. Основну евиденцију лица распоређених по основу радне обавезе воде територијални органи Министарства одбране. Ово се неће односити на запослене у Министарству унутрашњих послова који самостално воде евиденцију за припаднике органа унутрашњих послова обвезнике радне обавезе у тим органима. Државни органи и друга правна лица воде интерну евиденцију обвезника радне обавезе којима је утврђена радна обавеза. Они су распоређени према акту о ратној организацији и систематизацији и плану попуње. Поред основне евиденције лица распоређених по основу радне обавезе, територијални органи Министарства одбране воде и евиденцију о ангажовању јединица радне обавезе. Та евиденција садржи податке о: организацији, врсти и величини јединица радне обавезе; месту прикупљања; начину позивања обвезника; организацији упућивања од места прикупљања до радилишта; смештају и исхрани. Важеће *Упутство о вођењу евиденције обвезника радне обавезе* биће стављено ван снаге, а обрасци који су њен саставни део, биће прилагођени новим условима у којима ће се спроводити радна обавеза.

Закључак

Радна обавеза, иако представља део јединственог система за извршавање послова и задатака одбране неоправдано је, до сада, стављана у други план. Правилно организована, нормативно регулисана и доследно спроведена у пракси радна обавеза, заједно са војном и материјалном обавезом, битно утиче на систем одбране у целини и представља његов равноправни и неодвојив део.

У трансформисаним условима у земљи и окружењу, постојећи прописи који регулишу радну обавезу нису примењиви. Резултат тога је доношење *Закона о војној, радној и материјалној обавези* као неопходног услова за стварање правних претпоставки за спровођење реформи система одбране и приступања међународним организацијама и институцијама. Новим законским решењем регулисана је област радне обавезе на начин који ће превазићи проблеме из ранијих периода и постићи боље разумевање радне обавезе у функцији одбране, као и њено разликовање од принудног или обавезног рада који проистиче из радног односа.

Литература

1. *Устав Републике Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 83, од 1. октобра 2006. године и допуна „Службени гласник РС“, бр. 98, од 10. новембра 2006. године, Београд, 2006.
2. *Закон о одбрани*, „Службени гласник РС“, бр. 116, Београд, 2007.
3. *Закон о војној, радној и материјалној обавези*, „Службени гласник РС“, бр. 88, Београд, 2009.
4. *Уредба о организовању и извршавању радне обавезе*, „Службени лист СРЈ“, бр. 36, 1998 и бр. 20, Београд, 1999.
5. *Уредба о примењивању закона о основама радних односа за време ратног стања*, „Службени лист СРЈ“, бр. 20, Београд, 1999.
6. *Упутство о вођењу евиденције обвезника радне обавезе*, „Службени војни лист“, бр. 27, 1998 и бр. 17, Београд, 2000.
7. *Уредба о спровођењу мобилизације*, „Службени гласник РС“, бр. 96, Београд, 2008.
8. *Уредба о накнади трошкова и отпремнини државних службеника и намештеника*, „Службени гласник РС“, бр. 98, Београд, 2007.
9. Карановић, Н.: „Војна, радна и материјална обавеза, приговор савести и цивилна служба у будућим законским решењима“, *Војно дело*, бр. 4, Београд, 2008.
10. *Организација Уједињених нација, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 7, Београд, 1971.
11. *Међународна организација рада, Пројект конвенције о принудном или обавезном раду*, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 297, Београд, 1932.
13. *Савет Европе, Конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9, Београд, 2003.

Датум пријема чланка: **03. 12. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

МАТЕРИЈАЛНА ОБАВЕЗА У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Јасмина Милошевић

Министарство одбране Републике Србије
Управа за обавезе одбране

Имајући у виду усклађивање појединих одредаба правне регулативе са основним законским, стратегијским и доктринарним документима у области одбране Републике Србије, као и прилагођавање глобалним променама у свету и тенденцијама у међународним безбедносним интеграцијама, а ради обезбеђивања ефикаснијег функционисања материјалне обавезе у целини и отклањања противуречности у одредбама које су превазиђене и представљају сметњу доследној примени у пракси – указала се потреба доношења закона и подзаконских прописа којима би се на најбољи начин уредила област материјалне обавезе и материјална решења прилагодила потребама система одбране. Предмет закона и подзаконских прописа поред материјалне обавезе представљају војна и радна обавеза, јер су оне међусобно повезане и зависне.

Кључне речи: *систем одбране, материјална обавеза, цивилна заштита, план попуне.*

Право на имовину

Устав Републике Србије дефинише да је Република Србија, поред осталог, заснована на социјалној правди. Социјално-економска права и слободе које Устав гарантује треба да служе остваривању социјалне правде. Посебан значај у социјално-економским и културним правима има право на имовину. То право је једна од гаранција приватне својине и представља битну претпоставку слободне привреде и слободног тржишта.

Јемчи се мирно уживање својине и других имовинских права стечених на основу закона. Право својине може бити одузето или ограничено само у јавном интересу утврђеном на основу закона, уз накнаду која не може бити нижа од тржишне накнаде. Законом се може ограничити начин коришћења имовине. Одузимање или ограничење имовине ради наплате пореза и дру-

гих дажбина или казни, дозвољено је само у складу са законом.¹ *Закон о основама својинско-правних односа*² прописује да се право својине може одузети или ограничити у складу са уставом и законом.

У вези с тим, право својине може бити одузето или ограничено само ако су истовремено испуњени следећи услови: да се ограничење врши у јавном интересу који је утврђен на основу закона и уз накнаду која не може бити нижа од тржишне вредности.

Материјална обавеза у важећим законским и подзаконским прописима

Систем одбране је део система националне безбедности и јединствен облик организовања припрема за извршавање задатака одбране, спровођења мера и радњи за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању.³ Грађани у одбрани земље имају право и дужност да извршавају војну, радну и материјалну обавезу и учествују у цивилној заштити, у складу са законом, одлукама надлежних органа и плановима одбране.⁴ Одредбе *Закона о одбрани* када је реч о материјалној обавези грађана, односе се и на обавезе правних лица и предузетника. У ратном и ванредном стању, грађанима се може утврдити материјална обавеза у складу са законом и прописима који се односе на ратно и ванредно стање. Материјалну обавезу за потребе одбране земље извршавају власници ствари.⁵

Ствари и материјална добра за потребе одбране земље распоређују се према ратном распореду за потребе Војске Србије, државних органа, привредних друштава и других правних лица, у складу с прописима о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима ствари за потребе попуне Војске Србије и друге потребе одбране земље. Грађани којима је утврђена војна, радна или материјална обавеза, односно обавеза учешћа у цивилној заштити, дужни су да поступају на основу налога надлежних органа. Поступак и начин за извршавање војне, радне, односно материјалне обавезе грађана и правних лица уређује Влада, на основу посебног закона. Одредбе тог закона о материјалној обавези грађана односе се и на обавезе правних лица и предузетника.

¹ *Устав Републике Србије*, члан 58.

² *Закон о основама својинско-правних односа*, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ“, бр. 29/96 и „Сл. гласник РС“, бр. 115/2005 – др. закон.

³ *Закон о одбрани*, члан 4 став 1.

⁴ *Закон о одбрани*, члан 47 став 1.

⁵ *Закон о одбрани*, члан 57 став 1 и 2.

Законом о одбрани прописано је да до доношења прописа о материјалној обавези грађана и правних лица остају на снази одредбе, од члана 26 до члана 30, и члана 39, *Закона о одбрани* („Службени лист СРЈ“, бр. 43/94, 11/95, 28/96, 44/99 и 3/02) и подзаконска акта за њихово извршавање.

Закон о Војсци Србије прописује да се команде, јединице и установе Војске Србије попуњавају људством сталног и резервног састава, материјалним средствима из ратне резерве и материјалним средствима из пописа за потребе Војске Србије, на основу планова попуне. Попуну команди, јединица и установа војним обвезницима, према добијеним бројним распоредима војних обвезника и материјалних средстава из пописа припрема надлежни орган у складу са утврђеним критеријумима и приоритетима попуне. Војска Србије на основу мобилизације из мирнодопске организације и мирнодопског стања прелази на ратну организацију и ратно стање приправности и оперативне готовости за извршење њених мисија и задатака. Мобилизација по обиму може бити општа и делимична, а саопштава се јавним оглашавањем и појединачним позивом. Поред опште мобилизације делимична мобилизација обухвата потребан део команди, јединица и установа Војске Србије као и материјална средства потребна за извршење мисија и задатака. Мобилизација се спроводи по Плану мобилизације Војске Србије. Делимична мобилизација Војске Србије може да се нареди ради: провере спремности за извршење мобилизације, извођења планираних вежби и контрола организовања припрема за одбрану.

Закон о полицији прописује да полиција, у складу са својим надлежностима, врши припреме за време ванредног или ратног стања. Полиција задатке из свог делокруга извршава тако што насталим променама прилагођава своју организацију, облике и методе рада, у складу са законом и донетим актима ради отклањања ванредног, односно ратног стања. Употребу материјално-техничких средстава, инфраструктуре, земљишта и објеката полиције за време ванредног или ратног стања планира полиција. *Закон о полицији* прописује да за „извршавање одређених задатака полиције за време ванредног или ратног стања могу да се распоређују и средства и опрема прибављени по основу материјалне обавезе. Своје припреме и задатке за ратно стање полиција усклађује са министарством надлежним за одбрану“.⁶

*Уредбом о спровођењу мобилизације*⁷ уређују се начин и поступак спровођења мобилизације субјеката система одбране, ствари и материјалних добара за потребе одбране земље, осим мобилизације Војске Србије. Мобилизација представља поступак којим грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица и предузетници односно субјекти мобилизације из мирнодопске организације и стања прелази на ратну организацију и услове рада, ради извршавања обавеза које су им дефинисане Планом одбране Републике Србије.

⁶ *Закон о полицији*, члан 14 став 3 и 4.

⁷ *Уредба о спровођењу мобилизације*, „Службени гласник РС“, бр. 96, Београд, 2008.

Мобилизација се спроводи према Плану одбране Републике Србије. Мобилизација по обиму може бити општа или делимична, а саопштава се јавним оглашавањем или појединачним позивом. Општа мобилизација обухвата све субјекте система одбране којима су дефинисане обавезе у одбрани и чија се ратна организација разликује од мирнодопске, као и материјална средства потребна за одбрану земље. Делимична мобилизација обухвата потребан део субјеката одбране чија се ратна организација разликује од мирнодопске, као и материјална средства потребна за адекватан одговор на изазове, ризике и претње. Преузимање и превозење ствари до мобилизацијског зборишта организују и извршавају субјекти мобилизације у којима су те ствари распоређене Планом попуне.

Грађани се мобилизацијом ангажују на извршавању утврђених обавеза и задатака у: командама, јединицама и установама Војске Србије; у Министарству унутрашњих послова; државним органима, органима АП и органима јединица локалне самоуправе; привредним друштвима, правним лицима и код предузетника којима су дефинисане обавезе Планом одбране Републике Србије; цивилној заштити; јединицама радне обавезе и при материјалној обавези. Грађани своје обавезе извршавају на основу ратног распореда који им је одређен и саопштен. Мобилизација ствари се планира, организује и извршава у оквиру извршења материјалне обавезе грађана, привредних друштава, правних лица и предузетника. Мобилизацију планира и организује надлежни орган Министарства одбране у сарадњи са Војском Србије, државним органима, органима АП и органима јединица локалне самоуправе, привредним друштвима, правним лицима и предузетницима, а на основу исказаних потреба у плановима мобилизације

Регионални центар Министарства одбране планира, организује и реализује послове припремања и извршења мобилизације на основу војне, радне и материјалне обавезе на територији његове надлежности и, у вези с тим, обавља следеће задатке: анализира стање људског и материјалног потенцијала на територији надлежности и планира њихово рационално ангажовање; обезбеђује попуну људством и стварима Војске Србије, државних органа, органа АП, органа јединица локалне самоуправе, привредних друштава, правних лица и предузетника, којима су дефинисане обавезе Планом одбране Републике Србије на територијалном и екстериторијалном принципу; врши усклађивање припрема за извршење мобилизације на територији надлежности; планира, организује и извршава објављивање наређења за јавну мобилизацију на територији надлежности; планира, организује и спроводи позивање обвезника мобилизације; за време мобилизације предузима мере за благовремену попуну и предлаже командама, јединицама и установама Војске Србије, државним органима, органима АП, јединицама локалне самоуправе, привредним друштвима, правним лицима и предузетницима мере из њихове надлежности; обезбеђује координацију и сарадњу са руковооцима плана мобилизације за

чију попуњу је надлежан; врши припреме за пријем и преношење наређења (сигнала) за извршење мобилизације; израђује сопствени план мобилизације и обезбеђује његово спровођење; планира, организује и изводи обуку за извршење мобилизације; контролише степен реализације припрема за извршење мобилизације у потчињеним организационим јединицама.

Центар Министарства одбране за јединицу локалне самоуправе непосредни је носилац организације и реализације послова припремања и извршења мобилизације из војне, радне и материјалне обавезе на територији надлежности и, у вези с тим, обавља следеће задатке: води евиденцију и ажурира податке о свим обвезницима мобилизације на територији надлежности; реализује планове попуње људством и стварима за све субјекте система одбране на територији надлежности; планира, организује и обезбеђује благовремено позивање обвезника мобилизације; анализира квантитет попуње и његов квалитет, предлаже и предузима мере за њено побољшање; непосредно сарађује са свим субјектима система одбране на територији надлежности на задацима припремања и извршења мобилизације; формира привремене саставе ако су предвиђени плановима мобилизације; израђује сопствени план мобилизације и обезбеђује његово спровођење; планира, организује и изводи обуку за извршење мобилизације; извршава и друге задатке које му одреди Регионални центар Министарства одбране, као и задатке који произлазе из његове надлежности.

Материјална обавеза је постојећим подзаконским решењима регулисана *Уредбом о организовању и извршавању материјалне обавезе*⁸ и *Упутством о вођењу евиденције ствари за потребе одбране земље*.⁹

Уредбом о организовању и извршавању материјалне обавезе уређено је организовање и извршавање материјалне обавезе грађана, предузећа и других правних лица у миру, за време ратног стања, стања непосредне ратне опасности или ванредног стања, одређене су покретне и непокретне ствари, начин њиховог узимања и висина накнаде за допремање и коришћење, као и поступак за утврђивање накнаде за штету проузроковану оштећењем, уништењем или нестанком тих ствари. *Упутство* прописује поступак и начин вођења евиденције покретних и непокретних ствари из пописа.

Уредба и Упутство представљају добру основу за доношење нових законских решења из области материјалне обавезе, мада су поједина материјална решења којима се регулише организовање и извршавање материјалне обавезе тешко примењива у пракси. Реформа система одбране, нове законске регулативе у области одбране и другим областима, али и искуства из оружаног сукоба НАТО и СРЈ условили су потребу за доношењем нових прописа из области материјалне обавезе.

⁸ „Службени војни лист“, бр. 36, Београд, 1998.

⁹ „Службени војни лист“, бр. 28, Београд, 1998.

Проблеми у реализацији материјалне обавезе

У погледу организовања и извршавања материјалне обавезе проблеми су настали власничком трансформацијом и реструктурирањем привредних субјеката, преласком државних и друштвених предузећа у привредна друштва, гашењем појединих предузећа и формирањем других привредних субјеката и њеним недефинисаним статусом и обавезама. Појавио се и проблем извршавања материјалне обавезе када већински власник предузећа (привредног друштва), објеката или земљишта које се користи за потребе одбране постане страна компанија или страно правно лице. У погледу дефинисања ствари за потребе одбране постојећа класификација не обезбеђује све потребне ствари и неопходна је њена доградња. Непотпуно су регулисана следећа питања: материјална обавеза грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника у ванредном и ратном стању; одређивање покретних и непокретних ствари и других материјалних средстава које се узимају за потребе одбране земље; евиденција и распоређивање ствари; начин њиховог узимања, враћања и накнада за допремање и коришћење, поступак за утврђивање накнаде за штету проузроковану оштећењем, уништењем или нестанком тих ствари, као и права власника ствари која му припадају.¹⁰

Проблеми у реализацији материјалне обавезе произлазе из нерегулисаног статуса власника непокретних ствари, недефинисаног статуса цивилне заштите, недоречености одредаба о поступку и начину вођења евиденције непокретних ствари у Упутству о вођењу евиденције ствари за потребе одбране земље; непотпуне ажурности у документима извора података о стварима из пописа, посебно због честих промена власништва, јер се у знатном броју случајева не изврши пренос са бившег власника на новог власника; недостатка новчаних средстава за обављање послова савјивања евиденција, извршења смотри средстава датих на ратни распоред, и контролу рада непосредних извршилаца попуне; неповољне старосне структуре пописаних ствари, што директно угрожава квалитет попуне; отежане реализације принципа „возило–возач“, најчешће због неажурности података о средствима и њиховим власницима; неповољне квантитативне и квалитативне кадровске попуњености организационих састава Министарства одбране надлежних за послове материјалне обавезе.

¹⁰ Карановић, Н.: „Војна, радна и материјална обавеза, приговор савести и цивилна служба у будућим законским решењима“, *Војно дело*, број 4, 2008, стр. 182.

Материјална обавеза у најновијој законској регулативи

*Закон о војној, радној и материјалној обавези*¹¹ дефинише материјалну обавезу на следећи начин: материјална обавеза је право и дужност грађана Републике Србије, привредних друштава, других правних лица и предузетника чије је седиште на територији Републике Србије, да покретне и непокретне ствари којима располажу, а које су одређене као ствари посебне намене за потребе одбране, Војске Србије и цивилне заштите (у даљем тексту: за потребе одбране) уступе на привремено коришћење уз накнаду државним органима, Војсци Србије и цивилној заштити. Материјалну обавезу за потребе одбране земље извршавају власници ствари. Ствари се могу налазити у својини грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника (у даљем тексту: власници ствари). Материјална обавеза се извршава у условима ванредног и ратног стања. Изузетно, материјална обавеза се може извршавати и у миру ради заштите и спасавања, прегледом, контролом и употребом ствари на војној вежби. У вези с тим, материјална обавеза у миру спроводи се ради прегледа и провере исправности и оправданости попутне тим стварима (на вежбама и теренским условима проверава се сврсисходност попутне тим стварима и људство се увежбава у њеном руковању). Одлуку о контроли материјалне обавезе у миру доноси министар одбране. Прописе о начину и поступку извршавања материјалне обавезе доноси влада на предлог министра одбране.

Материјалну обавезу у миру и условима ванредног или ратног стања имају сви грађани Републике Србије, страни држављани са сталним пребивалиштем у Републици Србији, домаћа и страна правна лица која су регистрована за вршење делатности од значаја за одбрану Републике Србије (делатности које су одређене законом). Овим се отклањају уочене недоумице страних правних лица који отварају фирме или су их купили на територији Републике Србије. Материјалној обавези не подлежу дипломате и представници међународних организација.

Материјална обавеза извршава се према потребама Војске Србије и другим потребама одбране земље (у даљем тексту: корисници ствари). Друге потребе одбране земље јесу потребе државних органа, цивилне заштите, привредних друштава, других правних лица и предузетника који су прописом Владе Републике Србије одређени да приоритетно производе, снабдевају производима или пружају услуге од посебног интереса за одбрану земље. Извршавање материјалне обавезе обезбеђује Министарство одбране преко

¹¹ *Закон о војној, радној и материјалној обавези*, „Службени гласник РС“, бр. 88, Београд, 2009.

територијалних органа у складу са законом и одлукама надлежних органа које се односе на рад у ванредном и ратном стању. Ствари се уступају, користе и враћају уз прописану накнаду за њихово привремено коришћење и накнаду штете у случају њиховог оштећења или уништавања у поступку прописаном овим законом уз поштовање уставом загарантованих права на имовину.

У досадашњим решењима није било могућности да неке категорије власника ствари буду изузете из пописа и попуне стварима, па је то у одређеним условима стварало велике егзистенцијалне проблеме власницима. Да би се такви проблеми избегли прописани су случајеви када Министарство одбране ствари из пописа не сме у плановима попуне распоредити, ако би се распоређивањем тих ствари:

- онемогућило власнику обављање животних функција, као што су превоз инвалида и болесних лица;

- онемогућило власнику обављање делатности, у обиму који угрожавају његову егзистенцију;

- онемогућило најнеопходније обављање послова од посебног јавног интереса;

- онемогућило обављање минималне привредне делатности и

- битно проузроковало слабљење животних услова грађана.

За потребе одбране земље власници ствари дужни су да предају:

- моторна, превозна и специјална возила, возила свих врста и капацитета;

- грађевинске и друге машине за грађевинске и инжењеријске радове свих врста и намена;

- средства и уређаје везе;

- пловне објекте, луке, пристаништа и инсталације за пловидбу, снабдевање, одржавање и ремонт пловних објеката;

- ваздухоплове и аеродроме: ваздухоплове свих врста и намена, аеродроме са хангарима и другим објектима и уређајима за регулисање и контролу ваздушног саобраћаја, складишта погонског материјала за ваздушни саобраћај, земаљска радио-навигациона средства и опрему за одржавање веза и контролу летења;

- пумпне станице и складишта: бензинске станице, складишта погонског горива и мазива, станице за пуњење боца ацетиленом, кисеоником и пропан-бутаном, станице за одржавање противпожарних средстава, пумпе, компресорске станице и агрегате за воду, акумулаторске станице, складишта за смештај минско-експлозивних средстава, складишта за смештај резервних делова, репродукционог и потрошног материјала, складишта људске и сточне хране, опреме и другог материјала;

- станице за сервисирање и станице за технички преглед моторних возила и средстава телекомуникације, као и њихове погоне за ремонт са припадајућом опремом, машинама, уређајима, инсталацијама, инструментима и лабораторијском опремом;

- средства и уређаје за припрему штампе и снимање;
- јахаћу, теглећу и товарну стоку са припадајућим прибором и опремом;
- зграде и земљиште са уређајима, опремом и инсталацијама и
- друге потребне ствари (производе и услуге од посебног интереса за одбрану земље).

За разлику од досадашњег решења, ради избегавања недоумица, убачена је категорија – услуга од посебног значаја за одбрану. Под тим се подразумева: коришћење свих врста услуга средстава превоза, услуга техничких радионица и ремонтних завода, услуга радио-телевизијских и других средстава јавног информисања, јавних комуналних предузећа, грађевинских услуга и друго. Такође, подзаконским прописима биће прецизније дефинисано које су ствари власници дужни да предају.

Будући да се на основу материјалне обавезе неће попуњавати само Војска Србије, већ и остали субјекти система одбране, одређене категорије ствари су преузете из досадашњих подзаконских решења, мада се могу сматрати превазиђеним (јахаћа, теглећа и товарна стока са припадајућим прибором и опремом), а то из разлога што у ванредном стању, у случају елементарних непогода (земљотреса, поплава, пожара и слично), али и у рату у условима великих разарања, и неприступачности терена, имају своје место у спасавању и извлачењу људи, и спасавању материјалних добара.

Ради организованог и правилног извршавања материјалне обавезе води се евиденција. Поступак и начин вођења евиденције прописује министар одбране.

Територијални органи пописују ствари и о њима воде евиденцију, а на основу евиденције коју воде органи државне управе надлежни за имовину, унутрашње послове, јавне приходе као и други државни органи. Власници ствари дужни су да територијалном органу, на његов захтев, ставе на увид податке и исправе о стварима и да му омогуће преглед ствари ради пописа и вођења евиденције. Ако се за поједине ствари не води евиденција или подаци из те евиденције нису потпуни, територијални орган прегледава ствари и устројава њихову евиденцију. Обавеза грађана, правних лица и државних органа јесте да воде ажурну евиденцију о стварима и достављају је територијалном органу Министарства одбране ради формирања јединствене евиденције у Министарству одбране. Да би се избегли проблеми приликом вођења и ажурирања евиденције обавеза правних лица и грађана јесте да пријављују промене на стварима чији су власници. Истовремено, обавеза државних органа и органа локалне самоуправе јесте да те промене евидентирају и да их достављају територијалном органу Министарства одбране ради формирања ажурне и јединствене евиденције ствари за потребе одбране земље. На основу ранијих искустава указала се потреба да територијални орган врши преглед ствари, јер подаци о њима могу бити непотпуни, неажурни и да стање на терену не одговара стању и подацима којима располажу надлежни ор-

гани. Власници ствари који остану без пописаних ствари или ствари постану технички неисправне или неупотребљиве или на тим стварима настану битне промене техничке природе дужни су да о томе одмах, а најкасније у року од 15 дана обавесте територијални орган, уз одговарајући писани доказ овлашћеног сервиса о насталим променама. Та обавеза је прописана због ажурирања података и евиденције, јер се дешавало да власници ствари не обавештавају о насталим променама на стварима надлежне органе, као ни о промени личних података (пребивалишта, адресе и друго).

Распоређивање ствари врши се тако да се првенствено обезбеди попуна ратних јединица и команди Војске Србије. Војска Србије има приоритет попуне због саме природе њених обавеза и дужности у ратном и ванредном стању. Она је оружана сила чија је прва и основна дужност одбрана земље – на основу те чињенице произлази њен приоритет у попуни, што не умањује важност и значај попуне других снага одбране. Распоређивање ствари за потребе јединица Војске Србије и за друге потребе одбране земље врши се са најближе територије. Попуном се обезбеђује максимално могућа типизација ствари за потребе јединица Војске Србије и за друге потребе одбране земље. Максимално могућом типизацијом обезбеђује се да корисници у складу са својом наменом и задацима буду попуњени са стварима које су приближно истог типа и карактеристика, из разлога економичности употребе, набавке резервних делова и друго.

Спајање материјалне обавезе и ратног распореда лица, односно руковаоца ствари, врши се ако материјално средство захтева посебна знања у руковању. Када је реч о спајању материјалне обавезе и ратног распореда лица – руковаоца, искуство говори да када су потребна посебна знања у руковању стварима, најбоље решење јесте да власник ствари буде и руковалац материјалним средством. То доприноси економичности – приликом допремања ствари и одазивања лица, најбољег познавања техничких карактеристика и могућности ствари и њеним стручним руковањем.

Ствари пописане за потребе одбране земље распоређују се према одређеном ратном распореду за потребе Војске Србије и другим потребама одбране земље, у складу са прописима о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима ствари за потребе попуне Војске Србије и друге потребе одбране земље које доноси Влада Републике Србије на предлог министра одбране.

Корисник ствари дужан је да за преузимање ствари ради њиховог прегледа или употребе на војној вежби правовремено поднесе захтев територијалном органу, тако да се власник ствари може позвати да изврши материјалну обавезу најкасније 30 дана пре дана одређеног за предају ствари. Тај рок не односи се на подношење захтева у случају ратног или ванредног стања. Ствари за потребе одбране преузима корисник којем су на основу одобреног плана попуне територијалног органа те ствари распоређене.

Територијални орган доставља позив власнику ствари, који садржи: назив ствари коју треба предати, место и време предаје, назив корисника, напомену да ствари може предати и лице које власник овласти и упозорење о одговорности власника ствари у случају да се не одазове позиву. Против власника ствари који се не одазове и не преда ствари за потребе извођења вежби, територијални орган покреће прекршајни поступак. Против власника ствари који се не одазове и не преда ствари за потребе корисника ствари након проглашења ванредног или ратног стања, територијални орган без одлагања подноси кривичну пријаву. Власник ствари који је примио позив од територијалног органа ради прегледа или вежбе, у року од осам дана од дана пријема позива, може да тражи одлагање извршења обавезе.

1. ако би предаја ствари изазвала штету власнику ствари на основу неизвршења обавеза и послова из раније потписаних уговора;

2. ако би га задесила велика привредна штета и

3. ако је тражено возило једино у породици власника, а власник има децу млађу од 16 година.

Дата је могућност да власник због послова неодложне природе тражи одлагање: када су послови које обавља везани роком, временским условима, уговорима и друго, па би јављање на позив проузроковало штету власнику. Власник је дужан да преда кориснику ствар у исправном стању, на месту и у време одређено у позиву. Ако се у време одређено за предају распоређена ствар не затекне код власника или се налази на таквој удаљености да се не може правовремено предати кориснику, власник уместо те ствари предаје кориснику другу ствар приближних карактеристика. Ако власник нема другу одговарајућу ствар, дужан је да о томе одмах извести територијални орган који обезбеђује распоређивање и упућивање друге одговарајуће ствари. О примљеној ствари овлашћено лице или комисија корисника за пријем ствари дужна је да сачини записник у три примерка, у који се уносе подаци за идентификацију и чињенице о стању ствари, а нарочито подаци о евентуалним недостацима и оштећењима који су прегледом утврђени. Приликом преузимања ствари овлашћено лице или председник комисије за пријем ствари обавештава власника односно лице које је предало ствари о месту и времену враћања. То обавештење се уноси у записник. Ако се у време преузимања ствари не могу тачно одредити време и место враћања или ако власник ствари одбије да прими примерак записника, корисник ствари је дужан да благовремено о томе писмено обавести власника ствари. Приликом враћања ствари овлашћено лице или комисија за пријем ствари сачињава записник о предаји ствари власнику у његовом присуству односно лица које је он овластио за преузимање ствари. Један примерак записника о враћању ствари уручује се територијалном органу који води евиденцију ствари. Ствари за потребе корисника допрема и преузима вла-

сник ствари односно лице које он овласти. За допремање и преузимање ствари, власнику ствари припадају накнада превозних трошкова у стварном износу и дневнице за путовање у вези са предајом и преузимањем ствари у висини одређеној прописима о накнади трошкова државних службеника и намештеника. За коришћење ствари из пописа власнику ствари припада накнада. Накнаду за коришћење ствари (тарифа) утврђује Влада Републике Србије на предлог министра одбране. Накнада за коришћење ствари припада власнику од тренутка предаје до тренутка враћања ствари. Накнада за употребу ствари исплаћује се најкасније 45 дана од враћања ствари власнику. Накнада за употребу покретних и непокретних ствари исплаћује се месечно, ако је власнику ствари због материјалне обавезе угрожена његова egzистенција или онемогућена привредна делатност.

Ако је преузета непокретна и покретна ствар оштећена, уништена или нестала за време ванредног или ратног стања и вежбе, власнику ствари припада накнада у стварном износу вредности ствари у тренутку преузимања, која је назначена у записнику о предаји ствари. Ако у записнику о предатој ствари није наведена вредност ствари, власнику припада накнада у висини просечне тржишне вредности ствари на територији на којој се ствар налазила у тренутку преузимања. У случају спора о вредности ствари или ако је вредност ствари била нереално одређена, територијални орган је дужан да покрене поступак вештачења, осим ако се не постигне вансудско поравнање. У случају да је власник ствари незадовољан одређеном вредношћу ствари може покренути поступак пред надлежним судом. Уколико је дошло до оштећења ствари у току употребе код корисника, корисник је дужан да изврши поправку ствари и преда је власнику у исправном стању. Поступак за утврђивање накнаде за оштећене, уништене или нестале ствари покреће по службеној дужности корисник ствари, а може се покренути и на основу захтева власника ствари. Накнаду за оштећене, уништене или нестале ствари утврђује комисија састављена од председника и одређеног броја чланова, коју образује корисник ствари. Комисија за утврђивање накнаде за оштећену, уништену или несталу ствар дужна је да власника ствари обавести о времену и месту свог рада, како би и непосредно могао да се изјасни о околностима значајним за утврђивање штете која му је причињена. За утврђивање настале штете, комисија може да предложи ангажовање вештака са листе судских вештака. Ако је ствар из пописа осигурана, процену штете врши друштво за осигуравање. Комисија утврђује штету и околности под којима је штета настала, процењује тржишну вредност ствари и предлаже начин на који ће се штета надокнадити. О питањима у вези с утврђивањем и накнадом штете комисија сачињава записник, који садржи све податке значајне за утврђивање штете и начин њене накнаде.

Надлежни државни орган може власнику ствари чија је ствар распоређена Плановима попуне за потребе одбране земље одобрити умањење годишњег пореза предвиђеног за ту ствар, у складу са законом. Власницима

ствари чије су ствари распоређене Плановима попуне за потребе одбране припада умањење годишњег пореза за ту ствар за све време док је на снази План попуне. Ово је новина у односу на досадашња решења, а потребна је ради стимулисања власника ствари, јер је досадашња норма власницима ствари само изазивала штету.

На основу нацрта уредбе о начину и поступку извршавања војне, радне и материјалне обавезе у ванредном и ратном стању уређују се начин и поступак извршавања војне, радне и материјалне обавезе у условима ратног и ванредног стања. Прецизније се дефинишу ствари из пописа приоритета попуне стварима из пописа, евиденција ствари, начин њиховог преузимања – враћања, висина накнаде за њихово допремање и коришћење, као и поступак за утврђивање накнаде за штету проузроковану оштећењем, уништењем или нестанком тих ствари, обезбеђење производа и услуга у мобилизацији.

Прописују се услови у којима се врши спајање материјалне обавезе и ратног распореда лица – руковаоца ствари, односно ако материјално средство захтева посебно знање и руковање, као што су: камиони велике носивости, шлепери, грађевинске машине посебне намене, специфични уређаји и средства, ваздухоплови разних намена, извршење контроле лета, средства и опрема земаљске радио навигације, пловни објекти свих типова, објекти и средства за електронску навигацију, опрему и средства за подводне активности, руковаоци гасних станица и гасних постројења, руковаоци пумпних станица и постројења, сервиса за техничке прегледе моторних возила и средстава телекомуникација.

Одређивање овлашћеног сервиса јесте једно од новијих решења, којим се обезбеђује објективнији приступ проблему процене вредности ствари и утврђује исправност ствари, њихова подобност за употребу, снабдевеност одговарајућом опремом, алатом, прибором, резервним деловима, техничком документацијом и друго. Овлашћени сервис својим решењем одређује корисник ствари. У решењу се прописује начин и поступак рада на процени исправности и тржишне вредности за ствар која се преузима.

Нацртом упутства о вођењу евиденције војне, радне и материјалне обавезе прописује се поступак и начин вођења евиденције покретних и непокретних ствари из пописа за попуну команди, јединица и установа Војске Србије, државних органа, цивилне заштите, привредних друштава, других правних лица и предузетника који су прописом Владе Републике Србије одређени да приоритетно производе, снабдевају производима или пружају услуге од посебног интереса за одбрану земље. Имајући у виду да *Закон о војној, радној и материјалној обавези*, као и Нацрт уредбе о начину и поступку извршавања војне, радне и материјалне обавезе, а из разлога неодвојивости и међусобне повезаности све три обавезе, најбоље решење је да и упутство које ће прописивати начин и поступак вођена евиденције и попуне буде јединствено.

Ствари за потребе корисника пописују се и о њима воде основну евиденцију територијални органи Министарства одбране: центри Министарства одбране за локалну самоуправу и регионални центри Министарства одбране. Податке из евиденције, извештаје, анализе и друге податке, територијалне јединице Министарства одбране дужне су да достављају унутрашњој јединици надлежној за послове војне радне и материјалне обавезе. Пописивање ствари и устројавање евиденције врши се на основу података из евиденција коју воде органи државне управе надлежни за имовину, унутрашње послове, јавне приходе и други државни органи. Такође, оно се обавља и прегледом стања тих ствари код власника. Евиденцију ствари за кориснике воде и чувају: команде, јединице и установе Војске Србије – за ствари које су распоређене по ратном распореду у ратним јединицама Војске Србије; територијални органи Министарства одбране – за ствари распоређене у државним органима; органи унутрашњих послова – за ствари распоређене у органима и јединицама Министарства унутрашњих послова; органи цивилне заштите и службе осматрања, обавештавања и узбуњивања – за ствари распоређене у цивилној заштити и служби осматрања, обавештавања и узбуњивања.

Потребно је дефинисати статус цивилне заштите да би се могла планирати евиденција и попуна стварима из пописа јединица које она образује. Евиденција у територијалним органима и евиденција за кориснике пописаних ствари води се на прописаним обрасцима.

Нацртом уредбе о критеријумима за распоређивање грађана и материјалних средстава за потребе одбране и попуне Војске Србије утврђују се критеријуми за распоређивање грађана који по закону имају права и дужност у одбрани земље и материјалних средстава за потребе попуне Војске Србије и других снага одбране.

Потребама других снага одбране сматрају се потребе војних јединица и војних установа МО, полиције, јединица цивилне заштите и система осматрања, обавештавања и узбуњивања, државних органа и привредних друштава, других правних лица и предузетника који су одлуком Владе Републике Србије одређени да производе предмете односно врше услуге од значаја за одбрану земље. Грађанин који има материјалну обавезу одвојену од ратног распореда дужан је да, у случају мобилизације, материјалну обавезу изврши пре јављања на дужност по ратном распореду. Војни обвезници – чланови посаде ваздухоплова и пловних објеката и возачи моторних возила распоређују се у јединице у које су распоређени ваздухоплови, пловни објекти или моторна возила за чије су управљање оспособљени. Распоређивање материјалних средстава у складу са законом врши се тако да се првенствено обезбеди попуна команди и ратних јединица Војске Србије, а затим других снага одбране. Распоређивање материјалних средстава за потребе јединица Војске Србије и других снага одбране врши се са најближе територије. Попуном се обезбеђује максимално могућа типизација материјалних средстава за потребе јединица Војске Србије и других снага

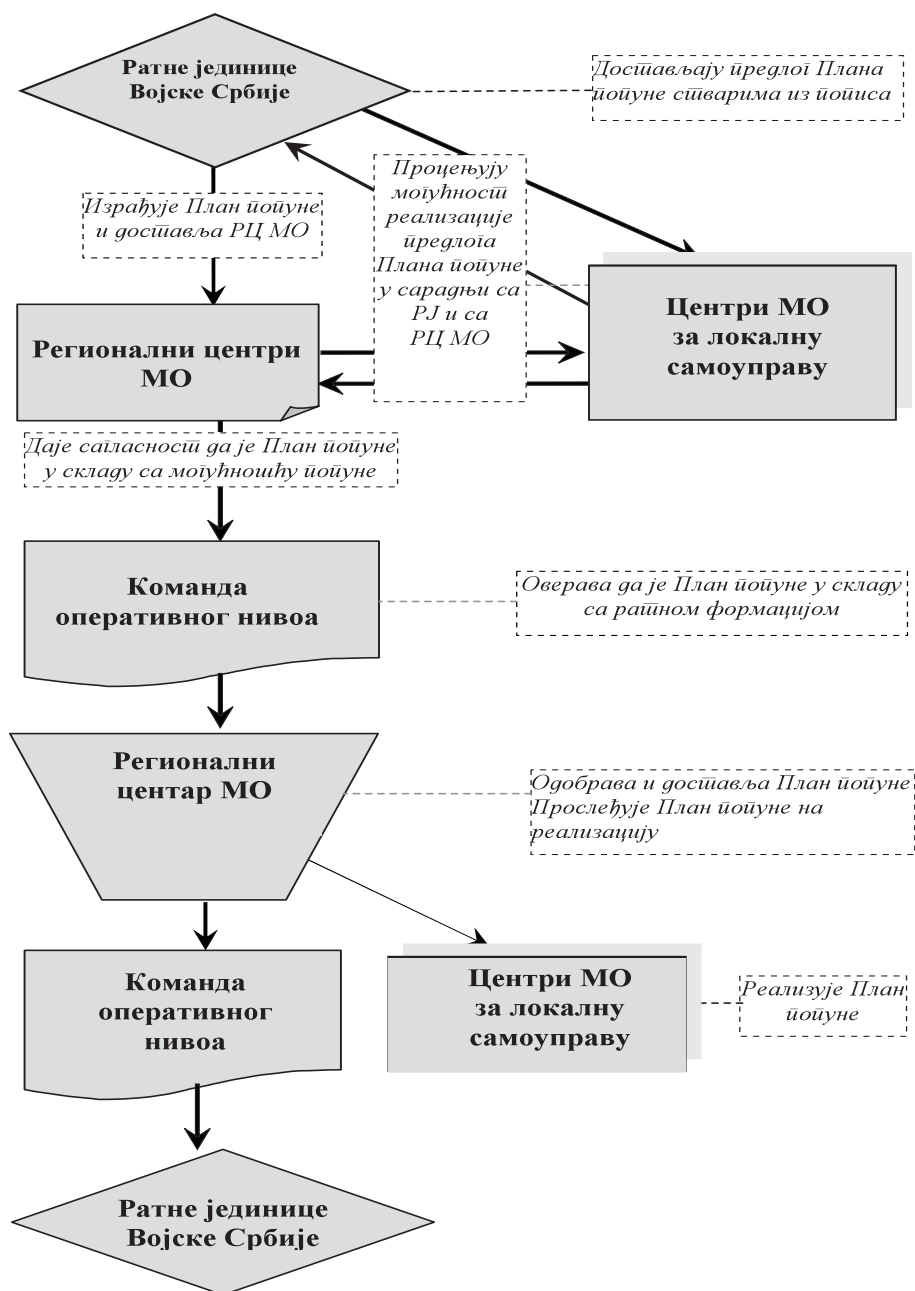
одбране. Спајање материјалне обавезе и ратног распореда лица – руковаоца материјалног средства врши се ако је за руковање материјалним средством потребно посебно знање и оспособљеност.

Нацртом упутства о поступању надлежних органа Министарства одбране у припреми и извршењу мобилизације субјеката система одбране прописују се организација, мере и поступци надлежних органа Министарства одбране у припреми и извршењу мобилизације субјеката система одбране. Упутством се обезбеђује јединствено поступање у свим надлежним органима Министарства одбране.

Попуна ратних јединица стварима из пописа

За попуна ратних јединица (у даљем тексту РЈ) стварима из пописа обезбеђују се одговарајући типови, односно категорије, наменска употребљивост, исправност и комплетност. Ако су потенцијали за попуна недовољни, уместо тражених распоређују се ствари других врста и категорија – група према прописима о замени. Ради правовременог планирања и попуна РЈ стварима из пописа потребно је израдити план попуна. Пут израде, давања сагласности и одобравања плана попуна када се ради о РЈ одвија се на следећи начин:

Ратна јединица израђује предлог плана попуна, а могућност реализације предлога плана попуна стварима из пописа разматрају заједно РЈ и центри Министарства одбране за локалну самоуправу. Ратна јединица и центри Министарства одбране за локалну самоуправу врше избор ствари из пописа и издавају картоне. На основу извршеног избора ствари из пописа, РЈ израђује и Регионалном центру доставља план попуна стварима из пописа на давање сагласности да је усклађено са могућностима попуна. Регионални центар Министарства одбране даје сагласност и прослеђује је надлежној команди оперативног нивоа, која врши контролу усклађености плана са ратном формацијом ратне јединице. По извршеној контроли и овери плана, команда оперативног нивоа доставља га Регионалном центру. Регионални центар Министарства одбране одобрава план попуна. Један примерак задржава за своје потребе, а један примерак плана прослеђује Центру Министарства одбране за локалну самоуправу на реализацију. У случају да се попуна врши са територија више центара Министарства одбране за локалну самоуправу, регионални центар Министарства одбране израђује изводе у потребном броју примерака и доставља центрима Министарства одбране. Један примерак плана регионални центар Министарства одбране прослеђује РЈ преко команде оперативног нивоа. Када прими одобрен план, центар Министарства одбране за локалну самоуправу у сарадњи са РЈ распоређује ствари и уноси одговарајуће податке у документе евиденције према важећим прописима који уређују војну, радну и материјалну обавезу (шема 1).

Шема бр. 1

Када настану промене код распоређених ствари (отуђење, неисправност, уништење и слично), по пријему обавештења, Центар Министарства одбране за локалну самоуправу који их води у евиденцији, распоређује другу ствар исте или одговарајуће врсте, типа и намене и о томе обавештава власника и корисника. Наведени поступак се спроводи и за субјекте мобилизације.

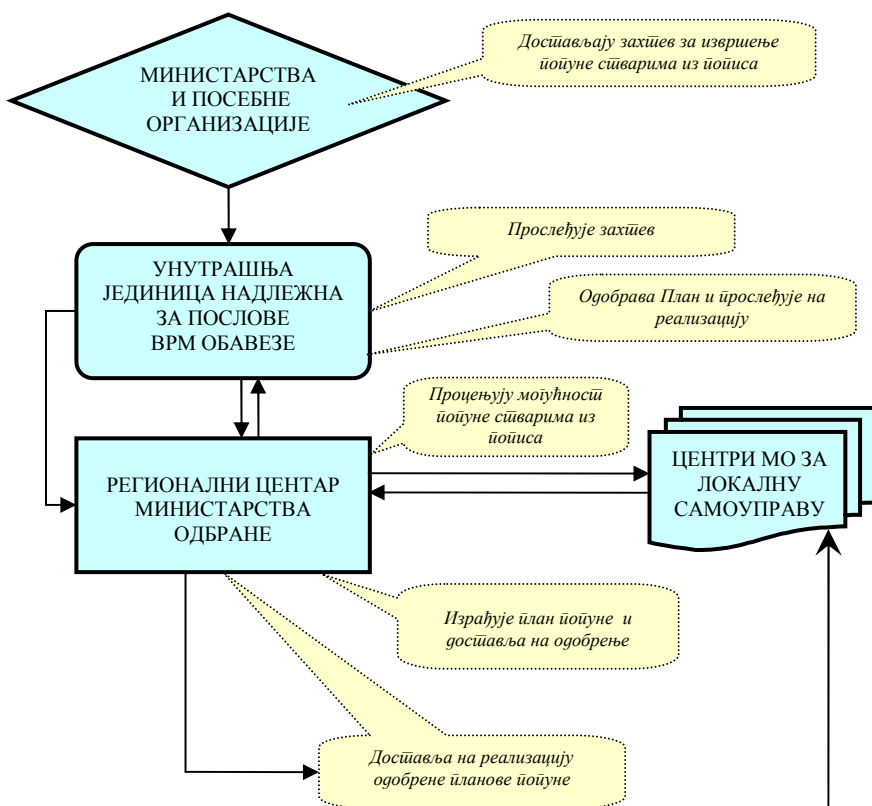
Ваздухоплове и пловне објекте из пописа за потребе РЈ Војске Србије бира посебна комисија коју образује Регионални центар Министарства одбране у сарадњи са Генералштабом Војске Србије. У комисију улазе и представници центра Министарства одбране за локалну самоуправу који води евиденцију ваздухоплова и пловних објеката. Ваздухоплове из пописа у РЈ Војске Србије распоређује Команда Ваздухопловства и противваздухопловне одбране наређењем за ратни распоред ваздухоплова. Пловне објекте из пописа појединачно распоређује РЈ наређењем о ратном распореду пловног објекта.

Попуна стварима из пописа субјеката мобилизације

За попуну стварима из пописа субјеката мобилизације обезбеђују се одговарајући типови, односно категорије, наменска употребљивост, исправност и комплетност. Ако су потенцијали за попуну недовољни, уместо тражених распоређују се ствари других врста и категорија-група према прописима о замени.

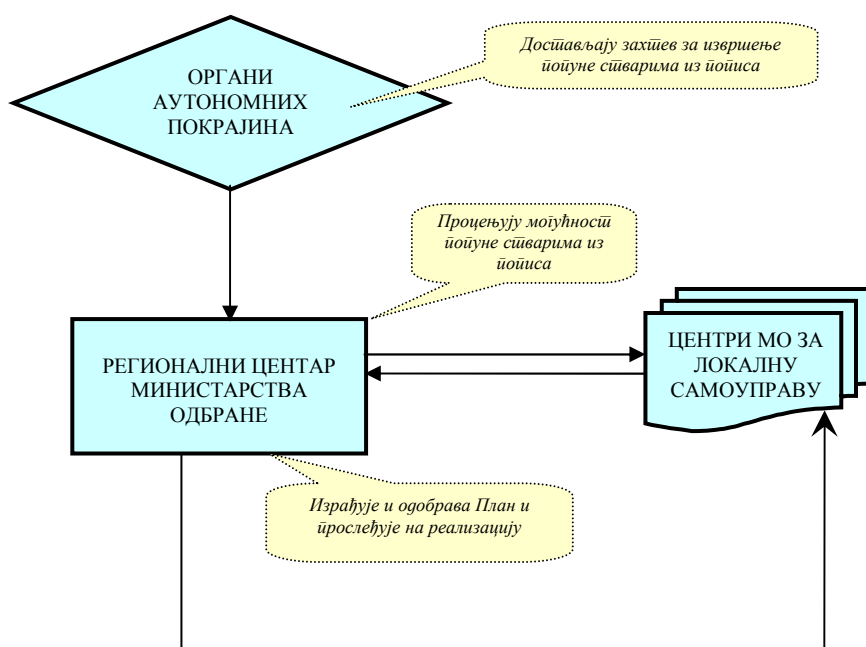
Органи државне управе (министарства и посебне организације у саставу министарстава) достављају захтев за извршење попуне стварима из пописа унутрашњој јединици надлежној за послове војне, радне и материјалне обавезе, Унутрашња јединица надлежна за послове војне радне и материјалне обавезе прослеђује захтев Регионалном центру Министарства одбране, који у сарадњи са Центрима Министарства одбране за локалну самоуправу израђује план попуне стварима из пописа органа државне управе у три примерка. План се доставља унутрашњој јединици надлежној за послове војне радне и материјалне обавезе на одобрење. Унутрашња јединица надлежна за послове војне, радне и материјалне обавезе одобрава достављени план, један примерак плана задржава за себе, други доставља органу државне управе, трећи примерак доставља Регионалном центру Министарства одбране. Регионални центар Министарства одбране прави изводе у потребном броју примерака и доставља Центрима Министарства одбране за локалну самоуправу на реализацију (шема бр. 2).

Организациони делови МО чија је унутрашња организација утврђена формацијом достављају предлог плана попуне стварима из пописа унутрашњој јединици надлежној за послове војне, радне и материјалне обавезе. Даљи поступак одобравања планова попуне је идентичан поступку одобравања планова попуне за органе државне управе – министарстава и посебних организација у саставу министарстава. Прибављање сагласности од унутрашње јединице МО надлежне за послове организације и мобилизације о усклађености захтева са ратном формацијом је у надлежности унутрашње јединице надлежне за послове војне, радне и материјалне обавезе.

Шема бр. 2

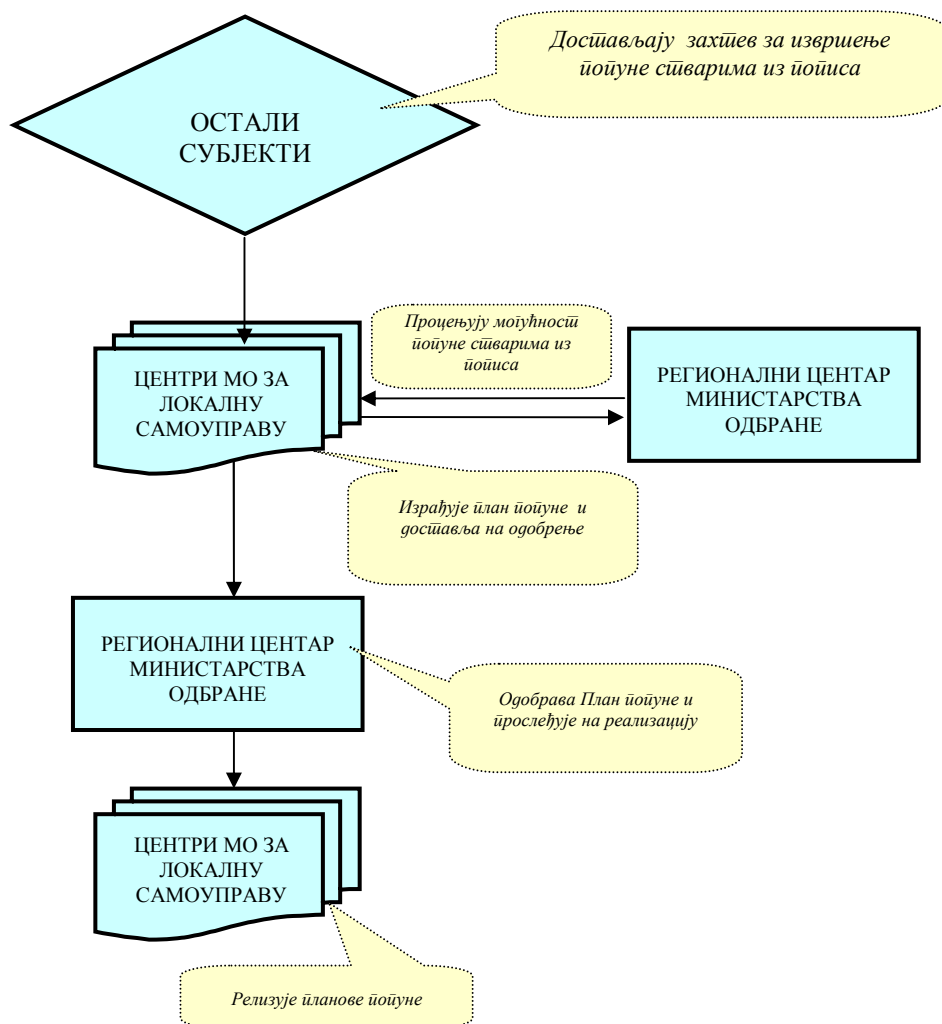
Органи аутономних покрајина достављају захтев за попуна стварима из пописа Регионалном центру. Регионални центар у сарадњи са Центрима МО за локалну самоуправу, процењује могућност попуне стварима из пописа и израђује и одобрава план попуне који доставља Центрима МО за локалну самоуправу на реализацију.

Шема бр. 3

Остали субјекти мобилизације достављају захтев за извршење попуне стварима из пописа, Центру Министарства одбране за локалну самоуправу са чије се територије врши попуна, који израђује план попуне стварима из пописа субјеката мобилизације у три примерка. План се доставља надлежном Регионалном центру Министарства одбране на одобрење. Регионални центар Министарства одбране одобрава достављени план, по један примерак плана доставља Центру Министарства одбране и субјекту мобилизације а један примерак плана задржава за себе. Уколико се попуна реализује са територије више Центара Министарства одбране за локалну самоуправу, план попуне израђује и одобрава надлежни Регионални центар Министарства одбране у три примерка. Регионални центар доставља изводе из

плана Центрима Министарства одбране за локалну самоуправу који реализују попуну. Када прими одобрен план Центар Министарства одбране за локалну самоуправу у сарадњи са субјектима мобилизације, распоређује ствари и уноси одговарајуће податке у документе евиденције према важећим прописима који уређују војну, радну и материјалну обавезу (шема бр. 4).

Шема бр. 4

За субјекте мобилизације, поред ратних јединица и јединица радне обавезе пут израде планова попуне, надлежности за давање сагласности, одобравање планова попуне као и надлежности за њихову реализацију, у суштини, не разликује се, када су у питању радна и материјална обавеза – мада свака од обавеза има своје специфичности.

Закључак

Правилно организован, нормативно регулисан и доследно спроведен у пракси систем војне, радне и материјалне обавезе битно утиче на систем одбране у целини и његов је основни носилац.

У односу на постојећу законску и подзаконску регулативу *Закон о војној, радној и материјалној обавези* и нацрти подзаконских прописа који регулишу материјалну обавезу уводе значајне новине. Страна правна лица која су отворила или купила фирме на територији Републике Србије, а регистрована су за вршење делатности које су одређене *Законом*, као делатности од значаја за одбрану, подлежу материјалној обавези. У одређеним случајевима територијални органи не смеју распоредити ствари из пописа (на основу досадашњих решења није било могуће да неке категорије власника ствари буду изузете из пописа и попуне стварима, што је стварало велике egzистенцијалне проблеме власницима). Дефинисана је категорија услуга од посебног значаја за одбрану земље (коришћење услуга свих врста средстава превоза, услуга техничких радионица и ремонтних завода, услуга радиотелевизијских и других средстава јавног информисања, јавних комуналних предузећа, грађевинских услуга и друго). Војска Србије има приоритет у попуни због саме природе њених обавеза и дужности у ванредном и ратном стању. Инсистира се на максималној типизацији средстава из разлога економичности употребе, набавке резервних делова и друго. Када то објективне околности дозвољавају, спајају се материјална обавеза и ратни распоред лица – руковалаца. Власнику ствари дата је могућност да, у року од осам дана од пријема позива, тражи одлагање вежбе или прегледа, ако би му то нанело велику штету – било да је у питању физичко или правно лице. Да би се власници ствари на неки начин стимулисали, предлаже се умањење годишњег пореза за одређену ствар која је распоређена планом попуне.

Законом о војној, радној и материјалној обавези и доношењем подзаконских прописа који ближе одређују материјалну обавезу грађана, правних лица и предузетника стварају се предуслови за боље функционисање система одбране у целини. Стварају се правне претпоставке за спровођење реформи система одбране и приступање међународним организацијама и институцијама. Обезбеђује се извршење материјалне обавезе у трансформисаном систему одбране у складу са новом власничком структуром, актуелном ситуацијом на територији Републике Србије и у складу са светским искуствима.

Литература

1. *Устав Републике Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 83, од 1. октобра 2006. године и допуна „Службени гласник РС“, бр. 98, од 10. новембра 2006. године), Београд, 2006.
2. *Закон о одбрани*, „Службени гласник РС“, бр. 116, Београд, 2007.
3. *Закон о Војсци Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 116, Београд, 2007.
4. *Закон о полицији*, „Службени гласник РС“, бр. 101, Београд, 2005.
5. *Закон о девизном пословању*, „Службени гласник РС“, бр. 62, Београд, 2006.
6. *Закон о облигационим односима*, „Сл. лист СФРЈ“, бројеви: 29, 1978; 39, 1985; 45, 1989 – одлука УСЈ и 57, 1989; „Сл. лист СРЈ“, бр. 31, 1993 и „Сл. лист СЦГ“, бр. 1, 2003 – Уставна повеља)
7. *Закон о основама својинско правних односа*, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 6, Београд, 1980 и бр. 36, 1990, „Сл. лист СРЈ“, бр. 29, 1996 и „Сл. гласник РС“, бр. 11, 2005.
8. *Уредба о организовању и извршавању материјалне обавезе*, „Службени лист СРЈ“, бр. 36, Београд, 1998, бр. 32, 1999 и бр. 9, 2001.
9. *Упутство о вођењу евиденције ствари за потребе одбране земље*, „Службени војни лист“, бр. 28, Београд, 1998 и бр. 17, 2000.
10. *Уредба о спровођењу мобилизације*, „Службени гласник РС“, бр. 96, Београд, 2008.
11. *Уредба о накнади трошкова и отпремнини државних службеника и намештеника*, „Службени гласник РС“, бр. 98, Београд, 2007.
12. *Закон о војној, радној и материјалној обавези*, „Службени гласник РС“, бр. 88, Београд, 2009.
13. *Нацрт уредбе о начину и поступку извршавања војне, радне и материјалне обавезе*.
14. *Нацрт уредбе о критеријумима за распоређивање грађана и материјалних средстава за потребе одбране и попуне Војске Србије*.
15. *Карановић, Н.:* „Војна, радна и материјална обавеза, приговор савести и цивилна служба у будућим законским решењима“, *Војно дело*, бр. 4, Београд, 2008.
16. *Нацрт упутства о поступању надлежних органа Министарства одбране у припреми и извршењу мобилизације субјеката система одбране*.

Датум пријема чланка: **03. 12. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

УЛОГА МАТЕМАТИКЕ У ВОЈНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Наталија Б. Јеленковић

Министарство просвете Републике Србије

На основу генезе математике као научне дисциплине која је дефинисана и примењивана у војном образовању (и у којој су обављена многа истраживања из војних наука) у раду се на транспарентан начин говори о томе да је војни позив у великој мери одређен, баш, и математиком као научном дисциплином. У чланку је укратко дат хронолошки преглед неких најпознатијих математичких дисциплина које су се развијале у српским војним школама по угледу на неке познате европске војне центре.

Циљ рада је двојак, с једне стране, да се на основу прикупљених чињеница коришћењем одговарајућих научних метода прошири сазнање о математици као веома употребљивој науци у војном образовању, с друге стране, да се конкретно образложи улога математике у војном образовању.

Кључне речи: *земљомерство, геодезија, математичка картографија, балистика, криптографија, математичка уметност.*

Увод

Интересовање за математику пре много векова било је у вези с практичном користи и није било покушаја теоретске обраде, прегледа или систематизације, већ је постојала само математичка техника за израчунавање календара, за мерења и прорачуне у земљорадњи, занатству, грађевинарству, администрацији и војсци. С развојем цивилизације и писмености у свим областима живота и деловања развијала се и математика и математичка писменост, која је опет омогућавала даљи развој науке, цивилизације и војног образовања. У 18. веку теорије диференцијалних једначина постају моћно средство у испитивању закона природе, а у 19. веку појавом неееуклидске геометрије, математичке логике и теорије скупова започиње прегледност и боље дефинисање до тада основаних математичких теорија. Претходно изложена сазнања битно су утицала на карактер, методе и путе-

ве развоја математике 20. века. На основу нових открића математика је добијала нове, савршеније форме и прецизније формулације које су допринеле и савременом војном образовању.

Спознаја о важности методе доказивања и закључивања у математици доводи до здравог резонувања у животу, а ширењем сазнања и људске спознаје о њој дошло је до развоја и повезивања наука које су допринеле развоју војног образовања. У образовном процесу важно је створити мање-више оптималне услове и ситуације које омогућавају да се уоче, открију и схвате математички појмови, садржаји и методе. Развој војних образовних институција код српског народа дешавао се у оној мери у којој су дозвољавале одређене ситуације и околности, али ипак спорије него код других народа.

Организовано истраживање изучавања математике током развоја војног образовања у Србији састојало се од: проучавања одговарајуће литературе, непосредног искуства, упоредног метода, анализе и синтезе постојећег садржаја и сазнања. На основу истраживања дошло се до резултата који су били у вези с математиком и војним образовањем, а проистичу из образложења о томе зашто треба радити и увек учити математику.

Значај математике у образовању официра – њено место и њена улога

Математиком се развија способност функционалног мишљења које је засновано на рашчлањивању, упоређивању, уопштавању, корелацији (чиме је могућа анализа и синтеза), али и на методама правилног логичког закључивања – индукцији, дедукцији и аналогiji.

Улога математике и њено место у образовању официра, као и неопходност те научне области, садржана је у развоју свести о потреби математичког знања усмереног на повезивање и придруживање односа и облика у простору са нумеричким вредностима, потреби прецизних математичких прорачуна, мерења, процена и процентуалних извођења.

Организовано и систематично учење и коришћење математике омогућава:

- јасно и прецизно математичко изражавање и писање, као и самостално прецизно језичко изражавање и писање;
- разликовање битног од небитног;
- способност постављања питања која су у вези са свакодневним искуством и окружењем;
- проналажење одговора и квалитетних исправних решења;
- развој способности описивања, објашњавања, апстраховања и предвиђања;
- професионалну комуникацију коришћењем свих потребних информационих технологија;

- процес формирања мисаоних операција (настао радом и учењем математике) омогућава да се схвати основни садржај табела, графикана, корисничких програма, информатике, интернета, дигитализације, као и исправно схватање речи и говора;

- разумевање и откривање узрока и последица при решавању различитих проблема коришћењем алгоритама;

- неговање критичког приступа према појединим схватањима и понашањима у војсци, животу и друштву, али и подржавање свега што је добро и истинито;

- развој моралне васпитане личности официра који захваљујући математици постаје уреднији, прецизнији, истрајнији, систематичнији, савеснији, упорнији, креативнији, самосталнији, сигурнији, има развијенији смисао за хармонију и естетику;

- читање научне литературе с разумевањем и научни поглед на свет;

- све већу примену, неопходност и корисност математике у многим природним, друштвеним, хуманистичким и осталим наукама;

- извођење и усвајање сопствених закључака, као и њихова примена у животу, образовању и раду;

- развијање жеље и уочавање потребе за тимским радом;

- развијање радних навика, откривање односа у појавама, разумевање односа и закона у природи, војсци и животу;

- стицање навике да се покуша одређени проблем решити на више различитих начина;

- прихватање постојања непобитних датих чињеница;

- схватање места и значаја математике у развоју цивилизације и културе једног народа и

- продубљивање и ширење сопственог знања које развија непрестани лични напредак и задовољство у даљем образовању и животу.

На основу свега наведеног може да се каже, да математичку писменост представља разумевање основних математичких појмова, структура и модела, познавање математичког начина мишљења, а да сама математика представља модел универзалне науке која се користи и у другим научним садржајима. Управо зато има смисла издвојити и представити неке математичке дисциплине које специјално доприносе војном образовању и напредовању официра, као што су: земљомерство, геодезија, балистика, математичка картографија, криптографија и математичка уметност. Задатак научног и технолошког описмењавања, у чијој је основи математичка писменост, поставља нови високошколски систем образовања војног кадра, што представља национални циљ од непроцењивог интереса за Србију.

Генеза војног образовања у Србији¹

Од 1830. године стицањем самосталности у оквиру Турског царства у Кнежевини Србији било је више покушаја да се оснује висока војна школа. У децембру 1837. године почела је с радом Војна академија,² али је то трајало само шест месеци. Будући генерал Миливоје Блазнавац³ (1824–1873) од 1865. године војни министар, са својим ратним искуством из 1848. године и образовањем у Аустрији и Француској, пренео је Илији Гарашанину (1812–1874) идеје о потреби модернизације српског војног школства и његовог ослањања на француску војну школу. Поред тога, интереси Француза за Србију због довели су до блиске сарадње у подизању Тополивнице и образовања војног кадра у Крагујевцу. Први војни министар у Србији био је Иполит Монден (Француз) који је као капетан био задужен да 1856. године направи темељну студију о Србији. Стога је Гарашанин (задужен за Гарнизону војску) предложио да се оснује Артиљеријска школа због гашења претходне Гвардијске школе. Државни савет је усвојио тај предлог, а кнез Александар Карађорђевић га је одобрио 18. марта (по новом календару, а по старом 6. марта) 1850. године. Артиљеријска школа била је прва војна високошколска установа у Србији, претеча данашње Војне академије у Београду. Функционисала је у потпуности када је Србија постала потпуно функционална држава. Официри су тада у Србији стицали најквалитетније образовање, па су тако били образованији од осталих.

Србија је у време оснивања првих јединица копнене војске 1825. године имала само два официра, да би их 1837. године било око 100, што је представљало петину укупног броја државних чиновника. Искуства из српско-турских ратова у периоду 1876–1878. године и увећање државне територије наметали су потребу да се Артиљеријска школа реорганизује. Министар војни, ђенерал потпуковник Јован Мишковић, одредио је комисију која је израдила „Пројект Закона за устројство Војне академије“. Народна скупштина је усвојила Пројект, а кнез Милан Обреновић потврдио га је 30. јануара 1880. године. До почетка 20. века на Војној академији школовало се укупно 1.057 официра.⁴

Оснивање Артиљеријске школе, означило је почетак једног континуираног и сложеног војно – образовног процеса из којег су у периоду од 1889. до 1899. го-

¹ Поједине историјске чињенице преузете су из Архива Србије и са званичне интернет странице Војне академије у Београду: www.va.mod.gov.rs/cms/view.php?id=1532

² Почетак рада Војне академије датиран је на основу старе књиге „Устројство Војне академије“, Београд, 1880.

³ Укратко о Блазнавцу, Гарашанину, Мондену и њиховом заједничком циљу и раду на устројству српске војске, наоружању и војничком образовању Србије на интернет страници: http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%92%D0%BE%D1%98%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5

⁴ Статистички подаци у овом параграфу преузети од, Александар Ћирић: „Рафали части“, *Време*, бр. 602, Београд, 2002.

дине, настале и подофицирске школе,⁵ са задатком да војска Србије има довољно бројан и, у погледу војних знања, квалитетан старешински кадар. Четири подофицирске школе оправдале су разлог свог постојања иако су се током рада суочавале са многобројним проблемима, можда и већим од оних на Академији. *Прво*, састав питомаца је био различитији и другачији од оног на Академији, како у погледу њиховог образовног нивоа, тако и у погледу њихове социјалне структуре. *Друго*, питомци подофицирских школа нису се одликовали толиком посвећеношћу будућем војничком позиву, код њих су више била истакнута обележја средине из које су дошли. Ти, као и многи други разлози, учинили су подофицирске школе⁶ релативно корисним војним установама, али оне ипак, у свом домену (и нивоу), нису успеле да изграде елиту какву је образовала Војна академија.

Васпитно образовни рад у Војној академији трајао је, непрекидно, све до Балканских ратова (1912), затим је прекинут током Првог светског рата. У Краљевини Југославији рад је још једном прекинут избијањем Априлског рата 1941. године. Током Другог светског рата одлуком Врховног штаба НОВ и Партизанских одреда Југославије од 21. новембра 1944. године, основана је Војна академија Демократске Федеративне Југославије. Двогодишње школовање почело је фебруара 1945. године.

Наређењем Генералштаба ЈА од 31. јула 1945. године, Војна академија је расформирана као општевојна академија, али тако да су питомци наставили школовање у посебним Војним училиштима по родовима. До септембра 1945. године формирана су Војна училишта, а настава у њима започела је новембра 1945. године. У 15 Војних училишта, који су били на читавој територији Југославије, школовање је трајало од четрнаест месеци до две године. Традицију Војне академије наставило је Пешадијско војно училиште.⁷

Зачетак математике у војном школству

Виша артиљеријска школа била је прва високошколска установа у Србији на којој се предавала математика са акцентом на „калкулус“⁸ и аналитичку геометрију. Аналитичка геометрија представља изучавање геометрије коришћењем принципа алгебре. Оснивањем и појавом аналитичке геометрије започета је модерна математика.

⁵ Стевановић, Божидар: „Кратак преглед историје ратова (без НОР-а) за подофицирске школе КОВ и РВ“, *Војно дело*, Београд, 1964.

⁶ Подаци о подофицирским школама, Бјелајац, Миле: „Војно образовање и његов значај“, у: *Образовање код Срба кроз векове*, Завод за уџбенике и наставна средства, ДИС и Историјски институт, Београд, 2003.

⁷ Осим одговарајућих референци набројаних у литератури за податке о настајању и развоју Војне академије и војног образовања коришћена је и интернет страница: <http://www.va.mod.gov.rs/cms/view.php?id=1532>

⁸ У енглеској литератури математичка анализа је „калкулус“, а то је област математике која поред осталог проучава граничне вредности, интеграле, изводе, диференцијале и редове. Математичка анализа – „калкулус“ помиње се и под називом виша математика и инфинитезимални рачун.

Од математичара се на Академији издвајао ред. проф. Димитрије Данић⁹ који је ту био предавач с прекидима од 1888. године. Поред тога, Данић (1862–1932) је први доктор математичких наука у Срба и писао је математичке приручнике за војне питомце: „Обрасци и теореме из тригонометрије“ (1888) и „Аналитичка геометрија“ (1893). Остали предавачи који су предавали¹⁰ математику у војним школама Кнежевине /Краљевине Србије су: проф. Емилијан Јоксимовић од 1850. године; инг. Јован Ристић 1852, као проф. помоћник; проф. Михајло Панић 1852–1877; Стеван Здравковић 1865–1887; Радован Милетић 1878–1889; ред. проф. Стеван Давидовић 1883–1895, с прекидима и др Ђорђе Петковић 1897–1898. године. Нацртну геометрију предавали су: проф. Фрањо Вштетка 1853–1870; Александар Николић 1870–1873; Димитрије Стојановић 1878–1880; Павле Шафарик 1881–1887; Михаило Рашић 1887–1890, ред. проф. Живко Касидолац 1889–1897; ред. проф. Стеван Давидовић 1883–1895, с прекидима и Петар Мишић 1893–1906, с прекидима. Елементи основних конструкција и нацртне геометрије били су у предметима: цртање математско и топографско, цртање и цртање и краснопис. Предавачи су били: инг. Август Церман, инг. Игњат Сењицки 1852; проф. Фрањо Вштетка 1853–1870; Александар Николић 1870–1873; Димитрије Ракић 1860–1861; Јован Смуђа 1873–1882; Јосиф Симоновић 1882–1888. и ред. проф. (помоћни) Сава Витас 1885–1909. године. Као научна област у којој је било много математике јесте и „Механика“. Њени предавачи били су: проф. Емилијан Јоксимовић (од 1850); проф. Михајло Панић 1852–1877; Стеван Здравковић 1865–1887; Данило Барковић (1881); ред. проф. Ђорђе М. Станојевић 1887–1895. и ред. проф. Ђорђе П. Рокнић од 1895. године.

У општевојним и стручно-специјалистичким предметима¹¹ као што су: артилерија с балистиком, „инжињерска“ правила и фортификација, пољска и стална фортификација, „инжињерско“-техничка настава, грађевинарство, техничка настава, геодезија, администрација, статистика и математика користили су се као важно помоћно средство и служили су, поред осталог, за запис и проверу формула и правила, мерења и упоређивање величина, израчунавање многих израза и једначина, за рад са грешкама.

На основу бројних промена школског војног система у Србији видљива је јасна потреба, неопходност и променљивост математике, као и њена изражајност у односу на механику, физику, астрономију и техничке науке, а касније је уследила њена тесна веза с рачунарством и информационим системима и технологијама.

⁹ О Димитрију Данићу: Трифуновић, Драган и Перишић, Павле: *Математичар Петар Вукићевић* (живот и дело), ДИП Грађевинска књига, Београд, 1997.

¹⁰ О предметима и предавачима: Пршић, Милоје: Стварање и развој војног школства у Србији од 1830. до 1919. године (прилози 3, 4, 5 и 8), *Војно дело*, бр. 2, март-април, Београд, 1998.

¹¹ Називи предмета су у оригиналу како су се користили у војним школама Кнежевине/Краљевине Србије од 1830. до 1919. године.

Развој математике у разним областима и њена примена у војсци:

Земљомерство и геодезија, Гаус је поставио основе теорије изједначавања резултата извршених мерења уз услов да сума квадрата средњих вредности мерних величина буде минимална (1809). Теорија изједначавања, коју је дефинисао Гаус, још увек се користи при математичкој обради резултата мерних величина у геодезији. Последњих година та теорија доживљава извесне модификације у смислу њеног уопштења. Тиме су знатно проширене могућности теорије најмањих квадрата. Геодетска¹² делатност на нашим просторима почела је крајем 18. века. Прве радове извела је Геодетска служба Аустроугарске монархије на подручју Војводине. Геодетски институт Генералштаба српске војске почео је своју делатност 1878. године и од тада датирају први радови на територији Србије. Геодетске мреже које је тај институт развио ослањале су се на западним и северним деловима на мреже Аустроугарске монархије. Између два светска рата извршен је детаљни премер великих делова Србије. Основна намена тог премера била је да се добије основа за опорезивање власника и решавање имовинско-правних односа. После Другог светског рата настављено је са детаљним премеравањем неснимљених територија, тако да су до сада прикупљени подаци о свим парцелама и објектима у Србији. Нарочито је посвећена пажња градским геодетским радовима.

Математичка картографија, скуп научних дисциплина које се баве изучавањем географских карата, методама њихове израде и умножавања, као и поступцима њиховог коришћења. То је наука која изучава садржај карата и начин његовог изражавања, а такође и методе израде, издавања и искоришћавања карата. Она изучава начине приказивања сферне, односно сфероидне површине на равни. Уз помоћ математике у математичкој картографији ради се следеће: размера, мрежа меридијана и паралела, конструктивна тачност, картометријска тачност, деформације изазване пројекцијом, картографска пројекција, картографске пројекције за реализацију главних геодетских задатака, проблем премера државне територије, срачунавање координата тригонометријских тачака, коришћење карата за мерење дужина, површина и углова на карти, али и за геометријске знаке дефиниција, а то су средства картографског изражавања која настају комплексном комбинацијом линија и тачака. За изучавање тог предмета са елементима више геодезије коришћен је уџбеник (Цингер, Ј. Н.: *Курс више геодезије и математичке картографије* (превод с руског језика: Бошковић, П.).

¹² Историјски настанак геодезије је на интернет страници:
<http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%98%D0%B0>

Балистика, проблемима¹³ балистике први се бавио Леонардо да Винчи покушавајући да повеже утицаје дужине и пречника цеви, положаја рупице за паљење за лет пројектила. У то време се сматрало да је слободни лет пројектила праволинијски, а да по губитку енергије он вертикално пада на земљу. Николо Тартаља (1538) исправно закључује супротно. Галилео Галилеј (1638) описао је путању лета као параболу, а Њутн 1684. године увео је у разматрање и отпор ваздуха, он је сматрао да се отпор ваздуха повећава с квадратом брзине тела. У 18. веку Белидор (Француска) је експериментално пронашао да је најбољи однос тежине барута и пројектила 1:3, а Бенџамин Робинс (Британија) створио је балистичко клатно. Леонард Ојлер решио је математички систем једначина кретања пројектила, који је и данас значајан за брзине мање од 240 m/s. Ојлер је увео и систем поступног решења система једначина по сукцесивним луковима. И у 19. веку многи научници радили су на усавршавању балистичких мерења и метода. Уводи се „крешер“ за мерење притиска гасова у цеви и хронограф за мерење брзине пројектила. Утврђена је зависност силе барута, густине пуњења, и развијеног притиска гасова у комори константне запремине која је позната као Ејбел-Ноублов закон. Пронађен је и закон отпора средине, од којих је Гавров кориштен до Првог светског рата. Анђело Сијачи (Италијан) с разрадама Шарбонијеа дао је метод решавања једначина кретања у коначном облику и примењив је без обзира на коришћени закон отпора. У 20. веку долази до даљег развоја теоријског разматрања проблематике балистике и развоја справа за мерење и регистрацију. Увођењем електронских рачунара све више се користи Рунге-Кута метод нумеричког интеграљења. Теорије о кретању ракетних пројектила пронашли су и Иван Мешчерски (Руси). Метод Рунге-Кута користи се и данас за те врсте прорачуна. Кретање ракетних вођених пројектила великог домета и орбиталних летелица заснива се на принципима небеске механике и астрономије. Развој аеродинамике омогућио је дефинисање аеродинамичких особина пројектила што омогућава дефинисање услова статичке и динамичке стабилности и кретања пројектила око тежишта. Основне услове дефинисао је Магнус де Спар (1894). Касније је дошло до великог напретка и на том пољу балистике.

Криптографија, од самог почетка енкрипција¹⁴ података користила се првенствено у војне сврхе. Један од првих великих ратника који је користио шифроване поруке био је Јулије Цезар. Он је слао шифроване поруке својим војсковођама тако што су сва слова или поједина у тексту била померана за три, четири или више места у абеди. Такву поруку могли су да дешифрирају само они који су познавали то правило. Прву познату расправу о криптографији написао је на 25 страница италијански архитекта *Leone Batista Alberti* (1467). Он је такође творац такозваног шифарског круга и неких других решења двоструког прикривања тек-

¹³ Све у вези с балистиком: Војна енциклопедија, Београд, 1970, књига прва и интернет страница: <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

¹⁴ Основни подаци о настанку криптографије су на интернет страници: <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%98%D0%B0>

ста која су у 19. веку прихватили и усавршавали немачки, енглески и француски бирои за шифровање. Пола века после тих шифарских решења објављено је (у пет свезака) дело *Johanesa Trithemusa*. Прва књига била је из подручја криптографије. У 16. веку значајан допринос тој научној области дали су *Girolamo Kardano*, *Batisto Porta* и француски дипломата *Blaise de Vigenere*. У Другом светском рату Немци су направили машину „Енигму“¹⁵ која је шифровала поруке на до тада још невиђен начин. Машина је имала тастатуру сличну писаћој машини. Сваки пут када се притисне иста таста, добијало би се друго слово. Суштина је била у ротору који је у себи имао 26 слова. На њега су била ослоњена још два ротора, тако да је било 17.000 могућих комбинација за свако слово. Да би се дешифровала порука морала се знати почетна позиција сваког ротора. Немци су машину назвали „Енигма“, а савезници су ипак успели да читају њене поруке.

Систем шифровања „Три картона“¹⁶ од 1919. до 1941. године користио се у српској дипломатији и војсци. Аутор тог система криптографије био је математичар Михаило Петровић Алас (1868–1943).

Математичка уметност, антички астроном и математичар Аполоније приметио је да у унутрашњости једне кружнице можемо уписати бесконачно много мањих кружница које се додирују. На тај начин су фрактали¹⁷ први пут уведени у математику. Касније, фрактална структура помиње се у 17. веку у Лајбницовим радовима. У 19. веку и почетком 20. века разни математичари бавили су се цртањем и проучавањем фракталних облика. Тада су настале: „Кохова пахуљица“, „троугао Серспинског“, тепих „Серспинског“ и „Хилбертова крива“.

Војно образовање у Србији током свог развоја уводило је занимљиве области математике у наставни план и програм, што је поред своје практичности, такође, утицало и на развој креативности и имало специфичан утицај на одабир војног позива код младих.

Закључак

Пре много година Срби су се помало бавили свим областима, али ниједну нису темељно научно проучавали. Математика је тада била непозната јер није била неопходна, недовољно се ценила, служила је за застрашивање ученика, говорило се и да је то предмет за посебну децу. Знања су се прво преносила дискутовањем, усменим показивањем, онда разним елементарним записима, а касније се учило из књига, часописа, уџбеника. Окружење, историјски догађаји и политичке прилике утицали су на математичаре и развој математичких идеја код Срба, па и на развој математике у војним образовним институцијама.

¹⁵ <http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%95%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BC%D0%B0>

¹⁶ Божић, Милан: Преглед историје и филозофије математике, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

¹⁷ <http://beogradskaka5anija.cyberfreeforum.com/kistom-f16/fraktali-t2479.htm>

Све математичке дисциплине у српском народу градиле су се и настајале кроз векове применом научне методологије која је систематизовала постојећа сазнања. Проучавати математику значило је утврђивати узроке настанка, уочавати правилности, стварати планове и програме по којима се одвијао наставни процес. Многи познати математичари и они мање познати, допринели су развоју математике у војном образовању и то од рачуна до примењене математике и рачунарства у савременим информационим технологијама. Свакако је и учење математике допринело да се од 276 примљених младића (1850) 196 школује за официра, а потом, од 1880. до 1914. године, Нижу школу универзалног типа завршила су 1.954 питомца, а Вишу школу Војне академије у истом периоду завршило је 439 официра.¹⁸

Наука и образовање (прожети с културом и уметношћу) одувек су били нарочито важни за свестрани развој стваралачких могућности човека. Током развоја модерне Србије у 19. и 20. веку настајали су стручњаци различитих профила као последица развоја привреде и друштва у целини, али у великој мери и развоја оружаних снага.

Литература

1. Пршић, Милоје: „Стварање и развој војног школства у Србији од 1830. до 1919. године“, *Војно дело*, бр. 2, март–април, Београд, 1998.
2. Цингер, Ј. Н.: *Курс више геодезије и математичке картографије* (превод с руског језика: Бошковић, П.), Мин. војске и морнарице, Војни географски институт, Београд, 1930.
3. Божић, Милан: *Преглед историје и филозофије математике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.
4. *Ратник*, јануар–јун, Београд, 1880.
5. *Ратник*, јул–децембар, Београд, 1931.
6. *Образовање код Срба кроз векове*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
7. Прелевић, Милош и други: *Војни позив–војно школство*, Београд, 1985.
8. *Војна енциклопедија*, 5, треће издање војне енциклопедије, Загреб.
9. *Устројство Војне академије*, Београд 1880.
10. *Војна енциклопедија*, Београд, 1869.
11. *Војна енциклопедија*, 2, Београд, 1970.

Датум пријема чланка: **29. 07. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

¹⁸ Статистички подаци о школованим официрима: Пршић, Милоје: „Стварање и развој војног школства у Србији од 1830. до 1919. године“, *Војно дело*, бр. 2, март–април, Београд, 1998.

РИЗИК – СПЕЦИВИЧАН ОБЛИК
УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Милан Мијалковски, Ивица Ђорђевић

Универзитет у Београду
Факултет безбедности

У свакодневном животу често се употребљавају изрази изазов, ризик и претња, првенствено да упозоре на постојећу или могућу опасност за безбедност људи, предмета, средстава и других вредности. У теорији и пракси безбедности такво значење представљају синтагматски појмови – изазови, ризици и претње безбедности или безбедносни изазови, ризици и претње.

Решавање било каквог безбедносног проблема у вези је са одлучивањем (доношење и реализација одлука), а свако одлучивање подразумева излагање одређеном степену опасности (ризик). У раду су размотрени битни аспекти безбедносног ризика, при томе, указано је на његову универзалност у погледу угрожавања безбедности. Проблематизована је сучељеност одлука двеју страна (субјект безбедности и субјект опасности) у односу на објект безбедности (вредности које се штите), с обзиром на обим, карактер и специфичности ризика обеју страна у конфликту.

Кључне речи: *угрожавање безбедности, изазов, ризик, претња.*

Увод

Милионима година човек је изграђивао своје особине ради оптималне одбране физичког и духовног интегритета. У том сложеном процесу човек се суочавао са бројним изазовима и претњама, а решавао (отклањао) их је смишљено – доношењем одлука, чијом реализацијом је одржавао своју потпуну или делимичну безбедност. Међутим, често није успевао да буде безбедан. У ствари, човек је преузимао ризик, свесно се излагао опасностима без обзира на могући исход.

Човек се суочавао са природним изазовима и претњама (непредвидљивим природним катастрофама) и изазовима и претњама иза којих се налазио човек. Смишљеност и организованост изазова и претњи чији је носилац човек, утицале су на човека да стално унапређује своје одлучивање, односно да ризик своди на најмању могућу меру. Поуздано предвиђање будућности захтевало је од човека да поседује знања, која је обезбеђивао у консултацији са другим људима, интересно удружених, ради постизања конкретног циља. Тако је настала организација у којој постоје интерни прописи понашања за сваког члана, у зависности од тога које место он у њој заузима.

Свака организација, од породице до државе, дефинише трајне циљеве и вредности, који постају извор степеновања посебних и конкретних циљева. Тај задатак реализује највиши ниво управљања организацијом. Независно од величине одређене организације и тежње да постиже позитивне резултате – праксу прате успони, стагнације и падови. Људску организацију карактерише тежња за ширењем (јачањем, оснаживањем) коју остварује офанзивношћу, а свакој офанзивности је својствена одређена агресивност. Будући да су такве особине својствене и људским организацијама у њеном окружењу, њихова билатерална и мултилатерална међузависност често је презасићена изазовима, претњама и ризицима.

Способност одређене људске организације да се одупре смишљеним агресивним делатностима друге, с обзиром на урушавање, отимање или уништење њених виталних вредности постиже се предузимањем превентивних и реактивних мера и активности. Таквој способности претходи одлука, односно одлучивање које је у вези са извесним ризиком. Да ли је већи ризик својствен одлучивању ради отклањања опасности чији су носиоци из безбедносног окружења организације или од њених сопствених чланова, није истраживано нити поуздано познато. При томе, треба имати у виду да и носилац угрожавања безбедности доноси одлуке, што значи да, такође, ризикује.

Опстанак и развој људске организације представља вечита борба ради отклањања природних опасности и опасности чији су носиоци људи. Спречавање сопствене дезорганизације постиже се успешним отклањањем безбедносних изазова и претњи. Свака организација (недржавна, национална, наднационална или међународна) суочава се са неком врстом опасности (претња) коју настоји да успешно отклони. Процес отклањања опасности обавезно садржи одређен ризик, чија величина зависи од многих околности и фактора. Носилац претње (угрожавајуће делатности) такође ризикује. На пример, уколико објект напада (угрожена организација) оптимално отклања постојећу и/или могућу претњу, њен носилац трпи пасивни ризик. Међутим, уколико одговор угрожене организације у отклањању претње карактеришу неподвижни офанзивни поступци којима успешно угрожава безбедност носиоца претње, у том случају, агресор се суочава са великим ризиком. У ствари, сазнаје да је приликом планирања угрожавајуће делатности учинио

ризик. У сваком конфликту постоје најмање две стране које (оптималним?) одлучивањем настоје да постигну своје супротстављене циљеве. Међутим, у зависности од многих околности, свака страна константно ризикује. У вези с тим, овај рад представља покушај проблематизовања безбедносног ризика који је својствен како субјекту безбедности тако и субјекту опасности.

Међузависност безбедности и опасности

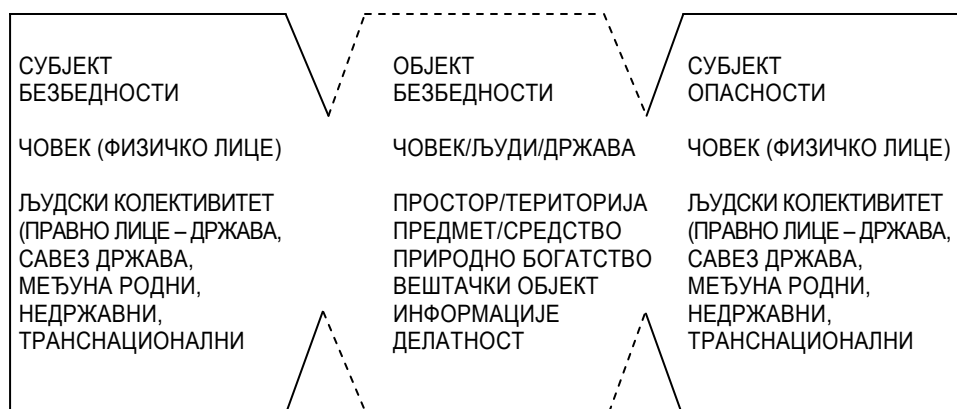
Одвек (и данас), безбедност и опасност су појмови са вишеструким значењем, истовремено – они су међузависни. Не постоје општеприхваћене дефиниције тих појмова, међутим, прихватљиве су дефиниције безбедности које се односе на конкретан објект безбедности или које су у вези са одређеном врстом опасности која угрожава нечију безбедност.

Прихватљив приступ за прецизно одређење појмова безбедност и опасност и сагледавање њихове међузависности подразумева: 1. Шта се обезбеђује, брани, штити или чува? (вредности – *објект безбедности*); 2. Ко (зашто и како) штити објект безбедности? (човек као физичко лице, појединац или као члан колективитета, односно *субјект безбедности*, а штити га предузимањем адекватних делатности, зато што представља услов његовог опстанка и одрживог развоја) и 3. Од кога (или од чега) се штити објект безбедности? (од некога или нечега што угрожава или може да угрози његову безбедност – *субјект или извор опасности*).

Објект безбедности има централно место на релацији *субјект безбедности – субјект опасности*¹ (шема 1), јер константно закупља њихову пажњу, чија је усмереност различита, односно супротстављена. Сваки човек и људски колективитет има свог објекта безбедности који настоји да оптимално сачува, а стратегију коју примењује у ту сврху одређује његов статус субјекта безбедности или опасности.

У сваком друштву постојале су вредности и интереси који су штићени. Вредности су термилошки означавање као *објекти заштите или безбедности*, а обухватале су личност човека, његову својину, државну територију и законима утврђени друштвени систем. Та три објекта су централни објекти безбедности друштвених и државних система. То су: човек и његова права, слободе и обавезе; имовина – приватна, колективна, државна и слично и постојеће државно и друштвено уређење и територија једне државе.

¹ У раду се не разматра *извор опасности*, већ подразумева све оно одакле се испољава нека опасност према објекту безбедности или може да се испољи; ради се о дејству природних сила (поплава, земљотрес, вулкани...) или о нападу од стране животиња. Извор опасности је објективна стварност, односно њен носилац није субјект.

Шема 1 – Проста међузависност безбедности и опасности

Извор: аутори

Човек као појединац (физичко лице) и као део људског колективитета (правно лице) поседује одређене (виталне) вредности које настоји да сачува (обезбеди) и развија. Напори човека да опстане и развија властите вредности обухватају скуп испреплетаних и међузависних делатности, међу којима је веома важна безбедносна делатност. Безбедност подразумева одсуство опасности о стеченим вредностима, односно одсуство угрожавања безбедности виталних вредности одређеног људског колективитета.

Појам безбедност означава стање некога који није угрожен – одсутна је опасност за његов физички, духовни и имовински интегритет. Тај „неко“ може бити субјект – човек као јединка или људски колективитет (недржавни, државни или држава, међународни и транснационални) или предмет (природни објект, вештачки објект, средство, информације – подаци или делатност). Тај „неко“ представља објект који се штити (обезбеђује) и терминолошки се означава као објект *безбедности или заштите*, а с аспекта носиоца опасности назива се објект *деловања* онога на кога се делује ради изазивања промена које су супротне његовом бићу.

Вредности и интересе (објект безбедности) установљава човек као физичко лице или правно лице, првенствено људски колективитет (правно лице), који се означава као *субјект безбедности*. Он је надлежан да обезбеди објект безбедности од стварних и могућих опасности. Ниво и обим одсуства опасности (угрожавања) зависи од могућности субјекта безбедности, а постиже их, одржава и унапређује одвраћањем носилаца опасности, од агресивног деловања или ефикасним сузбијањем њихових испољених (угрожавајућих) делатности. У ту сврху, предузима трајне и усклађене офанзивно-дефанзивне мере и активности (делатности) ради заштите и су-

протног дејства. Одсуство опасности по безбедност објекта безбедности може да буде резултат немотивисаности субјекта (носиоца) опасности за агресивно деловање против њега или његове оптималне обезбеђености (заштићеност) – успешно онемогућавање субјекта опасности да га нападне, односно да сваки облик његовог напада буде ефикасно сузбијен.

Када је реч о *субјекту опасности* треба имати у виду да он такође има установљене виталне вредности (објект безбедности) и да је узрок његове агресивности у рационалној или ирационалној (аморалној) замисли да своје вредности и интересе оснажује урушавањем, преобликовањем, отимањем или уништењем вредности субјекта безбедности у његовом окружењу. У складу с тим, предузима (искључиво) офанзивне делатности ради постизања постављеног (аморалног) циља. Субјект опасности може да буде физичко лице (човек као појединац) или (најчешће) правно лице (људски колективитет). Субјект опасности предузимањем офанзивних делатности против вредности одређеног субјекта безбедности, настоји да одбрани или оснажи властите вредности, на штету противника (субјект безбедности), који их брани (штити) применом дефанзивно-офанзивних делатности или офанзивних. Реч је о двостраном супротстављеном процесу у којем се одвија не приметан (за једну страну) или отворен сукоб чија динамика зависи од многих фактора и околности и чији исход је или неизвесан или извесан. Било која страна (субјект безбедности или субјект опасности) у том конфликту, своје делатности остварује посредством јединственог организационог система који чине бројни и разноврсни међузависни и усклађени подсистеми – економски, политички, обавештајни, пропагандни, војни и тако даље.

Једном идентификован (установљен) објект безбедности од одређеног субјекта безбедности, својим постојањем на разне начине и у различитој мери утиче на безбедносно окружење и, наравно, трпи његов утицај. То указује на константну суоченост са проблемом очувања своје аутентичности и оригиналности. Његова отпорност на штетне промене (модификовање, превредновање, отимање, уништење) зависи од количине моћи субјекта безбедности, посебно од чињенице како употребљава расположиву моћ.² По-

² „Моћ је способност произвођења извесних промена, односно појава у свету, а политичка моћ је способност произвођења таквих промена у политичком животу друштва. Политичку моћ имају сви политички чиниоци, а пре свега политички субјекти, у које спадају појединци и колективи (организације, групе и масе). Од величине моћи зависи и значај произведених последица – политичких појава, односно промена. С обзиром на врсту политичких субјеката и врсту моћи којом они располажу, има разноврсних политичких моћи, односно чинилаца. Тако једни политички субјекти имају власт, док су други ван власти, али ипак располажу извесном политичком моћи. Једни чиниоци имају ауторитет, други примењују силу, односно насиље, у неким случајевима, моћ је формално призната и видљива, а у неким случајевима није. Без обзира на своје разноврсне облике, политичка моћ је у основи иста по суштини“ (*Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 678).

ред тога, не сме се маргинализовати моћ фактора из његовог безбедносног окружења, која, како упозоравају многи примери из праксе, може да у краћем или дужем периоду надјача моћ субјекта безбедности, независно од тога што он своју моћ ради заштите објекта безбедности употребљава на најбољи начин. На пример, територијални интегритет подразумева неповредивост територије једне државе. Сувереност државе и њен унутрашњи правни поредак простире се у границама те уоквирене територије. С гледишта међународног права, територија је предмет основних права на самоодржање (одбрану) независност и поштовање достојанства државе. Повреда територије је забрањен акт и према Повељи ОУН, а међународно право не признаје увећање територије силом – агресијом, једностраном анексијом и слично. Упркос томе, догађа се да држава чија је спољна политика хегемонистичка (представља субјект опасности за своје безбедносно окружење), једва приметно или јавно крши међународне норме, односно повређује територију (објект безбедности) друге државе (субјект безбедности), која чак и максималним напрезањем својих одбрамбених ресурса није у стању да одбрани свој објект безбедности.

У опасности може да се нађе било који објект безбедности, независно од тога да ли је изазвао субјекта опасности или се опасност³ испољава неизазвана. За носиоца (субјекта) опасности, објект безбедности представља објект деловања (напад, циљ дејства) на коме покушава да оствари неку промену (дестабилизује, дезорганизује, модификује, отме или уништи) у складу са својим интересима. Субјект опасности смишљено делује ради промене постојећег (аутентични) статуса објекта безбедности – од нефизичког и физичког повређивања до делимичног или потпуног уништења. Такво деловање субјекта опасности представља угрожавање, које се у безбедносној теорији означава „угрожавање безбедности“ лица, објекта, средстава, територије, друштва, државе и података. Ради се о сложеном и енигматичном процесу са различитим интензитетом, у којем супротстављене стране (најмање две) предузимају офанзивне и дефанзивне (тајне или јавне) делатности ради остваривања својих супротстављених циљева. Угрожавање безбедности означава претњу или запрећеност нечијој безбедности (запретити неком опасношћу), која престаје онда када једна страна

³ Појам *опасност* у књижевном језику, у којем је евидентан придев „опасан, -сна, -сно“ трозначно је дефинисан „1. који проузрокује пропаст, који угрожава живот, погибелан. Болест (је) постала опасна. У коме се наслеђује опасност, који садржи у себи опасност; 2. кадар, спреман да нанесе, учини неко зло, зао, прек, опак и 3. који изазива и наводи на што, заводљив“. Повезивање придева *опасан* са физичким интегритетом човека „опасност по живот – опасно стање, положај, ситуација,... рат, револуција... мире људе са опасносћу...изложени су великој опасности“, несумњиво има за последицу да је овај појам у веома широкој употреби у теорији безбедности (*Речник српско-хрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови сад, 1971, стр. 147).

(нападач или бранилац) оствари постављени циљ или одустане од његовог остваривања. Садржајна испреплетаност (у више нивоа) процеса угрожавања безбедности обухвата облике – изазов, ризик и претња безбедности или безбедносни изазови, ризици и претње.

Опасност се може класификовати уважавањем вишекритеријумског приступа. С аспекта простора (одакле долази), опасност по безбедност објекта безбедности може да буде унутрашња, спољна и комбинована. Носилац опасности (угрожавајуће делатности) може да буде члан (чланови) субјекта безбедности или из безбедносног окружења и унутрашњи и спољни носиоци могу договорно да нападају објекта безбедности. Према времену испољавања, опасност може да буде стварна (испољена је, траје, одвија се) и могућа (претпоставља се њено испољавање у будућности). Према том критеријуму опасност се разврстава на безбедносни изазов, ризик и претњу. У зависности од средстава која употребљава субјект опасности, регистроване су две најшире групе опасности: неоружане и оружане. Према обимности (или распрострањености) постоји општа, посебна и појединачна опасност, а подразумева угрожавање безбедности објекта у тоталитету или само појединих његових компонената. У вези с тим, према трајности постоји прошла, актуелна и потенцијална опасност; према откривености – тајна и јавна опасност; према директности деловања на објекту безбедности – непосредна и посредна опасност; према временском трајању – непрекидна, дугорочна, краткорочна и тренутна опасност.

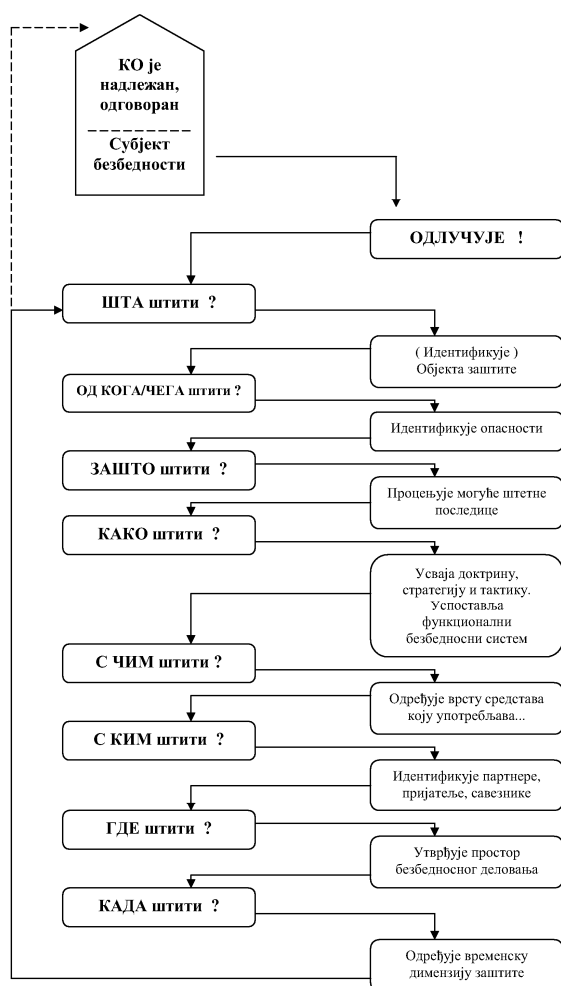
Фазна ангажованост субјекта безбедности на заштити објекта безбедности

Субјекта безбедности карактерише константна превентивно-реактивна ангажованост ради обезбеђивања оптималне заштите објекта безбедности. Најзначајнији аспект његове ангажованости представља уобичајено (свакодневно) и ванредно одлучивање чије је извориште у нормативно-теоријској сфери, а којим покреће све расположиве ресурсе на предузимању мера из своје надлежности. Ради се о сложеном процесу одлучивања који, условно, чини више фаза (шема 2).

Будући да је субјект безбедности својеврсна организација, а сваку организацију карактерише мањи или већи број њених структурних елемената, неизбежно настаје потреба за уређењем надлежности⁴ организације и ње-

⁴ „Надлежност (компетенција) је 1. утврђени оквир вршења власти неког органа у склопу једне организације, 2. скуп конкретних права и дужности свих органа једне организације или заједнице и 3. основ за овлашћења и њихов израз и скуп...“ (Мала политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 702).

них органа (целина). На тај начин субјект безбедности регулише унутрашњу поделу рада, диференцијацију и специјализацију организационих јединица. Субјект безбедности законом утврђује скуп послова за чије је обављање одређен конкретан структурни елемент и субјект као целина. Нормативно регулисање надлежности је утолико прецизније и јасније уколико је субјект безбедности сложенији, развијенији и савршенији.

Шема 2 – Процесна ангажованост субјекта безбедности

Извор: аутори

Надлежности субјекта безбедности обухватају сва његова права и дужности (обавезе) појединаца (чланова). Он своја овлашћења мора да обавља истовремено као дужности, односно не може самовољно одлучивати да ли ће надлежност да обавља или не, јер надлежност је у истој мери овлашћење и обавеза. Субјект безбедности (чланови) мора да делује у општем интересу, а не у приватном. Свако одступање од крајњег циља субјекта безбедности је, у ствари, повреда надлежности. Такође, свако неовлашћено деловање представља прекорачење надлежности, а коришћење овлашћења ван циљева субјекта безбедности представља злоупотребу надлежности и у таквим случајевима угрожава се безбедност објекта заштите.

Доследно остваривање надлежности, њихова повреда, прекорачење или злоупотреба последица су *одлучивања субјекта безбедности* – непрекидан процес који се, споља гледано, *састоји у избору једне од више могућности*. Одлучивање је неодвојиво од одговорности одлучилаца и увек јесте у вези са одређеним ризиком. Одговорност се састоји у подношењу рачуна за одређени акт или понашање, посебно пропуштање, без обзира на то да ли је резултат свесног ризика или његова несвесног, јер углавном узрокује штетну последицу. Носилац надлежности (субјект безбедности) обавезан је да подноси рачун надређеном (вишем нивоу управљања) или подређеном (испуни очекивања и сачува поверење оних којима управља). Одговорност субјекта безбедности за заштиту објекта безбедности подразумева обавезу или способност вршења одговарајућих послова и функција без обзира на хијерархијску контролу и „управљање“, с једне стране, и способност разликовања оног шта је правилно и корисно, од онога шта је погрешно и штетно, с друге стране.

Процес одлучивања субјекта безбедности ради заштите објекта безбедности представља скуп различитих облика сучељавања и борбе интересних колективитета (субјеката) који у сопственом интересу или у корист преовладавајућег друштвеног интереса доводе до одлуке. Одлука представља претварање одређеног интереса у закон или други акт власти.

У вези са одлучивањем, важно је имати у виду чињеницу да преовладавају субјекти безбедности чији је положај прецизно одређен у хијерархији конкретне организације, као и да сваки субјект поседује моћ која се састоји у способности произвођења извесних промена односа у сфери деловања. Сваки ниво хијерархијске лествице одлучује, међутим, одлуке нижих нивоа (организацијских целина) не смеју да буду у супротности врховној одлуци. Врх хијерархијске лествице обезбеђује такву послушност коришћењем адекватне моћи, чија су манифестациона обележја ауторитет, поверење, моралност, норматива, насиље и сила.

Процес одлучивања „врха“ хијерархијске лествице субјекта безбедности ради оптималне заштите објекта безбедности подразумева осам релативно самосталних фаза.

Прва фаза обухвата идентификовање виталних вредности и интереса, односно објекта безбедности или заштите. Реч је о мисаоној фази у оквиру које се осмишљава шта је за субјекта безбедности у конкретној ситуацији најкорисније да уради и завршава се установљавањем вредности и интереса (објекта безбедности) које трајно и одсутно треба бранити, јер од њихове стабилности зависи опстанак и развој дотичног субјекта безбедности. У тој фази одлучивања, даје се одговор на питање: *шта* штитити? (објект безбедности)

Одлучивање у *другој фази* усмерено је ка идентификовању и регистравању опасности по безбедност објекта безбедности, односно *од кога* или *од чега* треба штитити објект безбедности? (од субјекта опасности)

Трећа фаза одлучивања треба адекватно да одговори на питање: *зашто* или *због чега* треба штитити објект безбедности? Одговор подразумева квалитетну процену и предвиђање или утврђивање штетних последица (урушавају, разарају, уништавају) које може да оствари неки носилац (субјект) опасности успешним деловањем на објекту који напада, дакле, на објекту безбедности који није солидно браћен (заштићен).

Четврта фаза (мисаоно-практична) одлучивања обухвата усвајање адекватне нормативе (закони) и теоријска документа (доктрина, стратегија и тактика) који обавезују све чланове и организацијске јединице субјекта безбедности да их доследно спроводе у пракси и на тај начин дају свој допринос на заштити објекта безбедности од стварних и могућих облика угрожавања. Процес одлучивања је теоријски дефинисан (операционализован), а искуства из праксе повратно утичу на унапређење теорије и нормативе. Та (четврта) фаза терминолошки може да се означи и као „фаза отклањања опасности“, јер треба да ваљано одговори на питање: *како* штитити објект безбедности? Та фаза је садржајно и временски вишеструко повезана са *петом фазом* одлучивања која обухвата избор мера и средстава која се употребљавају ради отклањања стварних и могућих опасности по безбедност објекта безбедности. Одлучивање у тој фази одговара на питање: *с чим* штитити објект безбедности у свим условима – уобичајеним (стабилним, неконфликтним) и неубичајеним (конфликтним) и употребом каквих средстава – за несмртоносно (неоружано) деловање, за смртоносно-рушилачко (оружано) деловање или комбинацијом обеју група средстава.

Одлучивање у вези са одговором на питање *с ким* штитити објекта безбедности (*шеста фаза*) обухвата идентификацију субјеката у безбедносном окружењу, који због подударности интереса могу и хоће да сарађују и садејствују, односно могу да буду заинтересовани за заједничко ангажовање на отклањању опасности по безбедност објекта безбедности. Одлучује се о врсти заједничког безбедносног деловања дотичног субјекта безбедности и других заинтересованих субјеката безбедности чији манифестациони (институционални) облици могу да буду партнерство, пријатељство или савезништво.

Седма фаза одлучивања заокупљена је одговором на питање: *где* штити објекта безбедности? Она зависи од врсте објекта безбедности (стационарни или покретни), међутим, независно од одлучивање треба да омогући његову ефикасну заштиту. Процес (циклус) одлучивања се заокружује (завршава?) доношењем одлуке о временској димензији заштите објекта безбедности, односно: *када* га штитити? Углавном, сваки објект безбедности штити се непрекидно. Међутим, у условима процењених или испољених појачаних опасности, заштита се подиже на виши ниво.

Свакој фази одлучивања својствен је изврстан ризик и у одређеној мери, повратно утиче на „врх“ субјекта безбедности. Стварност или пракса у вези са заштитом објекта безбедности често изискује да се доносе корективне одлуке, а у случајевима наглих и корених промена услова и околности (безбедносне ситуације), нужно је доношење нових (оригиналних) одлука. Такво обележје одлучивања својствено је само субјектима безбедности који беспрекорно функционишу, а то значи да њихово одлучивање своди ризик на најмању могућу меру.

Суштина појма безбедносни ризик

Бројне дефиниције појма „ризик“ у домаћој и страниј литератури указују на његову ваљану дефинисаност. Ризик (итал. *risico*) јесте могућа опасност. Ризиковати – изложити се (излагати се) опасности. Ризичан (-чна) је онај који је изложен ризику, који може бити опасан, неповољан.⁵ Под ризиком се подразумева вероватноћа или могућност опасности, губитка, озледе или неке друге штетне последице.⁶ Ризик⁷ је могућност да се одређени циљ не оствари у потпуности или да се оствари делимично. Могућност отклањања или смањења ризика зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан одређени ризик.

У правном смислу, ризик се одређује у ширем и ужем смислу.⁸ У ширем смислу подразумева, ступање у неки посао упркос свести учесника посла да при реализацији посла може случајно доћи и до губитака, нпр. у пословима осигурања или берзанским пословима. У таквим случајевима говори се о „одважности, ризиковању“. У ужем (правном) смислу, опасност (могућност) да у неком облигационо-правном или привредно-правном послу слу-

⁵ Московљевић, М.: *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2006, стр. 577.

⁶ *Consise Oxford Dictionary*, Ninth edition, Claredon Press, Oxford, 1997, p. 866.

⁷ *Орџа енциклопедија, X том*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1981, str. 139.

⁸ *Правна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1979, стр. 802.

чајно настане пропаст или погоршање ствари чија својина треба да се пренесе са једног саговорача на другог. Такође, ризик јесте опасност који има за последицу оштећење или уништење одређене ствари, односно онемогућавање да се испуни обавеза. Настајање ризика може бити изазвано дејством случаја или више силе, тј. независно од воље субјеката, а може да буде изазвано и поступцима самих субјеката – њиховом кривицом.

У пословној сфери,⁹ ризик подразумева могућност и одређени степен вероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са негативним последицама, а у спољној трговини ризицима се означавају могућности настајања штете услед непредвиђених догађаја и опасности и доношења погрешних одлука.

Константна ризичност природе војних делатности утицала је на то да појам *ризик* буде објашњен најпрецизније,¹⁰ односно под ризиком се подразумева *свесно излагање опасности различитих могућности исхода; ризик може проузроковати нежељене последице, неуспех одређене акције или претерано велике губитке, али и ванредан успех и упозорава да карактер и величина ризика зависе од ситуације, нарочито непријатељевих могућности, географских фактора и атмосферских услова и закључује да се до сазнања о ризику долази на основу процене ситуације, а степен ризика одређене радње зависи од жеље да се преузме ризик, реалности процене ситуације, потпуности информације о противнику и могућности да се противнику парира сопственим поступцима*. У зависности од ситуације, значаја и последица, ризик може имати тактички, оперативни и стратегијски значај. У најопштијем смислу, ризик се третира као свесни (разумни, срачунати) и несвесни ризик.

Преглед садржаја изложених дефиниција у вези са појмом ризик представља универзалан и специфичан облик опасности по безбедност било ког објекта безбедности, независно од тога да ли је у поседу субјекта безбедности или субјекта опасности. Наиме, извориште заштите (одбране) сваког објекта безбедности је у одлучивању, а доносити одлуке значи излагати се ризику. Таквој опасности излажу се обе стране у конфликту: субјект безбедности доноси одлуку ради оптималне заштите свог објекта безбедности, а субјект опасности доноси одлуку да на најефикаснији начин угрози безбедност, односно изазове промене на дотичном објекту безбедности. Безбеднија је она страна у сукобу (мање ризикује) која има потпуније информације о противнику и, наравно, умешније их употреби приликом доношења и реализације одлуке.

⁹ *Економска и пословна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1994, стр. 1360.

¹⁰ *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1974, стр. 194 и *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 532.

У вези с тим, њихово свесно излагање опасности са различитим могућностима исхода значе бесконачан број варијанти: максимална безбедност једне стране – потпуна небезбедност друге стране или делимична безбедност једне стране – непотпуна безбедност друге стране или пропорционална безбедност за обе стране и тако даље. На пример, једна страна (субјект безбедности) у складу са обавештајним подацима и проценом да објекту безбедности (нпр. грађани у граду „Х“) предстоје терористички напади и ради отклањања такве претње предузме адекватне противмере (одлучи да лиши слободе терористе и изрекне им судске казне), обезбедиће својим грађанима максималну безбедност, што значи потпуна небезбедност за терористе. Насупрот томе, евентуална одлука субјекта безбедности која не спречава терористе да реализују свој план о извођењу напада и учине злочин (убију одређен број грађана, а ниједан терориста не буде лишен слободе или живота) таква ситуација значи максимална безбедност за терористе, а небезбедност за објекта безбедности (грађани који су непосредна жртва напада терориста). Размотрене чињенице дочаравају начин могућег ризиковања претпостављеног субјекта безбедности и субјекта опасности, а због ограниченог простора, не операционализују се могући ризици у конфликту двеју сучељених страна.

Израженост ризика у процесу одлучивања

Одлучивање субјекта опасности и субјекта безбедности има обележја процеса одлучивања у сложеним организационим системима. Такви системи функционишу на основу одлука које доноси особа која се налази на челу одређеног броја квалификованих особа (помоћне особе у одлучивању), а све оне се означавају различитим терминима – тим, штаб, команда, комитет и тако даље. Надлежне особе (одлучиоци) своје право одлучивања остварују тако што уважавају одређену технологију (метод) одлучивања (представља специфичан процес), који обухвата обраду и коришћење информација ради постизања конкретног циља. На сваком нивоу руковођења организационог система доноси се нова одлука као акт надлежне особе одређене организацијске целине, која је произашла из одлуке вишег претпостављеног нивоа, на основу чије се реализације тежи постизању постављеног (конкретног) циља. На основу Одлуке дефинишу се задаци са елементима (субјектима и снагама) система, односно на који начин треба да се проводе конкретне делатности ради постизања постављеног циља.

Одлука било којег нивоа одлучивања субјекта опасности и субјекта безбедности, независно од начина доношења, мора бити сврсисходна, правовремена и спроводљива. Будући да су наведена обележја одлуке својствена обема стра-

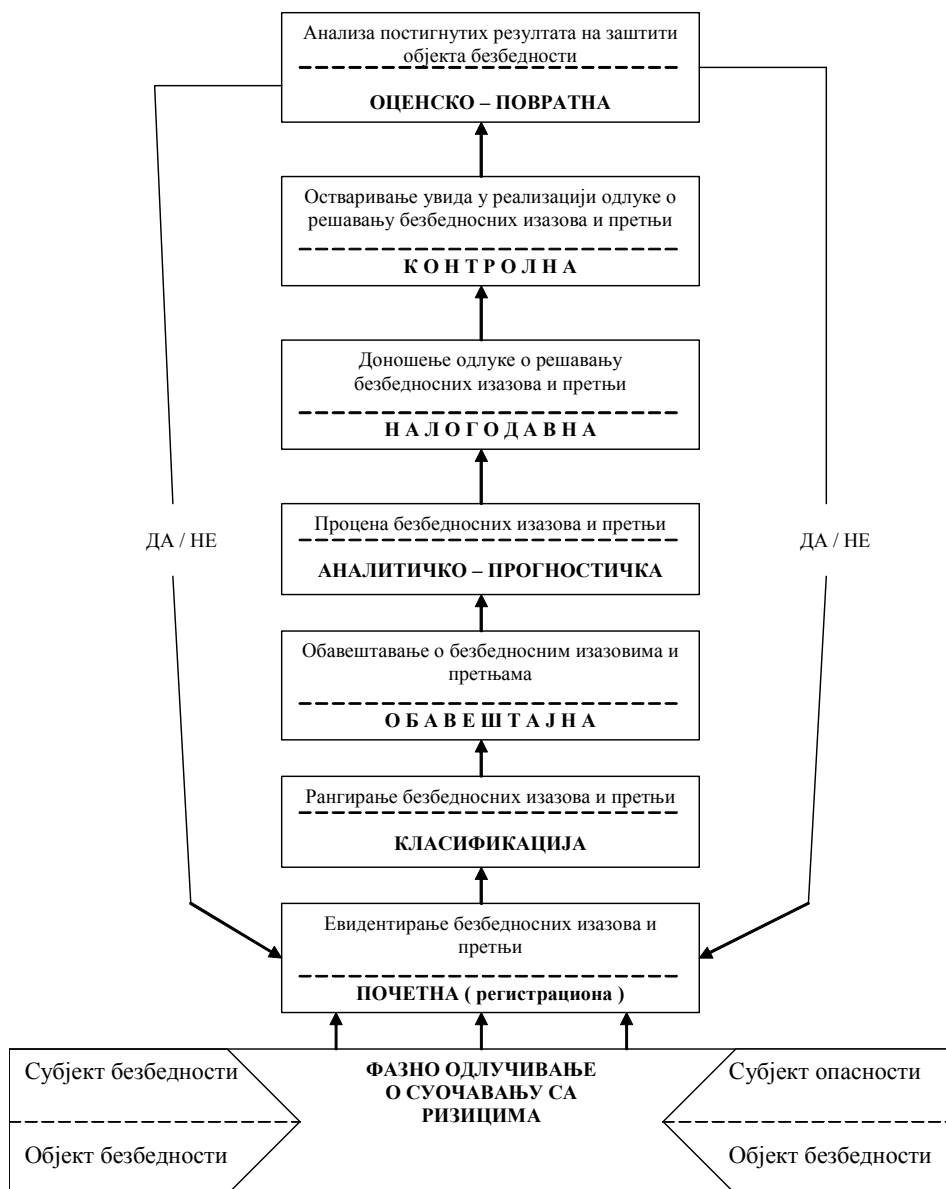
нама, то значи да свака страна (subjект опасности и subjект безбедности) мора квалитет своје одлуке супротстављати квалитету одлуке противника. Та супротстављеност зависи од бројних објективних услова и субјективних околности, односно од квалитета анализе и процене ризика. Страна која је успешнија у том смислу, несумњиво ће донети бољу (спроводљивију) одлуку, а то значи да има веће изгледе да оствари постављени циљ – односно мање ризикује.

Уважавањем наведених чињеница и подвргавањем компаративној анализи кључних фаза процеса одлучивања (евидентирање, рангирање, обавештавање, процењивање, одлучивање, контрола...) субјекта опасности и субјекта безбедности, могуће је квалитетно објаснити трајни утицај безбедносног ризика на угрожавање безбедности (шема 3).

У вези с тим, посебно треба имати у виду следеће: 1. евидентан позитиван или негативан утицај ризика на безбедност одређеног објекта, без обзира на то да ли субјекти (безбедности/опасности) доносе одлуке у претконфликтном стању, за време конфликтног стања или у послеконфликтном стању и 2. сукобљени субјекти могу се налазити у различитим фазама одлучивања ради решавања регистрованог безбедносног изазова или претње. Реч је о персоналним субјектима (међународни, наднационални, национални–општи, национални–ресорски, транснационални и недржавни), који у складу са својим циљевима и интересима користе разноврсна средства и примењују разне поступке за њихово чување и оснаживање. У том трајном и испреплетаном процесу, могу да буду у улози субјекта безбедности или субјекта опасности, укључујући и могућност да неки од њих истовремено могу имати и безбедносну и угрожавајућу (небезбедносну) улогу.

Одсуство врховне власти у међународној заједници и ограничена могућност врховне (националне) власти у многим државама савременог света да обезбеде хармоничну унутрашњу политичку климу, поред осталог, имају за последицу да људски колективитети (национални, невладини, транснационални...) самостално осмишљавају и предузимају разноврсне мере и активности ради оснаживања својих виталних вредности и повећања њихове безбедности. Честа немогућност договора у вези са повећавањем сопствене безбедности, резултује настајањем нових бројних и разноврсних изазова и претњи безбедности. Надлежни органи и институције одређеног људског колективитета, независно од стратегије којом бране и оснажују сопствене виталне вредности, евидентирају постојеће изазове¹¹ и претње и, у складу са својим овлашћењима, одлучују о начину њиховог третмана, при томе, свесно се излажу опасностима или превиђају могући ризик.

¹¹ „Тако се у периоду 1994–1995. године руководство Министарства одбране Мађарске суочило са троструким изазовом: управљањем (још једном) краткорочном кризом, развојем (још једног) средњерочног плана и припремама за чланство у Северноатлански савез.“ (Мартинус, Золтан: „Реформа одбране Мађарске“, *Војно дело*, бр. 2, Београд, 2003, стр. 122).

Шема 3 – Фазе безбедносног ризика у процесу одлучивања

Извор: аутори

Свесном ризику се излаже у случају када уочава (регистраује) стварну или могућу опасност по безбедност сопствених виталних вредности, међутим, због субјективних слабости (несамокритичност, нестручност, корумпираност и слично) свесно је игнорише – не евидентира је. На пример, руководство одређене државе располаже поузданим информацијама о веома неповољном стању националне економије чије побољшање је неизвесно, уколико не буду учињене радикалне промене ради њеног преобликовања. Упркос таквом сазнању, не евидентира овај изазов и на тај начин ризикује да се проблем трансформише у претњу националној безбедности.

Субјекат безбедности излаже се несвесном ризику у условима недовољног познавања намера и планова носилаца безбедносних изазова и претњи. Ако не регистраује све стварне изазове и претње, то може у наредним фазама одлучивања да има за последицу да оне не буду узете у разматрање. Несвесни ризик може да има несagleдиве штетне последице како за субјекта безбедности тако и за субјекта опасности.¹²

Уколико руководство субјекта безбедности/опасности у почетној (регистрационој) фази евидентира већи број безбедносних изазова и претњи, суочава се са проблемом да ли сви у подједнакој мери представљају опасност по безбедност објекта деловања (безбедности, заштите или виталних вредности). Уколико представљају опасност, онда долази до проблема њиховог рангирања. Најпре се решава стварна опасност, која у том тренутку у највећој мери угрожава безбедност објекта деловања, док се проблем у вези са потенцијалним опасностима решава касније.

Фаза рангирања евидентираних изазова и претњи у вези је са ризиком да не буде ваљан списак регистрованих опасности по безбедност објекта. Евентуалан превид (пропуштање) неминовно изазива штетне последице (небезбедност) у наредним фазама одлучивања. На сличан начин ризикује и субјект опасности (нпр, пре отпочињања агресије закључи да оружана сила објекта неће пружати отпор, а суочи се са таквим отпором). Зато је ризик у тој фази огроман. Ако се изостави са ранг листе било који изазов и претња, поготово ако постоји могућност да потенцијални безбедносни изазов ескалира у безбедносну претњу објекту безбедности, чини се велики ризик, јер тиме изостаје адекватно суочавање са том врстом опасности у каснијим фазама одлу-

¹² Поучан пример представља поступак руководства Ирака 1990. године. Тадашњи његов председник Садам Хусеин погрешно је проценио могућу реакцију међународне заједнице, па је 2. августа 1990. извршио оружану агресију на суседни Кувајт – и окупирао га. Касније је игнорисао захтеве СБ ОУН да повуче своју војску из Кувајта, и био принуђен на то ангажовањем Коалиционих снага на основу одобрења СБ ОУН, у јануару 1991. године.

чивања.¹³ Ризик у вези са рангирањем само спољних безбедносних изазова и претњи јесте вишеструк. Састоји се у могућности да се прецени или потцени кључни безбедносни изазов или претња објекту безбедности или пак стварна (актуелна) претња квалификује као безбедносни изазов.

До сазнања о ризику долази се проценом ситуације, која је незамислива без квалитетних информација о противнику (носиоцу опасности или угрожавања безбедности), могуће је уочити место и значај фазе обавештавања о безбедносним изазовима и претњама у процесу одлучивања субјекта опасности/безбедности, односно карактеру ризика у тој фази. Било који од наведених субјеката, у складу са установљеном листом стварних и потенцијалних опасности (безбедносних изазова и претњи) по безбедност сопственог објекта безбедности (виталних вредности и интереса), настоји да сакупи релевантне податке о носиоцима тих врста опасности. Процес обавештавања је сложен, веома ризичан и специфичан за сваког субјекта понаособ.

Субјект опасности је опредељен да у складу са сопственим интересима изазове промене на објекту деловања (једна вредност, више или све виталне вредности), првенствено настоји да прикупи обавештајне податке о систему заштите (систему безбедности) објекта деловања, односно на који начин га субјект безбедности штити од угрожавајућих делатности. У том смислу евидентно је начело свеобухватности – сакупља чињенице о свим аспектима система заштите, од нормативно-теоријских претпоставки, преко међузависности структурних елемената и њихове оспособљености, опремљености и мотивисаности, посебно квалитета руководећег кадра до функционисања. Наравно, у оквиру свеобухватности постоји изражено тежиште, које, уколико је погрешно изабрано, може узроковати неуспех.

Опредељеност носиоца обавештајне делатности да на основу примене само једног метода – (агентурни, опсерверски, извиђачки, оперативно-технички) прикупи податке о систему заштите објекта безбедности представља велики ризик за субјекта опасности, јер постоји реална могућност да не са зна релевантне чињенице. Сличан ризик за субјекта опасности представљају његове ограничене обавештајне могућности које га опредељују на ко-

¹³ У тзв. кровном документу из области одбране СФР Југославије (Стратегија оружане борбе) који је усвојило Председништво (1983), била су регистрована два облика угрожавања безбедности Југославије, односно да „може бити угрожена специјалним ратом и оружаном агресијом“. Оба облика била су регистрована као потенцијални изазови и рангирани према наведеном редоследу. Превид је био очигледан, јер тадашња Југославија је била у великој мери угрожена специјалним ратом (разноврсним субверзивним делатностима чији су преовладавајући носиоци били унутар СФР Југославије). Међутим, таква очигледна чињеница, због идеолошких предрасуда је игнорисана. Катаклизмичне последице које су се испољиле 1990–1991. године када се Југославија распала етничковерским оружаном сукобима, представљају поучан пример (*Стратегија оружане борбе*, Савезни секретаријат за народну одбрану СФРЈ, Београд, 1983, стр. 30–31).

ришћење само једног метода за прикупљање информација о систему заштите објекта деловања. Потенцијални ризик за субјекта опасности јесте у могућности да субјект безбедности открије (персонално идентификује) његове обавештајне изворе (агентуру) у систему властите заштите и потом, смишљено им пласира (подмеће, потура) погрешне информације, с једне стране, и/или их преобрати (придобие, уцени и слично) и потом користи у исту сврху, с друге стране. Немогућност носилаца обавештајне делатности субјекта опасности да проверавају прикупљене информације о систему заштите објекта деловања, ситуацији или проблему са којим се често сусрећу – представља ризик са несагледивим последицама.

Најмањи ризик за субјекта опасности представља ситуација када његови носиоци обавештајне делатности имају могућност да применом више обавештајних метода или свих, прикупљају податке о систему заштите објекта деловања. Такве могућности подразумевају брзо уочавање евентуално погрешно одабраног тежишта и мењање тежишта, затим омогућавају трајан прилив информација, правовремену и ефикасну проверу прикупљених информација, дакле, отклањање могућности обмане од стране субјекта безбедности.

Субјект безбедности чини напоре да се оптимално информише о носиоцима изазова и претњи. Такав захтев постиже (може постићи) ангажовањем свих својих ресурса, посебно оног њиховог дела који је професионално надлежан за безбедносно и обавештајно обезбеђење виталних вредности. Његов је задатак, поред осталог, да прибави релевантне податке о носиоцима стварних и могућих опасности¹⁴ по безбедност објекта безбедности. Уобичајена процедура (мање ризичан начин) подразумева правовремено сазнавање или обавештавање од сопственог безбедносно-обавештајног система, док неуобичајена процедура (високо ризичан или штетно-последичан начин) подразумева сазнавања јавних учинака противника (нпр. изведен спектакуларан терористички напад, отпочета оружана побуна за коју се није располагало информацијама да ће избити, отпочета изненадна спољна оружана агресија и тако даље).

Ризик за субјект безбедности састоји се у могућности да евентуално не прида адекватан значај властитој безбедносно-обавештајној компоненти у систему заштите објекта безбедности. Поставља се питање – да ли је тако нешто могуће. Да, неки примери из праксе потврђују да је могуће.

¹⁴ Податак о носиоцима опасности по безбедност виталних вредности је важан ако битно доприноси решавању одређеног проблема или пресудно утиче на одређивање циља и начина ангажовања елемената система заштите (субјеката и снага) против носилаца опасности (безбедносних изазова и претњи). Најчешће су то подаци о јачини и размештености субјекта опасности, његовим плановима и могућностима да их реализује применом конкретних делатности. Највећу важност међу подацима имају подаци о руководству субјекта опасности.

Ризици у аналитичко-прогностичкој фази одлучивања како за субјекта опасности тако и за субјекта безбедности, у великој мери зависе од учињених или неучињених ризика у претходној (обавештајној) фази одлучивања. Поменути субјекти у тој фази, на основу расположивих обавештајних података (количина, провереност и квалитет) о другој страни (противник, непријатељ...) анализирају и процењују све околности (факторе, чињенице и околности) које су од утицаја на постизање постављеног циља и предвиђају шта ће се догодити у будућности, у неком жељеном тренутку, уколико се одлуче за неку врсту офанзивне или дефанзивне делатности (акција или операција). За време ангажованости, излажу се многим и разноврсним ризицима.

Субјект (страна) који је био супериорнији у обавештајној фази, логично је да задржи такву предност и у аналитичко-прогностичкој фази одлучивања (најмање се излаже ризику), стога што му прикупљене (проверене) информације о другој страни омогућавају да их подвргне „логичко-формалној анализи која се заснива у давању одговора (решавању проблема) на постављена питања и то редоследом који има формализован облик.¹⁵ Главну линију чине питања *ко – шта – од кога/од чега*, а помоћна *зашто – шта – како*. Остали правци допуњавају наведена два, те се између три питања, у коме је ШТА централно, образује троугао. Анализа се врши у смислу кретања казаљке на сату. Одговором на постављена питања долази се до предлога доносиоцу одлуке и доношења одлуке, уколико предлози буду прихваћени од одлучиоца. За сваки одговор могу бити коришћени и други методи анализе (предметно-фазни, консултативни, метод групне оцене, статистичке и математичке методе).

Субјект који располаже сигурним информацијама о систему заштите одабраног објекта (витална вредност) противника, анализира стања и делатности које треба предузети, док субјект који располаже оскудним и несигурним подацима о објекту деловања, процењује стања и делатности које треба предузети. Комплексност процене садржи многе анализе које су засноване на неким сигурним подацима о једној страни проблема (на пример, о властитим могућностима). Будући да комуникацију између субјекта опасности и субјекта безбедности карактерише неки облик конфликта (неоружани, оружани или комбиновани), у таквом стању деловање сваке стране јесте у вези са великим степеном неодређености, неизвесности. Свака страна у конфликту на основу процене ситуације настоји да смањи неодређеност на најмању могућу меру и одабере ефективну делатност за извршење задатка (успешно заштити свој објект безбедности).

Приликом разматрања могућих ризика за субјекта опасности/безбедности у аналитичко-прогностичкој фази одлучивања треба имати у виду да обухвата процену циљева, процену људског фактора, одређивање и процену

¹⁵ Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984, стр. 145.

организацијских облика за постизање циљева, процену простора и процену времена. Субјект опасности у складу са својим интересима и планираним променама бића објекта деловања (безбедности), на основу процене прикупљених података о систему заштите објекта безбедности, формулише суд (став) о реалности циља, који је установљен у фази одлучивања – на тај начин се излаже ризику. Ризик јесте у могућности да се уместо уважавања нужне реалности на коју указују проверени подаци (нужна корекција, потпуна промена или одустајање од крајњег циља), определи да остане на претходном одређењу циља – нереалном циљу.

Поред размотреног могућег срачунатог ризика, субјект опасности је константно изложен несвесном ризику који се састоји у могућности неучавања битних аспеката система заштите објекта који напада, као јачина, оспособљеност, мотивисаност, одлучност, искуство, нагле и велике промене у организацијском, информатичком, техничком и сличном смислу, што ће сигурно довести до погрешне процене његових укупних могућности.

Погрешна или нереална процена простора на којем се налази објект деловања може представљати велики ризик за субјекта опасности. Такође, процена времена је прилично ризична и, условно, чини две целине. Прва обухвата процену укупно расположивог времена за припрему и извршење задатка снага које ће се ангажовати у остваривању (изазивању) планираних промена на бићу објекта деловања, а друга обухвата процену времена из аспекта тренутног и перспективног политичког стања у безбедносном окружењу. У оба случаја, субјект опасности излаже се свесном ризику. На пример, уколико процени да му је за отпочињање акције или операције потребно неколико година, а определи се да је започне након годину дана, излаже се свесном ризику да акција не успе, иако располаже довољно јаким снагама. Ако процењени политички моменат за почетак акције против објекта деловања указује на то да ће реакција безбедносног окружења (регионално или глобално) бити негативно-активна, односно позитивно-активна за објекта деловања, међутим, субјект опасности игнорише ту чињеницу и прихвата (излаже се) ризик – покреће акцију

Субјект безбедности у складу са опредељењем да предупреди и онемогући промене бића свог објекта безбедности које нису у складу са његовим циљевима и интересима, на основу процене расположивих података о субјекту опасности настоји да утврди карактер стварног и потенцијалног угрожавања безбедности објекта заштите. Разноврсни су ризици којима се излаже субјект безбедности у аналитичко-прогностичкој фази одлучивања, чији узроци, условно, чине две групе. Прва група обухвата евентуално одсуство квалитетних обавештајних података о субјекту опасности, а друга група обухвата могућност неадекватног коришћења расположивих обавештајних података о субјекту опасности.

У првом случају, субјект безбедности независно од стручне оспособљености и расположивог искуства, излаже се свесном ризику, јер су му ограничене могућности да ваљано предвиди ризик у различитим ситуацијама заштите објекта безбедности од напада (деловања) субјекта опасности. У таквим околностима, изабрана најповољнија алтернатива супротстављања субјекту опасности, може да не буде најповољнија, зато што одсуство (нерасполагање) квалитетних података о носиоцима безбедносних изазова или претњи, веома тешко може да се компензује само на основу стручности и искуства одлучилаца. Реч је о могућности да субјект опасности оствари разноврсна изненађења у односу на објект и субјект безбедности.

Располагање квалитетним подацима о субјекту опасности у великој мери смањује излагање ризику приликом процене ситуације, под условом да буду адекватно коришћени. Тако нешто је могуће уколико су актери процене (помоћници доносиоца одлуке) морално-стручни и професионални – да предложе доносиоцу одлуке најповољнији начин ангажовања ресурса система заштите објекта безбедности, односно да предлог буде резултат њихове беспрекорне етичности и врхунске стручности. То подразумева да је искључена могућност злоупотребе расположивих обавештајних података о субјекту опасности. Такав производ (предлог) није потпуно лишен ризика. Међутим, много је мањи ризик од оних случајева које карактерише неморалност, нестручност и непрофесионалност у коришћењу обавештајних података о субјекту опасности.¹⁶

Субјект безбедности на основу процене простора и времена излаже се извесном ризику, због потешкоћа у вези са установљавањем где ће (коју целину објекта безбедности) субјект опасности отпочети напад, каквом врстом делатности (неоружаном, оружаном, ...) и када ће отпочети напад објекта безбедности ради изазивања (остваривања) промена његовог бића у складу са својим интересима.

Одлучивање о поступању (решавању) безбедносних изазова и претњи (налогодавна фаза) представља највиши ниво излагања ризику субјекта опасности/безбедности. У тој фази, руководилац било којег од наведених субјеката у складу са повереним правом одлучивања, потпуним или делимичним уважавањем или неуважавањем, што укључује и могућност да не узме у обзир предлогу сарадника (чланови тима, штаба и слично) у вези са решавањем евидентираних опасности (безбедносни изазови и претње), одлучује се за најповољнију варијан-

¹⁶ Обавештајне информације цивилних и војних безбедносних агенција СР Југославије, од 1992. до 1997. године, константно су указивале на јачање војног организовања и наоружавања терористичких састава албанских екстремиста на Космету. Међутим, њихова процена од надлежних стратегијских органа и институција СРЈ завршавала се на закључку и предлогу доносиоцу одлуке (председнику СРЈ) да не треба да се заведе ванредно стање у тој српској Покрајини и појачаним мерама да се отклони опасност. Такво нечињење допринело је да 1998. године, тероризам албанских екстремиста на Косову и Метохији ескалира у својеврсну оружану побуну против југословенских и српских власти.

ту поступања. Одабрана варијанта може да садржи срачунат ризик који у периоду решавања конкретног безбедносног изазова или претње (отклањање опасности по безбедност виталних вредности) може да резултује ванредним успехом, али и тешким, нежељеним последицама. Одабрану варијанту може да карактерише и несвестан ризик чије извориште јесте у нереалној или погрешној процени ситуације – ризик који углавном има за последицу отклањање опасности (безбедносних изазова и претњи) заврши потпуним неуспехом.

Размере штетних последица ризика првенствено зависе од нивоа одлучивања субјекта опасности или субјекта безбедности. Стратегијски ниво одлучивања свесно се излаже опасностима највећег ризика. Његова одлука у виду директива, наређења, упутства и слично преноси се линијом руковођења до непосредног извршиоца (на сваком нивоу руковођења у организацијској структури доноси се нова одлука као акт овлашћеног лица са правом одлучивања која је произашла из одлуке вишег претпостављеног нивоа), односно покреће целокупне ресурсе. Евентуално повољан исход изложености (преузетог) ризика од стране субјекта безбедности може резултовати трајним отклањањем опасности по безбедност објекта безбедности. Поред тога, евентуално повољан исход преузетог ризика од стране субјекта опасности имао би за последицу промену бића објекта безбедности.

Анализа искуства из конфликтних ситуација у прошлости у чијем решавању, независно од тога ко (субјект опасности или субјект безбедности) јесте имао иницијативу – донео је одлуку којом је покренуто решавање спорног питања или проблема. У вези с тим, *доносиоци одлука редовно су рачунали на вероватан успех, а не на сигуран успех – морали су ризиковати*. Данас су много веће обавештајне могућности за сазнавање намера противника, што значи да се доносиоци одлука излажу мањем ризику. Упркос томе, многи актуелни и „замрзнути“ конфликти у свету указују на то да њихов покретач (руководилац стране у конфликту), приликом доношења одлуке о најповољнијој варијанти привидно (наизглед) минимално ризиковао – у ствари, он се изложио максималном ризику. Наиме, како је конфликт ескалирао, почетни, веома повољан успех за његовог покретача с временом се „топио“ и достигао ниво уравнотежених могућности или „пат-позицију“ сукобљених страна или се претворио у неуспех за покретача. Стране у конфликту и неутрална страна (тзв. трећа страна), установљавају да се покретач излагао несвесном ризику – располагао је квалитетним обавештајним подацима о противнику, међутим, из непознатих разлога није их ваљано проценио или их је солидно проценио – приликом одлучивања потценио је његове могућности. Последице ризика је уочио оног тренутка, када је установио да је уместо предвиђеног (планираног) брзог решавања конфликта, односно брзог постизања промена на објекту деловања (урушавање, оштећење или уништење), субјект безбедности надлежан за заштиту објекта деловања испољио неко, до тада, недовољно познато својство и конфликт је постао дуготрајан са неизвесним исходом.

На основу размотрених чињеница реч је о суочавању или излагању субјекта (опасности/безбедности) ризицима у контролној фази одлучивања. Оба субјекта у конфликту, независно од тога који је покретач (с временом се придаје мањи значај питању ко је први почео, а често су, у вези с тим, бесконачна спорења), улажу појачане напоре да реализују одлуку свог руководства и региструју допуштена и недопуштена одступања (срачунати ризик). Свака страна (субјект опасности или безбедности), у складу са својим могућностима настоји да их спречава и отклања, тако што њен руководилац доноси корективне одлуке. Поново се излажу бројним ризицима, који су често израженији, јер се корективне одлуке доносе у неизвеснијим условима, од одлуке којом је покренут актуелни конфликт.

Последња фаза одлучивања коју чини анализа остварених/неостварених резултата – пројектованих или предвиђених исхода окончаног или „замрзнутог“ конфликта, иако је веома значајна из аспекта ризика – треба да се схвати условно, зато што ниво остварености одлуке руководиоца субјекта опасности или безбедности често пресудно утиче на садржаје и на реализацију те фазе. Анализа постигнутих резултата може да буде веома корисна у повратном смислу за субјекта опасности/безбедности и карактерише је евидентирање нових безбедносних изазова и претњи, а тиме и могућности за нове ризике.

Највећа и најпогубнија врста ризика у тој („завршној“) фази састоји се у могућности да несамокритичан руководилац субјекта (опасности/безбедности), на пример, делимично реализовану или нереализовану сопствену одлуку у окончаном (?) конфликту, својим ауторитетом, онемогући спровођењем анализе протеклих догађања или дозволи њено спровођење на начин чији ће закључци одражавати субјективност уместо објективности. У том случају, дотични субјект доводи себе у ситуацију да погрешно евидентира нове безбедносне изазове и претње и тако, да се бесконачно врти у свом самогубитничком кругу. Насупрот свесном излагању ризика у овој (повратној) фази одлучивања, ризик је присутан и у условима када се анализа постигнутих резултата проводи уважавањем принципа самокритичности и објективности. Он се првенствено састоји у могућности да установљени и усвојени закључци, с временом „падну“ у заборав, а то има за последицу да се таквим субјектима понавља нелагодна историја.

Закључак

Сваки људски колективитет је константно заокупљен очувањем и ојачавањем својих виталних вредности, а реализација тог задатка у вези је са одлучивањем. Сложен и веома динамичан процес стално се налази у једном од следећих стања: претконфликтно, конфликтно или постконфликтно.

Врста безбедносног стања у великој мери утиче на карактер одлучивања субјекта безбедности, односно доносилац одлука непрекидно је суочен са дилемом о исплативом ризику или неисплативом приликом покретања расположивих ресурса ради оптималне заштите сопствених виталних вредности, од актуелних и могућих облика угрожавања њихове безбедности. Будући да је и носилац угрожавања (субјект опасности) суочен са сличном врстом ризика – да ли ће успешно остварити промене на објекту деловања или делимично успешно (објекта који брани субјект безбедности) у складу са својим интересима. Одлука сваке стране у одређеном конфликту садржи одређен обим ризика, који долази до изражаја током њене реализације. Страна која свесно (срачунато) ризикује може да постигне већи успех, него противничка страна или да се суочи са катастрофалним последицама по безбедност сопствених виталних вредности.

Сваки ризик представља угрожавање безбедности, односно уколико оствари највећу могућу безбедност за себе, истовремено је остварио највећу могућу небезбедност за противника. Уколико се пак једна страна у конфликту суочи са несвесним ризиком (приликом одлучивања уопште није констатовала облик угрожавања са којим се суочила), она се излаже максималној опасности. Безбедносни ризик представља специфичан облик опасности за свачију безбедност.

Литература

1. Хантингтон, П. С.: *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија, Београд, 2004.
2. Мијалковић, А.: *Европске интеграције*, „Политика“, Београд, 2007.
3. Симић, Д.: *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
4. Коен, Р., Михалка, М.: *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Фонд за отворено друштво – Србија, Београд, 2005.
5. Лиота, Х. П.: „Нове дилеме, старе препреке: будућност људске безбедности“, *Људска безбедност 2/2*, ФЦО, Београд, 2004.
6. Мијалковски Милан, *Одговор тероризму*, ФЦО, Београд, 2005.
7. Гликсман, А.: *Говор рата*, ВИНЦ, Београд, 2004.
8. Нај, С. Џ.: *Како разумети међународне односе*, Стубови културе, Београд, 2005.
9. Курмом, Б., Рибникар, Д.: *Асиметрични ратови*, НИЦ „Војска“, Београд, 2003.
10. Мартинус, З.: „Реформа одбране Мађарске“, *Војно дело*, бр. 2, ВИЗ, Београд, 2003.
11. Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984.

12. Борисављевић, С.: „Безбедносна појава и безбедносна информација“, *Безбедност*, број 1, Београд, 1992.
13. Орлић, Д.: „Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања међународне безбедности“, *Војно дело*, бр. 3, Београд, 2004.
14. Мијалковски, М.: „Угрожавање безбедности држава“, *Војно дело*, бр. 2, Београд, 1998.
15. Бајагић, М.: *Обавештајна активност и спољна политика –студија случаја САД*, ВШУП, Београд, 2004.
16. Савић, А.: *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд, 2000.
17. Тофлер, А. И Х.: *Рат и антирап*, ПАИДЕИА, Београд, 1998.
18. Група аутора: *The UN peace and force*, Frank Cass, London, 1997.
19. Deutsch, K.: *Political Community and Nort Atlantic Area*, Princeton University Press, 1967.
20. Boulding, K.: *Conflict and Defense: A General Theory*, Harper& Brothers, New York, 1969.
21. Burton, J.: *Conflict and Communication*, Macmillan, Co. Ltd., London, 1962.
22. Deutch, K.: *Social Mobilization and Political Development*, New York, 1970.
23. Fukuyama, F.: *The End of History and the last Man*, Hamish Hamilton, London, 1992.
24. Modelski, G.: *Principles of Politics*, Free Press, New York, 1972.

Датум пријема чланка: **17. 09. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

КРИТИЧКИ ОГЛЕД О УТВРЂИВАЊУ
ВРЕМЕНА НАСТАНКА ТЕРОРИЗМА
И ЊЕГОВИМ ПРЕТЕЧАМА

Драган Симеуновић

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Иако у политичкој теорији постоји широк конгломерат претпоставки о времену настанка тероризма, он, као модеран феномен, постоји тек од 19. века. У изучавању тероризма као сложеног облика политичког насиља, посебну збрку у утврђивању узрока, настанка и његовим претечама уносе они који наступају са идеолошких и религијских позиција, а не са научних или стручних. Када је реч о „првим терористима“, праве се обично две врсте грешака. Прва, када се некритички као феномен тероризма наводе историјски примери неке врсте политичког насиља који нису тероризам. Друга, која произилази из прве, када се у претече тероризма сврставају они који нису, понекад, ни по једној карактеристици тероризма његове претече. Посебна пажња је посвећена елаборирању организација – тага, асасина и зилота ради егземпларног објашњења појма тероризма.

Кључне речи: *тероризам, претече тероризма, таги, асасини, зилоти, настанак тероризма.*

О утврђивању настанка тероризма

Појаве у друштву, баш као и у природи, постојале су много пре него што их је човек означио посебним именом. Од надевања имена појавама до њиховог научног одређења и дефинисања пут је дугачак. Многе појаве око нас заправо нису ни дефинисане, нити је у нашој свести прецизно одређен садржај многих појмова. Од рођења нам се, од нашег окружења, импутирају (и стварају) погрешне представе тако што нас то окружење погрешно или недостатно учи о неким стварима и појавама, при томе, оно искривљава или онемогућава нашу представу о садржају њихових појмова.

Сличан случај је и с тероризмом. Шта је све било погрешно означавањем према досадашњим дефиниционим достигнућима и критеријуму усаглашености као тероризам сведоче нам, у великој мери, разни „историјати“ тероризма и историјски уводи у књигама о тероризму.

Неразумевање тероризма као феномена може да се уочи код многих аутора, већ при описивању његових такозваних „историјских аспеката“. Обично шути и нетачни искази на ту тему, махом искривљено и преслободно преузети из иностране литературе, што не значи увек и из квалитетне научне литературе, већ на почетку упознавања читалаца са феноменом тероризма замагљују поглед на његову појмовну садржину.

Најгори су, свакако, они покушаји писања на тему тероризма који механички полазе од чињенице да треба „реда ради“ дати некакав историјски увод, у којем се онда некритички наведе неколико случајева политичког насиља који су се десили у давним временима, при томе, обично без обзира на убедљиво објашњење зашто су баш ти случајеви политичког насиља, а не неки други, по својствима исти – означени као тероризам.

У делу литературе о тероризму који се односи на историјски развој тероризма као политичке појаве има и превише нарушавања логичких, а не само методолошких правила у име ургентности и важности тема иза којих се ипак не може све и свашта да се закљони. Услед журбе да се што пре позабаве тако актуелном темом као што је тероризам, многи аутори заборављају да је суштина научне опрезности у чињеници да се не каже оно што не може да се докаже. Уз то, таквом прилазу обично иде и озбиљна методолошка замерка због чињенице што аутори који наводе погрешне примере за „први тероризам“, то чине, углавном, чак и пре него што су тероризам као појаву појмовно одредили, односно дефинисали.

Тако читалац остаје збуњен пред јасним исказима, а слабо аргументованим (или никако) да су први терористи били зилоти или таги, да је први терориста Самсон, Брут или неко трећи. Види се да је у питању неко насиље, али не и зашто су баш ти, а не неки други историјски примери насиља означени као први случајеви тероризма, односно не даје се довољна или валидна аргументација на основу чега би се тај, или неки други пример насиља сматрао тероризмом. Од саме збуњености читалаца, још гора је њихова самоувереност да су стекли озбиљно фундирано сазнање о првим терористима и првим актима тероризма.

На основу таквог, нимало научног поступка прилазу историјској позадини тероризма постиже се мали ефекат или чак потпуно обрнут. Сагледавање историјског развоја неке појаве треба да буде у функцији њеног појашњења и тачнијег појмовног одређења, а никако не сме да доведе до збуњивања пажљивијих читалаца или пак навођења оних површнијих на погрешан пут. У интересу је науке колико и оних који изучавају тероризам да се транспарентно изложи обја-

шњење историјског развоја тероризма, које би на основу критички испитаних навода о „првим терористима“ одредило појавне корене тероризма и његове претече те утврдило настанак тероризма као модерне појаве, чиме би се омогућило и боље разумевање тероризма као савременог политичког феномена.

Посебну збрку (у напоре да се утврде узроци, настанак и прве претече тероризма) уносе они који наступају са идеолошких и религијских позиција, а не са научних или стручних. Њима су тероризам и терориста, пре свега, изрази који су погодни за негативно означавање њихових противника који најчешће немају никакве везе са тероризмом, па на анализе таквих исказа не треба да се троши много времена. Постоје, наравно, и суптилније варијанте када се идеолошки непријатељ не назива терористом, али када се на одређен начин доводи у везу с њим као са нечим веома негативним, чиме се, у крајњем, постиже исти ефекат.

На пример, веома утицајни исламски креационисти објавили су 2006. године *Атлас о настанку света*, у коме се Дарвинова теорија еволуције означава као *корен тероризма*, односно детаљно се објашњава да је Дарвинова теорија еволуције поред расизма, нацизма и комунизма инспирисала и тероризам. Наравно, у истој књизи одмах се тврди и то да „корен тероризма није ни у једној од божанских религија“, чиме се постиже двоструки пропагандни ефекат, односно доктринарни. Тако је Дарвину натурена, са позиције религијског обрачуна са његовом теоријом еволуције, још једна кривица – кривица за настанак тероризма. Но, при навођењу тог примера свакако не треба заборавити да од тог става нису далеко ни неки хришћански креационисти.

С једне стране, када се као *први* терористички акти наводе неки историјски примери насиља који личе на тероризам, а нису тероризам, обично је реч о атентатима или масовним политичким убиствима. Није потребно бавити се посебно научним истраживањем политичког насиља да би се закључило да није сваки атентат тероризам, односно да није свако политичко убиство тероризам.

С друге стране, појмовни садржај тероризма укључује и политичка убиства, односно атентат. Но, та убиства и атентати морају бити у једном ширем појмовном и садржајном склопу да би се могло говорити о тероризму.

Они који наводе убиство Јулија Цезара или убиство неког другог државника као тероризам морају да дају и објашњење које се креће у оквиру садржаја појма тероризам, а не само политичког убиства, односно атентата, иначе појмовно изједначавају атентат с тероризмом, што баш не представља доказ њихове научне „поткованости“. Од много могућих питања која треба да буду у функцији појмовног диференцирања овде је постављено тек неколико, од оних за које се сматра да су битна. Да ли је у случају убиства Јулија Цезара постојала терористичка организација или тек само завера људи који су и сами били у власти – део власти? Да ли је, у наведеном случају, било у питању насиље против власти или је тај случај убиства тек пример (у тим временима) веома распрострањеног начина смене на власти путем убиства? На

основу познатих чињеница може да се укаже да је убиство Јулија Цезара, заправо, државни удар којим је део његовог окружења који је сковао заверу против њега дошао на власт, а не да је у питању тероризам. Једини облик политичког насиља који се може у том догађању јасно да идентификује јесте атентат, али не у склопу тероризма, већ насилне смене власти.

Следећа велика грешка код навођења историјских примера за тероризам настаје услед неразликовања тероризма и терора. Отуда се често насиље власти узима као илустрација постојања тероризма иако је у питању била страховлада, односно терор. Уочљиво је да је код такве грешке често присутна намера оцрњивања противника коришћењем „ружне речи“ као што је тероризам да би се њихови греси што драматичније представили.

Синклер (*Sinclair*) наводи да је насилна смена власти у античко доба заправо била далеко уобичајнија, од ненасилне.¹ Мало је било народа код којих је насилној смени власти било претпостављено смењивање владара на зборовима – као код Јужних Словена, при чему, наравно, не треба да се ствари идеализују. На основу историјских чињеница Немањићи – најуспешнија и најдуготрајнија династија у Срба, бележе у својој породичној хроници убиства и злостављања најближих сродника ради очувања власти или њеног преузимања. Литература о насиљу у античким временима наводи Медеју као митску парадигму за убијање у сфери власти, када убијање чак прелази границе рационалног и тривијалног чина борбе за власт и постаје морбидно ларпурлартистичко делање. У питању није тек убиство из властољубља, нити због баналне освете. У питању је прилаз убиству на креативан начин, скоро уметнички, који ће очарати једног Зевса у тој мери да пожели ту вишеструку убицу владара за своју љубавницу. Очито, у античким временима многе ситуације и активности у сфери политике, па и убиство, могле су бити доживљене као *techné*.

О претечама тероризма

Када је реч о претечама тероризма, ту се праве две врсте грешака. Прва, када се некритички као *примери* тероризма наводе историјски примери неке врсте политичког насиља који нису тероризам, и друга, која произилази из прве, када се у *претече* тероризма сврставају они који нису, чак ни по једној карактеристици тероризма, његове претече. У питању су грешке и у погледу *садржаја* појаве и *актера*. Број таквих грешака у литератури о тероризму, поготово у домаћој литератури, није занемарљив. У питању су не само грешке у тезама и закључцима у односу на садржинска правила мишљења, већ и ло-

¹ Sinclair, A.: *Anatomy of Terror*, London, Macmilan, 2003.

гичке грешке у односу на искуствене чињенице типа *non sequitur*. Те грешке указују на склоност трпања под окриље тероризма свега и свачега, било из незнања или из површности, што је са становишта науке недопустиво.

Зилоти

У немалом броју књига о тероризму аутори као да преписују један од другог погрешан историјат тероризма као појаве.

На пример, обично се сматра да су први терористи били *зилоти*, односно (како их понеко зове) зелоти. Најнакарадније је називати их зеалотима,² мада наилазимо и на не мање погрешну ознаку злоти. Нажалост, ти примери потичу из наше новије литературе на тему тероризма, која није преобимна па их није тешко пронаћи.

Ко су били зилоти и шта та реч уопште значи? Грчка реч *zelotes* изворно означава некога ко је претерано ревностан у нечему. Такође, може да значи супарник, поборник, следбеник, фанатик (у питањима вере). Они који се у својим делима питају – откуда то да се грчка реч користи за означавање побуњеника у Јудеји треба да се подсети да су пре Римљана Јудејом владали Грци. Тачније, грчка доминација јеврејским државно-политичким и изворним етничким просторима започиње од освајања Александра Македонског 332. године пре нове ере и траје све до 140. пре нове ере. Грчка владавина је донела са собом и одговарајуће грчке термине који су остали да живе и на тим просторима и не само у латинском језику, којим ће се служити потоњи хроничари, већ и у јеврејском црквеном језику. На пример, реч синагога, такође је грчког порекла. У свом модерном световном значењу термин зилот употребљава се за означавање некога ко се бескомпромисно и са пожртвовањем бори за радикалне промене.

Треба напоменути да се и у савременој српској теолошкој мисли израз зилот често користи у двојакој конотацији. У позитивној, да се њиме означи ревносни у вери – „ревнитељи“, а у негативној да се означи „растурачи вере“. Наиме, тим изразом себе данас означавају поборници Старог календара, тзв. „Старокалендарци“ у Грчкој и Србији, које етаблирани кругови Српске православне цркве сматрају „расколницима“ и „секташима“.³ Термин је мењао своје значење кроз историју и у различитим просторима и приликама добијао је специфичну конотацију.

² Зато што се у том случају (нарочито тако написано ћирилицом!) изговара на српском оно што до-словце пише (али тако се и не изговара!) на енглеском, што свакако не спада у правила ни писања ни изговора у српском језику, већ у елементарно непознавање како својег, тако и страних језика. Но, нашим „експертима“ за тероризам који објављују и књиге на ту тему ни такве грешке нису стране.

³ Видети нпр. епископ Атанасије: *Заблуде расколника тзв. „Старокалендараца“*, Београд, 2004.

Све до првог века нове ере термин зилот није имао никакву световну конотацију. Њиме су искључиво били означавани преревносни верници. У првом веку нове ере тим термином били су означавани борци за слободу јеврејског народа на простору данашњег Израела, који се тада налазио под римском влашћу. Везивање тог израза за јеврејске устанике дошло је стога што су устанак започели и предводили фарисеји. Фарисеји су били јеврејска верска секта која се толико истицала вањском побожношћу и строгим одржавањем обреда, да су од осталих били називани „одвојени“ (сам израз фарисеј значи управо то на арамејском језику и зацело долази из њега). Због своје верске ревности, а не због ревности у вршењу насиља називани су зилотима, што на старогрчком значи исто – ревносни у вери. Иначе, због претеране побожности изазивали су сумњу осталих верника да су лицемерни па је израз фарисеј с временом постао (и до данас остао) погрдан и означава лицемера. Израз зилот је пак опстао у релативно изворном значењу, нарочито када се употребљава у општем смислу.

Повод за устанак није била тек начелна жеља за отпором терору окупатора, већ и одбијање да се плаћају порези, јер је вера налагала фарисејима да плаћају порез само у форми прилога за храм.⁴ Као најватренији верници – зилоти, фарисеји су сасвим природно били и најватреније патриоте, они су чинили иницијално и акционо језгро устанка. Тај старојеврејски покрет своју борбу за ослобођење од римске власти водио је од 66. до 73. године нове ере, за време Неронове владавине. Њихов устанак је започео у Јерусалиму таквом жестином и масовношћу да је Гесије, римски прокуратор Јудеје морао да се повуче из града са целокупном војском. Устанак се брзо разбуктао па су многи јеврејски градови прешли у руке устаника. Римске трупе у Јудеји, уз римска војна појачања из Сирије, нису могле да надјачају устаничке снаге. Устанак зилота је тек успео да сломи војсковођа, а по Нероновој смрти и император, Веспазијан. Његов син Тит, уз помоћ искусних трупа (педесет хиљада људи, доведених из Рима), угушио је тај устанак.⁵ Устаници су пружали тако огорчен отпор да су вештим римским ратницима требале године да освоје велике градове – упоришта зилота, као што су Тарихеја, Гуш Халав и Гамала. У респектабилној литератури се наводи да је за време владавине Тита, само током опсаде Јерусалима, шест стотина хиљада људи изгубило живот.⁶ Пад Јерусалима, у августу 70. године нове ере, означава почетак краја борбе зилота. Тит је уништио Храм, протерао много Јевреја и, до 73. нове ере, освојио три преостала града – упоришта зилота – Херодион, Мацхерус и Масаду. Био је то претпоследњи велики

⁴ Према Флавиусу, парола устаника је била „Нема бога до Бога, нема другог пореза до пореза за Храм“.

⁵ Fojthvanger, L.: *Judejski rat*, Svjetlost, Sarajevo, 1961.

⁶ Жозеф де Местр: „О насилном уништавању људске врсте“ у: *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, 2001, стр. 91.

устанак Јевреја против туђинске власти.⁷ У другом веку нове ере за време цара Хадријана, Јевреји ће још једном покушати да подигну устанак, а по његовом неуспеху уследио је интензиван терор Рима над Јеврејима који су се због тога почели масовно исељавати из Јудеје. Хадријан је тада, 135. године нове ере, Јудеји чак променио име у Палестина, а на месту разореног Јерусалима подигао нови град – *Alia Capicola*, како би затро не само сваки бунт, већ и јеврејски народ и државу, па и свако сећање на њу.

То што су јеврејски зилоти били борци за слободу није оно што скида са њих етикету терориста, једнако као што им је и не намеће. Борба за слободу је само циљ, који себи може поставити било ко, па и једна терористичка организација. Исто тако ни метод изненадних напада зилота, исте не може квалификовати као терористе. Како би иначе слабији нападали јаче? И да ли су сви који нападају изненадно терористи? Жестина са којом су се борили за своје циљеве својство је и многих других ослободилачки оријентисаних организација и покрета у историји, као и данас. Уопште, тешко може да се закључи зашто би те зилоте било оправдано сматрати терористима. Из расположивих података се види да су они нападали и цивиле, али пре свега богате сународнике који су сарађивали са Римљанима, што је пре одлика ослободилачких покрета, него терористичких организација. То што су за отете богате сународнике тражили новац не спада у најбитније одлике тероризма. Терористи такође киднапују, али за ослобађање талаца траже пре свега испуњење својих политичких захтева, а не само новац, а понекад уопште и није реч о новцу. Треба разумети и то да су насилне акције зилота настале као реакција на терор римских власти, а не из чистог мира. Није ни чудо ако се имају на уму Тацитове оцене о генералној стратегији тадашњих римских окупационих власти, која је без сумње примењивана и у Јудеји: „заклати, обесити, запалити и разапети“. У питању је био *устанак*, чак рат, како га већ у свом седмотомном делу *Историја јудејског рата*,⁸ назива римски историчар и јеврејски пребег Јосиф Флавије (*Flavius Josephus*),⁹ дакле отворена побуна великог броја фарисеја и других Јевреја у Јудеји,¹⁰ а не деловање мале илегалне организације.

Њихове оружане акције биле су масовне. У правим биткама са римском војском ставили су под своју власт многе градове и утврђења, пре свега Јерусалим. У тим борбама зилоти су били немилосрдни, чак свирепи. Међутим, то није довољна карактеристика, а још мање усамљена ка-

⁷ Grant, Michael: *The Twelve Caesars*, Scribner's, New York, 1975.

⁸ Код нас је ово Флавијево дело објављено под насловом: *Јудејски рат*, Просвета, Београд, 1967. године.

⁹ На почетку устанка Јосиф Флавије је био јеврејски свештеник (*Yoseph ben Mataatyah*) и један од устаничких јеврејских команданата у Галилеји. Када је пришао Римљанима постао је хроничар устанка.

¹⁰ Видети: Gibbon, Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Wordsworth Classics of World Literature, 1998 (са предговором Ентони Лентина и Брајана Нормана)

рактеристика препознавања њиховог делања као тероризма. И кад су Римљани довели велику војску, а акције зилота постале више препадне, него фронталне, оне су биле ближе појму данашње гериле, него тероризма. Из Гибонове књиге, *Историје успона и пада Римског царства*, која преко два века важи као веома респектабилан извор сазнања не само о Римљанима, већ и њиховим противницима,¹¹ као и из других високо научно вреднованих извора може јасно да се види да су зилоти поседовали територију, уживали јавну подршку већине становништва и јавно носили своје оружје и војне ознаке. Скривање оружја приликом препадних акција у насељеним местима ни тада није било ништа неуобичајено иако је изазивало гнев и страх нападнутих.

Једини, а тиме не и довољни елемент њихове акције који их појмовно приближава тероризму јесте то што је једна фракција зилота неке своје акције, углавном убиства Римљана, Јевреја колаборациониста, као и отмице богатих Јевреја, изводила на јавним местима у још неосвојеним градовима или пак, као почетак свеопште битке и пред публиком да би таквим гестом себи прибавила симпатије и прикључење осталих окупираних сународника.¹² Жестина њиховог напада на Римљане обично је инспирисала грађане тога места да се одмах спонтано прикључују њиховој акцији која је тако муњевито прерастала у општу побуну. Тешко је то изједначити с тероризмом. Инсурекције увек почињу дејством акционог језгра. То што су пак скривено носили своје кратке закривљене мачеве (*sica*) по којима су их звали сикари (*sicarii*), било је условљено потребом да се што више несметано приближе непријатељу како би напад извели што ефикасније. Но, нити је то искључиво одлика терористичког напада, нити је то био стални однос сикара према ношењу оружја – јер су сикари крили оружје само у таквим приликама. У свим осталим приликама носили су га јавно, поседовали су територију, утврђене градове, а такви напади им нису били главна активност, већ спорадична. Имали су релативно велике јединице и изводили су релативно велике војне операције као што су дуготрајно заузимање и одбрана утврђених градова.

У случају стриктног означавања јеврејских устаника – зилота као првих терориста, па и сикара као терориста, ради се о произвољној, мада поприлично распрострањеној, употреби термина тероризам. Реч је о широком народном устанку, у оквиру којег су поједине мање групе устаника понекад спроводиле изузетно бруталне препаде, изазивајући ужас код римских освајача, а не о тероризму. Није сваки ужас изазван насиљем доказ постојања тероризма. Изненадност напада и бруталност који ужасавају нападнуте, својства су многих других облика употребе силе.

¹¹ Гибоново монументално дело први пут објављено је још 1776, тачније од 1776. до 1788. године.

¹² Видети: Laqueur, Walter: *Terrorism*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.

Таги

Типичан пример произвољне и сензационалистичке употребе термина тероризам за означавање неадекватне појаве јесте називање припадника насилничке хиндуистичке секте *таги* из седмог века нове ере терористима, само зато што су припадници те верске секте вековима практично били комбинација друмских разбојника и верских фанатика. Они су сурово поступали са заробљеним жртвама које су давили и масакрирали у част богиње Кали и тиме нашироко и надалеко изазивали ужас.

На основу анализе деловања тага, које пружају изванредни британски извори¹³ добија се исцрпан и поуздан увид не само у њихове ритуалне радње, обичаје, начин живота и садржај моралног кодекса, већ и у њихове криминалне активности.

Главном занимање тага вековима било је (и остало) друмско разбојништво. Једини посао им је био да пресрећу путнике по друмовима, удаве их специјалном дугачком марамом (*rumal*) и потом опљачкају. Таги никада нису остављали у животу сведоке својих злочина који су уливали страх обичном свету, а код путника већ њихово помињање изазивало је панику пред свако њихово путовање, нимало питомом Индијом. Убијене жртве би ритуално раскомадали и унаказили да се нису могле идентификовати ако би уопште икада и били нађени њихови остаци. Живели су од плена. Богињи Кали су даривали живот жртве коју им је послала, а за себе су задржавали новац и драгоцености. Сакралне боје су им биле жута и бела. Нису тежили икаквом публицитету или слању порука владајућим круговима. Према свакој власти су били крајње индиферентни. Представнике владе нису нападали, а разбојништва нису чинили у градовима, већ на путевима у дивљини. Култ богиње Кали подразумева ритуално мрцварење и давање жртве у присуству других чланова секте, па и у присуству старије мушке деце, али не и у присуству публике. У првим вековима свог постојања деловали су у малим групама, понекад, од свега три члана. С временом, како је чланство у култу таги постајало заправо уносна професија која је обезбеђивала прилично удобан живот, а с обзиром на непостојање развијене индијске војске и полиције, и сасвим безбедан живот члановима секте, таги су се не само умножили, већ су почели да све више постају обични разбојници. Полако су напуштали култне радње које су их прославили по злу и задовољавали су се пуким убиством. Више није било ритуалног комадања и мрцварења жртве. Приврженост богињи Кали узмицала је пред новцем, који је бивао све важнији припадницима секте. У редове тага почели су притицати муслимани у огромном броју којих је, додуше, било и раније у плљачкашким походима тага, али који су се тада, док су били мањина међу тагима, покоравали култу богиње Кали у потпуности, неретко је идентификујући са

¹³ Видети на пример: Sleeman, W.H.: *A Journey through the Kingdom of Oude in 1849–50*, ed. P.D. Reeves, Cambridge, 1971, као и Tuher, F.I.S.: *The Yellow Scarf: Life of Thuggee Sleeman*, London, 1961.

Мухамедовом ћерком Фатимом. Таги су увек били верски толерантни, чак и у временима када су у Индији беснели ратови између хиндуса и муслимана. Та толеранција је остала, али је почела да бива фактор слабљења култа богиње Кали у условима постојања муслиманске већине међу тагима. Оно што се и даље одржало и што их је чинило тагима било је обавезно убиство жртве спојено са пљачком. Када су ипак, руковођени брзином и сигурношћу, таги почели остављати сведоке у животу, култ је почео да се вртоглавом брзином дегенерише у световни свирепи бандитизам. Уз то, преживели су постајали драгоцени сведоци на суђењима тагима, сведоци који су судовима недостајали вековима. Дошло је до ерозије морала у редовима тага и све већи број њих постају издајници своје сабраће у замену за живот и слободу. Њихова сведочења чине историју за себе. Забележено је да је судија прекинуо једног од сведока – покајника када се детаљно присетио и хиљадитог убиства којем је присуствовао, што је заправо значило да је у свим равноправно учествовао.

Како се повећавао број путника који су (из разлога сигурности) путовали заједно, повећавале су се и Кали-банде. Када је 1831. ухапшен вођа тага *Feringheea*, управо је он са својом групом извршио злочин у којем је убијено стотину мушкараца и пет жена. Ипак је пуштен на слободу, јер је пристао да буде доушник британским властима. Економски (и други) интереси Велике Британије у Индији захтевали су сигурнији проток роба и људи. Иако нису нападали Енглеze таги су били фактор сметње за слободнију трговину. Британски притисак на индијске локалне власти да се обрачунају са тагима ради општег просперитета земље повремено је давао резултате. Иако често корумпиране од тага и зато индиферентне према њиховим злочинима, индијске локалне власти су понекад сурово поступале са ухваћеним тагима (за казну, одсецали су им руке и носеве или су их узидавали живе у бедеме и стубове храмова да би служили као опомена другима и били доказ ефикасности власти. То, наравно, отвара питање чије је насиље заправо било ужасније, индијских окултних разбојника тага или индијских власти?

Крај 19. века јесте, уједно, и крај тага. Масовна хапшења су учинила своје. Страхујући да се култ не одржи помоћу традиције наслеђивања култа, Британци су мушку децу из таги-породица упућивали на бесплатно школовање у градове како би постали занатлије. Међутим, то је наишло на отпор Таги-породица које су сматрале да су им деца тиме деградирана. Очито је, још увек, у Индији престижније било бити таги, него занатлија.

Британски извештаји из Индије у 19. веку детаљно обрађују порекло и распрострањеност припадника секте таги и дају прилично реалистичне прогнозе о перспективи њеног опстанка.

Иако таги нису посебна етничка група, већина чланова секте таги води порекло од персијског племена Сагарти, о којима извештава још Херодот, наводећи да им је уз кратки бодеж главно оружје омча од коже. Претпоставља се да су у осмом веку дошли у Индију, у оквиру неког од покушаја муслиманске експанзије.

Из тог периода остале су у Индији сачуване пећинске слике и резбарије које приказују сцене ритуалног убиства које изводе таги. Историјски извори потврђују да је култ таги вековима био веома распрострањен у Индији. У персијским документима се наводи да је 1290. године око хиљаду тага ухапшено у Делхију и да је била грешка што су милошћу владара ослобођени, јер су после тога терорисали Бенгал. Исто тако, може да се нађе податак да је у 16. веку владар Акбар затворио пет стотина тага. О тагима има података и у делима француских и енглеских путописаца који су током 18. и 19. века посетили Индију. Сви подаци се слажу у једном – у питању су опасни друмски разбојници, који увек убијају опљачкане, али без икаквих политичких мотива. Британски извори из тог времена наводе да таги избегавају да нападају странце, посебно Енглеze, из страха од репресалија. Међутим, таги су увек били и остали мора за домаће путнике чије су животе и имовину свакодневно угрожавали, посебно на Југу и Северу Индије.

Реч таг (*thug*) на хинду језику значи опасан варалица, спреман и да убије. Израз се користи претежно на северу Индије, док се на југу Индије таги називају *фансигари*, зато што *фанси* на хинду језику значи омча, која је главно оружје тага.

Очигледно је да се не ради о политички мотивисаном насиљу, јер се индијски израз *Thuggee*, одомаћио и у енглеском језику за означавање друмских разбојника – убица, уосталом као и новији израз *thug*, који означава сиљацију, кољача, али не и терористу, нити политички мотивисаног насилника.

Уопште није јасно због чега би таги могли бити именовани као терористи сем ако се не мисли да је довољно за идентификацију једне појаве као тероризма то што помен нечијег имена или злодела изазивају велики страх код других људи. Према том критеријуму онда би и ликови попут Дракуле и њему слични могли бити проглашени за терористичке вође. Таги су, током свога постојања, побили на стотине хиљада људи, али не из политичких разлога – већ као специфична секта која је тиме приносила жртву својој богињи. Таги нису имали никакве политичке циљеве нити икакве политичке амбиције. Чак нису нападали представнике власти.¹⁴ Они јесу терорисали путнике, али видели смо да је сам чин терорисања још увек далеко од тероризма као много комплексније појаве. У питању је верско и криминално насиље, а не и политичко. Самим тим насиље тага није тероризам који је увек, ма где да се десио и ма када да се десио, облик политичког насиља.

Асасини

Још једна верска секта назива се терористичком организацијом. Реч је заправо о огранку муслиманске шиитске секте *исмаилита* која у арапском калифату егзистира од половине осмог века.¹⁵ Њу је, на просторима од

¹⁴ Laquer, Walter: *A history of Terrorism*, New Brunswick, NJ; London, Transaction, 2001.

¹⁵ Види – Смирнов, Н. А.: *Мусульманское сектанство*, Москва, 1930.

Персије до Леванта, након верског раскола крајем једанаестог и почетком дванаестог века осмислио и на веома специфичан начин популарисао верски учитељ, песник и научник *Hasan ibn el Sabbah* (1034 –1124).¹⁶ Он је засновао у етничкој групи Низари милитантни огранак исмаилита којим је руководио до смрти, а који је због својих метода деловања данас познат под називом асасини. Колико је познато Низари су били једина етничка групација која је масовно прихватила то учење, тако да је то била уједно и нека врста племенске религије. Отуда је грешка поистовећивање свих Персијанаца, као и свих исмаилита са асасинима, тим пре што је ибн Сабах заснивајући свој неоисмаилизам унео низ значајних измена у дотадашње исмаилитско учење, пре свега пренагласивши шиитску доктрину послушности и важност хијерархије до граница обожавања себе као имама.

Француски етимолошки правописи као и енглески, наводе да је реч асасин (*assassin*), која у оба језика значи атентатор, помагач у убиству из заседе, мучки убица;¹⁷ заправо продукт народне етимологије у којој је извршено једначење поступака припадника исмаилитске секте, тачније убистава која су они вршили као ноторни уживаоци хашиша, и стања скоро непрекидне опијености у којем су се налазили. Тако је реч убица или асасин изведена из арапске речи *hashishiyyun*, што значи уживалац хашиша.

Та секта спада у најбоље организоване радикалне секте¹⁸ свога времена и својих простора. Прве значајније вести о Сабаховим исмаилитима и њиховом вођи донео је са својих путовања Марко Поло, а крсташи, нарочито темплари су их у својим записима, и поред повремених сукоба са њима који су чак резултирали и убиством крсташког заповедника Јерусалима, овенчали ореолом – не само великих ратника већ и савезника хришћана.

Хашиш се у употреби на Блиском и Средњем истоку јавио око хиљадине године, управо на тлу садашњег Ирана, односно некадашње Персије и као опијат брзо распрострањено међу имућнијим муслиманским живљем, вероватно као замена за забрањени алкохол. Путописци су, на том подручју, забележили разноврсне начине употребе хашиша, почев од жвакања у форми смоласте масе, конзумирања као пића од изрибаних листића биљке у време цвата, а далеко највише – пушења комадића хашиша измешаних са дуваном. Међутим, иако се код неких народа и њихових религијских група, пре свега у јужној и средњој Африци, хашиш користи у обредне сврхе, то код муслимана Оријента није случај. Заправо, Сабахови исмаилити и јесу добили од осталих муслимана свој надимак хашишини због употребе дроге за време обреда и живота у заједници, а не због убистава која су чинили.

¹⁶ Види – Hodgson, G.S.: *The Order of Assassins*, Hag, 1955.

¹⁷ Како различите друштвене и историјске околности доводе до различитих варијанти исказивања народне етимологије показује и то што у Босни и Херцеговини, реч асасин значи ноћобдија, ноћни чувар.

¹⁸ Види о томе: Lewis, Bernard: *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, London, Al Saqi Books, 1979.

Време појаве хашиша је, такорећи, и време у којем Хасан ибн Сабах запо- чиње са својим наумом да створи секту која би уједно била и војна организа- ција, а служила би остварењу његових војно-политичких амбиција, а не само верских. Важан инструмент за остварење својих циљева нашао је у конзуми- рању хашиша, тада још скупој и не свима доступној забави моћника. Године 1090. повукао се у планине (на северозападу Ирана), у тврђаву Аламут која се налазила у провинцији Рудбар, а обухватала је планинске венце јужно од Каспијског мора. Поред тога што је саградио низ планинских утврђења у који- ма се живело крајње аскетски, он је одмах уз своју тврђаву саградио и веле- лепни огромни врт у пространој долини, који је од спољног света био строго изолован високим зидовима и крволочним чуварима – то је била реалистич- на имитација муслиманске верзије раја. У тој долини благостања, иако изгра-ђени људском руком, текли су потоци меда и млека, а изгледа и вина. Најбо-љи свирачи и певачи и заводљиве лепотице, без ограничења, забављали су малобројне којима би се посрећило да уђу у Сабахов рај.

У рајске вртове имали су приступ само чланови његове секте. Заузврат, пружали су свом лидеру безграничну оданост о којој се и данас на Блиском Истоку испредају легенде. Наређења Хасана ибн Сабаха извршавали су исмаилити без поговора, без обзира на то да ли им је наређивао да, на ње-гов миг, без разлога скоче у смрт са највиших кула његове тврђаве или да убију некога ко му се није допадао. Њихова спремност да лако умру ради извршења повереног им задатка уливала је страх у кости његових неприја-теља, па су остали шеици у његовом окружењу избегавали да му се заме-рају. Тако се распростирањем страха и мита о њему ширио утицај ибн Са-баха те је он ускоро располагао и знатном војском и територијом. Као свој главни војни, политички, али и верски циљ поставио је преузимање Багдада и калифата у своје руке – убрзо је покорио све суседне регионе.

Сачувани подаци о животу Хасана ибн Сабаха показују да је и сам био склон фанатизму којим је индоктринирао своје следбенике. Забележено је, да је за више од тридесет година живота у својој тврђави из ње изашао са-мо два пута, и да се још два пута појавио на њеном крову. Свој аскетизам и изолованост поставио је као кредо секте. Кад он није напуштао тврђаву, ка-ко би смели други. Освајао је само планинске врхове и на њима правио вој-на утврђења, што је асоцирало на његову одвојеност и уздигнутост од оста-лог света, али је свој приватни рај изградио у долини. Полазио је од чиње-нице да свака страст тежи да се одмах задовољи, те је сматрао да се никад његова жеља (кроз коју говори Бог) не сме одлагати, а понајмање убиство непријатеља – јер он је, заправо, Божји непријатељ. Чиста вера подразуме-ва, по Сабаху, стално и темељно чишћење сваке врсте, пре свега редова своје секте. Вођен тим принципом, за пример, убио је два своја сина. Спро-водио је сурово и систематско насиље над сунитима, свеједно, да ли су би-ли у питању Турци Селџуци или Персијанци. Хијерархија његовог огранка

исмаилита подразумевала је пет позиција: *da'i*, или врховног старешину, затим *da'is*, *rafiqs*, *lasiqs* и на крају *fidais* који су изводили убиства, а што је и реч од које је изведен савремени арапски израз федајин („онај који жртвује свој живот“). Избор атентатора су вршила тројица мајстора који су били одговорни како за његову обуку, тако и за учвршћивање његове спремности да за Сабаха положи живот.

Међутим, оно мало поузданих извора показује да тајна бескрајне оданости његових следбеника није била заснована тек на фанатизму или уверености у исправност његовог верског концепта. Поступак иницијације чланова потврђује да је заправо реч о наркосекти. Новопримљеним члановима се у моменту иницијације уз вино давала и велика количина дроге. Када би омамљени заспали преношени су у рајске вртове где им је данима било омогућено неслућено уживање, тим пре што су будући чланови секте у име доброчинства бирани из редова робова, сирочади или крајње сиротиње. Све време боравка у вртovima обилато су уживали дрогу о чему су се старали виши чиновници у хијерхији секте, што указује да је циљ био учинити брзо новопримљеног члана секте потпуним зависником од дроге, или данашњим језиком речено наркоманом. Након тога излазили би у обичан живот стражара (на планинским утврђењима) или припадника његових јединица. Ти млади, необразовани и пристодушни људи непрекидно су уверавани да су били у правом рају и да само њихов вођа има чудесну моћ да их уведе у рај и изведе из њега. А вођа је тражио од њих апсолутну послушност. Разумљиво је да су исмаилити – као и сви наркомани без дроге били спремни да ураде све да би дошли до ње, а поготово како би се вратили у „рај“ где је поред дроге и прелепих жена у изобиљу било и сваког другог ужитка. Чак и ако нису веровали да је у питању прави рај, та чињеница ништа није мењала. У њиховим опскурним животима проживљено задовољство постајало је циљ до којег се поново морало стићи по сваку цену.

Речи Марка Пола сведоче да су исмаилити „ма где да су били, чинили све што им је наређено. Није се догодило да неко побегне ако Шеик са планине пожели његову смрт“.¹⁹

Где би бежали? У ропство и сиромаштво из којих су уздигнути у моћнике, од којих су сви дрхтали? Да ли се могло, у тим временима, побећи од освете за издају. Сабахова рука је била веома дуга, а свет је изгледао тако мален у њиховим очима. И надасве, награда коју су већ добили унапред, због које су, како им је стално објашњавано, имали не само огромну моралну обавезу према Шеику, него и која их увек поново чека кад год га послушају. А тек колика би била мука остати без дроге, без новца, без престижа и без моћног братства. На то све је надлазила реална процена

¹⁹ Према: Sinclair, A.: *The Sword and the Grail*, London, 1993 i Sinclair, A.: *Anatomy of Terror*, London, Macmillan, 2003.

о опасности, од свих оних које су током служења „Шеику са планине“ мучили, пљачкали, убијали им ближње и разарали им поседе. Шеик је мудро гледао да новопримљени чланови што пре огрезну у злочине како им не би било повратка. Избор се сводио само на једну могућност, а када нема више могућности избора, нема ни слободе. Вешто коришћење илузије и религијског уверења да преданост у борби води у рај, подстицало је те младиће на херојска или злочиначка дела – свеједно. Ако преживе на задатку који је обично био убијање неког од Сабахових противника на јавном месту ради опомене другима, убице је чекало задовољство у Сабаховом рају, ако пак погину, чекало их је сходно исламу задовољство у правом рају. Целокупна Сабахова доктрина састојала се у изграђивању и спровођењу те чудовишне манипулације људском чежњом за рајем и задовољством у њему. Паклени хедонистички концепт се, за сваки случај, заснивао на зависности од дроге. Како одолети рајским задовољствима и како живети без дроге – два су питања на које млади исмаилити нису имали друге одговоре, сем оних које је пред њих, у форми њихових самоубилачких задатака, стављао Хасан ибн Сабах.

Ипак, сводити све на пуку манипулацију кад су у питању ибн Сабах и његови асасини не би било исправно. Манипулација дрогом не би била могућа да није било вере, тачније специфичне интерпретације муслиманске вере коју је проповедао ибн Сабах. Слава фанатичних убица (што је с обзиром на важност њихових жртава окружених бројним телохранитељима, најчешће истовремено значило и самоубица), која их је пратила, утирала је Сабаху пут ка моћи. Било је то време када је дрога још била скупа и нераспрострањена, или бар не толико распрострањена колико вера у рај.

Овде је потребно раскрстити са површним уверењем да су Сабахови исмаилити своје убилачке акције изводили под утицајем дроге, односно да су бесно убијали жртву зато што су били дрогирани. Не дрога, већ осујећеност је оно што изазива бес. А незадовољство је постојало ако нису више добијали дрогу. Поред тога, њихова верска исмаилитска обука представљала је неку врсту непрекидног прања мозга. Све што би научили на једном степену свог верског уздизања морали су да пониште и забораве на следећем, сходно принципу њихове секте да „ништа није истинито и зато је све допуштено“. За исмаилите, подржане дрогом у тој вери, цео живот је био једна бескрајна илузија где су се преплитали прави и земаљски рај, добро и зло, живот и смрт.

Исмаилити су иначе веровали да су Божје мисли познате само седморици пророка: Адаму, Ноју, Авраму, Мојсију, Христу, Мухамеду и имаму Исмаилу. Они су по степену сазнања били одмах до Бога, а осталима је предстојао непрекидан пут трновитог успињања до Универзалног знања. Најважнија тајна јеретичке исмаилитске секте коју је требало досећи била је да су добро и зло једно те исто, те да су отуда и рај и пакао једно те исто место, а да је највећа врлина подвргавање вољи старешине зато што он зна више

и ближи је Богу. Такав поглед на земаљско и божје царство, иначе крајње стран изворном исламу, подразумевао је морални кодекс који је одобравао свако дело по вољи старешине, разуме се и – убиство. Због великог одступања од владајуће исламске доктрине тога времена, сваки новопримљени члан је не само приман тајно, већ је и полагао заклетву на апсолутну верност и послушност и давао завет ћутања какав и данас имају езотеричне организације, наравно без истих консеквенци за прекршај завета.

Да је Хасан ибн Сабах био сасвим практичан човек види се и из чињенице што је, у свом времену и на далеко ширем простору од оног којим је господарио, потпуно контролисао трговину дрогом и рекетирао караване обичних трговаца. У томе су му и те како вредела његова планинска утврђења и његови бескрајно одани, ћутљиви и опаки следбеници. Успео је да влада више страхом, него директним насиљем. То показују подаци да није морао пљачкати караване, већ су му трговци и околни феудалци сами доносили рекет „на ноге“. Отуда је његова владавина можда више пример суптилне страховладе, него тероризма.

То што је убијао непријатеље било је за средњи век уобичајен начин одношења према противнику – није било уобичајено како их је убијао, када и где. Асасини су по правилу убијали петком, усред џамије, у току молитве Алаху, оне које је Сабах осудио на смрт што је био чин тешког оскрнављења и храма и обреда, али и израз његове апсолутне моћи. Средство извршења убиства, по правилу, био је нож ради сигурности постизања успеха. То што би телесна гарда убијеног моћника, по правилу, искасапила асасина – Сабаха се није дотичало. Он је тиме постигао све оно што је желео – бруталну елиминацију важног противника, ужас у срцима осталих опонената и дивљење масе, што се као резултат стапало у страхопоштовање, енорман публицитет за оно време и његов статус недодирљивог моћника. У највеће успехе асасина, иначе, убраја се убиство великог везира Низама ел Мулка, односно везира од Триполија, као и хришћанског краља Јерусалима – крсташа.²⁰ У вези с тим, нису сачувани подаци о броју убијених моћника – број убијених је огроман и за она времена. Сабах је у свом учењу изградио религијско оправдање за убиства „не-праведника“, као и „слуга не-праведника“.²¹ Пошто је „не-праведника“ било много, а убијање је било одређено као „света дужност“, Сабах је стално изрицао казне. Убити сваки дан значи сваки дан бити праведан, било је Сабахово гесло. Такав ритам атентата и политичких убиства подсећа само на ритам терора као државног насиља. Тероризам то не може. Нема сумње да је Сабах схватао оно што ће касније бити мисао водиља свих режима терора. Страх је ефикасан једино ако је велики и ако је сталан.

²⁰ Видети – Laquer, Walter: *A History of Terrorism*, New Brunswick, NJ; London, Transaction, 2001.

²¹ Према: Wilkinson, Paul: *Terorizmom protiv demokracije*, Goldenmarketing, Zagreb, 2002, стр. 77.

Историја крсташких ратова бележи асасине као значајне чиниоце у тадашњим збивањима, рецимо у Сирији под старешинством Рашида ал дин Синана (1169–92). У борби против сунитских владара Сирије асасини су савезнике нашли чак и у крсташким витезовима темпларима. И не само то. Постоји много чињеница које указују на то да је темпларски мистични ред преузео од асасина – од хијерархијског устројства до елемената чина иницијације.²²

Колико далеко може ићи фанатизам и секташтво не потврђују можда сва убиства асасина колико један њихов гест. Као ватрени шиити и главни борци против сунита асасини су тако тешко доживели пропаст шиитског калифата у Египту 1169. године да су понудили темпларима да колективно пређу у хришћанство. Но темплари су убили посланика асасина у повратку чиме је завршена ера сарадње два ратничка реда.

Асасине, односно новоисмаилите, као војну и политичку организацију потпуно су разбили (1256) и скоро затрли Монголи (спаливши, том приликом, свете исмаилитске књиге), а у Сирији египатски султан Баибарс I (1272). Отада им се губи траг. Исмаилити постоје и данас на тлу Индије, али они нису настављачи оне верско-идеолошке опције коју су заступали асасини.

На основу свега изложеног може да се закључи да као добро организована власт на широкој територији коју су поседовали, ни асасини свакако нису терористи у смислу савременог значења те речи, али да су од свих примера који се уобичавају наводити као „први терористи“ свакако најближи томе. Иако је њихово насиље било уперено против људи на власти, они нису терористи из простог разлога што је њихов вођа и сам био на власти, а они су чинили део његовог апарата власти, те је и њихово насиље у крајњем било насиље једне осигњене и фанатизмом задојене власти, али у крајњем ипак сасвим формализоване власти која је поседовала не само своју територију, већ и градове и утврђења, и чинила признати део феудалног система и режима свог простора. Асасини су заправо вршили атентате за рачун своје власти, тачније за свога господара, што није ништа непознато у историји. Оно што их разликује од других атентатора није ни то што су били верски мистици, јер историја бележи и такве примере. Такође, ни убиство под утицајем опијата не би било оригинално да није било осмишљено као трајно и *системско насиље*. Стога, ако и нису били први терористи, асасини се свакако могу означити као *зачетници* потпуно оформљеног, и систематски осмишљеног и спровођеног, индукованог *самоубилачког метода политичке борбе*.

²² Видети – Sinclair, A.: *The Sword and the Grail*, London, 1993 i Sinclair, A.: *Anatomy of Terror*, London, Macmilan, 2003.

Закључак

На питања ко су биле претече тероризма, по чему су се истицали, када су се појавили, као и у којој мери је ко био претеча тероризма, може се дати генерализовани одговор. Многе савремене друштвене појаве, а тиме и политичке имају своја праобличја у току историјског развоја човечанства. Тероризам као релативно скоро оформљена појава има своје појавне корене. Неки од елемената, садржаја појма тероризам, свакако су постојали и у најстаријим политичким временима. Политичко убиство, атентат, напад на владара и поредак ради остварења екстремних политичких циљева, изазивање страха насиљем, спектакуларност напада којим се оспорава апсолутна моћ поретка, добро су знане појаве у историји. Но, ниједна од њих, па ни збир њих неколико, није довољан садржајни скуп за одређење неког од тих догађања као тероризма. На пример, није сваки атентат, а још је мање свако политичко убиство терористички акт. На пример, у античким временима убиство је било најчешћи облик смене власти. Дугачка је и листа римских императора који су, пре Јулија Цезара и после њега, завршили слично као он.

Олако „препознавање“ разних појава политичког насиља у историји као тероризма јесте додатно олакшано непостојањем једне општеприхваћене дефиниције тероризма. Кључно је питање шта уопште они који у историји налазе непрекидан ланац терористичких збивања заправо подразумевају под тероризмом. Није чудо да се обично испостави да је таквима не само историјат, већ и дефиниција тероризма зачуђујуће неадекватна, односно нетачна. Међутим, ако се научници већ тешко слажу око чињенице шта јесте тероризам, онда је за утеху то што се далеко лакше слажу око чињенице шта тероризам није.

Анализирани примери су само део предисторије тероризма и, као такви, они се могу сврстати у његове појавне корене, али се не могу сами означавати као истински тероризам. У првом случају, кад је реч о насиљу зилота – реч је о инсурекцији, у другом, када је реч о тагима – реч је о деловању верске секте која се обилато служи насиљем у својим ритуалима. Ни једно ни друго, заправо, није тероризам. Но, у историјату политичког насиља као саставном делу историје људског рода има много елемената који такође чине тероризам, и самим тим претходе њему као савременој појави. Понешто од елемената тероризма (у два од три анализирана примера – зилота и асасина), као тактика застрашивања убијањем противника на јавним местима, чини чак и важан саставни део садржаја појма тероризма као савременог феномена, зато те појаве не треба ни одбацити уколико се презентирају на прави начин и уколико им се даје прави смисао у функцији увода у објашњење настанка тероризма као савременог политичког феномена.

Напорно трагање и претурање по историјским примерима политичког насиља како би се изнашао тероризам у не само античким, већ и у предмо-

дерним временима, није до сада дало велике научне резултате, поготову не у смислу потврде да је тероризам феномен који постоји „од када постоји и политика“. Оно што се данас назива тероризмом, према свим до сада мериторним истраживањима и утврђеним чињеницама, заправо постоји тек од 19. века. Чак је и сам термин тероризам скован пре дефинитивног уобличења тероризма као посебне политичке појаве. Њиме су прво означавани прави и имитативни револуционарни терор и неки други, сродни облици политичког насиља, па тек онда оно што данас називамо тероризмом. Зато је у разумљивој истраживачкој жудњи да се свему па и тероризму утврди почетак, потребно бити више него опрезан да се не би отишло у импровизацију и површност.

Литература

1. Епископ Атанасије: Заблуде расколника тзв. „Старокалендараца“, Београд, 2004.
2. Фојтхвангер, Л.: Јудејски рат, Свјетлост, Сарајево, 1961.
3. Gibbon, Edward: The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Wordsworth Classics of World Literature, 1998.
4. Grant, Michael: The Twelve Caesars, Scribner's, New York, 1975.
5. Hodgson, G.S.: The Order of Assassins, Hag, 1955.
6. Lewis, Bernard: The Assassins: A Radical Sect in Islam, London, Al Saqi Books, 1979.
7. Sinclair, A.: Anatomy of Terror, London, Macmilan, 2003.
8. Sinclair, A.: The Sword and the Grail, London, 1993.
9. Sleeman, W.H.: A Journey through the Kingdom of Oude in 1849–50, ed. P.D. Reeves, Cambridge, 1971.
10. Tuher, F.I.S.: The Yellow Scarf: Life of Thuggee Sleeman, London, 1961.
11. Laqueur, Walter: Terrorism, London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.
12. Wilkinson, Paul: Terorizmom protiv demokracije, Goldenmarketing, Zagreb, 2002.
13. Жозеф де Местр: „О насилном уништавању људске врсте“ у: Списи о револуцији, Уметничко друштво Градац, 2001.
14. Смирнов, Н. А.: Мусулманское сектанство, Москва, 1930.

Датум пријема чланка: **25. 06. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **12. 11. 2009.**

ТЕХНИКЕ СТРАТЕШКОГ УПРАВЉАЊА КОМУНИКАЦИЈАМА КОЈЕ КОРИСТЕ ЏИХАДСКИ ТЕРОРИСТИ*

Carsten Bockstette

Џихадски тероризам се проширио ван граница региона из којих је потекао и при томе је досегнуо глобалне размере. Узајамно дејство и зависност између медија и тероризма још увек је потребно истраживати, а нарочито коришћење интернета од стране терориста. Теоријски план комуникација џихадских терориста који се разматра у раду показује да они знају да примењују технике стратешког управљања комуникацијама. Средства јавног информисања и, посебно, интернет постали су кључни елементи и главно средство којим терористи обезбеђују повољну комуникациону асиметрију ради компензације асиметрије у војној моћи.

Овај текст је превод изворног текста који је публикован децембра 2008, у *Occasional Paper Series No 20*, у Европском центру за студије безбедности Џорџ К. Маршал.

Кључне речи: *тероризам, џихад, технике менаџмента, односи с јавношћу, асиметрично ратовање, интернет.*

Увод

За време Хладног рата војне конфликте углавном је одређивала политика САД-а и СССР-а чиме су они били део сукоба између Истока и Запада. Након што је симетрични конфликт на глобалном нивоу решен у корист Запада, мноштво асиметричних сукоба као последица тог конфликта букнуло је широм света. Терористичке акције, као што је напад у Индији (Мумбај, новембар 2008), постале су општа светска претња. Џихадски тероризам¹ проширио се ван граница региона где је изниклао и досегао је глобалне размере.

* Текст „Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques“ By Dr. Carsten Bockstette, The Marshall Center Occasional Paper Series, No. 20 (December 2008), са енглеског језика превела је Љиљана Брчић.

¹ Џихад је верска обавеза Муслимана. На арапском, реч *jihād* је именица са значењем „борба“. Особе укључене у џихад називају се муџахединима. У овом раду, термин џихадски терористи (*Jihadist Terrorists*) односи се на терористе (мрежа Ал Каида) који заснивају своја начела, своју идеологију и своју мотивацију на екстремном тумачењу ислама. Циљ њиховог деловања није ограничен било каквим националним или етничким одредницама.

Дан кад су терористи употребили комерцијалне путничке авионе као бомбе (11. септембар 2001) представља тужну кулминацију у тој новој димензији асиметричног сукоба. Ради успостављања противтеже тој претњи неопходно је познавање свега што мотивише, надахњује и санкционише џихадске терористе и њихове следбенике. Истраживање и анализа узрока и основних услова, онога што мотивише и омогућава тероризам укључијући и пропагандну делатност терориста џихада, чини кључне елементе за одређивање одговарајућих противмера претњи исламског тероризма.

Слика 1 – Куле близнакиње Светског трговинског центра (Њујорк, 11. септембар 2001)²

Кључни појмови

Не постоји општеприхваћена теоријска дефиниција *тероризма* или *асиметричног сукоба*. Кад се погледа историја ратовања, види се да симетрични рат, односно рат између једнаких противника, представља изузетак, а асиметрични ратови и сукоби – правило. Могло би се рећи да сукоб, у својој бити, увек ствара неједнакост, асиметрични однос у корист једне стране како би се извојевала победа у рату. Кад је реч о ратној вештини, потребно је размотрити следеће димензије амбијента борбе: знање, снага, време и простор, а све оне су везане за довитљивост. *Знање* подразумева информацију високог квалитета и релевантну за мисију, која је расположива једној страни, а крије се од противника, како би се могла гарантовати квалитативна супериорност у знању. *Снага* подразумева квантитет и квалитет силе у свим димензијама. *Време* се односи на брзину, издржљивост, правременост, марљивост или комбинацију свега наведеног. *Простор* означава површину, дубину, небески свод и друштво. *Довитљивост* се односи на квалитет оштроумности у руковођењу, предузимање неконвенцио-

² Извор: <http://jungemedienhamburg.wordpress.com/2007/09/11/11-september-2001-in-new-york-world-trade-center-terroranschlage-und-mysterium/>, приступљено 16. децембра 2008. године.

налних акција и/или одбијање да се ради на уобичајени начин. Успешно војно руковођење у својој основи има стварање и примену асиметрије у свих пет димензија. Као што је Карл фон Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*) написао: „[...] семе мудрости које треба своје плодове у интелекту да рађа, мање сеју критичке студије и учене монографије, него што то чине увиди, опште импресије и бљескови интуиције“.

О сукобима и ратовима између држава говори се као о симетричним сукобима, без обзира на постојеће или циљане асиметрије. Међутим, међудржавни сукоби не сматрају се *асиметричним сукобима* пошто је код њих, у основи, присутна мања димензија асиметрије. (*König, 2004*).

Асиметрични сукоби

Слика 2 – Експлозија нуклеарне бомбе на земљи³

То су сукоби између страна у којима је уочљив суштински квантитативни и/или квалитативни несклад у димензијама борбеног амбијента: неравнотежа снага, различита опредељеност/мотивација, различита легитимност, другачија примена метода и разлика у њиховом квалитету или карактеру. Асиметрични сукоби обично се изводе на променљив, асинхрони и непредвидљив начин. Циљ је да се противник погоди у само тежиште или у неколико средишта конфликта и да се сукоб реши у сопствену корист или да се постигне зацртани циљ. Нова димензија асиметричног сукоба проистиче из

³ Извор: U.S. Department of Energy, <http://www.nv.doe.gov/library/photos/photodetails.aspx?ID=1048>, accessed December 16, 2008.

употребе масовних медија, нарочито универзалне виртуелне мреже (интернета), за ширења информација о сукобу, њиховим последицама по међународну заједницу и повећаној претњи да терористи могу да употребе оружје за масовно уништење (Münkler, 2006; Geyer, 2004).

Тероризам

Слика 3 – Осама бин Ладен
(фотографија од 26. маја 1998)⁴

Научна дисциплина која изучава тероризам релативно је млада и, такође, не постоји општеприхваћена научна дефиниција *тероризма*. Реч терор потиче од латинске речи *terrere*, која значи плашити или страшити. Концепт тероризма настао је у 19. веку. *Тероризам* као политичко-војна стратегија постоји око 40 година. Најновије повезивање са глобалним масовним медијем омогућило је тероризму да досегне глобалне размере. За потребе овога рада тероризам ћемо сматрати политичким насиљем у асиметричном сукобу које је осмишљено да изазива ужас и страх (понекад свеопшти) уз помоћ жртава насиља и уништавања неборбених циљева (понекад најсветијих симбола). Те активности су осмишљене да пренесу поруку из забрањених

⁴ Извор: http://www.daylife.com/photo/0a4uaZAavX6nn/Osama_bin_Laden, приступљено 16. децембра 2008. године.

тајних организација. Сврха тероризма јесте да користи медије како би се постигао највећи могући публицитет као средство вишеструког увећања утицаја на циљну групу ради постизања краткорочних и среднорочних политичких циљева и/или дугорочних коначних решења.

Примарни циљ терориста нису физички ефекти њиховог напада, већ психолошки. Терористи користе стратегију која се првенствено ослања на симболичку снагу терористичког чина. Примарна сврха употребе терора није борба, ношење повреда или уништење противника. Могло би се рећи да је његова главна сврха у саопштавању информација циљној групи. Терористи извршавају злочине и при томе се уопште не обазире за конвенције о вођењу рата. Симболизам који проистиче из терористичких чина и медијски маркетинг имају за циљ да се обрате јавности и да је употребе као средство и комуникациони канал преко којег се утиче на политичке представнике – надлежне особе и друге одабране мете. Терористи се боре ограниченим ресурсима из подземља са противником који се не може победити војним средствима. Терористичке групе често себе проглашавају герилским или партизанским групама које морају да се боре неконвенционалним методама како би компензовали војну инфериорност. За разлику од неких врста партизанског отпора, терористи нису способни да победе у директном војном сукобу и због тога га избегавају (*Bockstette*, 2006). Терористи су обично одлучују на терористичке акте да би изразили и исказали своје незадовољство и своје захтеве, који могу бити рационални или ирационални. Фундаментални разлози за такво понашање обично се састоје од вишеструких статичких или динамичких комбинација фактора и околности, ранжираних од општих до специфичних услова, мотива и помагача. Они могу бити глобални, регионални или локални, друштвени, структурални или психолошки. Неки од тих разлога су можда мање важни од других (*Sinai*, 2008).

Стратешко управљање комуникацијама

За потребе овог разматрања под стратешким управљањем комуникацијама подразумева се систематско и дугорочно планирање и реализација протока информација, комуникације, развоја медија и брига о његовом имиџу. Њиме се преносе одређене информације, у одређено време, одређеној циљној групи, путем најприкладнијег медија, ради постизања жељеног дугорочног ефекта. Стратешко управљање комуникацијама је процес. Оно мора да уравнотежи три фактора: поруку(е), медијски канал(е) и публику (*Bockstette, Quandt & Jertz*, 2006).

Узајамно дејство и међузависност медија и тероризма треба темељно да се проучи. Постоји још отворених проблема у истраживању у вези с медијским ефектима тероризма и њиховом интеракцијом. Конкретније, неопходно је да се детаљно истражи како терористи користе интернет. Један од

начина да се отпочне то проучавање је приступ који се користи у овом разматрању, односно то је проучавање технике стратешког управљања комуникацијама које користе цихадски терористи у складу са елементима који се користе да би се генерисао план стратешког управљања комуникацијама:

Процес стратешког планирања управљања комуникацијама (упрошћени модел)

1. Анализа и развој крајњих жељених исхода и успостављање сопствених комуникационих циљева:
 - репутација,
 - имиџ,
 - заштићено име (бренд),
 - намерена порука (порука која се жели пренети),
 - жељено дејство.
2. Анализа сопствене комуникационе инфраструктуре:
 - прикладност медија,
 - временско усклађивање (*timing*) и
 - кадровски, технички и финансијски капацитети.
3. Одабир публике и избор комуникационих канала:
 - јавно мњење,
 - покровитељи,
 - мултипликатори у друштву,
 - новинари,
 - надлежне особе,
 - подстицање интересовања јавности и
 - преношење намерене поруке коришћењем одговарајућег медија.
4. Развој и реализација стратешког плана управљања комуникацијама:
 - дефинисање комуникационих циљева,
 - развој комуникационе тактике,
 - успостављање стратегије,
 - израда стратешког плана управљања комуникацијама и
 - реализација стратешког плана комуникација и задатака који из њега произлазе.
5. Праћење и евалуација:
 - повратна спрега (*feedback*),
 - анализа медија,
 - надгледање понашања публике и
 - поређење постигнутог са планираним крајњим жељеним исходом и дефинисаним циљевима.

Крајњи жељени исход цихада

Цихадски тероризам је привидно мотивисан екстремном интерпретацијом Ислама. Његови извршиоци сматрају употребу насиља својом дужношћу према богу, односно сматрају је обредним чином (EUROPOL, 2007). Самопрокламовани циљ цихадских терориста јесте да се поновно ојача исламска умма⁵ и мобилише муслиманска заједница кроз револуционарну трансформацију читавог муслиманског света ради супротстављања међународном поретку који предводи Запад. Они теже ка стварању новог калифата читавог исламског света, којег цихадски терористи сматрају идеалним исламским обликом власти, а она представља политичко јединство и вођство свих муслимана. Ти циљеви и темељни разлози представљају чиниоце и околности које покрећу цихадске терористе. Абу Мусаб Ал Заркави, у интервјуу који је дао 2006, овако објашњава циљеве цихадских терориста:

„Наш програм рада [...] представља казивање Пророка (Божији мир и благослов на њега), 'послан сам пред сами судњи дан са сабљом, све док не буде обожаван само Алах'... и то је оно што одређује наш политички циљ. Ми се боримо Алаховим начином, све док његов закон не буде остварен, а први корак на том путу јесте истребљивање непријатеља, затим успостављање Исламске државе, а онда крећемо у освајање муслиманских земаља, да повратимо оно што је наше, затим да се боримо против кафара (*kuffar* – неверника) док не прихвате један од та три корака. Ја сам послан пред сами судњи дан са сабљом; то је наш политички циљ“. (*Jihad Unspun*, 2007).

Краткорочни циљеви

Цихадски терористи, краткорочно, намеравају да прошире круг својих покровитеља. Због тога, лако убеђивање муслиманског света путем јачања исламског идентитета у конфронтацији са Западом, један је од њихових циљева. То укључује буђење муслиманског народа намамљивањем САД да уђу у конфликт на Арабијском полуострву, како би се могли непосредно борити с непријатељем. Терористима требају западне трупе и војне акције у муслиманском свету како би спроводили своју медијску стратегију. Присуство трупа и њихове акције обезбеђују жељени видео-приказ „окупације исламског народа“ који, даље, поткрепљује њихову медијацентричну стратегију. Она просто „цвета“ на сликама и пропратним речима о невиним цивилним жртвама од западњачких бомби, које преносе телевизијске емисије и интернет, а чиме се ствара снажна мржња према Западу.

⁵ Умма, заједница свих верника, односи се на схватање да је она наследник Мухамедовог политичког ауторитета. Калифат, као једини систем управљања који признаје традиционална исламска теологија, представља концепт политичког језгра ка којем су усмерене тежње терориста.

Слика 4: Од Багдада до Газе – џихадом до победе
(публиковано 13. фебруара 2008)⁶

Радећи на тај начин, терористи могу много ефикасније да захтевају окончање страног утицаја у муслиманским земљама. Зато, иако је то очигледна контрадикција, други краткорочни циљ јесте истеривање, како они то кажу, окупатора са Арабијског полуострва (Gendron, 2007), и поред тога што је 2005. године, у ствари, смањен број америчких војника у Саудијској Арабији. Приступ који највише обећава у погледу постизања наведених циљева, јесте напад на коалиционе савезнике САД за које се процени да су најрањивији (снаге оних земаља чије су владе слабе или које немају довољно јаку подршку домаћег јавног мњења за учешће у коалиционим операцијама), како би се подстакле њихове владе да повуку своје трупе. Због тога, терористи изводе комбинацију напада, с једне стране на америчке војнике и, с друге стране, на војнике коалиционих снага које предводи САД. Норвешка установа за одбрамбена истраживања (*The Norwegian Defense Research Establishment*) обезбедила је доказ за то цитирањем *Медијског комитета за победу ирачког народа (Media Committee for the Victory of the Iraqi People)*, опширног планског документа Ал Каиде објављеног на једном радикалном исламистичком веб сајту, децембра 2003. године:

„Сматрамо да шпанска влада не може да толерише више од два, максимално три напада, након чега ће морати да се повуче због притисака домаћег јавног мњења. Ако након тих напада њене трупе и даље остану у Ираку, онда је победа Социјалистичке партије готово сигурна, а повлачење шпанских трупа биће у њиховом изборном програму“ (*The Norwegian Defense Research Establishment*, 2004).

⁶ *Извор:* <http://mu7ahideen.wordpress.com/2008/02/13/iai-dari-baghdad-sampai-gaza-jihad-sampai-menang/>, приступљено 16. децембра 2008. године.

Средњорочни циљеви

Циљеви за средњорочни период су уклањање свих политичких лидера који су тренутно на челу секуларних муслиманских држава и уништење државе Израел. Намера терориста јесте да успоставе исламске режиме који ће према њима бити благодоник и да се трансформишу из децентрализоване мреже у масовни муслимански покрет, који се бори за остварење свог крајњег жељеног исхода. Такође, извођењем већих напада на територији непријатеља, тј. у западним земљама, они помпезно демонстрирају силу и на тај начин привлаче велике донације у своју мрежу (*Musharbash*, 2006).

Дугорочни циљеви

Примарни дугорочни циљ цихадиста јесте поновно успостављање побожног Исламског калифата путем политичког уједињења свих земаља са већинским муслиманским становништвом у јединствено Исламско царство уз помоћ монолитног исламског друштенорелигијског покрета. Крајње жељено стање јесте успостављање светске владавине калифата (*al-Zawahiri*, 2005).

Комуникациони циљеви цихада

Први комуникациони циљ

Стратегија комуникација, коју су развили цихадисти, чини неодвојиви део њихове политичке стратегије, пошто су њихов тероризам и њихова реторика испреплетени у постизању заједничког циља и жељеног крајњег исхода. Из тог разлога, њихови комуникациони циљеви засновани су на краткорочним, средњорочним и дугорочним циљевима и жељеним крајњим исходом.

Примарни дугорочни циљ стратегије комуникација јесте пропагирање и нарастање њиховог покрета путем глобалног ширења информација међу Муслиманима као циљној групи. Терористичка стратегија комуникација има за крајњи циљ коренило реструктурирање политичког говора и идентитета исламског света.

Други комуникациони циљ

Легитимизација покрета – успостављање друштвене и религијске одрживости док се извршавају насилни чинови – захтева трајно деловање у области комуникација. Њихове насилне методе и убијање недужних људи у супротности су са исламом. Та унутрашња кочница као део легитимитета организације (*Gendron*, 2007), може се дугорочно ослободити само путем непрекидних комуникационих напора у којима према Вајмену (*Weimann*): „насилје се представља као неопходност која је натурена слабима као једино средство којим се може одговорити окрутно непријатељу“ (2004).

Због тога, легитимитет и наводна демонстрација усаглашености са исламским законом веома су истакнути у њиховој стратегији комуникације. У сврху остваривања крајњег исхода и исламско-цихадистичког погледа на свет утопија задовољава значајну намеру: Утопија није само сврха, већ и морално и верско оправдање. Они покушавају да прикажу свој покрет као покрет бораца за слободу, који против своје воље морају да користе насилна средства због немилосрдног непријатеља који крши људска права и достојанство њихове заједнице. Тиме је легитимизација њихових дела њихов други циљ стратегије комуникације.

Трећи комуникациони циљ

Принуда и застрашивање, како ближег непријатеља тако и даљег, представља трећи циљ стратегије комуникације. Ближег непријатеља чине отпаднички, односно секуларни муслимански режими, нарочито они који имају подршку Запада. Према њиховом мишљењу, даљег непријатеља чине Јевреји, неверници и целокупно западно друштво. Они покушавају да вешто утичу на ближег непријатеља како би његовим уклањањем с власти постигли свој средњорочни политички циљ. Такође, они покушавају да заплаше даљег непријатеља како би се потпуно повукао са Арабијског полуострва и уздржао од подршке секуларним муслиманским режимима, тј. њиховим ближним непријатељима. Крајњи жељени исход јесте владавина побожног исламског калифата широм света, што представља њихов свеобухватни дугорочни комуникациони циљ.

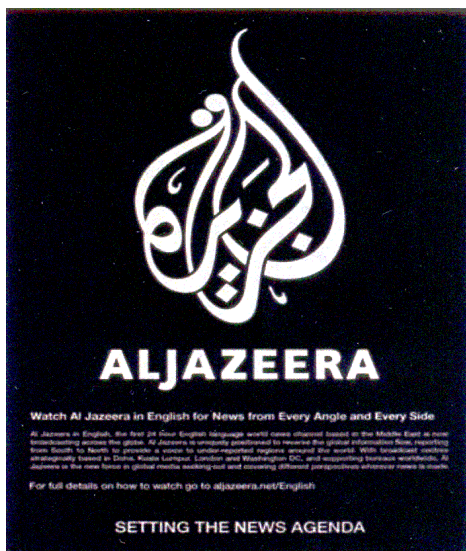
Комуникациона инфраструктура

Традиционална комуникациона средства

Током деведесетих година 20. века терористи су комуницирали са својом публиком путем традиционалних средстава, као што су: интервјуи у новинама, факсови, пропаганда „лицем у лице“, па чак и конференцијама за штампу. Крајем 1998. године (Wojcieszak, 2007) догодио се помак у примарној стратешкој комуникацији захваљујући технолошком напретку и појави Ал Џазире (*Al-Jazeera*) (Wojcieszak 2007). Телевизијска мрежа Ал Џазира постала је канал за преношење њихових порука и она би их редоследно прослеђивала телевизији *CNN* и другим међународним новинским агенцијама (Gendron, 2007). У извесној мери, медији су мењали своју улогу од критичког посматрача и извештача ка све активној улози учесника у конфликту (Golan, 2006). Да би описао ту промену Џендрон (Gendron) цитира представника Ал Каиде за јавност:

„[...] Шеик Усама зна да медијски рат није мање важан од војног рата против Америке. Због тога Ал Каида води многе медијске ратове. Шеик је њену медијску стратегију

осмислио тако да је траже све ТВ станице. Постоје посебни услови за станице које могу да преносе наше снимке, а један од основних услова јесте да нису раније заузимали негативан став о муџахединима. То је можда објашњење зашто ми радије бирамо Ал Џазиру него друге телевизијске мреже“ (Gendron, 2007).

Слика 5 – Оглас Ал Џазире (Al Jazeera)⁷
(емитовање је почело 15. новембра 2006)

Џихадски терористи су се пажљиво уклопили у делокруг приче коју развија Ал Џазира, истичући само оне садржаје који ће бити најпривлачнији. Главне теме су: позив на џихад против Израела, окончање окупације Палестине, Арабијског полуострва и Авганистана и окончање америчког присуства у области Персијског залива. Од последњег рата у Ираку, укључени су и садржаји у којима се позива на супротстављање америчкој окупацији Ирака и борби против корупције у постојећим исламским режимима, укључујући Пакистан.

Нови медији

После 11. септембра 2001, џихадски терористи су приличној мери проширили своју инфраструктуру и унапредили методе комуникација. Исте године основана је медијска компанија *Al Sahab* (Облак) *Islamic Media Publication Company*.

⁷ Извор: http://www.freshglue.com/fresh_glue/politics/, приступљено 16. децембра 2008. године.

То је заправо одсек Ал Каиде за медијску продукцију који се у великој мери ослања на интернет. Они производе видео-записе интервјуа, говора, документарне филмове, или информативни програм. Сви познати говори виших руководица изворне Ал Каиде емитовани после јуна 2006. године носе знак *Al Sahab*. Фреквенција, квалитет и стил видео-порука постају све професионалнији, а технике које користе веома су софистициране. Реторика медија је усаглашена са видео-записом. Електронска пошта, Скајп и други програми за пренос снимљеног говора преко интернета (*VOIP*) све више користе визуелне начине комуникација, а џихадски терористи у великој мери наменски користе ту технологију путем интернета (*Cardoso, 2008*). Енглески језик (говорни или титлован) је језик избора (*Europol, 2007*). Неке друге подгрупе користе другачији *modus operandi* и другачије карактеристике видео-продукције за титловање и знакове. Снимањем властитих едукативних и оперативних видео-трака терористичке групе потпомажу организовано подучавање на неколико начина и то: обезбеђивањем група које снимају видео-материјал с непосредним искуством (учење на основу практичног рада) и публике која гледа видео-снимке (учење опонашањем) и стиче посредно искуство (*Salem & Reid & Chen, 2008*).

Нови медији обезбеђују средства за ширење терористичких порука. Што је у терористичком акту више насилничке смелости и хладнокрвне бруталности то она добија већу заступљеност у новим медијима. Тим начином терористи стичу глобалну публику, укључујући и жељене циљне групе. Они су препознали револуционарни значај развоја медијске инфраструктуре и схватили чињеницу да коришћење стратешког управљања комуникацијама, по ефектима, може бити равноправно конвенционалним оружаним снагама. Медији су за међународни тероризам инструмент огромне снаге којим се може компензовати значајни део асиметрије у војној моћи. Терористи су усвојили напредне информационе и комуникационе технологије 21. века, као и припадајућу инфраструктуру, да би повећали до максимума психолошки утицај својих операција и давање званичних саопштења употребом видео-порука (*Storsul & Fagerjord, 2008*).

Слика 6 – As Sahab HQ 92nd (видео-снимак приказан 2007)¹

Стратегија џихадских терориста је дубоко укоренења и у интензивној је употреби у новим медијима. То је подвучено у организационој структури џихадских терориста од средине деведесетих година 20. века до краја 2001. године, где су обједињене комуникационе и медијске функције. Формалну структуру сачињавају: политички комитет, војни комитет и комитет за информације. Политички комитет био је задужен за шири опсег политичких веза и разгранавање џихадског покрета. Војни комитет је руководио операцијама. Комитет за информације обезбеђивао је „постављање инсталација и средстава комуникације у свим категоријама исламских народа улажући огроман напор да постану свесни планова својих непријатеља, с тежњом да обједини све прворазредне научне, правне и џихадске способности како би се ујединили у борби против алијансе неверника и ругоба“ (Corman & Schiefelbein 2008).

Глобални масовни медији и интернет

Организациона структура се променила након што су лишени Авганистана као физичке базе. Конверзија из тајне организације у децентрализовану отворену мрежну организацију била је једини могући начин опстанка. Овиност о традиционалним масовним медијима је надокнађена односно чак је постигнута супериорност коришћењем интернета. Циљ је да се спроведе у дело трансформација следбеника и симпатизера који су раштркани у муслиманској заједници у самоуке терористе. Волонтерски рад симпатизера терориста јесте због тог веома цењен.

После губитка базе у Авганистану решено је да обим напада буде умањен односно да износи од око 50 до 200 жртава, као у случају бомбашког напада на хотел „Мериот“ у Исламабаду, 20. септембра 2008. године. Непосредно после првог обраћања новог пакистанског председника Асифа Алије Зардарија скупштини када је изјавио да ће држава наставити борбу против тероризма догодила се експлозија. У експлозији је коришћено 600 килограма (*RDX* и *TNT*) експлозива. Терористички напад се догодио (после председникова обраћања скупштини) неколико стотина метара од премијерове куће у којој су високи владини функционери били на свечаном ручку. Званице које су биле на ручку у хотелу „Мериот“ у последњем тренутку су премештене у други хотел (*OSAC*, 2008). Скоро исти број жртава био је и у нападу у Бомбају (Индија) које је извела Лашкар-е-Таиба,⁸ терористичка гру-

⁸ Организација Лашкар-е-Таиба (*Lashkar-e-Taiba*) израсла из отпора совјетској окупацији Авганистана, а током осамдесетих година 20. века, успоставила је везе са Ал Каидом. Индија је оптужује за умешаност у низ терористичких напада на својој територији и тврди да пакистанска тајна служба наставља да их подржава – оптужба коју Исламабад одлучно одбацује.

па одговорна за смртоносне нападе. У новембру 2008. године изведена је серија од осам координисаних напада који су се догодили истовремено широм Бомбаја, највећег индијског града и финансијске престонице у којима је убијено око 110 људи. Напади су трајали од 26. до 29. новембра 2008, када су индијске снаге безбедности повратиле контролу над изабраним метама. Сложеност терористичке операције, координисано искрцавање на обали, употреба *GPS*-а (глобалног позиционог система, прим. прев.) и интернет претраживача Гугла (*Google*) показала је да ниво софистицираности терористичких напада непрекидно расте (*BBC*, 2008). Ипак, веће и сложеније операције, као оне у Њујорку 2001. године, нису више оперативна норма. Постоји превелик ризик да би се приликом великих операција могли пореметити планови.

Слика 7 – Таџ Махал Палас хотел у Бомбају, 26. новембра 2008.
(фотографија AFP/ Getty Images)⁹

Џихадски терористи сада прибегавају тактици „невођеног отпора“ при којем одговорност почива искључиво на децентрализованом извршиоцу. Абу Мусаб ал Сури је написао опширан есеј о том обрасцу деловања (*Stern*, 2003). Ал Каида се усмерава на приређивање апстракта са директивама и мотивационим позивима како би се одредили правци кретања њиховог покрета. Процеси који се одвијају паралелним и координисаним путевима преко светске глобалне мреже (*World Wide Web*) омогућавају џихадским терористима да опстану као слободно повезана мрежа.

Новонастале дигиталне технологије прошириле су своје комуникационе могућности. Коришћењем глобалних масовних медија и интернета као своје главне комуникационе инфраструктуре Ал Каида опстаје као организација џихадских терориста – издавањем писаних саопштења, блогова (*Keller*, 2008),

⁹ Извор: http://www.daylife.com/photo/00vSbOK22EaLV/Mumbai_Attacks_26_November_2008, приступљено 16. децембра 2008. године.

чланак чији су аутори идеолошки лидери и електронских онлајн часописа (*Europol*, 2007). Џихадски терористи профитирају на чињеници да свет масовних комуникација еволуира у универзум на основу /networked mediated mass communication/ умрежених масовних комуникација, где је посредством различитих технологија могуће да се комбинују интерперсонални модели комуникације са масовним комуникацијама. Ти разни медији повезани су преко интерперсоналних средстава као што су: мобилни телефони, *iPods* (мултимедијални плејери, прим. прев.), *WiFi* (бежична технологија, прим. прев.) и слично као и вебom (*World Wide Web*). Фузија интерперсоналних и масовних комуникација којом се повезује шира јавност – при чему сви могу да буду издавачи, да се оглашавају у јавности и емитују у исто време преко веба – појачава одјек /resonating cavity / терориста и њихов приступ широкој јавности (*Cardoso*, 2008).

Поред тога, свака већа новинска агенција нуди могућност посетиоцима да приступе садржајима на њеном сајту (пренесу своју датотеку, прим. прев.), који ако је довољно уверљив остаје доступан на мрежи као user-generated content „уреднички прилог корисника“. Чак и новине редовно цитирају коментаре читалаца и ослањају се на чланове блогова као крајњи извор друштвено-политичких новости. Овај „уреднички допринос“ данас је суштинска компонента глобалне комуникационе мреже (*Arsenault & Castells*, 2008). Ипак, коришћење интернета на овакав начин представља велики изазов. Поставља се дилема: /It is a major challenge to control a decentralized, amorphous and secretive organization, orienting it to a common objective via the Internet, while also/ да ли да се контролише децентрализована, аморфна и тајанствена организација и усмерава интернетом ка општем циљу или да се задржи организациона безбедност (*Corman & Schiefelbein*, 2008).

Диктаторски и тоталитарни режими намећу ограничења терористима који покушавају да шире своје информације. У диктаторским системима живот човека има далеко мањи значај. Ширење информација о терористичким актима путем медија, може да се у диктаторским системима сузбије одлукама власти, тако да терористи губе одлучујуће средство – масовне медије. Стога су терористички чиновници много ефикаснији у демократским друштвима. Демократски системи пружају идеалне услове за тероризам. Очигледно да принципи демократије и associated social structures пратеће/одговарајуће друштвене структуре за терористе представљају функционални еквивалент ономе што су партизанима били маршеви и неприступачне планинске области. Конкретно, медији и интернет омогућавају терористима да „бујају“ (као канцерогено ткиво) у слободи коју им пружа демократија (*Leptien*, 2002). Иако матична штампа настоји да преноси, углавном, званичне изворе информација, поруке терориста имају огромну покривеност. Увек прети опасност да матична штампа не постане вентил за државне или терористичке „заплете“ ако њихова истраживања и испитивања не обезбеђују неопходни интелектуални контекст и дубину (*Lancaster*, 2008).

Огромна, понекад опсесивна заступљеност терористичких аката у медијима остварује жељене психолошке ефекте (Katz & Liebes, 2007). Терористичке акције планирају се и организују на такав начин да произведу максимални комуникациони ефекат у стратегијском смислу, уз минималне неопходне ресурсе.

У вези с тим, разматрање стратегије засноване на стратешким комуникација и прецизном планирању и разматрању времена преноса дешава се много пре самог терористичког напада.

Пораст глобализације медија и сателитског извештавања као и убрзан развој интернета проширили су *резонантну шупљину* за тероризам и показују одлучујуће иновације терориста у коришћењу силе. Симбиоза између призора насиља и медија јесте очигледна: извршиоци би имали знатно мањи утицај без медијског публицитета, али медији тешко могу томе да се одупру (Katz & Liebes 2007).

Маратонски прикази слика терора могу да одузму новинару време да истражи, испита и уреди извештај и да се од њега дистанцира. Економски приступ и институционализована перспектива могу да помогну у разумевању медијских догађаја. Они могу да буду анализирани као производи и циљеви економских стратегија чији једини циљ представља акумулација економског и симболичког капитала или трансформација једног типа у други (Krämer, 2008).

Прожимање интернета и сателитске телевизије (*IP TV*) водиће узајамном приближавању различитих медија чиме ће се овај ефекат још више појачати. То пружа терористима широке могућности за утицај и манипулацију с јавношћу. Већ сада, терористи обилато користе интернет за унутрашњу и спољашњу комуникацију. Они прикупљају средства, дају овлашћења за коришћење брендираног назива, регрутују следбенике (Thomas, 2005), проналазе партнере и снабдеваче, обезбеђују материјал за обуку путем њихове онлајн (виртуелне) библиотеке и управљају операцијама (Gendron, 2007). Терористи прикупљају податке о корисницима који посећују њихове сајтове. Контактирају се корисници који су најзаинтересованији за терористичку активност или они који су најподеснији за њено спровођење.

С обзиром на комуникационе особине интернета групе џихадских терориста постају све бројније, агилније и добро координисане. Пре неколико деценија (пре него што је тероризам постао међународни феномен), локални и регионални медији имали су подређену улогу. Џихадски терористи су од њих имали ограничену корист захваљујући томе што су владе имале могућност да контролишу њихово излагање:

„То се постизало законским прописима, притисцима на националне медије [...] да ограниче приказивања терориста. [...]. У случајевима када насиље и медији делују у оквиру граница једне земље, властима је било могуће да ограниче вештину терориста да искоришћавају медије ради стварања неспокојства и узнемирености у јавности, да би ојачали своју преговарачку позицију држањем талаца или комуницирањем са својим присташама“. (Stuart & Zelizer, 2004: 79).

Драматичне промене уследиле су после интензивнијег повезивања терориста са технолошким развојем медија и њиховом комуникационом инфраструктуром. Медијским извештавањем „уживо“ путем телевизијских сателита створена је широм света позорница за глобално медијско присуство џихадских терориста:

„Аутоматско, универзално усвајање обрасца *breaking news* (најновија вест) – тј., маратонски преноси уживо током напада или после њега са много жртава – олакшава унапређивање терориста у суперстарове. (Stuart & Zelizer, 2004: 81).

Структура исламских медија

Годинама су се терористи могли ослањати на савремену исламску медијску инфраструктуру која је са задовољством преносила жељене поруке и видео-траке и помагала у обликовању заштићеног имена брэнда. До појаве интернета терористи су усмеравали своју пажњу на телевизијске и радио емисије и штампане медије. Али ови традиционални медији имају „селективне прагове“, који представљају вишефазне процесе уредничке селекције над којима терористи немају контролу (Weimann, 2004). Поред ове препреке почетком 2003. године арапско медијско окружење почело се распадати, пошто је постајало претрпано и конкурентно.

Слика 8 – JUBA Sniper Video, Исламска армија у Ираку (децембар 2006)¹⁰

¹⁰ Извор: <http://www.amazingupload.info/upload/images/posterSmaller.jpg>, приступљено 16. децембра, 2008. године.

Мноштво сателитских телевизијских станица довело је до пораста конкурентности и различитих схватања што оптерећује комуникациону стратегију терориста на телевизијском фронту. Чини се да су арапске телевизијске станице својим ставовима више утицале на колебљивост исламске популације у вези с џихадом него што је то учињено дипломатским напорима западних држава. Количина и обим гласова антиџихадиста у арапским медијима веома су се повећали после 2003. године, јер је сваки терористички напад повезан са Ал Каидом праћен одређеном дозом арапског критицизма и снажном осудом. Испитивања јавног мњења показују огроман пад подршке Ал Каиди поготово у земљама које су биле директно погођене терористичким нападима. Арапска сателитска телевизија постала је једна од најјачих сила које данас заговарају промене у региону и једна је од највећих препрека за план Ал Каиде о наметању монолитног исламског идентитета путем става најзначајнијих исламских медија. Она је била највећи изазов њихове политичке визије и убрзала је употребу интернета као платформе за ширење информација да би се компензовао губитак, сада, опозиционих сателитских ТВ станица. Тиме интернет постаје кључно помоћно средство и главна комуникациона инфраструктурна актива за терористе (*Corman & Schiefelbein*, 2006). Абу Омар је ту ситуацију описао на следећи начин: „Ми смо енергија на путу ка џихаду. Баш као што су џихадисти постигли свој циљ 11. септембра, ми ћемо стићи до нашег циља путем интернета (*Fattah*, 2006).

Године 2003. појавила се публикација *Sawt al-Dschihad* (Глас џихада, прим. прев.), први терористички часопис на интернету. Иако се његов последњи број појавио у априлу 2005. године, у вези с тим, појавиле су се многе имитације. Следећи овај пример бројне терористичке групе у Ираку и северној Африци почеле су да издају часописе којима су упозоравали да се не злоупотребљавају заштићена имена (*brand names*). Године 2004. саудијска Ал Каида изјавила је да је *Voice of the Jihad* (Глас џихада) њихово власништво и позвала имитаторе да развијају и лиценцирају сопствени назив (*Musharbash*, 2006).

На веб инфраструктури џихадског тероризма, веб сајтови се брзо појављују, често се модификују њихови формати, истовремено брзо нестају или често мењају њихове онлајн адресе (*Weimann*, 2004). У последње време смањено је коришћење сталних веб сајтова с обзиром на чињеницу да ове веб сајтове лако затварају хакери или се гасе по сили закона. Сада терористи користе онлајн форуме и блогове као сигурније начине за ширење свог пропагандног материјала. Ти форуми нуде могућност приступа датотекама у којима су похрањени бесплатни сајтови. Пошто се овај материјал шири путем многобројних веб сервера који су лоцирани широм света, немогуће је блокирати приступ тим фајловима. (*Europol*, 2007).

Циљне групе и комуникациони канали

Док су неке пропагандне поруке намењене широј јавности, већина је креирана само за одређену циљну групу. Саме поруке, канали којима се оне преносе и језик који се у њима користи креирани су за посебне потребе циљних група. Терористи селекују и сегментирају своје жељене циљне групе, медије за пренос и мете које треба уништити. Они одређују локацију и временску димензију својих акција како би задовољили медијски критеријум о ваљаности вести која се уклапа у крајње рокове и њен циклус како би ефикасно могла допрети до циљне групе. Стварна насилна операција уграђена је у њихове стратешке комуникационе напоре. Стога интернет постаје све значајнији комуникациони канал. Он омогућава лак приступ до корисника; не захтева готово никаква правила и цензуру; има потенцијално огроман аудиториј, анонимност и брз проток информација и релативно мале трошкове (Weimann 2004).

Џихадски терористи искоришћавају јединствене атрибуте интернета. Он нуди могућност комуникације у готово реалном времену, а користи се интензивно и као основ за преношење знања терориста у медиј за обуку њихових следбеника. Затим, веома је распрострањена употреба овог медија за управљање и контролу ради прикупљања информација и њеног ширења међу симпатизерима. Интернет је омогућио рађање бројних слободних и децентрализованих терористичких мрежа и пружа могућност терористичким групама да делују као децентрализована концесија или фрилансери /слободњаци/. Мрежа дозвољава терористима да делују као виртуелна транснационална организација да би се приближили широј јавности на целој планети како би задржали здружени идентитет, индоктринацију, принцип и имплементацију своје револуционарне идеологије (Gendron, 2007). Интернет, као један од нецензурисаних медија преноси информације без обзира на њихову валидност или могући утицај. Он дозвољава чак и малим групама да шире своје поруке и да преувеличавају своју важност и претње са којима наступају (Weimann, 2004).

Циљне групе џихадских терориста чине следеће примаоце:

Аутсајдери уммета

Умма/уммет је арапска реч којом се описује дијаспора или „друштво/заједница верника“ односно светска заједница Муслимана. Ову групу чине *инсајдери* и *аутсајдери* џихадске шире јавности (Corman & Schiefelbein, 2006; Gendron, 2007). Међу аутсајдерима су симпатизери и неутрални. Њих чине муслимани за које постоји могућност да постану инсајдери *умме*. Гледано дугорочно, већи део ове групације је неопходан да би се постигао коначни циљ, светски исламски калифат (Corman & Schiefelbein, 2006). То значи да примарна циљна група терориста није ни мањина радикалних џихадиста ни шира јавност Запада, већ огромна већина муслиманске заједнице. Главне комуникационе канале чине непосредни контакти (комуникација лицем у лице) путем молитви, говора и проповеди у џамијама и школама Курана; масовни медији и све више интернет.

Инсајдери уммета

Инсајдере чине присталице и следбеници. То су посвећени муслимански радикали који обезбеђују оперативну, финансијску или административну подршку глобалном џихадском терористичком покрету (*Corman & Schiefelbein*, 2006; *Gendron*, 2007). За ову циљну групу главни комуникациони канал је, пре свега, Интернет и други масовни медији.

Према Ајман ал Завахирију (*Ayman al-Zawahiri*, јул 2005): „ Ми водимо битку и више од половине битке коју водимо је на бојном пољу медија [...]. Ми водимо медијску битку за срце и душу наше умме“ (*Whitlock*, 2006).

Аутсајдери-противници

Ова групација укључује отпадничке секуларне муслиманске режиме који се некад називају онима „који задају бриге“ – све сами неверници, такозвани крсташи, ционисти, отпадници, Јевреји и Запад, са којима, како се сматра, руковде Сједињене Америчке Државе (*Gendron*, 2007). Једне режиме карактеришу (*Whitlock* 2006) ближи непријатељи (отпадници, секуларни муслимански режими), а друге далеки непријатељи (Јевреји, неверници и Западно друштво). Приоритетни комуникациони канал за ову групу јесу глобални масовни медији, а затим интернет.

Резултати истраживања и препоруке

Џихадски план управљања стратешким комуникацијама још није „ухваћен“ односно обелодањен. Као што је приказано у чланку, са сигурношћу се претпоставља да џихадски терористи користе технике управљања стратешким комуникацијама. Они су дефинисали комуникационе циљеве, развили комуникационе тактике и установили неопходне стратегије, а многи џихадски документи показују да џихадски терористи пажљиво анализирају своје комуникационе и медијске операције како би појачали дугорочни ефекат у својој мисији. Будући да самозвани џихадски терористи процењују ефикасност својих комуникационих кампања па чак и да теоретски разрађују колико су ефикасне њихове операције (*Corman & Trethewey & Goodall*, 2008), то истиче њихов професионализам као и озбиљност њихових убеђења. Како би се систематски увежбавали, поновним прегледом акција, они обично снимају догађај на лицу места и надзиру његову заступљеност у медијима, а после шире информације путем интернета.

Средства масовних медија и, посебно, интернет постали су кључни носиоци стратешких комуникација за терористе и њихово главно средство, а обезбедили су им и повољну комуникацијску асиметрију. На основу тих предуслова терористи могу да изврше значајну компензацију у војној моћи на рачун асиметрије. Терористи стављају велики нагласак на развој свеобухватних стратешких комуникација како би досегли жељене краткорочне, средњорочне и дугорочне циљеве и зацртана крајња решења. Њихова способност да развијају и имплементирају овако софистициране стратегије показује њихов фанатизам у убеђењима и њи-

хов професионализам. Њихови комуникациони циљеви усмерени су ка легитимизацији, пропаганди и застрашивању. Они стварају своје стратегије засноване на брижљивој анализи циљне групе и прилагођавају своје информације и методе презентовања према њима, у складу с основним правилима која се налазе у темељима било које кампање у односима с јавношћу или комуникацијама. Њихова спретна употреба масовних медија и интернета омогућила им је да непрестано стварају нове генерације џихадских терориста како би се надокнадио неповољан положај у асиметрији.

Ова информациона асиметрија мора се „поткопати“ како бисмо се супротставили претњи растуће радикализације муслиманске заједнице. Осигуравање сопственог кредибилитета а да се у исто време поткопава џихадски кредибилитет представља кључни елемент да се победи у овој бици. Постоји могућност да се супротставимо примарним комуникационим циљевима терориста и то на три начина: пропагирање и ширење њиховог покрета, давање легитимитета њиховом покрету и владавини силе и застрашивање њихових противника. Поред елиминације темељног узрока и оног што олакшава основне услове свега онога што мотивише и омогућава тероризам (као што су: терористичке физичке базе, унапређивање ефикасног противстратегијског комуникационог плана који користи слабости и контрадикторности у џихадској употреби техника управљања стратешким комуникацијама) од виталног је значаја да се оствари победа у асиметричном конфликту са џихадским терористима.

Тај план мора да буде уграђен у већи стратешки план. У вези с тим, овај план који сачињавају велика стратегија и свеобухватни обједињени приступ, треба да се супротставе тероризму постизањем повољне асиметрије у свих пет димензија модерног ратовања: знање, снага, време, простор и проицљивост кроз три нивоа: 1. *на тактичком нивоу* – неопходан је један принудни механизам за застрашивања (опозив прилике) како би се уклонила веза акције и потенцијалних жртава; 2. *на оперативном нивоу* – неопходно је изградити механизам у којем би се онемогућавањем прилика, прекидањем организованог регрутовања терориста, обуке, приступа оружју и уточиштима онемогућила ситуација у вези с до током финансијских средстава и других ресурса и 3. *на стратешком нивоу* – примарни је задатак да се онемогући достизање циљева, маргинализацијом терористичких порука (Smith & Talbot, 2008). На основу ових нивоа произлази да развијање противстратегијског комуникационог плана чини његов суштински део.

Интензивирање узрока истраживања

Прва фаза развоја ефикасног противкомуникационог плана јесте истраживање. Циљ ове фазе представља интегрални приступ свим варијаблама које би имале утицај на развој противстратегијског комуникационог плана. Да би се стекла потпуна слика постојећих узрока који покрећу терористе најважније је истра-

жити и синтетизовати узроке на различитим нивоима. То подразумева њихово учртавање у мапу/ This includes mapping the spectrum на индивидуалним, групним, друштвеним и државним нивоима. Зато, обраћање пажње на темељне, корените узроке који олакшавају регрутовање и подршку џихадским терористима, као што је велики број режима који гуше могућности за младе образоване људе да постигну социоекономски и политички напредак, јесте од елементарног значаја (Sinai, 2008). Истраживање се, такође, мора усмерити на опсег принудних и мировних мера које се односе на опште и специфичне темељне узроке који доводе до мрежа џихадских терориста. Главни узроци тероризма нису уопште статични, већ су веома динамични и темељни су део центра гравитације. Дугорочно, радикални ревизионизам Ал Каиде не може успети, осим кад би терористички менаџмент стратешким комуникацијама могао да добије значајну подршку од глобалне муслиманске заједнице. Ипак, мало је вероватно да ће задобити овакву подршку. Идеологија из 14. века коју промовишу џихадски терористи и равнодушно убијање недужних муслимана тешко да је привлачно за њену већину. Они немају жељу да живе под репресивном теократском диктатуром у новом исламском калифату који тежи да доминира светом. Штавише, Арапска сателитска телевизија постала је једна од сметњи у остваривању комуникационог циља џихадских терориста у наметању монолитног муслиманског идентитета путем усмерених гласова исламских медија. Дошло је до опадања муслиманске подршке џихадским терористима и њиховим делима, поготово у земљама које су директно погођене њиховим неодговорним терористичким нападима. То потврђује чињеница да су вође Талибана посредовањем Саудијске Арабије разговарали у Меки од 24. до 27. септембра 2008. са представницима авганистанске власти о обустављању сукоба у земљи и о заоштравању својих веза са Ал Каидом (Robertson, 2008). Представници талибанског лидера мула Мохамед Омара били су веома расположени при изјашњењу како више нису у савезу са Ал Каидом.¹¹

Појачавање истраживања главног комуникационог канала – интернета

Као што је у раду приказано, главна комуникациона основа за комуникацију међу терористима, јесте интернет – светска мрежа. Због тога он мора да представља средишњу тему истраживања. Терористи треба да буду по-

¹¹ На разговорима у Меки који су се одвијали од 24. до 27. септембра 2008, учествовали су: једанаест талибанских делегата, два званичника авганистанске владе, представник претходног муџахединског команданта и Гулбадин Хекматијар и још тројица сарадника. Краљ Абдулах прекинуо је пост за време празника Еид – ул-Фитр (Рамазански Бајрам, прим. прев.) са седамнаесточланом авганистанском делегацијом да покаже своју опредељеност за окончање конфликта. Авганистанска влада сматра да се Талбани не могу победити војним средствима, а Талибани мисле да у Авганистану не могу да победе у рату против коалиције предвођене Сједињеним Државама. Ангажовање Саудијске Арабије дешава се делимично због бојазни да би Иран могао да искористи погоршану безбедносну ситуацију у Авганистану, као што су то урадили у Ираку (Robertson, 2008).

беђени „њиховим сопственим оружјем“ тако што ће против њих бити употребљен њихов главни комуникациони канал. Како бисмо добили свеобухватни приказ намеће се потреба да се прошири примарно истраживање које ће подразумевати приступ терористима и интервјуе са њима као и да се прошири систематска дискусија и детаљна анализа терористичког деловања. Веома је потребно да се испитају нови комуникациони канали на виртуелној мрежи (Cardoso, 2008). Да би се анализирали главни канали комуникације џихадских терориста неопходан је један систематизован, интегрисан приступ у проучавању инфраструктурне мреже џихадских терориста који се може визуализовати као заједница хипервеза. Ту треба да буду укључене технике аутоматског претраживања – веб-кролинга (*web crawling*) и дарк веб атрибутни систем (*Dark Web Attribute System*)¹² односно интегрисани приступ за идентификацију и обједињавање терористичких и екстремистичких садржаја на мрежи ради анализе присуства екстремистичких организација на интернету. Поред тога, пошто ће се мултимедијалне колекције џихадских терориста на мрежи проширивати аутоматско издвајање структурног и семантичког садржаја представља помоћ за систематску анализу *modus operandi* – метода рада група, насилних акција, стилова обуке, мрежа и тактичких операција. Полуаутоматски оквир за анализу блогова могао би да се користи за истраживање карактеристичних и структуралних веза између терористичких група на блоговима (Chen et al., 2008).¹³

Развијање синхронизованог међународног противстратегијског комуникационог плана као интегралног елемента свеобухватног приступа

На основу ових истраживања и сложеног протока информација треба да се направи један противстратегијски комуникациони план који ће се стално прилагођавати како би се уништила непријатељева повољна комуникациона асиметрија. Да би се успешно спровео стратегијски противкомуникациони план, он мора да буде прожет у свеобухватни приступ примене војних¹⁴

¹² The Dark Web Attribute System је интегрисани приступ за идентификацију и обједињавање терористичких и екстремистичких садржаја на мрежи. Он омогућава квантитативну анализу садржаја црне мреже (*Dark Web*) из три перспективе: техничка софистицираност, богатство садржаја и интеракција на мрежи.

¹³ То су само неки од алата који помажу да се истражи како терористи користе *World Wide Web*. За опширније информације о истраживању тероризма види: Chen, Hsinchun & Reid, Edna & Sinai, Josua & Silke, Andrew & Ganor, Boaz (Ed.): *Terrorism Informatics. Knowledge Management and Data Mining fore Homeland Security*, New York: Springer, 2008.

¹⁴ Америчко Министарство одбране издало је 19. септембра 2008. године, "Military Contribution to Cooperative Security (CS) Joint Operating Concept (Војни допринос кооперативној безбедности у

и правних мера које омогућавају да се закон поштује као и да се усагласе политичке, дипломатске и друштвено-економске мере. Те мере и противкомуникациони план треба да буду синхронизовани на свим нивоима власти (политичком, дипломатском, законском, војном и обавештајном), као и са нашим партнерима и савезницима како би се усагласили међународни напори у глобалном рату против тероризма у оквиру велике стратегије (*grand strategy*) (*Opheim & Bowen, 2008*). Та велика стратегија опширним приступом, попут филозофије безбедности, представља свеобухватни приступ који се једино може развијати у умреженим безбедносним структурама заснованим на свеобухватним међународним безбедносним протоколима који успешно комбинују цивилне и војне инструменте. Подаци о истраживању тероризма требало би да буду јавно доступни како би се редукovalo „скривено знање“ у неусаглашеним базама података и између истраживача који нису повезани. Демократизацијом података на међународном нивоу и интегрисањем квалитативних и квантитативних информација може значајно да се прошири наше знање и искуство у тој области истраживања (*Ellis, 2008*).

Закључак

Поред развијања велике стратегије као предуслова супротстављања џихадским терористима треба да се фокусирамо на међународне истраживачке ресурсе у супротстављању операционалној ефикасности коју терористи имају коришћењем масовних медија и интернета, како бисмо операције стратешких комуникација џихадских терориста свели на најмању меру. Треба се усмерити на суштинске узроке с тим да се погоди у центар гравитације, сам врх исламског друштва, лансирањем саопштења и изградњом критичне масе јер је то једини начин да се уздигнемо до саме границе када се кључна мета – умножена циљна група, ослободи друштвене епидемије у промени погледа (*Gladwell, 2006*) с циљем да се асиметрија окрене против терориста. Стицање предности у асиметрији у универзуму умрежених комуникација кључно је оружје за гађање противничког *центра гравитације* или неколико одлучујућих центара конфликта како бисмо победили у асиметричном конфликту елиминацијом узрока у настајању тих конфликта и разумевањем тих чињеница. Ако ефикасна техника управљања стратешким комуникацијама џихадских терориста, конкретно њихова употреба интернета, може да буде умањена противкомуникационим планом који је уграђен у велику стратегију помоћу обједињеног међународног напора, основ њихове

Здруженом оперативном концепту)“ Верзија 1.0. Иако овај концепт представља само један корак у правом смеру, он би требало да буде уграђен у велику стратегију, која тек треба да буде усвојена на националном нивоу у САД и на међународном нивоу.

омиљене асиметрије може да буде разорен. Ако џихадски терористи могу да буду спречени да пронађу нове физичке базе у безбедним лукама или слободним областима као што је универзум виртуелне мреже (*World Wide Web*), може се аутоматски доказати да је глобални џихадизам још један фанатични мртви међупростор (завор) ход /backlash који ће коначно нестати.

Литература

1. Arsenault, Amelia H. & Castells, Manuel (2008). The Structure and Dynamics of Global Multi-Media Business Networks. *International Journal of Communication* 2 (2008), 707–748.
2. Al-Zawahiri, Aiman (2005). Letter from al-Zawahiri to al-Zarqawi. In: Office of the Director of National Intelligence. October 11, 2005. http://www.dni.gov/press_releases/20051011_1_release.htm (accessed September 23, 2008).
3. BBC (2008): Mumbai Rocked by Deadly Attacks. In: BBC News Online. November 29, 2008. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7751160.stm (accessed December 12, 2008).
4. Bockstette, Carsten & Jertz, Walter & Quandt, Siegfried (Ed.) (2006). Strategisches Informations- und Kommunikationsmanagement. Handbuch der sicherheitspolitischen Kommunikation und Medienarbeit (Strategic Information- and Communication Management. Manual for the Military Communication and Media Work). Bonn: Bernard & Graefe Verlag.
5. Bockstette, Carsten (2006). Terrorismus und asymmetrische Kriegsführung als kommunikative Herausforderung (Terrorism and Asymmetric War Fighting as a Communicative Challenge). In: Bockstette, Carsten & Jertz, Walter & Quandt, Siegfried (Ed.) (2006). Strategisches Informations- und Kommunikationsmanagement. Handbuch der sicherheitspolitischen Kommunikation und Medienarbeit (Strategic Information- and Communication Management. Manual for the Military Communication and Media Work). Bonn: Bernard & Graefe Verlag.
6. Cardoso, Gustavo (2008). From Mass to Networked Communication: Communicational Models and the Informational Society. *International Journal of Communication* 2 (2008), 587–630. - 24 -
7. Carmon, Yigal (2004). Assessing the Credibility of the Aub Hafs al-Masri Brigades' Threats. August 10, 2004. <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA18504> (accessed June 14, 2008).
8. Clausewitz, Carl von (2003): Vom Kriege (On War). Troisdorf: Bildungsverlag Eins.
9. Cormann, Steven R. & Schiefelbein, Jill S. (2006). Communication and Media Strategy in the Jihadi War of Ideas. Consortium for Strategic Communication. Arizona State University. Report # 0601. April 20, 2006. http://www.asu.edu/clas/communication/about/csc/publications/jihad_comm_media.pdf (accessed May 04, 2008).

10. Corman, Steven R. & Schiefelbein Jill S. (2008). *Communication and Media Strategy in the Islamist War of Ideas*. In: Corman, Steven & Angela Trethenwey & H.L. Goodall, Jr. (Ed): *Weapons of Mass Persuasion, Strategic Communication to Combat Violent Extremism*. New York: Peter Lang.
11. Craddock, Bantz J. & Mattis, J. N. (Ed.) (2008). *Military Contribution to Cooperative Security (CS) Joint Operating Concept Version 1.0*. Washington: Department of Defense.
12. Corman, Steven & Trethenwey, Angela & Goodall, H. L., Jr. (Ed.) (2008). *Weapons of Mass Persuasion, Strategic Communication to Combat Violent Extremism*. New York: Peter Lang.
13. Europol (2007). *TE-SAT 2007. EU Terrorism Situation and Trend Report*. http://www.europol.europa.eu/publications/EU_Terrorism_Situation_and_Trend_Report_TE-SAT/TE SAT2007.pdf (accessed September 11, 2008).
14. Fattah, Hassan (2006). *Al-Qaeda Increasingly Reliant on Media*. New York Times, September 30, 2006. <http://www.nytimes.com/2006/09/30/world/30jordan.html> (accessed July 24, 2008).
15. Fee, Frank E., Jr. (2007). *Firestorm in the Newsroom: Cultural Issues in Altering Media Organizations*. In: Achtenhagen, Leona (2007). *Organizing Media: Mastering the Challenges of Organizational Change*, JIBS Research Report Series, No. 2007-1.
16. Geyer, Georg (2004). *Zündschnur der Asymmetrie – Grundsätzliche Überlegungen zum Verhältnis von Politik, Massenkommunikation und Gesellschaft in asymmetrischen Konflikten (Fuse of the Asymmetry—Basic Considerations to the Relation of Politics, Mass Communication and Society During Asymmetrical Conflicts)*. In: Schröfel, Josef & Pankratz, Thomas (Ed.), 283–298.
17. Gendron, Angela (2007). *Trends in Terrorism Series: Al-Qaeda: Propaganda and Media Strategy*. ITAC Presents Vol. 2007-2. <http://www.csis-scrcs.gc.ca/en/itac/itacdocs/2007-2.asp> (accessed April 26, 2008).
18. Gladwell, Malcom (2006). *The Tipping Point. How Little Things Can Make a Big Difference*. New York: Back Bay Books.
19. Golan, G. (2006). *Inter-Media Agenda Setting and Global News Coverage*. *Journalism Studies*, 7(2), 323–333.
20. Jertz, Walter & Bockstette, Carsten (2004a). *Militärpolitische Perzeptionen und die Zukunftsperspektiven des strategischen Informationsmanagements. Die Entwicklung der Krisenkommunikation von der Kosovo Operation „Allied Force“ 1999 zur Operation „Iraqi Freedom“ (Military-political Perceptions and the Future Perspectives of Strategic Information Management. The Development of Crisis Communication from the Kosovo Operation „Allied Force“ in 1999 to the Operation „Iraqi Freedom“)*. In: Büttner, Christian et al. (Ed.): *Der Krieg in den Medien (The War in the Media)*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

21. Jertz, Walter & Bockstette, Carsten (2004b). Strategisches Informationsmanagement. Informations- und Öffentlichkeitsarbeit aus militärischer Perspektive (Strategic Information Management. Information- and Public Relations from a Military Perspective) In: Martin Löffelholz (Ed.): Krieg als Medienereignis II – Krisenkommunikation im 21. Jahrhundert (War as Media Event II – Crisis Communication in the 21 Century). Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.

22. Katz, Elihu & Liebes, Tamar (2007). 'No More Peace!' How Disaster, Terror and War have Upstaged Media Events. *International Journal of Communication* 1 (2007), 157–166.

23. Kellner, Douglas (2008). War Correspondents, the Military, and Propaganda: Some Critical Reflections. *International Journal of Communication* 2 (2008), 297–330.

24. König, Ernst (2004). Österreich – ein Beispiel? (Austria—an Example?) In: Schröfel, Josef & Thomas Pankratz (Hg.). 133–144.

25. Krämer, Benjamin (2008). The Economy of Media Events: Theory and Examples. *International Journal of Communication* 2 (2008), 909–924.

26. Livingstone, S. & Bennet, W. L. (2003). Gate Keeping, Indexing and Live-Event News: Is Technology Altering the Construction of News? *Political Communication*, 20, 363–380.

27. Storsul, T. & Fagerjord, A. (2008). Digitization and Media Convergence. In Dosenbach, F. (Ed.). *The International Encyclopedia of Communication*, Vol. IV, Oxford: Blackwell.

28. Unspun, Jihad (2007): Zarqawi Interview Part Two. Dialogue with Sheikh Abu Musab Al-Zarqawi. January 11, 2007. http://www.jihadunspun.com/intheatre_internal.php?article=106976&list=/home.php (accessed August 3, 2008).

29. Lachow, Irving & Richardson, Courtney (2007). The Terrorist Use of the Internet – The Real Story. *JFQ*, Issue 45, 2 Quarter 2007. http://www.ndu.edu/inss/Press/jfq_pages/editions/i45/24.pdf (accessed March 6, 2008).

30. Leptien, Frank (2002). Terrorismus für die Medien? Terrorismus durch die Medien? (Terrorism for the Media? Terrorism by the Media?). In: *Risser Einblicke* 10/11, 2002.

31. Lynch, Marc (2006). Al-Qaeda's Media Strategies. *National Interest Online*, January 3, 2006. <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=11524> (accessed April 21, 2008).

32. Münkler, Herfried (2004). *Die neuen Kriege (The New Wars)*. Second Edition, Rowohlt.

33. Münkler, Herfried (2006). *Der Wandel des Krieges: Von der Symmetrie zur Asymmetrie (The Change of War: From Symmetry to Asymmetry)*. Weilerswist: Velbrück.

34. Musharbash, Yassin (2006). The New al-Qaida. Insights of a Learning Terror Network. Bonn: Spiegel Online.
35. Norwegian Defense Research Establishment (2004). FFI explains al-Qaida document. March 19, 2004. <http://www.mil.no/felles/ffi/start/article.jhtml?articleID=71589> (accessed June 16, 2008).
36. OSAC (2008). Warden Message: Powerful Bombing at Islamabad Marriott in Pakistan. September 20, 2008. <https://www.osac.gov/Reports/report.cfm%3FcontentID%3D90730+osac+marriott+bombing&hl=de&ct=clnk&cd=1&gl=de> (accessed October 6, 2008).
37. Robertson, Nic (2008). Sources: Taliban Split with al-Qaeda, Seek Peace. CNN Senior International. October 7, 2008. <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/asiapcf/10/06/afghan.saudi.talks/?imw=Y&ieref=mpstoryemail> (accessed October 10, 2008).
38. Schröfl, Josef & Pankratz, Thomas (Ed.) (2004). Asymmetrische Kriegsführung – Ein neues Phänomen der Internationalen Politik? (Asymmetrical War Fighting – A New Phenomenon of the International Politics?). Nomos Verlag.
39. Smith, James M. & Talbot, Brent J. (2008). Terrorism and Deterrence by Denial. In: Viotti, Paul R., Opheim, Michael A. & Bowen, Nicholas (Ed.) (2008). Terrorism and Homeland Security – Thinking Strategically About Policy. London: CRC Press.
40. Stern, Jessica (2003). The Protean Enemy. In: Foreign Affairs, July/August 2003.
41. Stuart, Allan & Zelizer, Barbie (2004). Reporting War. Journalism in Wartime. Routledge.
42. Taricani, Ellen (2007). Communities of Blogging: Extensions of Our Identities. American Communication Journal, Vol. 9, Issue 3, Fall 2007.
43. Thomas, Timothy L.: Cyber Silhouettes (2005). Shadows over the Information Operations. Foreign Military Studies Office. Fort Leavenworth.
44. Viotti, Paul R. & Opheim, Michael A. & Bowen, Nicholas Ed. (2008). Terrorism and Homeland Security – Thinking Strategically About Policy. London: CRC Press.
45. Weimann, Gabriel (2004). www.terror.net – How Modern Terrorism Uses the Internet. Special Report 116 United States Institute for Peace, March 2004.
46. Wojcieszak, M. (2007). Al Jazeera: A Challenge to the Traditional Framing Research. International Communication Gazette, 69, 115–128.
47. Whitlock, Craig (2006). Keeping al-Qaeda in His Grip Al-Zawahiri Presses Ideology, Deepens Rifts among Islamic Radicals. Washington Post Foreign Service. Sunday, April 16, 2006. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/04/15/AR2006041501130_pf.html (accessed June 14, 2008).

ВАХАБИЗАМ – РАДИКАЛНИ ИСЛАМИСТИЧКИ ПОКРЕТ

Драган Бојанић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија

Вахабизам и салафизам су утицајни верски покрети у оквиру сунитског огранка ислама, који од муслимана захтевају да се врате исламским принципима и пракси, какви су постојали у време Божјег посланика Мухамеда и „Побожних предака“ (Салаф ал Салих) из прве три генерације муслимана. Према вахабитским гледиштима, оригинална исламска учења треба да буду очишћена од свих иновација, ревизија, девијација или политеизма, који су у протеклим вековима постепено замаглили Куран и Суну. Мухамед ибн Абдел-Вахаб, утемељивач вахабитског покрета, тврдио је да је обавеза муслимана из Арабије (колевке ислама), да се супротставе страним утицајима, пре свега персијским (шиитским) и турским (суфијским) девијацијама истинске исламске вере. Суштина учења шеиха Ал Вахаба – вахабизам је специфичан ослободилачки покрет у првим годинама 19. века када је почела (арапска) побуна против Османлијске силе. Осама бин Ладен и Ал Каида обележили су почетак 21. века терористичким нападима и показали су безобзирност асиметричног рата. Вахабизам је званично (државно) и доминантно верско учење у Саудијској Арабији и Катару. Постао је глобални феномен и може се очекивати његово даље постепено јачање и, вероватно, његова експанзија. Када је реч о Балкану, вахабити су присутни у Албанији (вероватно центар вахабизма је на јужном Балкану), Босни и Херцеговини (постоје многи показатељи присуства и утицаја вахабизма), Србији (углавном у покрајини Косово и Метохија, као и у Рашкој области, односно оном делу који се налази у Србији), Црној Гори (више у северном делу), Македонији, Бугарској и Хрватској. Продори вахабита на Балкан били су најинтензивнији преко исламских центара, исламских школа, исламских хуманитарних и добротворних организација. Вахабитски прозелитизам утемељен је на инфилтрацији, индоктринацији и финансијској подршци.

Кључне речи: *вахабизам, Саудијска Арабија, салафизам, исламизам, верски сукоб.*

Увод

У доба глобализације и све јаче интеграције у свету приметно је присуство покрета и организација који имају фанатичну слику о будућности. Већина тих покрета постоји већ дуго, али су последњих година стицајем разних околности и догађаја постале центар наших интересовања. Један од њих је вахабизам.¹ То је покрет у оквиру ислама који постоји преко 250 година (од средине 18. века) али као ни многи други религијски покрети и правци није привлачио много пажње. Међутим, после терористичког напада на Светски трговински центар у Њујорку 11. септембра 2001, вахабизам је заинтригирао јавност. Проучавањем ислама уопште, а посебно учења које следе вахабити добијају се одговори на многа питања, решавају се недоумице, намећу се закључци. Одговор на питање откуд толика моћ и утицај једном таквом покрету који је званична религија у Саудијској Арабији, води ка новцу, који је одговор на многа питања која се свакодневно постављају. Кључ експанзије вахабизма, фанатичних и самоубилачких идеја које поједини припадници тог покрета пропaгирају, као и то што нема правог одговора на изазове и претње по човечанство које собом носе, налази се у финансијској моћи Саудијске Арабије. Та држава је највећи светски извозник нафте и најзначајнији спољнотрговински партнер Америке.² Вахабизам као званична религија једне богате исламске земље има могућност да се шири, намеће и осваја. Поред тога што Саудијска Арабија финансира много исламских верских заједница и невладиних организација³ (већински је власник неколико светских корпорација)⁴ отвара се простор за експанзију вере коју проповедају њени држављани тј. вахабити. Тако тај покрет добија политичку могућност да утиче на друштвену средину у којој делује. Будући да је у исламу самим тим и у вахабизму вера неодвојива од државе, политичке импликације тог покрета су неоспорне. За разлику од хришћанства у којем постоји јасна одвојеност световне власти од духовне, у исламу оне представљају јединство. Према Јевтићу (у књизи *Религија и политика*) у евроамеричкој теорији и пракси држава је апарат за принуду, а право елемент државе преко кога она остварује своје циљеве и одржава ред у друштву – у исламу је то другачије. Према Јевтићу исламско поимање државе подразумева следеће: „Ислам као религија, али и комплетан поглед на свет, уопште не познаје право које ствара држава. У исламски организованом друштву све се врти око религије. Целокупна друштвена надградња се ствара да би се

¹ Потезица, Оливер: *Вахабити – придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 205.

² „Под притиском“, www.ekonomist.co.rs

³ Краске, Марион : „У светој мисији“, www.koreni.net

⁴ Исто.

обезбедило функционисање верске заједнице. Самим тим и држава јесте последица тежње религије да се у своме тоталитету оствари. Имајући све то у виду јасно се намеће закључак да ни право као елемент државе није одвојено од вере. Зато је у исламским земљама верско право, односно шеријат, врховно законодавство. На основу тога је и читава државна структура подређена верским законима па и остваривању верских циљева. По угледу на пророка Мухамеда и владари у тим земљама у својим рукама акумулирају сву власт: политичку, економску, војну и верску“.

Вахабизам је данас званично (државно) и доминантно верско учење у Саудијској Арабији и Катару, али је снажно присутан и у другим исламским земљама, као и међу муслиманима у оним земљама у којима су они верске мањине. Носећи у себи елементе политичности и милитантности, та и таква форма ислама захтева опрезност и пажњу, како самог становништва тако и државе.

Ислам као начин живота

Семјуел Хантингтон тврди да ће после верских ратова, борби око права династија, националистичких ратова, претњи комунизма и капитализма, 21. век обележити сукоб цивилизација чији је главни чинилац управо религија. „Опасни сукоби у будућности вероватно ће настати из интеракције западне ароганције, исламске нетолеранције и циничког потврђивања“.⁵ Такође истиче да религијски идентитет много више одређује једну особу него национални, па тако једно дете може бити „Арапин и Француз“, али не и „муслиман и римокатолик“. Према томе, да бисмо разумели једну цивилизацију која се разликује по својој суштини од наше цивилизације треба стално да се враћамо њеном религијском животу, поготово ако је реч о муслиманској у којој влада *din va davla*.⁶

Ислам је поред хришћанства и јудеизма једна од три највеће монотеистичке религије на свету. Према неким својим карактеристикама он је умногоме сличан тим двама религијама, а по другим дијаметрално је супротан. Од Мирча Елијаде сазнајемо о генези појма ислам: „Реч ислам потиче из четврте форме глагола са кореном слм: аслама, покорити се и значи покоравање Богу; муслиман је партицип актива са значењем онај који се покорави Богу“.⁷

⁵ Хити, Ф.: *Историја Арапа*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1967, стр. 203.

⁶ *din va davla* је термин који означава да је ислам „вера и држава“.

⁷ Елијаде, Мирча: *Водич кроз светске религије*, Народна књига, Београд, 1996, стр. 178.

Тешко је говорити уопштено о исламу зато што се та реч користи у два међусобно повезана, али различита значења. С једне стране, реч ислам означава религију, систем веровања и обожавања, с друге, цивилизацију која се развила унутар те религије. Ислам обухвата више од четрнаест векова историје, милијарду и триста милиона људи, као и изузетно разноврсну религијску и културну традицију. Ислам је настао у седмом веку, а његов творац је пророк Мухамед који јој је дао тај назив и чији се најстарији документи налазе у Курану и Сунни. Ислам се базира на пет стубова: 1. вера у Алаха као једног Бога и у његовог посланика Мухамеда (*шехада*); 2. молитва пет пута дневно (*салат*); 3. прилог за сиротињу (*закат*); 4. пост у месецу рамазану (*сивам*) и 5. ходочашће у Меку (*хаџ*) које сваки муслиман најмање једном у животу мора да обави.⁸ У исламу постоје два главна правца: *шиитски* и *сунитски*. Њима су заједнички основни постулати тј. засноване су на пет (напред поменутих) стубова. Разликују се по томе што сунити, сем Курана сматрају обавезним само предањем сачувана дела и изреке Мухамедове, док шиити не сматрају само Мухамеда за пророка, него и Алију, Мухамедовог зета, и имама који потичу из његове породице и у којима такође гледају оваплоћење божанства. Сунитски ислам има четири усмерења: *ханефитски*, *шафеитски*, *малекитски* и *ханбалитски* (данашњи вахабизам).

Етимолошки, ислам значи мир с Богом, мир с људима, љубав према Створитељу и свим створењима. Ислам себе види као последње и савршено откровење Божје поруке; Пророк се назива и именом „Печат свеукупног откровења“ која подразумева да је судбина муслимана да воде човечанство и шире Божју поруку широм света.⁹ Међутим, оно што је у исламу, као вери, јединствено јесте џихад тј. свети рат. Мада је његово основно значење, према Курану, рат који сваки муслимански верник мора да води унутар самога себе против својих порока, незнања и зла, све чешће се користи у свом другом значењу – као борба против неверника односно многобожаца. Та друга интерпретација џихада усмерена је првенствено против хришћана и Јевреја. Циљ џихада је да ислам надвлада све остале вере и да загосподари светом.¹⁰ За разлику од поимања вере у хришћанској цивилизацији, ислам се другачије поима. Он није само вера, већ комплетан поглед на свет. Он је филозофија живота.¹¹ Цитирајући једног познатог исламског истраживача Јевтић објашњава карактеристично поимање вере у исламу: „Појам *дин* (арапска вера, прим М. Ј.) за ислам означава комплетни концепт, теорију, идеологију,

⁸ www.people.freenet.de/ikc/l.html

⁹ Сејимен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006, стр. 11.

¹⁰ Јевтић, Мирољуб: текст: „9/11 се могао спречити“. www.serbianna.com, 17. марта 2005. године.

¹¹ Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика-увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 184.

философију, закон, пут у систем живота, усмеравајући човека свему у космо-су и спиритуалном свету, од рођења до смрти".¹² Према исламској политичкој и правној теорији суверенитет се односи на Бога који се сматра врховним и јединим законодавцем. За муслимане је шеријат, као закон чији је творац Бог, изнад свих правних поредака па и изнад међународног права.

Опадањем моћи Османлијског царства и Наполеоновог освајања Египта (1798) започиње раздобље европског утицаја на исламски свет што уноси још већи раздор¹³ међу сунитима и шиитима.¹⁴ Међутим, он се још увек најбрже шири од свих монотеистичких религија чему највише доприноси демографска експлозија муслиманског становништва. Ипак, опадање моћи ислама нису сви муслимани доживели једнако. Тако је приметан настанак многих радикалних струја са елементима фундаментализма. Посебно интересантан правац јесте вахабизам како у погледу суштине тако и у погледу импликација односно последицама које изазива у свету.

Вахабизам секта или покрет

Одмах после смрти Веровесника Мухамеда започеле су поделе међу његовим следбеницима, упркос томе што уједињење свих верника и, затим, целог човечанства у једног и јединственог Бога представља један од најважнијих исламских ци-

¹² Исто.

¹³ Кер, Давид: *Светске религије*, Лион паблишинг, Енгланд, 1982. Према британској књизи *Религије света*, верски ратови међу муслиманима заиста имају дугу историју. С обзиром на верску догму обеју шизми они су неминовност. Постоје многе разлике између сунита и шиита, а прва долази до изражаја одмах после Мухамедове смрти. Сунити су тврдили да *асхаб*, тј. апостоли који су за живота пратили Мухамеда, имају старешинско првенство, а то су: Ебу Бекир (који је био најстарији и који је први примио ислам), Омар, Осман и Алија. Ипак, присталице тариката предност над *асхабом* дали су *ехлибејту*, тј. члановима *Свете породице*. Дервиши, дакле, признају само *ехлибејт* као једину светињу и изворник Мухамедове науке. Стога, према њима, први и највећи човек, после Мухамеда, јесте Алија. У неким тарикатима, Мухамед је чак потиснут у други план у односу на Алију. Сви се они, ипак, слажу да је Мухамед једино Алији предао своју праву *неразблажену* веру, тј. обредни ритуал путем којег се на најбржи (и на прави) начин постиже контакт са Алахом. Мухамедова воља, према шиитима, није се поштовала па је за његовог првог наследника, уместо Алије, постављен Ебу Бекир. Ту одлуку донео је *асхаб*. Тако је започело непријатељство између Алије и осталих чланова *асхаба*, које се касније пренело на вернике и често резултирало оружаним сукобима. Док су се сунити трудили да се укључе у уносне трговачке послове, индустријску производњу и трговину нафтом, школујући своју децу на Западу, дотле су се шиити круто држали шеријатског закона и исламске вере и традиције.

¹⁴ Кер, Давид: *Светске религије*, Лион паблишинг, Енгланд, 1982. Према шиитима Мухамед је имао два учења. Јавно учење које је прихватљиво за широке народне масе и друго тајно које је сам упражњавао. Алија је користећи се наклоношћу Мухамеда затражио да му се открије тајна што је пророк и учинио, молећи Алију да наведену тајну опрезно шири да се не би побунили обични следбеници што их и они не упражњавају. Мухамед изјављује и потврђује Алији да је наследник кулtnих знања: „Ја сам град знања, а Алија представља врата тог града“. Зато за разлику од сура, хадиси следе оно што је говорио и радио Мухамед и поседује право знање, а за суните сматрају да су они баштиници, оног за масе, разблаженог Пророковог наука.

лева. Када је реч о одређивању места и значаја вахабизма као верског покрета у оквиру ислама као глобалне верске заједнице, треба констатовати да су различити огранци и покрети у исламу данас веома бројни, као и то да скоро сви они тврде да је само њихово тумачење исламских учења исправно. Други муслимани често означавају вахабите као секту, али се, при томе, мора имати у виду да та реч у арапском језику нема негативно значење као у неким другим језицима. Поред тога, сунити и шиити су два највећа исламска огранка у муслиманском свету и означавају се такође као секте. *Секта* је појам који се користи, најопштије гледано, за верске или политичке групе које су се одвојиле од неке веће постојеће групације, односно целине. Веровања и пракса секти идентични су са веровањима и праксом верске групације у оквиру које се секта јавља, а разлике су, најчешће, доктринарне природе. Када је реч о верским покретима, њихова веровања и пракса идентични су са веровањима и праксом одређеног огранка или верске заједнице у целини (на пример, истицање и поштовање учења одређеног верског лидера, заговарање дословне примене верско-правних ставова и слично), док су у случају секти разлике доктринарне природе. У политикологији религије се уобичајено сматра да су секте и верски покрети претежно конзервативни и традиционалистички облици посебних групних схватања и испољавања заједничке вере чији је циљ, претежно, повратак на првобитне, „чисте“ принципе вере и „изворна учења“, наравно онако како их виде следбеници одређених секти или верских покрета.¹⁵ Вахабизам је, као што се може закључити, верски покрет јер нема разлике између верске праксе и веровања вахабита и генералне верске праксе и веровања сунита. Вахабити се разликују од других сунита само по томе што они прихватају учење Мухамеда ибн Абдел-Вахаба о повратку на изворна исламска учења и праксу и што не признају примат ниједне од четири сунитске верско-правне школе.¹⁶

Вахабитски покрет

Учитељ¹⁷ и верски шеих по којем је вахабитски покрет добио име јесте Мухамед ибн Абдел-Вахаб (1703–1792), чија је темељна идеја била позив да се обожава само Алах. Он није дошао са новотаријама нити је увео нешто ново

¹⁵ Потежица, Оливер: *Вахабити-придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 207.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Али Тантави, Мухамед ибн Абдел-Вахаб, 1 том, Дамаск, дарул-фикр, 1961, стр. 5; преузето из: Група аутора, „Vehabizam šta je to?“, Džema't Sabure e. V, Minhen, стр. 48.

„Чिताлац који чита биографију ибн Абдел Вахаба, ће лако доћи до закључка да он није велики учењак, али ће лако приметити да је био велики учитељ. У његово вријеме било је много учењака који су били ученији од њега и који су више памтили вјерских текстова и који су више написали књига од њега, али зато у његовом времену, чак и у периоду уназад 500 година до данас, није постојао нико ко је више утјецао на исламско друштво и промене у њему од њега. Упркос што је израстао у локалној средини и граду који је био далеко од центра живе исламске мисли, нико није потресао исламско друштво као што је учинио овај човек. Ја се и сад дивим жестини пропаганде и снази којом се борио“.

у исламу. Позивао је само исправном тевхиду (монотеизам) и истинском исламу.¹⁸ Својом идејом и реформаторским делом, није изашао изван оквира средине и учења које је усвојио од оца и других савременика, то су углавном били учењаци који су се наслањали на ханбелијски мезхеб и мисли и идеје Ибн Тејмије и његовог ученика Ибн Кајима ел Џезвије.¹⁹ Према његовом учењу сваки прави верник мора да чини напоре да очисти ислам од онога што је представљало теолошке иновације (*бида*), празноверје (*хуруфа*), јерес, политеизам (*ширк*). Те појаве су карактеристичне за џахилију („незнање“, варваризам), стање које је постојало у предисламском периоду. Вахабитски шеих је, на тај начин, повезао проблеме у времену у којем је он сам живео са оним проблемима са којима се суочавао Божји посланик Мухамед.²⁰

Реч је, дакле, о конзервативном и пуританском исламистичком покрету, који би могао бити одређен као фундаменталистички, јер заговара враћање на основна и изворна исламска учења и нескривену нетрпељивост у односу на шиите, на суфизам (мистични покрет, предају се аскези и одрицању) и дервише, као и на либерална исламска учења. На пример, многи вахабити шиите сматрају отпадницима и уопште их не признају за муслимане.²¹ Покрету вахабита највише се замерало што су ратове водили и с муслиманима. Он није био мирни мисионарски²² позив који се обраћао носиоцима супротног мишљења и позивања људи у свој покрет. Сматрали су да је ислам кренуо са сабљом па су рекли: „Нека и позив у њега буде са сабљом“.²³ Покрет вахабита је значајан и по томе што је у потпуности самоникао (за разлику од већине каснијих покрета широм муслиманског света који су настајали као реакција на европске идеје). Упркос свом фанатичном пуританизму и почетним претеривањима, касније је вахабизам инспирисао реформаторе у различитим деловима света.²⁴

Салафизам

Вахабити тврде да они настављају традиције и пут *Салаф ас Салиха* („Побожних предака“), што је био циљ који су неколико векова раније у Сирији заговарали Ибн Тајмија (1263–1328) и његови ученици Ибн ал Кајим и Ибн ал Ка-

¹⁸ Исто.

¹⁹ Група аутора: „Vehabizam šta je to?“, Džema't Sabure e. V, Minhen, стр. 41.

²⁰ Потежица, Оливер: *Вахабити-придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 207.

²¹ Исто, стр. 208.

²² Мишљење проф. Абдул-Митела ес Саидија у својој књизи *Ел-Муџаедине фил-ислами*, Каиро, 2 издање, 1962, стр. 437; преузето из: Група аутора: „Vehabizam šta je to?“, Džema't Sabure e. V, Minhen, стр. 42.

²³ Група аутора: „Vehabizam šta je to?“, Džema't Sabure e. V, Minhen, стр. 45.

²⁴ www.trajkovic.co.yu

тир. Њихова дела, као и дела других средњовековних заговорника повратка на изворни ислам, на пут „Побожних предака“, била су мало позната у исламском свету све док Мухамед ибн Абдел-Вахаб није почео да их заговара, наводи у својем учењу и шири по Арабијском полуострву. У 20. веку њихове идеје наставили су: Хасан ал Бан (1928. у Египту основао „Муслиманско братство“), Мавлана абу ал Ала Мавдуди и Сеид Кутб, а данас живе захваљујући Осами бин Ладену. Најбољи термин за објашњење таквог учења је салаф.²⁵

Заговорници враћања на изворни ислам и следбеници пута прве три генерације Муслимана називају се *салаф* или *салафити*.²⁶ Салафити односно вахабити тврде да управо њихова уверења представљају онај изворни и чисти ислам који су практиковале прве три генерације муслимана. Уважавање прве три генерације муслимана произлази из *хадиса* о Божјем посланику Мухамеду, који је једном приликом рекао: „Најбољи међу људима су људи моје генерације, затим су они који дођу после њих, а затим су они који дођу после њих“. Салафити односно вахабити посебно истичу да доследно следе исламски монотеизам (*тевхид*), веровање у једног, јединственог Бога. Наводе да они, стога, нису секта или огранак, већ су, најједноставније речено, истински и прави муслимани.

Свако ко следи пут Курана и Суну пророка Мухамеда, користећи његов пут и пут његових следбеника као пример, ослобођен девијација и новотарија је *салаф*.²⁷ Многи становници Саудијске Арабије имају слично мишљење о вахабизму и виде га само (и једино) као изворни ислам, ислам који је прочишћен од онога што му не припада, што му је придодато. Дакле, сами вахабити (салафити) не виде вахабизам (салафизам) као неко посебно учење у оквиру ислама, већ само као изворни ислам.

Вахабити односно салафити припадају искључиво сунитском огранку ислама и представљају, заправо, сунитску реакцију на оновремено ширење суфијских и шиитских учења и праксе и њихов утицај који су за вахабите били и остали јереси првог реда.

Настанак и развој вахабизма

Неподударност између ислама (мисије коју је сам себи наменио) и стварности, довело је до стварања покрета обнове како би се зауставило пропадање и повратила слава.²⁸ Један од тих покрета је и вахабизам. Ваха-

²⁵ www.al-islami.com, tekst "The truth about Wahhabism"

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Сејјмен М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006, стр. 11.

бизам је конзервативан реформаторски покрет који је у Арабији у осамнаестом веку основао Мухамед ибн Абдул-Вахаб (1703–1791). Следбеници тог покрета сматрају себе „унитарцима“ због ватрене привржености идеји о Божјем јединству, ревности у откривању и искорењивању свих ставова и дела који би се могли сматрати идолопоклонством.²⁹ Наиме, припадници вахабитског покрета сматрају да светост и обожавање треба свести само на Алаха тј. Бога. Оснивач тог покрета је прихватио у потпуности схватања ханбалитске школе (Ибн Ханбал). Поред Ибн Ханбала, оснивача најстроже школе закона у исламу, још једна личност класичне арапске културе која је извршила посебно јак утицај на вахабитску доктрину јесте Ибн Тајмија, ханбалитски правник који је оштро осуђивао обожавање светаца.³⁰

Ибн Абдул-Вахабове бескомпромисно строге религиозне ставове прихватио је Мухамед ибн Сауд, старешина племена Дарија, средином 18. века.³¹ Верски и политички савез емира и верског шеиха био је потврђен 1743. године браком си-на Мухамеда ибн Сауда и кћерке Мухамеда ибн Абдул-Вахаба, чији ће потомци касније постати господари скоро читавог Арабијског полуострва. Мухамед ибн Сауд је 1747. године јавно обзнанио да се ставља својим утицајем и моћи на страну вахабитског покрета и проглашава мишљења Абдел-Вахаба најисправнијим.³² Он је за себе задржао политичку и војну власт, а Мухамед ибн Абдел-Вахаб постао је неприкосновени верски ауторитет. Тај потез је детерминисао будућност покрета који све до данас траје као моћна верско-политичка асоцијација у Арабији, где династија Саудита и вахабитски фундаментализам имају потпуну превласт. Ширењем тог реформистичког покрета започиње нова ера у Арабији која се може сматрати почетком модерне историје целог Блиског истока. Поста-вљајући јединство Божје изнад свега и захтевајући да народна вера буде очи-шћена од новотарија Абдел-Вахабов позив одјекнуо је у целом исламском свету, од западне Африке до источне Индије.³³ Установљавајући сурову форму ислама која проповеда дословно читање Курана, удружен са локалним владарем Мухамедом ибн Саудом, Абдел-Вахаб је успео да освоји Арабију успостављајући сво-

²⁹ *Енциклопедија живих религија*, Нолит, Београд, 1992, стр. 765.

³⁰ Исто.

³¹ Група аутора: „Вехабизам шта је то?“, Џема'т Сабуре е. В Минхен, стр. 56: Шеих ибн Абдул Вахаб је рекао „Од тебе тражим да направимо договор о заједничком раду и да избавимо овај народ из ширка и заблуде“. Мухамед ибн Сауд му је одговорио: „Ја ћу ти дати подршку али постављам два увјета; први: ако успијемо узети власт на овим подручјима да она остане у нашим рукама и да нас не замјениш са другом династијом; други: да становништво Деријета даје нама порез од њихових прихода и да се ти не противиш нашем укупљању тог пореза“. У вези с тим, Ибн Абдул-Вахаб му је одговорио: „Што се тиче првог увјета, ево одмах пружам руку у знак сагласности, а што се тиче другог, надам се да ћемо освојити многа подручја и да ће ти бити довољно од плијена којег заплијенимо тако да неће требати порез од Даријета.“ Тај споразум је темељ на којем се касније изграђена Саудијска држава.

³² Исто: стр. 36.

³³ Смаилагић, Неркез: *Лексикон ислама*, Сарајево, 1990, стр. 656.

је виђење ислама. Мухамед ибн Абдел-Вахаб умро је 1792. године и наследио га је његов син. Енглеска је 1798. успоставила добре односе солидарности и подршке са принцем Саудом и није се мешала у њихове верске сукобе. Вахабити су 1806. године преузели контролу над Меком желећи да оспоре султану Отоманске империје право да чува свете градове. Медину су освојили 1804. године. Ибн Сауд је известио Британце прогласом (1810) да је издао наређење својим људима да не дирају британске лађе и бродове. Међутим, убрзо се показало право лице Британаца када је Сауд упутио апел за помоћ због могућег напада египатског валије Мухамед Али Паше. Пошто су Французи били умешани у Али Пашином походу, Британци им нису пружили помоћ. Док су се водиле борбе Британци су то искористили и заузели Бахрејн, чиме је почео процес колонизације. У време када је Карађорђева одсечена глава послата султану, у Цариграду је погубљен вахабитски емир Абдулах ибн Сауд (1818) са неколико својих следбеника.³⁴ Тако су вехабије буквално до 20. века били у фази хибернације.

Почетком 20. века (1902) успели су да освоје пустињски градић Ријад данашњи главни град Саудијске Арабије, потискујући моћну ривалску породицу Ал Рашид из Неџада која ће доживети коначни пораз (1922) када је изгубила подршку Турске. Саудити су повратили своје позиције за време великог Абдел Азиза II који је био крунисан за краља Хиџаза и Неџа (подручје данашње Саудијске Арабије) 1930. године. Његови потомци и данас владају Саудијском Арабијом.³⁵ Ипак, династија Сауд и вахабити не би успели да овладају скоро читавим Арабијским полуострвом без подршке Британије. Они су помогли велики арапски устанак (1916–1918), у настојању да ослабе Турску. Хасан ал Бан (1928) у Египту основао је „Муслиманско братство“, а Мавлана абу ал Ала Мавдуди (1941). основао је у Индији „Исламско друштво“ и они су настављачи салафистичке обнове. Њих двојица су имали слична уверења о стварању праве муслиманске државе преко успостављања шеријата и да је дозвољен насилни цихад против неверних колонизатора. Шездесетих година 20. века идеолог „Муслиманске браће“ и неимар радикалног ислама био је Сајид Кутб, на основу чијих текстова је формирана екстремна група у исламском свету. Утицај Сајида Кутба на салафистички цихад био је пресудан.³⁶ Рат у Авганистану (1980) изнедрио је Ајмана ал Завахирија и Осаму бин Ладена који су 1989. основали базу (Ал Каида) која, до данас, проповеда светски цихад. Рат у Авганистану са Совјетским Савезом био је вододелница у милитантним муслиманским покретима обнове.³⁷

³⁴ Потезица, Оливер: *Вахабити-придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 213.

³⁵ Смаилагић, Неркез: *Лексикон ислама*, Сарајево, 1990, стр. 401.

³⁶ Сејимен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006, стр. 15.

³⁷ Сејимен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006. стр. 22.

Циљ вахабитских реформи био је да униште све облике веровања и понашања који немају темеље у најранијем периоду ислама, тј. у прва три века његове историје. Глобализација и све већа демократизација отвара нове могућности за експанзију тог покрета широм света. Слободан проток људи, идеја и робе (пре свега новца), слободно отворено тржиште и право на исповедање вере, пружили су вахабизму могућност да се и даље шири.

Карактеристике вахабитског фундаментализма

Ова форма ислама често се доводи у везу с верским фанатизмом и фундаментализмом. Фанатизам се кроз историју увек појављивао као посебан начин практиковања вере. Његов најпознатији облик афирмације су секте и верски покрети. Верски фанатизам обично настаје код људи са искривљеном и веома лошом интерпретацијом верске поруке, мислећи да ће се тако решити свог незадовољства, својих проблема и несигурности. Као што је познато, вахабити не признају посредника између себе и Бога, стога сами тумаче Куран. Њега најчешће и најлакше прихватају млађи људи, неуспешни и револтирани, емотивно или цивилизацијски посрнули. Према Брусу Хофману, верски фанатизам је нови застрашујући мултипликатор силе који терористи користе да би увећали своју борбену моћ (остали су: технологија, транснационална подршка и медијско извештавање). Хофман такође истиче да феномен религије мења природу тероризма. Верски терористи се у понашању разликују од етничких или националистичких терориста. Код њих се победа не постиже у политичким оквирима, већ је читав свет непријатељ који мора бити уништен. Убијање је за њих обредни чин. Насилни екстремисти су религију правде и мира преобразили у ону која мрзи и убија, а њени противници нису људи различитих погледа већ ђавоља деца. „Религиозно веровање је исфабрикован изговор за правдање тероризма, и може тероризму да да ореол светости“.³⁸ Дакле, очигледан је закључак да вахабизам јесте врста верског фанатизма.

Прича о фундаментализму је нешто другачија. Он се обично користи у негативном контексту, што не мора уопште бити исправно. Верски фундаментализам, пре свега исламски, за вернике представља тежњу да живе по фундаменту вере, односно да се стриктно придржавају верских начела. То не мора да значи да су они екстремисти.

Већина вахабита не брије браде (харам)³⁹ и носи традиционалну одећу, због чега, на пример, у јужној Азији припаднике вахабитског и слич-

³⁸ Вајт, Р. Џонатан: *Тероризам*, Алехандрија Пресс, Београд, 2004, стр. 64.

³⁹ „Мушкарцу је харам бријање браде“, *Сафх*, 26. јануар 2007. године.

них исламистичких покрета, називају Ахлул Хадис („људи традиције“).⁴⁰ Вахабити прописују скромност у одевању и за мушкарце и за жене, у складу са Кураном. Они су препознатљиви по свом специфичном изгледу и начину одевања, посебно жене.⁴¹ Вахабити забрањују многе верске обичаје и обреде широм исламског света, уз образложење да су они директно супротстављени исламу. На пример, у молитвама је забрањено помињање посланика или пророка, (суфијских) светаца или анђела, јер су таква помињања, према вахабитима, у суштини политеистичка. Посебно се противе пракси посеђивања гробова пророка, имама и (суфијских) светаца (*зијарат*) и сличним обичајима. Не прихватају било какву иновацију о питањима вере и верске праксе (на пример, новим облицима молитви и слично).⁴² Клањају се раширених ногу и лактова, ударајући о под, што симболизује одлучност за борбу и добровољно жртвовање за ислам.⁴³ Вахабити се противе помињању чак и Веровесника Мухамеда у молитвама или обележавању његовог рођендана (*мавлид*), што данас многи муслимани практикују. Они сматрају да је Божји посланик био човек смртник, наглашавајући да се он сам противио вери у друге људе, јер је то, заправо, порицање Бога.

Најстроже забрањују слике, фотографије (мисли се на живо биће које има душу), музику, игру, алкохол, пушење, коцку, телевизију, радио, биоскопе, позоришта и многе друге ствари, чак и коришћење традиционалних бројаница (за молитве) или ношење свиле или златног накита. Забрањују и гласан смех, нарицање и јаке емоције односно све оно што ремети скроман начин живота.⁴⁴ Као пример њихове дословне интерпретације ислама често се наводи забрана женама да возе аутомобиле како би се и на тај начин „заштитило достојанство жене“.⁴⁵ Жене вехабија носе фереџе којима прикривају цело лице, док се мушкарци не рукују са женама.⁴⁶ Противе се, исто тако, обележавању гробова на било који начин, посебно постављању споменика, затим подизању минарета (на џамијама) и слично. Исто тако, забрањују ношење амајлија и веровање у њихову исцелитељску моћ, као и магију и деловање врачаева и врачара, јер је све то празноверно богохуљење.

⁴⁰ „Моћ вере и новца“, *Политика*, 7. април 2007. године.

⁴¹ Потезица, Оливер: *Вахабити-придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 210.

⁴² Исто, стр. 209.

⁴³ Гаџиновић, Радослав: „Веахабије на Балкану“, *Политика*, 18. новембар 2006.

⁴⁴ Потезица, Оливер: „Моћ вере и новца“ (интервју), *Политика*, 7. април 2007.

⁴⁵ Потезица, Оливер: *Вахабити-придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007, стр. 209.

⁴⁶ Гаџиновић, Радослав: „Веахабије на Балкану“, *Политика*, 18. новембар 2006.

Вахабизам – исламска претња или претња исламу

Настао у време кризе ислама на Арабијском полуострву вахабизам је јединству нације (20. век) претпоставио јединство вере као основни циљ. Вахабити су ширењем и пропагирањем свог виђења ислама наметали идеје о остваривању јединства на бази вере и на тај начин су се враћали самим коренима ислама и строго су следили исламски верски закон, шеријат, по којем су сви муслимани обавезни да живе у јединственој заједници. „Потискивањем национализма, чији је главни пропагатор у 20. веку био Насер, требало је истаћи примат ислама, а самим тим и саудијске династије која се за њега залагала“.⁴⁷ На основу цихада, али искључиво у смислу борбе за веру која подразумева одбрану ислама или неке муслиманске земље, тај покрет се показао као екстреман и умногоме различит од традиционалног ислама.

Да ли вахабитски покрет представља исламску претњу односно претњу хришћанству и уопште евроамеричкој цивилизацији није тешко закључити?⁴⁸ Имајући у виду терористичке организације, финансиране од стране вахабита, њихове све гнусније и немилосрдније акте у Сједињеним Државама (Њујорк, 2001) и све чешће циљеве по Европи и подручју некадашњег Совјетског Савеза (Мадрид, Москва, Беслан), јасно је зашто постоји бојазан од вахабизма као идеологије уопште. Поред тога, познаваоцима традиционалног ислама познато је да постоји нераскидива веза између вере и државе, али је она у вахабизму много екстремније и јаче изражена. У остваривању тог циља дозвољена су сва средства, а имајући у виду при том велики број муслимана у Америци али и у Европи, посебно на Балкану, и велика финансијска средства која саудијски вахабизам улаже у исламске заједнице, постаје много јаснија и вероватнија опасност коју тај покрет може изазвати и изазива на овим подручјима. Ширењем својих идеја међу муслиманима који живе на овим подручјима и који су прихватили савремен начин живота са својом вером постоји бојазан од индоктринације и екстремизације тих, до сада, мирољубивих муслимана. Аналитичар тероризма Еван Колман је рекао да су Бошњаци били далеко од ислама, а њихово учешће на страни муџахедина било је више ствар потребе него избора. „Та догматич-

⁴⁷ Јевтић, Мирољуб: *Религија и политика – увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 237.

⁴⁸ Ибн Тајмија и ханибалистичка школа који су учили да је ислам једина религија и да је јединство вере и државе (*дин ва давла*) основ примене исламског права (шеријата) у пракси, био је пут Мухамеда Абдул-Вахаба и идеологија Пакистанца Мевдудија и његовог ученика Сеид Кутба (1906–1966, кога је председник Насер обесио због ставова у својим делима: *Знакови на путу* и *У сенци Курана*) чији су следбеници организација цихада и Осама бин Ладен; њихове тежње из прошлости о исламизацији читавог света нису се променили, при чему користе цихад као средство (предавање: Јевтић, Мирољуб: „Исламски екстремизам“, предмет „Религијски фундаментализам и екстремизам“, ФПН, Београд, 2007.

на форма ислама била је потпуно страна умереним и европским муслиманским друштвима која су тако дуго цветала на Балкану“.⁴⁹ Регрутујући из њихових редова потенцијалне терористе, доводе у незавидан положај не само регион, односно подручје где се јавља тероризам, већ и државу чији су држављани индоктринирани.⁵⁰

Чини се да су ипак највише од вахабизма угрожени припадници традиционалног ислама. Познати руски геостратег Александар Дугин сматра да, мада збивања у свету многи политичари покушавају да представе као супротстављеност хришћанства и ислама, у ствари противречност је у сукобу унутар самог ислама односно радикални исламизам и традиционални ислам су у дубоком конфликту. Упућујући изазов свим народима на Земљи, а на првом месту традиционалном исламу којем припада већина исламског света, снаге радикалног ислама супротстављају себе исламу. Како истиче имам Агић: „Фанатизам, нетрпељивост и присиљавање у вери већ су сами по себи карактеристични знаци раскида са исламом и с нашом традицијом пророка Мухамеда, јер Куран истиче да нема принуде у вери“.⁵¹ Ширење идеја фанатизма, насиља и наметања своје верзије тумачења вере по сваку цену представља претњу. Да вахабизам заиста представља претњу, пре свега по ислам, можда најбоље говори цитат из текста муслиманског аутора којим се објашњавају принципи вахабизма: „Њихов верски социјални и политички принцип своди се на парољу или ћеш бити вехабија или ћемо те убити, присвојити твој иметак и поробити укућане“.⁵²

Наиме, свету се приказују ти вахабитски екстремисти као представници ислама и својим поступцима изазивају бес, згражавање и мржњу према целом исламском свету. Тако припадници традиционалног ислама који су махом мирољубиви и спремни на коегзистенцију, нарочито они који живе ван исламских земаља губе углед и ауторитет у очима својих суседа, суграђана и шире друштвене заједнице уопште.

Вахабизам – екстремизам и тероризам

С обзиром на све чешће довођење у везу с вахабитским покретом са екстремистичким и терористичким актима, налажењем елемената екстремизма и тероризма у самом вахабитском тумачењу и практиковању ислама,

⁴⁹ Колман, Е.: *Џихад Ал Каиде у Европи*, Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал, Београд, 2006, стр. 94.

⁵⁰ Акјол, Мустафа: „Европски муслимани и трагање за духом ислама“, *New Europe review*, јануар 2004. године.

⁵¹ www.bhdani.com

⁵² Јевтић, Мирољуб: „9/11 се могао спречити“, www.serbianna.com, 17. марта 2005. године.

намеће се као императив потреба проучавања тог феномена кроз контекст екстремизма и тероризма. Многи вахабити данас постају нетолерантни према следбеницима других верских учења и неверницима, чак и самим муслиманима, при чему се позивају на праксу каква је постојала у првим вековима исламске историје. Тако је Мухамед ибн Вахаб у почетку своје мисије (*дава*), побио читаво једно село које је било настањено муслиманским становништвом само зато што су отказали послушност вехабијама.

Концепт глобалног рата против западне цивилизације (глобални салафистички џихад),⁵³ заснован је на једном од основних исламских принципа, који проматра свет двојако, и то: као подручје рата и као подручје ислама. Дела Вахаба, Хасан ал Бана и Сејида Кутба садрже теолошку доктрину Ал Каиде – која је према мишљењу Бин Ладена једина права интерпретација ислама. База (Ал Каида) је замишљена „као мајка“ свим другим исламским групама и њихова сарадња је непрекидна. Окупља само оне најфанатичније, најобразованије и најинтелигентније муслимане од 35 до 50 година. Пожељно је да су инжењери, хакери, научници из области хемије, електронике, и обавезно да су из угледних и материјално обезбеђених породица. Њима циљ не сме бити новац, већ стварање неке врсте *сједињених исламских држава*. Помажу им „јатаци“, које брижљиво негују у преко 60 држава.⁵⁴ Користе се чак и „такијахом“ односно прикривањем, о чему свеобухватно и детаљно пише Јевтић у књизи *Ислам у делу Иве Андрића*. Прихватајући тековине и цивилизацијске вредности Запада вахабити су се (практикујући савремен начин живота дијаметрално супротан оном које проповеда њихова доктрина), имплементирали у нову средину и тако су скренули пажњу са себе. Јер, „такијих“ је дозвољено одступање од начела Курана о обавези говорења истине и допуштења да се у том случају служе обманом, у случају да нису у стању да отворено покажу своје намере или да немају довољно реалне снаге да те намере реализују.⁵⁵ То је био један од начина вахабитског деловања, пре свега ван арапских земаља. Рат у Авганистану са Совјетским Савезом био је вододелница у милитантним муслиманским покретима обнове.⁵⁶ Доказа о њиховој умешаности у светским дешавањима има много. Током дугогодишњих сукоба и инцидентата на подручју Чеченије по-

⁵³ Сејџмен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006, стр. 22.

⁵⁴ Ал Каида своје огранке има у више од 60 земаља света. Од интервенције у Авганистану убијено је (или заробљено) више од 2.000 њених чланова и преко 30 званичника на високим функцијама. Процењује се да у Ираку тренутно има око 1.000 њених припадника. Видети: Петровић, З.: *Ал Каида*, Евро, Београд, 2002, стр. 62.

⁵⁵ Јевтић, Мирољуб: *Ислам у делу Иве Андрића*, Г. П. Просвета интернационал, Београд, 2000, стр. 267.

⁵⁶ Сејџмен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006, стр. 22.

стојале су сумње о умешаности и присуству (физичко, новчано, политичко) вахабитског покрета. Проглашењем вође чеченских сепаратиста (пореком из Саудијске Арабије), доказано је оно о чему се у Кремљу годинама сумњало, а то је да чеченским сепаратистима руководе арапски плаћеници и муслимански екстремисти – вахабити.⁵⁷ Свет је о њима и њиховим терористичким актима више сазнао након 11. септембра 2001. године. Наиме, тада је дошло до терористачког удара на Пентагон у Вашингтону и терористичких акција сличног типа у којима су срушене две зграде Светског трговинског центра у Њујорку, при чему је погинуло више хиљада људи. Такође, у Мадриду подметањем бомбе у возу 11. марта 2004, погинуло је око 190 људи, а рањено око 1.500.

Потенцијално жариште вахабитског екстремизма представља подручје Балкана. На опасности од вахабизма указивала је и Исламска верска заједница у Босни и Херцеговини, у чијем је гласилу *Препород*, почетком 1991. године објављен чланак „То је вахабизам“. Дешавања у БиХ деведесетих година 20. века доласком муџахедина из арапских земаља и стравичних зверстава које су чинили над немуслиманским становништвом само су потврдили те изјаве. „Муџахедини су у Европу стигли са језивим ентузијазмом, у намери да Балкан претворе у нови терен за обуку будућих генерација светих ратника – самоубица“.⁵⁸ Ту се јавља и парадокс који се састоји у чињеници да је за ширење исламских идеја у Босни била најодговорнија управо Америка. Наиме, након 1948. године и признавања Израела, Сједињене Државе морале су да понуде незадовољном исламском свету некакву замену за свети град све три вере – Јерусалим. Али како би се показале као штићенице ислама, а пре свега склониле пажњу са Блиског истока, морале су да перфидно подривају Бошњаке и шире гласине о њиховој угрожености. Како они нису били спремни за борбу, САД су у игру увеле новог играча *Ал Каиду*. Поред осталог, Сједињене Државе тим својим потезима нису желеле да фанатични борци дођу у регион под њиховом контролом, него су пре свега желеле да покажу да су на страни муслимана. Наравно, непознајући довољно муслимане, та земља је доласком Бин Ладенових истомишљеника у Босну, сама себи створила будући велики проблем. Са стварањем војних база у Босни, муслимани су били у позицији да нападну Запад, а посебно САД. Када је 21. новембра 1995. потписан Дејтонски споразум САД су од босанске владе захтевале да протера са своје територије све стране борце. „Након 6 година невероватног игнорисања, истражитељи из целог света су коначно схватили улогу Босне као великог центра за врбовање терориста и прикупљање фондова за лица која су радила у име Ал Каиде“.⁵⁹

⁵⁷ „Саудијски идеолог за чеченског вођу“, *Вечерње новости*, 11. марта 2005. године.

⁵⁸ Колман, Е.: *Џихад Ал Каиде у Европи*, Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал, Београд, 2006, стр. 55.

⁵⁹ *Исто*, стр. 196.

На Косову и Метохији велику улогу у вахабитској индоктринацији албанских муслимана одиграо је Реџеп Боја. Подршком Саудијске Арабије и финансирањем изградње џамија по вахабитском моделу (беле џамије, без минарета), као и отварањем верских школа заснованих на постулатима вахабизма стварана је нова генерација Албанаца, који ће исповедати једну ригиднију форму ислама која не познаје верску толеранцију и по којој ислам треба силом бити наметнут. Све то говори у прилог чињеници каква је друштвено-политичка улога тог покрета. Директор угледног Института за међународне стратешке студије из Вашингтона Џорџ Копли, изјавио је да постоје бројни докази о великом броју терористичких група на Косову и Метохији, као и да је „већина повезана са Ал Каидом“.⁶⁰ О доказима с обзиром на ту тезу говори и Јевтић: „Шеф албанске обавештајне службе Фатос Клоси потврдио је да је у припреми свега што се дешавало на Косову и Метохији учествовао Осама бин Ладен у сарадњи са Башкимом Гази Деда, шефом албанске обавештајне службе ШИК за време Салија Берише. Он је организовао посету Осаме бин Ладена Албанији, организовао довођење Ал Каидиних бораца у Албанију и на Косово, као и помоћ у изградњи и снабдевању кампова за обуку под управом Ал Каиде на Космету и Албанији“.⁶¹ Када се узму у обзир све те чињенице, а при томе да се не губи из вида да је већина тих терориста из редова вахабита, информација постаје застрашујућа. У вези с тим, Јевтић у тексту „Бела Ал Каида“ упозорава да ће се будући терористи беле расе, поред Босанаца, Чечена и других, регрутовати и из редова Албанаца са Косова и Метохије, што је промакло америчкој служби безбедности. Јаки албански лобији у Америци пропагирају причу о стварању албанске нације са доминантним муслиманским становништвом искривљујући праву слику о наведеним чињеницама. Тако вахабити и сличне струје на Косову имају „слободан пут“ у остваривању својих циљева.⁶² Симеуновић истиче да за решавање статуса Космета постоји нешто што је страшније и од самог тероризма, а то је *терор*. Албански сепаратисти сада могу да врше централно насиље, али то не значи да ће занемарити тероризам већ ће паралелно егзистирати два облика насиља: *терор и тероризам*.⁶³ Створиће се једна страховлада по угледу на фашистичку страховладу, једна чудовишна држава којом ће владати организовани криминал. Код вођа албанских сепаратиста не постоји алтернатива независности Космета јер су је народу засигурно обећали. У решавању Косовског проблема укључени су огромни економски и стратешки интереси. Тако да свако ко сматра да ће Русија „јефтино“ да помаже преговоре погрешно закључује. Јесте да је реч о малој територији, али су интереси огромни.

⁶⁰ „Њихов пут је и Алахов пут“, *Глас јавности*, 5. новембар 2001.

⁶¹ Јевтић, Мирољуб: „Бела Ал Каида“, 5. маја 2007. године, www.serbiana.com

⁶² Исто.

⁶³ Симеуновић, Драган: „Примитиван модел коришћења силе“, *Сведок*, 10. јануар 2006, стр. 11.

Директор Војнобезбедносне агенције упозорава на присуство присталица агресивне исламске струје, тј. вахабита, блиских терористима Ал Каиде, као и то да они угрожавају регион Балкана, делујући, пре свега са подручја Рашко-полимске области и севера Црне Горе, узбуркала је јавност у Србији.⁶⁴ Те изјаве су потврђене у испадима вахабија када је прекинут концерт групе „Балканика“ и рањавањем тројице припадника вахабија испред Араб цамије у Новом Пазару. Све догађаје и дешавања на том простору пратиле су БИА и ВБА које су правовременом акцијом на планини Нинаја крај Новог Пазара 17. марта 2007. ухапсили четворицу припадника вахабија, и при том запленили већу количину оружја и експлозива, које су планирали да употребе у терористичким акцијама.⁶⁵

Закључак

Ислам је једна од највећих светских религија „која је дала достојанство и смисао празним и осиромашеним животима. Ислам је научио људе различитих раса да живе у братству и људе различитих веровања да живе једни поред других у разумној толеранцији. Ислам је инспирисао велику цивилизацију која је својим достигнућима обогатила свет. Међутим, ислам је, попут других религија, познавао и периоде када је будио осећање мржње и насиља у неким од својих следбеника. Наша је несрећа што морамо да се сукобимо са делом муслиманског света док он пролази кроз такав период, и када је већина те мржње усмерена управо на нас“.⁶⁶ Ово је цитат из књиге *Криза ислама* познатог исламолога Бернарда Луиса. Аутор описује ислам без осуде и песимизма којима су склони многи аутори, нарочито после неколико терористичких акција широм света и све чешће ескалације сукоба на подручјима где су присутни исламски елементи. Луис добро запажа да не треба генерализовати, већ наглашава да је то „део муслиманског света“, у који се, без сумње, сврставају и присталице вахабизма.

Тежећи глобализацији и демократизацији света Запад је „широм отворио врата“ експанзији покрета који су, у начелу, примитивни, агресивни и деструктивни, као вахабизам. Начела и принципи од којих он полази јесу назадни и неприлагођени савременом животу, али то није оно што њега негативно карактерише у схватањима стручњака и људи који га проучавају. Таква је већина верских правила и канона. Проблем је у чињеници што је та струја себи дала за право да тумачи правила без обзира на неки виши верски ауторитет.

⁶⁴ „Продор радикалног исламана на Балкан“, *Глас јавности*, 11. јануар 2005. године.

⁶⁵ „Моћ вере и новца“, *Политика*, 7. април 2007. године.

⁶⁶ Луис, Бернард: *Криза ислама*, Чаробна књига, Београд, 2004, стр. 45.

Његово детаљније и подробније проучавање пружа потврду ове констатације. Није паметно генерализовати и сматрати све присталице тог покрета фанатичима, али оправдање за то даје само то учење, пре свега његово непризнавање „посредника“ између њих као верника и Бога. Тако остаје простор за слободно тумачење Курана те се самим тим рађају потенцијалне опасности. Објашњење за то је у чињеници што се Куран као света књига ислама састоји од два дела. Први, док је Мухамед био у Меки (до 622) и заповести из тог периода углавном су мирољубиве са строгим ставом одрицања силе и други, писан по његовом доласку у Медину (од 622) где се борио (и оружјем!) за ширење свог учења, тако да су правила и норме из тог периода много оштрије, агресивније са елементима насилности и немилосрдности. С обзиром на слободно тумачење Курана, сваки присталица вахабизма може у њему за своје поступке (чак и насилне и деструктивне), наћи оправдање. Отуда елементи тероризма у том покрету, а последице могу бити катастрофалне, што се показало на примерима из блиске прошлости.

Свесрдна финансијска помоћ Саудијске Арабије довела је тај покрет и на наше просторе. Мада је слобода исповедања вере једна од основних права и слобода човека, ипак не може да се остане имуни на његову појаву и имплементацију у појединим подручјима Србије, као и у њеном непосредном окружењу. Разлога за забринутост свакако има. Будући да се у ту групу могу сврстати и они који не деле такве ставове, за вахабитски покрет на овим просторима мора да се каже да је милитантан и опасан. За такву констатацију има пуно потврда које свакодневно стижу из нашег друштвено-политичког амбијента.

На основу реторичког питања, да ли је вахабизам опаснији по муслимане или немуслимане, одговор је недвосмислен, чини се да их се прибојавају обе стране подједнако. Муслимани, јер нису спремни да се после лагодног и богатог живота данашњице врате на живот из 7. века, а немуслимане, тј. Срби и остали хришћани и Јевреји са овог подручја јер се плаше да вахабизам не превлада међу овдашњим муслиманима. Остаје, међутим, време да покаже и докаже да ли долази на сцену отворени сукоб вахабитског конзервативизма и агресивне глобализације која немилосрдно и брутално руши све пред собом – вере, државе, народе, племена, породице.

Литература

1. Вајт, Р. Џонатан: *Тероризам*, Алехандрија Пресс, Београд, 2004.
2. Група аутора, *Вахабизам шта је то?*, Џема'т Сабуре е. В Минхен,
3. *Енциклопедија живих религија*, Нолит, Београд, 1992.
4. Јевтић, Мирољуб: *Ислам у делу Иве Андрића*, Г. П. Просвета Интернационал, Београд, 2000.

5. Јевтић, Мирољуб.: *Религија и политика – увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Београд, 2002.
6. Кер, Давид: *Светске религије*, Lion publishing, England, 1982.
7. Колман, Е.: *Џихад Ал Каиде у Европи*, Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал, Београд, 2006.
8. Бернард, Луис: *Криза ислама-свети рат и световни терор*, Чаробна књига, Београд, 2004.
9. Елијаде, Мирча: *Водич кроз светске религије*, Народна књига, Београд, 1996.
10. Смаилагић, Неркез: *Лексикон ислама*, Сарајево, 1990.
11. Потезица, Оливер: *Вахабити – придошлице на Балкану*, Политикологија религије, Београд, 2007.
12. Сејџмен, М.: *Терористичке мреже*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2006.
13. Ричерт, Скот: „Џихад у Америци“, *Српска политичка мисао*, број 3–4, Београд, 2005.
14. Хити, Ф.: *Историја Арапа*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1967,
15. Новински чланци из документације:
Сафф, 26. јануар 2007.
Глас јавности, 11. јануар 2005. и 5. септембар 2001.
Вечерње новости, 11. март 2005. и 21. март 2004.
New Europe review, јануар 2004.
Политика, 18. новембар 2006. и 7. април 2007.
16. Интернет:
www.bhdani.com
www.ekonomist.co.yu
www.koreni.net
www.al-islami.com
www.people.freenet.de/ikc/l-htm
www.serbianna.com

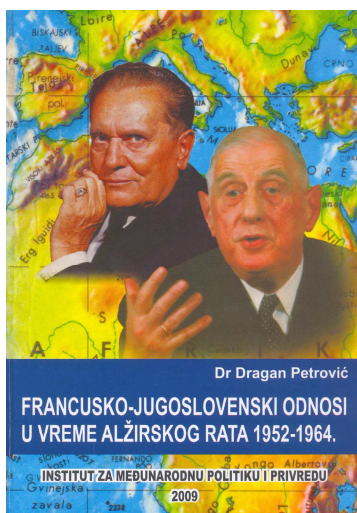
Датум пријема чланка: **07. 05. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**

ПРИКАЗ КЊИГЕ И ДОГАЂАЈА (ПРОМОЦИЈЕ КЊИГЕ)

Небојша Гаћеша*

Министарство одбране Републике Србије
Управа за односе са јавношћу – Медија центар „Одбрана“

Др Драган Петровић: *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964*, „Институт за међународну политику и привреду“, Београд, 2009.

Институт за међународну политику и привреду из Београда објавио је научну монографију *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964*, аутора др Драгана Петровића.

Промоција књиге одржана је 9. децембра 2009. године у Београду, у Великој сали Института. Уводну реч о књизи дао је др Душко Димитријевић, виши научни сарадник и директор Института за међународну политику и привреду. Представљајући аутора, Душко Димитријевић је истакао да је аутор Драган Петровић, рођен 1964. године, научни сарадник средње генерације, и да представља наду Института, који је знатно ојачао његовим доласком и убудуће ће бити један од његових стубова. Дипломирао је на три факултета Универзитета у Београду – Економском, Филозофском (социологију и историју) и на Факултету политичких наука. Завршио је постдипломске студије на Географском факултету у Београду, на одсеку Економска географија и одбранио магистарску тезу „Развој

* nebojsa.gacesa@mod.gov.rs

и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку“. Завршио је постдипломске студије и на Факултету политичких наука у Београду, на одсеку Међународни односи и одбранио магистарску тезу „Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964“. Докторирао је на Природно-математичком факултету у Новом Саду, из области политичке географије. Наслов дисертације био је „Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа“.

Драган Петровић запослен је у Институту за међународну политику и привреду у Београду, као виши научни сарадник, где се бави целином међународних односа, а посебно Русијом и постсовјетским простором као примарном облашћу, а затим и Француском. Пре тога више година је радио у Институту за политичке студије, где се бавио политичким системом (домаћим и међународним), међународним политичким односима и политичком, економском и културном историјом. Био је коаутор петнаест међународних научних зборника, а објавио је и око шездесет научних и стручних радова у домаћим научним часописима. До сада је објавио четрнаест књига. Ангажован је на изради велике енциклопедије српског народа – пројекта САНУ, у делу који се односи на привредну историју, где је члан редакције и аутор већег броја одредница. Потпредседник је Друштва за привредну историју Србије. Вишегодишњи је активни члан и истакнути функционер Друштва српско-руског јединства, као и активни члан Друштва за културну сарадњу Србије и Француске. Члан је и Српско-америчког центра.

Ради се, дакле, о стручњаку који у свом раду користи мултидисциплинарни приступ, а уз то је и талентовани писац. Његова импозантна научна библиографија и стил писања засновани су на научној методологији – имају упоредну теоријску и емпиријску подлогу са значајним анализама. По речима Душка Димитријевића, Драган Петровић је својим мултидисциплинарним приступом наставио школу (која је данас можда запостављена у науци) која се средином 20. века звала геополитика – антропогеографија.

На промоцији су о књизи говорили проф. др Предраг Симић, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду и бивши амбасадор Републике Србије у Француској, као и др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије у Београду.

Научна монографија *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964*, обухвата пет засебних тематских целина. У I делу: *Теоријско методолошки увод* аутор износи предмет и методологију рада и наводи напомене у вези са изворима и методом истраживања.

У II делу: *Кратак преглед француско-југословенских (српских) односа у XIX и XX веку, од почетка XIX века до 1952. године* аутор даје аналитички преглед француско-српских (југословенских) односа у наведеном периоду. Трећа и четврта целина су насловљене III део: *Француско-југословенски односи од почетка 1952. до краја 1963. године у контексту алжирског проблема* и IV део: *Анализа и периодизација француско-југословенских односа у периоду 1952–1964. година*. У петом делу књиге *Завршно разматрање* налази се библиографија, резимеи, белешка о аутору, индекс и прилози.

Трећа и четврта целина су, у ствари, предмет рада, а рађене су првенствено проучавањем до сада некоришћене историјске југословенске дипломатске грађе, која је похрањена у Архиву Савезног министарства иностраних послова и, у мањој мери, партијских докумената ЦК СКЈ депонованих у Архиву Југославије. Поред тога, за све тематске целине коришћена је целокупна литература са српско-хрватског језичког подручја и литература на страним језицима (француском, енглеском и руском). Открића изнесена у овом раду додатно осветљавају збивања у међународним односима ФНР Југославије у периоду када се уобличавала Титова спољнополитичка концепција, али и важна збивања везана за унутрашњу и спољну политику Француске IV и V Републике, као и општу међународну ситуацију у биполарном свету тог периода, где се у постепеном процесу конституисао, паралелно са процесом деколонизације и политичко-институционално „Трећи свет“ – свет несврстаних земаља. Зашто је Тито улазио у сукоб са Француском, која је традиционално наклоњена Србима и Југославији по за њу животном питању – проблему Алжира, који је био саставни део француске националне територије и у њеном саставу већ 130 година, те добрим делом насељен Французима и европеидним становништвом, једна је, како истиче Предраг Симић, од најважнијих тема овог рада.

Предраг Симић је изразио задовољство што присуствује промоцији књиге свог бившег студента, јер је, поред осталог, био и ауторов ментор у изради дипломског и магистарског рада. Предраг Симић је указао да разлоге занимљивости књиге треба тражити у неколико праваца. Важан правац су наши односи са Француском у сенци мита о „вечном француско-српском пријатељству“. Може се, наиме, рећи да је истекао рок „вечног француско-српског пријатељства“, јер се, поред осталог, у међувремену сама Европа много променила, док су у Србији, са друге стране, промене несразмерно мање. Дошло је, такође, до одређеног разилажења и због промена и у самој светској структури, с обзиром на то да је Француска до 20. века била светска сила, ако не и водећа, а затим је 30-тих година дошло до њеног својеврсног слома. Може се рећи да је мит о француско-српском пријатељству завршен 9. октобра 1934. године, када је у Марсеју, приликом званичне посете Француској, убијен краљ Александар I Карађорђевић. Тада је страдао и француски министар спољних послова Луј Барту. Занимљиво је, како указује Предраг Симић, да најновији подаци указују на то да је Луј Барту страдао од залуталог метка жандара, а не од руке атентатора, што значи да је он, у ствари, био жртва несрећног случаја, а не циљ атентата. Након тог немилог догађаја путеви Француске и Србије се раздвајају, имајући у виду и прилично суздржано држање Француске приликом истраге атентата, а у оквиру њеног настојања да не квари односе са Мусолинијевом Италијом, која је, несумњиво, логистички подржала атентат. Ипак, Краљевско намесништво и нарочито Војска настојаће да и надаље одрже везе са Француском. При томе ће Краљевска влада током Другог светског рата, после капитулације Француске, посебно одржавати комуникацију са Де Головим слободним Французима. У том контексту, Предраг

Симић се осврће и на однос Шарла Де Гола и Драже Михаиловића. Симић наглашава да је чињеница да је генерал Шарл Де Гол у лику ђенерала Драже Михаиловића, министра војске и морнарице у Краљевској влади у Лондону, видео свој пандан и узор. Међутим, упркос неким наговештајима да су Михаиловић и Де Гол били колеге и током школовања, по свему судећи они се никада нису срели (Дража Михаиловић је у Француску први пут отишао 1936. године, где је завршио Војну академију). Може се рећи да је Де Гол тражио себи сличног у генералу који се није предао и који је водио борбу против окупатора. Отуда и три узалудна писма Јосипу Броз и комунистима да поштеде живот Дражи Михаиловићу. Сматра се да је то и разлог што Де Гол никада није посетио Југославију. Управо тај послератни период је најтежи у историји француско-српских односа. То је, наиме, период Алжирског рата за независност. Француска и Србија (Југославија) тада су се нашле на супротним странама. Француска је, за разлику од нпр. Велике Британије, грчевито бранила своју колонијалну позицију и настојала да одржи контролу над својим дотадашњим колонијама, које је након завршетка Другог светског рата захватио талас борбе за ослобођење и независност. Француска се тако увукла у серију мучних неоколонијалних ратова, најпре у Индокини, тј. Вијетнаму, где је код Дијен Бијен Фуа доживела класичан нокаут. Битка код Дијен Бијен Фуа, или његова опсада, вођена је од до између колонијалних снага у, са једне, и трупа, са друге стране. Окончала се одлучном победом и сматра се пресудном за њихову коначну победу у тзв. и протеривање Француза са простора данашњег Вијетнама. Други ударац Француској стиже из Африке. Долази до устанка и рата у Алжиру, који ће Француску коштати великих жртава, иако га је на крају, у војничком смислу, добила. Ипак, Де Гол даје независност Алжиру, што изазива побуну војске, тзв. Црних ногу. После побуне и сурових епизода мучења и репресије над Алжирцима (у којој су предњачили француски падобранци), дошло је до коначног прихватања алжирске независности. То су била велика искушења за Де Гола и француску државу.

После 1956. године Тито се окреће несврстанима и у алжирском рату за независност види прилику за улазак у арапски свет, као будућу узданицу несврстаног покрета. Југославија активно подржава Алжирце у њиховој борби против Француза: рањеници се лече у нашим болницама, војници се обучавају у нашим школама, оружје се шаље нашим бродовима. Занимљива, ако не и трагична епизода по српске интересе, јесте да се први такав брод са наоружањем, који је пресрела француска морнарица, звао „Србија“. То је у Француској у то време наишло на, најблаже речено, негативне конотације. Наша дијаспора у Француској била је уверена да је то била Титова намера да би прекинуо историјске нити српско-француског пријатељства. Међутим, иронијом историјских чињеница, долазимо до података да су се други и трећи пресретнути бродови звали „Словенија“ и „Мартин Крпан“. Аутор Драган Петровић нам открива читав низ драгоцених детаља, као први човек који је после 40 година проучавао архивску грађу из тог периода, укључујући и карактеристичне депеше амбасадора. Многи подаци излазе

по први пут пред суд наше јавности, што је значајно, тим пре што се ова књига заснива на примарним, а не на секундарним изворима. Аутор нам тиме отвара и могућност новог сагледавања и писања историје, која неће бити политички коректна. Према речима Предрага Симића, због тога ову књигу треба сврстати у групу наше нове историографије, која се данас бави проучавањем оног што се у другој Југославији није смело проучавати. Предраг Симић је позвао Институт за међународну политику и привреду да пружи одговарајући допринос, јер је Институт, од свог оснивања 1948. године, често био директни актер актуелних друштвено-политичких иницијатива, на пример, бавио се оснивањем и проучавањем покрета несврстаних, припремом Конференције о европској безбедности и сарадњи у Београду 1978. године (КЕБС је претеча данашњег ОЕБС-а), итд.

Историјски ревизионизам је, по речима Предрага Симића, важан и ради откривања скривених страна историје, с циљем да се без реваншизма сачини историја времена којег више нема, а које је оставило трагове значајне и за поимање будућности. По њему је ова књига судбоносна за разумевање појединих ставова са којима се сусретао у Паризу за време свог мандата амбасадора Републике Србије у Француској. Наводећи бројна искуства, Предраг Симић је цитирао француског правника Роберта Бадинтера (председника тзв. Бадинтерове комисије која је почетком 1990-тих година, на позив тадашње Европске заједнице, дала препоруку да се ради о распаду СФРЈ, а не о отцепљењу појединих република) „да је за Француску потпуно нормално да призна Косово након југословенског помагања и признања Алжира“.

Да би истакао потребу наше сопствене рационалности у развијању и неговању међународних односа, Предраг Симић је навео речи француског новинара, запосленог у редакцији француско-немачког културног ТВ канала *Arte* „да Срби не би требало да инсистирају на савезништву са Француском у Првом и Другом светском рату ... Француско-немачки ратови су завршени и Француска и Немачка данас живе у најближем партнерству“. Симић, такође, констатује да данашња Француска не познаје Србију.

Ипак, Предраг Симић на крају истиче да историја није раздвојила Француску и Србију и указује на напоре наше дипломатије да обнове те односе.

У свом излагању на промоцији, Миле Бјелајац, иначе један од рецензената књиге и врсни истраживач и познавалац посебно војних односа Србије и Француске, истакао је да је аутор Драган Петровић потпуно оправдао очекивања оних који су му указали поверење. Аутор се укључио како у домаћу перманентну расправу о карактеру „вечног француско-српског пријатељства“, тако и у расправу која се у последњих 20 година води у Француској о тзв. „српском миту о Француској“. Аутор је пошао од чврстих хипотеза за своје истраживање – проверио је дуговеке и испреплетене односе две земље. Увек су, наиме, постојали живи токови и у другим пољима, осим политичких, и када глобални и стратешки интереси Србије и Француске нису били истосмерни. Велики допринос књиге је што је аутор истражио неотварану дипломатску грађу у поседу домаћих архива. Миле

Бјелајац је истакао да се о овој књизи не може говорити, а да се не расправља о „вечном пријатељству“ и његовој функцији у политици. Бјелајац се, иначе, бавио ревизијом тзв. „српског мита“ у Француској. Наиме, данас је у Француској, упркос Митерану и старој политичкој школи мишљења који су полагали на тзв. традиционална пријатељства (по Митерану „то су Срби и Руси“), на снази нова политичка доктрина. Миле Бјелајац је говорио о, за нас, поражавајућим искуствима деведесетих година, улози Немачке у распаду СФРЈ и нашим изневереним очекивањима од бивших савезника, поткрепљујући своје тезе књигом (магнетограмима) Ибера Ведрина о Франсоа Митерану (Ибер Ведрин је био генерални секретар Јелисејске палате од 1991. до 1995. године и блиски сарадник тадашњег председника Митерана). Ведринова књига, наиме, говори о аспектима државне политике, када држава напушта традиционалне савезнике у корист сопствених интереса. То се у Француској, сматра Бјелајац, десило деведесетих, али и 1934. године, када Француска, у наивној нади да ће задобити поверење Мусолинијеве Италије против Хитлерове Немачке запоставља интересе Краљевине Југославије у коначном раскринкавању налогодаваца Марсејског атентата. Миле Бјелајац прати полемику у новој француској историографији, која делом сматра да и у самој Француској постоји мит о француско-српском пријатељству, и ту наглашава улогу садашњег француског министра спољних послова и бившег шефа UNMIK-а на Косову Бернара Кушнера. Бјелајац, међутим, инсистира да се у вођењу политике мора водити рачуна и о неформалним факторима друштвене свести у некој средини и истакао значај „традиционалних елемената“. Тако, на пример, и књига Драгана Петровића показује да се и у време рата у Индокини, упркос супротним позицијама званичне политике, одвијала сарадња српске и француске академије уметности, као последица традиционалног пријатељства.

На крају промоције присутнима се обратио аутор Драган Петровић. Он је подржао концепт одрживости традиционалних пријатељстава у међународним односима. У том смислу није безначајан једноиповековни однос Србије и Француске, који је текао и тече у више димензија, политичким, економским, војним, са дубоком цртом пријатељства, сарадње и савезништва. Аутор је у својој књизи, у првом делу, посебно нагласио укупну историјску опцију српско-француских односа, са изванредним примерима „светлих тренутака“.

Драган Петровић посебно истиче да је Француска, за разлику од Велике Британије, углавном благонаклоно или неутрално посматрала процес ослобађања балканских народа од Турака, јер у том процесу није видела продужење интереса и опасности од Русије. Такође, Француска је подржала Русију да безболно прође кроз пораз у Кримском рату (у којем је Велика Британија активно подржавала Турску). Срби су у XIX веку такође могли рачунати на одређене симпатије или бар политичку коректност, па су многи одлазили на школовање у Француску. Аутор сматра да је Француска још од времена кардинала Ришељеа имала интерес да подржава православно становништво на Балкану.

За припаднике Војске Србије и Министарства одбране посебно је интересантна ауторова детаљна разрада француско-српске војне сарадње (касније и француско-југословенске). Поред већ познатог савезништва током светских ратова и међуратног периода пажњу привлаче војне везе у XIX веку. Занимљиво је, на пример, да је још 1852. године, приликом посете српског премијера Илије Гарашанина Паризу, чији је циљ био да добије помоћ за развој војних школа у Србији, Француска упутила инжењеријског капетана Иполита Мондена (*Hypoliten Mondain*) у Кнежевину Србију, на Гарашанинову молбу и одобрење војног министра Француске генерала Вијала Шарона (*Vial Charon*). Монден је остао у Србији и касније добио чин пуковника, а чак је, од априла 1861. до априла 1865. године, био и министар војни – начелник „Главне војене управе“ (од 12. 05.1862. Министарство војно). По одласку из Србије именован је српским почасним генералом.

Аутор истиче и сталне везе француских дипломатских представника и агената који су током дугог низа година имали стални контакт са Луком Вукаловићем, вођом херцеговачких устаника.

Драган Петровић закључује да постоје реални обострани интереси за даље унапређење сарадње, упркос великим проблемима и ударима у међусобним односима.

Да су та искушења бројна и значајна, сведоци смо на жалост и у последње време. Наиме, крајем прошле године на француској телевизији *Kanal plus* приказан је документарни филм у којем је приказана улога Француске у трговини оружјем са Хрватском током рата од 1991. до 1995. године, као и обука хрватских војника коју су обављали француски инструктори, упркос ембаргу Уједињених нација. Том сведочанству иду у прилог и белешке француског обавештајца, генерала Филипа Рондоа, које су прошлог септембра изашле у јавност захваљујући афери „Клистрим“. У њима се наводи да је француска обавештајна служба *DGSE* одржавала везе са Хрватима од друге половине 1991. године и да се радило о мисијама тајне подршке хрватским специјалним јединицама. Остаје питање ко је све знао за то кршење ембарга УН које се одвијало пред очима војника НАТО. Верујемо да та догађања нису промакла ни агилном Драгану Петровићу, од кога и у будућности можемо очекивати нове научне анализе француско-српских односа.

Такође, надамо се да су односи Србије и Француске на новом почетку и да су засновани на здравијим, понајпре економским темељима. С тим у вези, значајна је иницијатива председника Бориса Тадића и Николаса Саркозија о потписивању споразума о стратешком партнерству Србије и Француске, који би требало да се реализује током 2010. године.

Рецензенти ове богато опремљене и илустроване научне монографије (437 страница текста и 13 страница прилога) *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964* су др Миле Бјелајац и др Гордана Кривокапић Јовић.

ПОХОД ЗАПАДА ПОД ЛУПОМ ХРОНИЧАРА ИСТОКА

Вера Звонарек Јовановић

Амин Малуф: *Крсташки ратови у очима Арапа*, „Лагуна“, Београд, 2006

Иако је прошло четири године од објављивања романа *Крсташки ратови у очима Арапа*¹ (француског писца либанског порекла) Амина Малуфа² на српском језику, та интересантна и провокативна књига, још и данас, високо котира код читалачке публике, плени документарношћу и лежерним приповедањем, те поставља „дежурне“ теме и оне из далеке прошлости у нове вредносне оријентире.

Шта је то што ову књигу издваја од других књига са сличном тематиком односно који су разлози да је представљамо широј читалачкој јавности?

Може се рећи да је то посебна књига, посебна стога што представља другачије виђење историјских догађаја који су се догодили пре више од седам векова. Ти догађаји су приказани онако како су их видели и доживели арапски хроничари и летописци тога доба. Поред тога што доноси другачије прилажење

¹ Наслов оригинала, Amin Maalouf: *LES CROISADES VUES PAR LES ARABES*, Copyright 1983 by Editions JC Lattès; Translation Copyright 2006, за српско издање „Лагуна“. Превела с француског језика Весна Цакелјић.

² Амин Малуф (фр. Amin Maalouf, арап. فولع نمي) рођен је 25. фебруара 1949. године у Бејруту, Либан. Студирао је социологију на Француском универзитету у Бејруту. Радио је као директор бејрутског дневника *Al-Nahar* до почетка грађанског рата 1975, када је отишао у Париз. Живи и ради у Паризу. Пише на француском језику, а његова дела (*Леон Африканац*, *Таниосова стена*, *Самаркад*, *Левантски ђердан*, *Вртови светлости*, *Балдасарово путовање* и *Убилачки идентитети*) преведена су на многе језике укључујући и српски језик.

догађајима она представља освежење и провокативно узбуђење читаоцу у досезању нових хоризоната у односу на досадашње уџбеничке информације о крсташима.

Малуф је књигу написао на основу двогодишњег истраживачког рада и доступних примарних, секундарних и терцијарних извора. Ти извори су: *прво*, дела арапских историчара и хроничара који су оставили сведочанства о франачким најездама. Малуф је транспарентно приказао изворна дела на која се ослањао, као и податке који су му били доступни у постојећим француским преводима³; *друго*, то су дела која обрађују арапску и муслиманску средњовековну историју у њеним односима са Западом⁴ и *треће*, то су дела која се односе на историјске приче о крсташким походима како би арапска сведочанства, природно фрагментарна, била сабрана у континуирану причу која обухвата два бурна века.⁵

Представљање књиге о крсташким ратовима допринеће како бољем разумевању тих односа у прошлости тако и проширивању и продубљивању знања о том „другом виђењу“ и свеобухватнијем разумевању поступака актуелних лидера како на Истоку тако и на Западу о свевременим темама у нашој стварности.

Зашто нам је потребно константно преиспитивање и објашњавање историје? Колики је значај прошлости (давно прошлих догађаја или скоро прошлих) за сагледавање исправности наших сврха планираних за будућност? Шта данас може да се научи из историјске истине о томе како су се витезови Запада и ратници Истока борили за „своје свете циљеве и интересе“? Како таква сазнања могу да помогну сваком човеку да постане бољи и срећнији?

Аутор, као приповедач и главни актер свих догађања, на свој особен начин, са источњачким шармом за приповедање, ненаметљиво открива и различава догађаје (под лупом арапских летописаца и хроничара) од 1096. до 1291. године.

³ Gabrieli, F.: *Chroniques arabes des croisades* (Арапске хронике о крсташким походима), Sindbad, Pariz, 1997.

⁴ To су: Asthor, E.: *A social and economic history of the near east in the middle ages* (Социјална и економска историја блиског истока у средњем веку), Collins, London 1976; Cahen, C.: *Les Peuples musulmans dans l'histoire médiévale* (Муслимански народи у историји средњег века), Institut français de Damask, 1997; Hodgson, M.: *The Venture of islam* (Пустоловина ислама), University of Chicago, 1974; Palm, R.: *Les Etendards du Prophète* (Пророкови барјаци), J. C. Lattès, Pariz, 1981; Saunders, J. J.: *A history of medieval islam* (Историја средњовековног ислама), RKP, London, 1965; Sauvaget, J.: *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman* (Увод у историју муслиманског Оријента), Adrien-maisonneuve, Pariz, 1961; Schacht, J.: *The legacy of islam* (Баштина ислама), Oxford university, 1974; Sivan, E.: *L'Islam et la croisade* (Ислам и крсташки походи), Adrien-Maisonneuve, Pariz, 1968; Montgomery H. Watt: *L'Influence de l'islam sur l'Europe médiévale* (Утицај ислама на средњовековну Европу), Geuthner, Pariz, 1974.

⁵ Grousset, R.: *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem* (Историја крсташких похода и франачког краљевства у Јерусалиму), Plon, Pariz, 1934–1936; Runciman, S.: *A history of the crusade* (Историја крсташких похода), Cambridge university, 1951–1954.

Шта је то узнемиравајуће у делу Амина Малуфа? Шта то тера читаоца да књигу прочита у једном даху? Зашто нас књига не оставља равнодушнима? Зашто на догађаје пре седам векова не гледамо бајковито – као на епизоду из прошлости? Да ли мотив крсташа да крену на Левант треба тражити у импресивном говору папе Урбана II у Клермонту (1095), „Бог тако же ли“? Да ли у еху тог његовог говора и ми данас живимо? Да ли су крсташки ратови представљали нови изазов Запада или прерасподелу економске моћи између Истока и Запада? Зашто се епицентар писања светске историје са Истока, средишта најнапреднијих цивилизацијских вредности, померио у Западну Европу? У којој мери ти догађаји одражавају садашњи актуелни тренутак? Много питања и дилема, а ниједан одговор се не нуди, али много одговора навире. Можда су у томе чари Малуфовог приповедања!

Књига има шест делова и унутар сваког дела неколико поглавља: „Најезда (1096–1100)“, *Долазе Франђи, Проклети ковач оклопа и Људоджери из Маре*; „Окупација (1100–1128)“, *Две хиљаде дана Триполија, Бунтовник с турбаном*; „Противударац (1128–1146)“, *Дамаске завере и Емир код варвара*; „Победа (1146–1187)“, *Свети краљ Нурудин, Јуришање ка Нилу, Саладинове сузе*; „Одгода (1187–1244)“, *Немогући сусрет и Праведни и савршени*; „Истеривање (1244–1291)“, *Монголски бич и Дај Боже да им више никада стопа не крочи овамо*. Поред тога, роман чине: „Уводна реч“, „Пролог“, „Епилог“, „Белешке и извори“, „Хронологија“ и „Индекс појмова“. Књига има 335 страница, а штампу и повез урадио је Марго-арт из Београда у тиражу од 1.500 примерака.

Од прве странице до последње садржај је интригантан, препун обрта и неочекиваних ситуација и догађаја. Наведени догађаји као да су се урезали у генетски код арапског народа и стално догоревају и мутирају у нове облике.

У уводној речи аутор говори о методичком аспекту којим се руководио при писању романа и о самој његовој методологији. У вези с тим, многобројне белешке – прикупљене по поглављима налазе се на крају књиге и оне ће користити читаоцима који желе да сазнају нешто више о тим догађајима. Ипак, те белешке нису неопходне да би се разумела суштина дела.

Аутор читаоце уводи у драмску радњу информацијом да су се Франђи „дочепали“ светог града после четрдесетодневне опсаде, 15. јула 1099. године (Франђи – то је реч којом се још и данас у народном говору називају Французи. Хроничари их означавају различитим називима, у зависности од регије, аутора и периода – Фаранђ, Фаранђат, Ифранђ, Ифранђа).

Поред тачних датума похода, њихових актера и злодела која су учињена, дело је упечатљиво и по документарности спољашњих и унутрашњих црта главних личности тога доба, описа пејзажа и предела којима су били опчињени крсташа (масленици, дрвореди рогача, поља шећерне трске, воћњаци, лука – трговачки и културни центар).

На основу сведочења летописаца аутор нас уводи у интересантн и креативан свет који је доминирао на свим подручјима људског стваралаштва. Свет који је био интелектуално и стваралачки богат, па се и слепи песник, слободни мислилац тога времена, усудио да удари на обичаје, не штедећи ни забрањене теме:

*Земљани се деле на две врсте,
На оне што имају мозга, али не и вере,
И оне што имају вере, али не и мозга.
Судбина нас разара као да смо од стакла,
А наше крхотине више никад поново не распу.*

Без обзира на то што су ови стихови давно написани, они и у нашем времену одражавају суштину и смисао човековог трајања.

Читаоци ће сазнати да је почетком 9. века Багдад имао хиљаду школованих лекара, велику бесплатну болницу, редовну поштанску службу, пирницу више банака од којих су неке банке биле и у Кини. Да ли је урбанистички осмишљен град са водоводом, чесмама и канализацијом франачке вође до те мере импресионирао заједно са лепотама и богатством Оријента да нису бирали начине како да се домогну тих лепота и тог богатства?

Ненаметљивост у приповедању спречава читаоца да се лако идентификује са освајачима и да их можда и потајно подржава у њиховим злоделима. „У само седамнаест месеци, Триполи, Бејрут, и Саида, три града која спадају међу најчувеније у арапском свету, беху освојени и опустошени, њихово становништво је покљано или прогнано, њихови емири, кадије, људи закона побијени или приморани на изгнанство, њихове џамије оскрнављене“. У вези с тим, код „муслиманских вођа без сумње не постоји воља за отпором. Али међу житељима најугроженијих градова, свети рат што га без предаху воде тринаест последњих година ратници-ходочасници са Запада почиње да даје учинак: *михад*, који већ одавно представља само крилатицу што краси званичне говоре, доживљава препород.“

Може ли неко да пробуди „успаваног џина“ у којег се претворио арапски свет? Малуф веома верно осликава арапски свет тога доба: жељу за влашћу, издајствима и недостатком свести о верском и националном идентитету, који је настајао и развијао се дуги низ година пораза и понижења. Та колективна свест обичног човека и данас памти Запад по људождерству, силовањима, пљачкама и свим је разумљив страх од Запада који, као и сваки страх, лако прераста у ирационалну мржњу. Зашто је Хасан ал Сабах „човек широке културе, истанчаног осећаја за поезију“ 1090. године основао најстрашњу секту свих времена?

У делу Амина Малуфа проговара жртва и отворено, без улепшавања, показује своје ране. Оне су физичке и психичке, а нанете су им само зато што су другачије вере, што су припадници другог народа. Малуф не осуђује, он транспарентно без улепшавања говори о једној и о другој страни и тражи разумевање.

Који је стварни циљ крсташких похода? Да ли је то борба против надирућег ислама (као највеће религије у то доба) или пробијање праваца за будуће токове робе и капитала? Можда је узрок крсташких похода пагански осећај „неподношљивости“ другога, уз то још и супериорнијег, те неодољива чежња за туђим материјалним добрима? Можда је проглашење тих похода „светим и Богу угодним“ допринело духовној уверљивости у победу? У делу нема наглашене реторике, али летописци покушавају да укажу на основне узроке, односно мотиве и последице тог јединственог безумља.

Интересантна су размишљања о Франђима: „Ти људи немају у себи ни љубоморе ни осећања части, а имају толико храбрости!“

Да ли су крсташи походе градили на предрасудама, погрешној слици о себи и другима? Чињеница јесте да после тих догађања ништа између Истока и Запада више никада неће бити исто. Баш због тога то указивање на крсташке ратове онако како их је видео арапски свет даје књижи посебност, актуелност и препознатљивост.

Можда крсташи нису успели у свом главном циљу – „освајању свете земље“, можда се сва маштања Цркве, племства, па и обичног народа нису остварила, но постављени су принципи за успон Запада. Крсташи су обогатили живот Европе на политичком, културном и економском плану, док, за разлику од њих, арапски свет није редеофинисао друштво идејама са Запада, није се отворио ка Западу, односно он је остао херметички затворен за нове идеје и нова и друга чија размишљања. Да ли је то била за арапски свет њихова најгора последица чије су жртве били они сами? Да ли патња и бол понижених људи кроз векове може да „створи“ жељу за осветом? Да ли је она „оправдан“ разлог да се „наплати“ дуг из прошлости? Да ли је период крсташких ратова био круцијални историјски тренутак у којем је Запад дефинисао себе, а ислам је постао аршин којим је Запад сам себе мерио? Да ли „дежурне“ вести или „дежурна“ политика имају и данас нешто од односа који су се догодили у та давна времена?

Да ли епопеја славних султана Нурудина, Саладина и Бајбарса, крсташка пустошења Јерусалима и Цариграда, самоубилачки атентати секте асасина, али и бројне политичке игре које су доводиле до необичних споразума и чудноватих битака (где су у обе супротстављене војске раме уз раме ратовали Арапи, Турци, Франци, Византинци) откривају у којој је мери држање Арапа према Западу, и уопште муслимана, и дан-данас под лупом догађаја за које се сматра да су окончани пре седам векова.

Малуф не пренебрегава недостатке арапског друштва и преступе њихових лидера. Он само успоставља спону са дилемама данашњег времена.

Да ли је битно да су главни јунаци борбе против Франђа били различите националности – Зенги, Нурудин, Кутуз, Бајбарс, Калаун – Турци; Ал Афдал – Јерменин; Ширкух, Саладин, Ал Адел и Ал Камел – Курди. У чему је трагедија главних јунака у борби са Франђама?!

Да ли су Арапи, иако у сопственој земљи заправо били под туђом влашћу, странци на сопственом тлу те нису ни могли да наставе и обогате свој културни развој започет у 7. веку? Да ли, у време доласка Франђа, они већ тапкају у месту, задовољавајући се оним што су остварили у прошлости? Да ли је њихова неспособност да изграде стабилне институције довела до урушавања њиховог политичког, културног и економског система?

Размена идеја између Истока и Запада подразумевала је познавање језика, као начина комуницирања. За освајача, учење језика покореног народа представљало је вештину, односно способност упознавања другог, другачијег, као и размену културних, економских и политичких решења, док је за арапски народ учење језика освајача представљало компромис односно издају.

У медицини, астрономији, хемији, географији, математици, архитектури, Франђи су црпили своја знања из арапских књига које су најпре усвојили, подржавали, а затим и надмашили. Када је реч о индустрији, Европљани су преузели, а касније и унапредили, поступке које су користили Арапи у изради папира, преради коже, текстила, дестилацији алкохола или рафинисању шећера. Они су обогатили и европску агрикултуру. Док је за Европу епоха крсташких похода била зачетак политичке, економске и културне револуције – свети ратови на Оријенту водили су арапски народ у векове декаденције.

Муслимански свет, нападнут и нападан са свих страна, повлачи се у себе. Постао је бојажљив, дефанзиван, нетолерантан, иако је био толерантан вековима. Друштво које има много траума, у којем је појединац стално изложен агresiји, не може да спречи избијање осећања прогоњености и страха према различитима од себе. Арапски свет још увек види у Западу природног непријатеља, сваки непријатељски чин усмерен против њега (било да је културни, политички, војни, економски, спортски), сматра се легитимном осветом.

Поставља се питање о толеранцији и мирољубивој коегзистенцији међу народима и припадницима различитих религијских уверења? Зашто је црв сумње код тих народа нагризао те вредности?

С обзиром на данашње актуелне догађаје на Блиском истоку, и у свету, може ли нешто да се научи из тих примера и извуче нека поука за будућност?

Историјски догађаји нису ни основа нити средство за предвиђање будућих догађаја (историја није предвидљива), али, сагледавање историјских догађаја различитим историјским (очима) методима и вредновање њихових последица разноврснијим вредносним инструментима, може да буде веома корисно: најпре, за обезбеђивање цивилизацијског прогреса у свим областима човековог деловања, а затим и за припремање доступних средстава и дозвољених метода којима друштво може да се супротстави новим, савременим изазовима, ризицима и претњама у разним областима (од криминалистике и безбедности до борбе против тероризма и чувања светског мира).

У овом приказу је коришћено много упита (зашто, да ли, због чега, у којој мери), с циљем да се дело не препричава, већ да се читаоцима укаже на нека смела питања која су директно назначена, као и она питања која се читају „између редова“ и која имају моћ да читаоце потакну на размишљање.

За све љубитеље писане речи који воле историју, науку, књижевност, арапски језик и арапску културу, као и оне које је одушевио и фасцинирао арапски свет, који воле историјске романи и есеје и стрпљиво траже одговоре на многа отворена питања, а у вези су с догађајима који су се догодили пре седам векова – гарантујемо интересантно и поучно штиво.

S U M M A R I E S

Importance and Methodology of Publishing the Papers in International Science Magazines

Nebojša Nikolić

Publishing the papers in international science magazines is a way of scientific communication and a key indicator of scientific and teaching staff competence. Through publishing, a newly established scientific result becomes visible and subjectable to verification of scientific community. This is the first step leading to legitimate introduction of a new scientific result into the scope of the existing scientific knowledge. The process of publishing the scientific papers in international science magazines is long-lasting, uncertain, and demanding. The acceptance level of papers in some leading world science magazines is ten percent of the number of papers submitted, due to high criteria, in particular the relevance and the originality criteria. Additionally, publishing the papers in international science magazines is the weakest link within the system of the educational and scientific institutions of the Defense Ministry of the Republic of Serbia. In our educational and scientific practice, this process is neither sufficiently known nor acknowledged, while being often accompanied by wrong prejudices.

The purpose of the paper is three-fold: addressing the importance of creating scientific papers of international relevance as a critical element of teaching and scientific staff's competence; presenting the methodology of preparing the papers and the entire procedure through to their publishing; and the motivation of the academic community for the activity of publishing the papers in international science magazines. The presented matters are based on authentic practical experience in publishing the papers in a top-class international science magazine.

Key words: *methodology, publishing, science, magazine.*

Ethno-confessional Structure and Security of the Balkans – Prospects and New Challenges

Todor Mirković

The Balkans region is marked by its multiethnicity, multiconfessionality, and multiculturality. These have not been always exploited as advantages, but often as causes of disputes as well, even of mutual conflicts. Due to its extremely favorable geostrategic position, the Balkans region has for centuries been a target of great powers and a destination of war campaigns, which have brought big changes and new challenges.

During the two past millennia, at least three empires saw their collapses in the Balkans: the Roman Empire, the Ottoman Empire, and the Austro-Hungarian Empire. In addition to many wars of conquest and liberation wars, also the World War One started in the Balkans and brought deep and far-reaching geopolitical and other changes in this part of the world.

Apart from the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, the essence of these changes was also the creation of a new state of South Slavs – Yugoslavia – the existence of which was not very long (seventy years). The disintegration of Yugoslavia was followed by armed conflicts, enormous human suffering, and material losses. Also, its disintegration was associated with deep geopolitical, demographic, and other changes. Instead of a single, relatively stable and prosperous, country, six weak states were created and six small economies, with a possibility of “balkanization” (or “debalkanization”) to be continued. Deepened intolerance between nations and religions, economic underdevelopment, and global financial crises are threatening with new challenges – otherwise, the ongoing disappearance of some Balkan nations may well continue and be accelerated.

Key words: the Balkans, disintegration, war consequences, prospects, challenges.

Geopolitical Position of the Western Balkans

Miloljub Sretenović

The Western Balkans as a territorial entity that was, due to specific political, economical, and security features, discerned by the international community, comprises newly created states on the area of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, including the Republic of Albania, but excluding the Republic of Slovenia. It is an area covering about 264,000 square kilometers, with a population of about twenty-and-four million. Five of six states in the Western Balkans have an access to the Adriatic Sea. The communication lines along the Morava and Vardar rivers, the Marica river, and the direction of Durres–Tirana–Skopje–Sofia–the Black Sea are of extreme importance not only for the Western Balkans but for Europe and Asia as well.

The paper presents basic determinants of the geopolitical position of the Western Balkans and its history analysis and current aspects of the new geopolitical organization.

Key words: the Western Balkans region, geopolitical position, geospace, balkanization, geostrategic position.

“Realistic” Alliance Versus “Liberal” Alliance – Possible Approaches to NATO Survival, Future and Globalization

Dorđe Stojanović, Katarina Štrbac

Since the end of the Cold War until today, discussions have continued on whether NATO will survive, and if it does survive, in what form and with what purpose. Possible directions of the transformation of initial realistic focus on standard domination of factors of bipolar struggle for power are analyzed, and prospects are questioned of liberal-constructive supposition that defines its conceptual framework through benefits of spreading the shared normative ideals versus unilateral political option. In this context, the paper will clarify: 1. relation of NATO military and political components; 2. qualities of NATO institutional-procedural structure; and 3. normative matrix of the modern NATO.

Key words: NATO, realism, liberalism, Cold War, constructivism.

Security Integrations in the Post-Soviet Area – Collective Security Treaty Organization

Zoran Kilibarda

The Collective Security Treaty Organization (CSTO), consisting of Russia, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan, is an important institutional framework of cooperation between the countries of the post-Soviet area. A new moment in the organization's functioning is the creation of Collective Operational Response Force whose main missions are to counter a military aggression and to combat the international terrorism, extremism, organized transnational crime, drug trafficking, and natural disasters. This is, according to the explanation of the decision on their creation, a response to "substantial conflict potential" that has accumulated in the region. Through military consolidation of the Organization, Russia has, as the leading member state, showed a resolve to strengthen its position in the area of the Commonwealth of Independent States in line with an effort to preclude further expansion of NATO to the territory of the former Soviet republics.

Key words: *collective security, Operational Response Force, post-Soviet states.*

Geopolitical and Geostrategic Importance of the Raška Area

Ljubomir Gigović

The Raška area is not marked by features of special geostrategic relevance as regards its size, natural resources and population. However, its geographical, traffic-wise, and military-geographical positions, geocultural determination, as well as specific ethno-demographic processes, have made this area very important from geostrategic and geopolitical aspects. Its importance is all the more critical if one keeps in mind that this is an area divided between Serbia and Montenegro, and burdened with complex, not only inter-confessional, but also intra-confessional relations and complex national structure, which make it potentially neuralgic from the viewpoint of security.

The paper deals with geographical, historical, politico-geographical, cultural, and demographic processes relevant for geopolitical and geostrategic positions of the Raška area.

Key words: *the Raška area, Serbia, geopolitical position, geostrategic position.*

Long-Term Planning of Defense System Development

Dejan Stojković

The paper presents basic suppositions of long-term planning of the defense system development. Very important for its understanding are: notion and purpose of the long-term development planning; approaches and variables in the long-term develop-

ment planning; defense system development long-term planning process, and similar. Special attention is addressed to the description of the defense system development long-term planning process.

The paper may be used as a base for further research of particular issues of this complex matter, and at the same time, it may serve as a methodological framework for making a defense system development long-term plan.

Key words: long-term planning, development, defense system.

Applying a Multi-Criteria Decision-Making Method in Defense System Procurement Using EXPERT CHOICE Software

Milislav Terzić

The efficiency of the Defense Ministry finance plan execution directly depends of the level of compliance between the planning procedure and the procedure of executing the approved budget resources. The major part of operating and investment expenditures execution is carried out within the public procurement procedure. Decision-making and selection of the most favorable supplier is a key issue whose solution is to be directed towards ensuring an efficient and effective use of the allocated funds.

The paper stresses the importance of multi-criteria decision-making and presents a procedure of applying the method of Analytic Hierarchy Processes. Using the Expert Choice software, the application of this method and characteristic criteria in decision-making on selection of the most favorable supplier are exemplified.

Key words: procurement, multi-criteria decision-making methods, selection of suppliers, Expert Choice

Public Procurement in Support of Defense – Some Countries' Experiences

Branko Tešanović, Rajko Petrović

The defense system, as a specific organization, carries out its procurement activity in different types of markets. Procurement bodies have to be familiar with the laws of market and with goals and strategies that (potential) suppliers/bidders are guided by, in order to successfully go up against them and to respond to bidders/potential suppliers' strategy of appearance on the market, namely to carry out their procurement task in an efficient and economic way.

In this connection, the coordination of the public procurement system operations implies the application of positive experiences of the countries with developed market economies combined with experiences of different systems in order for the public procurement system to evolve in the right direction.

Key words: procurement, market, defense system, public sector.

Management Aspects Applicable to Managing the Process of Doing Military Service in Civilian Institutions

Zoran M. Mačak

Human resources management is a scientific discipline aimed at gathering and developing human potentials, cherishing the benefits of individual and group work. Management is a universal activity, because its principles are applicable to all areas of economy and society – production, banking, trade, agriculture, sports, defense, art, health care, religion, international transactions, and similar.

Changes in the area of defense are inevitable, and there has been ever greater number of those who are ready to implement them. Doing one's military service in a civilian institution is a relatively new form of fulfilling one's military obligation in the Republic of Serbia, which is critically important from the aspect of the fulfillment of fundamental human rights, necessarily associated with international integrations of our country. The process of doing the military service in civilian institutions in which a specific (psychophysically fit) part of male population is managed, with whom a special form of socially useful activities are to be carried out within an organization/institution, and to prepare them for non-military challenges, risks and threats in any subsequent, possible crisis situations, is viewed by the author from management perspective.

Key words: *management functions, process management, conscription, military service in civilian institutions, business-ethical dimension of management.*

Doing Military Service in Civilian Institutions of the Republic of Serbia

Branko M. Babić

By the end of the sixth year of the implementation and doing of military service in civilian institutions, the National Assembly of the Republic of Serbia passed the Law on Doing the Military Service in Civilian Institutions on October 26, 2009. This completed the process of passing normative acts on doing military service in civilian institutions, which was started with the 2003 Amendments to the Ordinance on Conscription.

The paper discusses a very current topic – service in civilian institutions, whereby a conscript replaces his doing the military service with or without carrying arms. The Law on Doing the Military Service in Civilian Institutions, as compared to former normative regulations, specifies these problems and introduces new arrangements, creating legal supposition for continuing the reforms of the defense system and meeting the international standards in this area.

Key words: *conscientious objection, military service in civilian institutions.*

Work Obligation in the Defense System of the Republic of Serbia

Svetlana Šćekić

An aspiration for adapting to worldwide global changes and security integrations, as well as any relevant change in a state, society, or its environment, entail a matching adjustment of the defense system. As a part of the national security system,

the defense system is a form of organization, preparation and implementation of measures and actions based on which the citizens, government bodies, business companies, and other legal entities carry out their respective defense tasks. Accordingly, work obligation is a mandatory part of the overall system for carrying out the defense operations and tasks.

Key words: work obligation, defense system, work obligation unit, replenishment plans.

Material Obligation in the Defense System of the Republic of Serbia

Jasmina Milošević

In view of bringing in line particular provisions of legal regulations with basic legal, strategic and doctrinal documents in the area of defense of the Republic of Serbia, as well as the adjustment to global changes worldwide and trends in international security integrations, and with a purpose of ensuring more efficient functioning of the material obligation in general and removing any controversy in the provisions that are obsolete and present an impediment to consistent application in practice, a need has arisen for a law and sub-legal regulations to be passed, which would in the best way possible regulate the area of material obligation and match the material solutions to defense system requirements. Apart from the material obligation, the subjects of this law and sub-legal regulations are also the military and work obligations, since they are mutually connected and interdependent.

Key words: defense system, material obligation, civil defense, replenishment plan.

Role of Mathematics in Military Education

Natalija B. Jelenković

Based on the genesis of mathematics as a scientific discipline that is defined and applied in the military education (and in which many research studies in military sciences have been conducted), the paper transparently argues that the military profession is to a great extent determined just by mathematics as a scientific discipline. The paper presents a short chronological overview of some most known mathematical disciplines that had been developed in Serbian military schools following the example of some well-known European military centers.

The aim of the paper is twofold: on one side, to broaden, based on gathered facts and using appropriate scientific methods, a knowledge of mathematics as a very usable science in the military education; and on the other side, to specify the role of mathematics in the military education.

Key words: land surveying, geodesy, mathematical cartography, ballistics, cryptography, mathematical art.

Risk – Specific Form of Posing a Danger to Security

Milan Mijalkovski, Ivica Đorđević

In everyday life, the terms such as challenge, risk and threat are often used, primarily to warn of an existing or potential danger posed to safety of people, objects, assets, and other values. In the security theory and practice such meaning is represented by syntagmatic notions – challenges, risks and threats to security, or security challenges, risks and threats.

Resolving any security issue is associated with decision process (decision making and execution), and any decision process involves an exposure to a certain amount of danger (risk). The paper discusses significant aspects of security risk, and points to its universality as regards posing a danger to security. Bringing the two parties' (the security subject and the danger subject) decisions face to face is problematized in relation to the security object (values being protected), as regards the risk scope, character, and specific features of both parties in conflict.

Key words: posing a danger to security, challenge, risk, threat.

Critical Essay on Establishing the Time of Terrorism Emergence and Its Predecessors

Dragan Simeunović

Though in political theory there is a broad conglomerate of suppositions on the time of its emergence, the terrorism as a modern phenomenon has existed since the 19th century only. In studying the terrorism as a complex form of political violence, particular confusion in establishing the cause of emergence of terrorism and its predecessors is brought in by those who come forth from ideological and religious positions, not from scientific or professional ones. As to "the first terrorists", two types of mistakes are usually made. First – when some historical examples of some types of political violence, which are not terrorism, are uncritically quoted as a phenomenon of terrorism. Second, proceeding from the first one – when those are classified as terrorist predecessors who cannot be sometimes designated as such according to any terrorist characteristics. Particular attention is addressed to elaborating the organizations of Thuggee, assassins, and zealots, with the purpose of exemplifying the notion of terrorism.

Key words: terrorism, terrorist predecessors, Thuggee, assassins, zealots, emergence of terrorism.

Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques

Carsten Bockstette

Jihadist terrorism has spread beyond the borders of the regions in which it had its origin and has reached a global dimension. The interaction and dependencies between media and terrorism are still to be fully investigated, in particular the utilization of

the Internet by terrorists. The theoretical jihadist terrorist communication plan described in this paper shows that they know how to apply strategic communication management techniques. The mass media and especially the Internet have become the key enablers and the main strategic communication assets whereby terrorists have ensured a favorable communication asymmetry to offset the asymmetry in military might.

This is a translation of the original text published in the Occasional Paper Series No. 20 by the George C. Marshall European Center for Security Studies in December 2008.

Key words: *terrorism, jihad, management techniques, public relations, asymmetric warfare, Internet.*

Wahhabism – Radical Islamic Movement

Dragan Bojanić

Wahhabism and Salafism are influential religious movements within the Sunni branch of Islam, which request the Muslims to turn back to Islamic principles and practice such as used to exist in the days of the God's envoy Mohammed and "Pious Ancestors" (Salaf al-Salih) of the first three generations of Muslims. According to Wahhabi views, original Islamic teachings should be purified from all innovations, deviations or polytheism, which have gradually tarnished the Koran and Sunnah over the former centuries. Mohammed bin Abdel al-Wahab, the founder of the Wahhabi movement, argued that the Muslims of Arabia had a responsibility to resist to foreign influences, primarily the Persian (Shiite) and Turkish (Sufi) deviations of the true Islamic faith. The essence of the Sheikh al-Wahab's teachings – Wahhabism – is a specific liberation movement of the early 19th century when (Arab) revolt against Ottoman Empire force started. Osama bin Laden and al-Qa'ida marked the beginning of the 21st century with terrorist attacks and showed the ruthlessness of asymmetric warfare. Wahhabism is an official (governmental) and prevailing religious teaching of the Saudi Arabia and Khatar. It has become a global phenomenon and its further gradual strengthening and, very likely, its expansion may be expected. As to the Balkans, Wahhabis are present in Albania (probably the center of Wahhabism in the Southern Balkans region), in Bosnia and Herzegovina (there are many indicators of Wahhabi presence and influence), Serbia (mainly in the province of Kosovo and Metohija, and in the Raška area, namely in the part thereof belonging to Serbia), Montenegro (mostly in its northern part), Macedonia, Bulgaria, and Croatia. The most forceful Wahhabi intrusion into the Balkans came through Islamic centers, Islamic schools, and Islamic humanitarian and charity organizations. Wahhabi proselytism is founded on infiltration, indoctrination, and financial support.

Key words: *Wahhabism, Saudi Arabia, Salafism, Islamism, religious conflict.*

ZUSAMMENFASSUNGEN

Die Bedeutung und Methoden der Veröffentlichung der Artikel in internationalen wissenschaftlichen Zeitschriften

Nebojša Nikolić

Die Veröffentlichung der Artikel in den internationalen wissenschaftlichen Zeitschriften stellt eine Art von wissenschaftlicher Kommunikation dar und ist das entscheidende Merkmal der Kompetenz der Forschungs- und Lehrkräfte. Durch die Publikation wird das neuerschaffene wissenschaftliche Resultat ersichtlich und obliegt der Kontrolle der wissenschaftlichen Öffentlichkeit. Das ist der erste Schritt zur legitimen Einführung des neuen wissenschaftlichen Produktes in die Gesamtheit der bestehenden wissenschaftlichen Kenntnisse. Der Publikationsprozess der wissenschaftlichen Arbeiten in den internationalen wissenschaftlichen Zeitschriften ist langfristig, unvorhersehbar und anspruchsvoll. Im Vergleich zu den vorgelegten Arbeiten beträgt die Annahmerate in einigen führenden Zeitschriften 10%, was eine Folge von hohen Kriterien ist, vor allem derjenigen, die sich auf die Relevanz und Originalität beziehen. Darüber hinaus ist die Publikation der Arbeiten in den internationalen Zeitschriften der schwächste Bestandteil im System der Unterrichts- und Wissenschaftsanstalten im Verteidigungsministerium Republik Serbiens. In unserer Praxis der unterrichtenden und wissenschaftlichen Tätigkeit ist dieser Prozess nicht ausreichend bekannt oder in zufriedenstellender Weise anerkannt und ist oft von fehlerhaften Vorurteilen verfolgt.

Der Zweck der Arbeit ist dreifach: die Hervorhebung der Wichtigkeit der Schaffung wissenschaftlicher Werke von internationaler Bedeutung als kritischen Bestandteil der wissenschaftlichen Kompetenz des Lehrpersonals; die Darstellung der Vorbereitungsmethoden und des ganzen Verfahrens bis zur Veröffentlichung und die Motivierung der akademischen Gemeinschaft zur Publizierung der Arbeiten in den internationalen wissenschaftlichen Zeitschriften. Die dargestellten Inhalte beruhen auf der originalen praktischen Erfahrung in der Veröffentlichung der Arbeiten in einer erstklassigen internationalen wissenschaftlichen Zeitschrift.

Stichwörter: *Methoden, Veröffentlichung, Wissenschaft, Zeitschrift.*

Die ethnische und konfessionelle Struktur und die Sicherheit auf den Balkan – Perspektiven und neue Herausforderungen

Todor Mirković

Die Merkmale des Balkan sind das Multiethnische, Multikonfessionelle und Multikulturelle. Sie wurden nicht immer als Vorteile, sondern oft als Ursachen für Streitigkeiten und sogar Konflikte benutzt. Aufgrund der außerordentlich bedeutenden geostrategischen Lage war Balkan über Jahrhunderte hinaus eine Zielscheibe der großen Mächte und ein Zielpunkt der Kriegszüge, die große Veränderungen und neue Herausforderungen mit sich gebracht haben.

Im Laufe der letzten beiden Millenien haben mindestens drei Imperien ihr Ende erlebt: das Römische Reich, das Osmanische Reich und Österreich-Ungarn. Neben vielen Eroberungs- und Befreiungskriegen begann auf dem Balkan der Erste Weltkrieg, der schwerwiegende und weitreichende Folgen und andere Wandlungen in diesem Teil der Welt verursacht hat. Das Wesen dieser Wandlungen machte sowohl der Zerfall des Österreich-Ungarn, als auch die Entstehung eines neuen Staates der Südslawen – Jugoslawien aus, der nicht lange bestehen blieb (siebzig Jahre lang). Der Zerfall Jugoslawiens wurde vom bewaffneten Konflikten, großem menschlichen Elend und materiellen Verlust begleitet. Infolge dieses Zerfalls kam es zu großen geopolitischen, demographischen und anderen Wandlungen. Anstelle eines relativ stabilen und fortgeschrittenen Landes, wurden auf der gleichen Fläche sechs schwache Staaten und sechs neue Wirtschaften geschaffen, mit der Möglichkeit die „Balkanisierung“ (oder „Debalkanisierung“) fortzusetzen. Die vertieften nationalen und konfessionellen Spannungen, ökonomischer Rückstand und globale Finanzkrise drohen mit neuen Herausforderungen – im Gegensatz dazu kann das eingesetzte Verschwinden einiger Völker des Balkans fortschreiten und sich beschleunigen.

Stichwörter: *Balkan, Desintegration, Kriegsfolgen, Perspektiven, Herausforderungen.*

Die geopolitische Lage des Westbalkans

Miloljub Sretenović

Der Westbalkan ist seine territoriale Einheit, die von der internationalen Gemeinschaft aufgrund seiner ökonomischen und Sicherheitsmerkmale abgegrenzt wurde und umfasst neuentstandene Staaten im Raum von Ex-Jugoslawiens, einschließlich Republik Albanien, schließt aber Republik Slowenien aus. Dieses Gebiet erstreckt sich auf eine Fläche von 264.000 km² mit vierundzwanzig Millionen Einwohner. Von sechs Staaten des Westbalkans haben fünf einen Ausgang zur Adria. Die Verkehrsverbindungen entlang der Morawa-Vardar, der Marica und Durrës-Tirana-Skopje-Sofija-Schwarzes Meer haben eine außerordentliche Bedeutung, nicht nur für den Westbalkan, sondern auch für Europa und Asien.

Die Arbeit präsentiert die wesentlichen Determinanten der geopolitischen Lage des Westbalkans, sowie auch seine geschichtliche Analyse und die aktuellen Aspekte der neuen geopolitischen Struktur.

Stichwörter: *Westbalkan, geopolitische Lage, geographischer Raum, Balkanisierung, geostrategische Lage.*

„Realistische“ Allianz gegen „liberale“ Allianz – mögliche Aspekte zum Fortbestehen, zur Zukunft und Globalisierung der NATO

Dorđe Stojanović, Katarina Šrbac

Seit dem Ende des Kalten Krieges wird diskutiert, ob NATO auch weiterhin bestehen bleibt und, wenn sie bestehen bleibt, in welcher Form und zu welchen Zwecken. Es werden mögliche Transformationsrichtungen der initiiert realistischen Fokussierung auf die klassische Dominanz der Faktoren des bipolaren Kampfes analysiert und die Perspektive der liberal-konstruktivistischen Grundsätze erforscht, die ihren konzeptuellen

Rahmen durch die Benefits der Ausbreitung gemeinsamer normativen Ideale definiert, im Gegensatz zu der unilateralen politischen Option. In diesem Zusammenhang wird diese Arbeit folgendes klären: 1. Das Verhältnis zwischen den militärischen und politischen Komponenten; 2. Die Merkmale der institutional-prozeduralen Struktur NATO und 3. Die normative Matrix der modernen NATO.

Stichwörter: *NATO, Realismus, Liberalismus, Kalter Krieg, Konstruktivismus.*

Sicherheitsintegrationen in dem postsowjetischen Raum – Organisation des Vertrags über kollektive Sicherheit

Zoran Kilibarda

Die Organisation des Vertrags über kollektive Sicherheit (OVKS), die aus Russland, Weißrussland, Armenien, Kasachstan, Kirgisistan, Tadschikistan und Usbekistan besteht, ist ein bedeutender institutionaler Rahmen für die Zusammenarbeit der Staaten im postsowjetischen Raum. Eine Neuheit in der Funktion der Organisation stellt die Zusammenstellung der Kollektiven Kräfte zur operativen Reaktion dar, dessen Hauptaufgaben sind: die Abwehr gegen militärische Aggression, Kampf gegen den internationalen Terrorismus, Extremismus, organisierte transnationale Kriminalität, Drogenschmuggel und Naturkatastrophen. Das ist, so in der Begründung der Entscheidung über die Gründung der Kräfte, eine Antwort auf das „erhebliche Konfliktpotential“, das sich in der Region gesammelt hat. Durch die militärische Konsolidierung der Organisation, hat Russland als führender Mitgliedstaat eine Entschiedenheit gezeigt, ihre Position in der Gemeinschaft der unabhängigen Staaten zu stärken, im Einklang mit der Bestrebung, die weitere Verbreitung der NATO in den Raum der Ex-Sowjetischen Republiken aufzuhalten.

Stichwörter: *kollektive Sicherheit, Kräfte zur operativen Reaktion, postsowjetische Staaten.*

Geopolitische und geostrategische Bedeutung des Gebiets Raschka

Ljubomir Gigović

Das Gebiet Raschka weist keine Merkmale einer gesonderten geostrategischen Wichtigkeit auf, wenn man die Fläche, die natürlichen Ressource und die Einwohnerzahl in Betracht zieht. Aber seine geographische, militärgeographische und Verkehrslage, die geokulturelle Determinierung, sowie auch die spezifischen ethnodemographischen Prozesse weisen dem Raum aus geostrategischer und geopolitischer Sicht eine große Bedeutung zu. Die Wichtigkeit wird zusätzlich erhöht, wenn man in Betracht zieht, dass der Raum, der zwischen Serbien und Monte Negro aufgeteilt ist, mit komplizierten nicht nur interkonfessionellen, sondern auch intranskonfessionellen Beziehungen und komplexer nationaler Struktur belastet ist, was diesen Raum von dem Standpunkt der Sicherheit aus potentiell neuralgisch ausmacht.

In dem Text werden geographische, geschichtliche, politisch-geographische, kulturologische und demographische Prozesse betrachtet, die für die geopolitische und geostrategische Lage des Gebiets Raschka relevant sind.

Stichwörter: *das Gebiet Raschka, Serbien, geopolitische Lage, geostrategische Lage.*

Langfristige Planung der Entwicklung des Verteidigungssystems

Dejan Stojković

In der Arbeit sind die wesentlichen Grundsätze der langfristigen Planung der Entwicklung des Verteidigungssystems dargestellt. Zum Verständniss sind sehr wichtig: der Beriff und der Zweck der langfristigen Planung der Entwicklung, die Ansätze und Variablen bei der langfristigen Planung der Entwicklung, der Prozess der langfristigen Planung der Entwicklung des Verteidigungssystems u. ä. Besondere Aufmerksamkeit wird der Beschreibung des Prozesses der langfristigen Planung der Entwicklung des Verteidigungssystems geschenkt.

Die Arbeit kann eine Grundlage für die weitere Forschung der einzelnen Fragen dieses komplexen Problems sein und gleichzeitig als methodologischer Rahmen für die Erstellung eines Langzeitplans der Entwicklung des Verteidigungssystems fungieren.

Stichwörter: *langfristige Planung, Entwicklung, Verteidigungssystem.*

Die Anwendung der Methoden der Entscheidungen nach mehreren Kriterien bei der Beschaffung im Verteidigungssystem bei Benutzung der Software EXPERT CHOICE

Milislav Terzić

Die Effizienz bei der Realisierung des Finanzplans des Verteidigungsministeriums hängt direkt mit der Stufe der Abgestimmtheit des Planungsverfahrens und des Vollzugsverfahrens der bewilligten Haushaltsmittel zusammen. Der grosste Teil der Erfüllung der operativen und Investitionsaufgaben wird im Verfahren der Ausschreibungen vollbracht. Die Entscheidung und die Wahl des günstigsten Zustellers im Ausschreibungsverfahren stellt das zentrale Problem dar und seine Lösung soll auf eine effiziente und wirksame Anwendung der bewilligten Mittel ausgerichtet sein.

In der Arbeit wurde die Bedeutung der Entscheidung nach mehreren Kriterien betont und das Verfahren der Anwendung der Methode der analytischen Chierarchieprozesse vorgestellt. Durch die Benutzung des Software Expert Choise wurde die Anwendung dieser Methode und der charakteristischen Kriterien bei der Entscheidung über die Wahl des günstigsten Zustellers auch praktisch präsentiert.

Stichwörter: *Beschaffung, Methoden der Entscheidung nach mehreren Kriterien, Zustellerwahl, Expert Choise.*

Der öffentliche Bedarf der Verteidigung – Erfahrungen einiger Staaten

Branko Tešanović, Rajko Petrović

Das Verteidigungssystem als eine spezifische Organisation realisiert seine Beschaffung auf unterschiedlichen Märkten. Die Beschaffungsorgane müssen mit den Gesetzen der Märkte vertraut sein, sowie auch mit den Zielen und Strategien, nach denen sich die (möglichen) Zusteller-Anbieter richten, um sich denen erfolgreich entge-

genzustellen und der Strategie der Anbieter – möglicher Zusteller gerecht zu werden und um eine eigene Strategie des Auftritts auf dem Markt entwickeln zu können, bzw. die Aufgaben der Beschaffung effizient und ökonomisch zu erfüllen.

In diesem Zusammenhang impliziert die Koordinierung des Systems der öffentlichen Beschaffung die Anwendung der positiven Erfahrungen der Länder, die eine entwickelte Marktwirtschaft und Erfahrungen aus unterschiedlichen Systemen haben, damit das System der öffentlichen Beschaffung in richtiger Richtung evoluierten kann.

Stichwörter: *Beschaffung, Markt, Verteidigungssystem, öffentlicher Sektor.*

Die Aspekte des Managements, die auf den Zivildienst anwendbar sind

Zoran M. Mačak

Die Personalführung stellt eine wissenschaftliche Disziplin dar, dessen Ziel ist, das Menschenpotential zu sammeln und zu entwickeln und die Gunsten individueller und Gruppenarbeit zu pflegen. Die Führung ist eine unversale Tätigkeit, denn ihre Prinzipien sind in allen Bereichen der Wirtschaft und Gesellschaft anwendbar – Herstellung, Bankwesen, Handel, Landwirtschaft, Sport, Verteidigung, Kunst, Gesundheitswesen, Religion, internationales Geschäft u.ä.

Die Wandlungen im Gebiet der Verteidigung sind unumgänglich und es gibt immer mehr diejenigen, die bereit sind, sie zu durchführen. Der Zivildienst stellt eine Relativ neue Form der Erfüllung der Wehrpflicht in Republik Serbien dar, die vom Standpunkt der Erfüllung der Grundrechte des Menschen aus wichtig ist, in Verbindung mit der Integration unseres Landes. Der Ersatzdienst, in dem ein spezifischer Teil der männlichen Population (die physisch und psychisch fähigen) geführt wird, eine Population, die eine besondere Form der gesellschaftlich nützlichen Tätigkeiten realisieren soll, unmittelbar in der jeweiligen Einrichtung und die vorbereitet werden soll auf nicht-militärische Herausforderungen, Risiken und Bedrohungen in späteren eventuellen Krisensituationen, wird vom Autor vom Standpunkt des Managements aus betrachtet.

Stichwörter: *Funktionen des Management, Prozesssteuerung, Wehrdienst, Zivildienst, geschäfts-ethische Dimension der Führung.*

Zivildienst in Republik Serbien

Branko M. Babić

Am Ende des sechsten Jahres der praktischen Anwendung und Durchführung des Zivildienstes hat das serbische Parlament am 6. Oktober 2009 das Gesetz über den Zivildienst verabschiedet. Damit wurde der Prozess der Verabschiedung der gesetzlichen Dokumente im Bezug auf den Zivildienst abgerundet, der mit den Änderungen und Ergänzungen der Verordnung über die Wehrpflicht aus dem Jahre 2003 begonnen hatte.

Der Artikel behandelt ein sehr aktuelles Thema – den Zivildienst, mit dem der Wehrpflichtige den Wehrdienst mit Waffen oder ohne Waffen austauscht. Das Gesetz über den Zivildienst, im Vergleich zu der vorausgehenden normativen Ordnung, reguliert im Detail diese Problematik, führt neue Lösungen ein und schafft eine rechtliche Voraussetzung für die Weiterführung der Reformen im Verteidigungssystem und die Erfüllung der internationalen Standards in diesem Gebiet.

Stichwörter: *Kriegsdienstverweigerung aus Gewissensgründen, Zivildienst.*

Die Arbeitspflicht im Verteidigungssystem Republik Serbiens

Svetlana Šćekić

Das Bestehen, sich an die globalen Wandlungen und an die Sicherheitsintegrationen anzupassen, beansprucht, wie auch jede wichtigere Veränderung im Staat, in der Gesellschaft oder in seiner Umgebung, eine entsprechende Anpassung im Verteidigungssystem. Als Teil des Systems der nationalen Sicherheit, stellt das System der Verteidigung eine Form der Organisation, Vorbereitung und Durchführung von Massnahmen und Handlungen dar, aufgrund dessen die Bürger, Behörden, Wirtschaftsgesellschaften und andere juristische Personen ihre Aufgaben der Verteidigung erfüllen. In diesem Zusammenhang stellt die Arbeitspflicht einen unumgänglichen Bestandteil des einheitlichen Systems für die Erledigung der Aufgaben und Angelegenheiten der Verteidigung dar.

Stichwörter: *Arbeitspflicht, Verteidigungssystem, Einheiten der Arbeitspflicht, Ergänzungspläne.*

Die materielle Pflicht im Verteidigungssystem Republik Serbiens

Jasmina Milošević

In Anbetracht der Abstimmung einzelner Bestimmungen der rechtlichen Regulativen mit den grundlegenden gesetzlichen, strategischen und doktrinären Dokumenten im Bereich der Verteidigung der Republik Serbien, sowie auch die Anpassung an die globalen Wandlungen und Tendenzen in den internationalen Integrationen ergab sich - zur Sicherung der effizienten Durchführung der materiellen Pflicht und Beseitigung der Gegensätze in den überholten Bestimmungen, die ein Hindernis für eine konsequente Anwendung in der Praxis darstellen – das Bedürfnis nach der Verabschiedung der gesetzlichen Vorschriften, mit denen man auf die beste Art und Weise materielle Pflichten und materielle Lösungen den Forderungen des Verteidigungssystems angleichen kann. Der Gegenstand des Gesetzes und der Vorschriften stellt neben der materiellen Pflicht die Wehr- und Arbeitspflicht dar, die miteinander verbunden und voneinander abhängig sind.

Stichwörter: *Verteidigungssystem, materielle Pflicht, Zivilschutz, Ergänzungsplan.*

Die Rolle der Mathematik in der militärischen Ausbildung

Natalija B. Jelenković

Aufgrund der Entstehungsgeschichte der Mathematik als wissenschaftlicher Disziplin, die in der militärischen Ausbildung definiert und angewendet wurde (und in der eine Vielzahl von Forschungen im Bereich militärische Wissenschaften durchgeführt wurden) wird in der Arbeit auf eine transparente Weise darüber gesprochen, dass der militärische Beruf im großem Maße gerade von der Mathematik als wissenschaftlicher Disziplin bestimmt ist. Im Artikel wurde eine chronologische Übersicht bekanntester mathematischer Disziplinen gegeben, die in den serbischen Militärschulen nach Vorbild bekannter europäischer militärischer Zentren entwickelt wurden.

Das Ziel der Arbeit ist zweifach: Einerseits, soll das Wissen über die Mathematik als durchaus verwendbare Wissenschaft in der militärischen Ausbildung erweitert werden anhand gesammelter Tasachen und durch Anwendung von wissenschaftlichen Methoden und andererseits, soll die Rolle der Mathematik in der militärischen Ausbildung konkret begründet werden.

Stichwörter: *Landvermessung, Geodesie, mathematische Kartographie, Balistik, Kryptographie, mathematische Kunst.*

Das Risiko – eine spezifische Form der Sicherheitsbedrohung

Milan Mijalkovski, Ivica Đorđević

Im Alltagsleben werden oft Ausdrücke wie Herausforderung, Risiko und Bedrohung angewendet, vor allem um vor der bevorstehenden Gefahr für die Sicherheit der Menschen, Gegenstände, Mittel und anderer Werte zu warnen. In der Sicherheitstheorie und Praxis stellen eine solche Bedeutung die Synthagen dar – Herausforderungen, Risiken, und Bedrohungen für die Sicherheit, oder Sicherheitsherausforderungen, -risiken und -bedrohungen.

Die Lösung jeglichen Sicherheitsproblems steht in der Verbindung mit der Entscheidung (das Treffen oder Realisierung der Entscheidungen) und bei jeder Entscheidung ist man in einem gewissen Grad der Gefahr ausgesetzt (Risiko). In der Arbeit wurden die wichtigen Aspekte des Sicherheitsrisikos behandelt und dabei auf seine Universalität im Bezug auf die Sicherheitsgefährdung hingewiesen. Die Entgegensetzung der Entscheidungen zweier Seiten wurde erörtert (das Subjekt der Sicherheit und das Subjekt der Bedrohung) im Bezug auf das Objekt der Sicherheit (die zu schützenden Werte) und in Anbetracht des Umfangs, des Charakters und der Besonderheit des Risikos beider Konfliktseiten.

Stichwörter: *Sicherheitsbedrohung, Herausforderung, Risiko, Bedrohung.*

Kritischer Versuch zur Feststellung der Zeit des Entstehens des Terrorismus und seiner Vorläufer

Dragan Simeunović

Obwohl es in der politischen Theorie ein Konglomerat von Annahmen in Bezug auf die Entstehungszeit des Terrorismus gibt, existiert er als modernes Phänomen erst seit dem 19. Jahrhundert. Bei der Erforschung des Terrorismus als komplexer Form der politischen Gewalt, bringen eine besondere Verwirrung diejenigen ein, die bei der Festlegung der Ursachen, Entstehung und seiner Vorläufer von den ideologischen und religiösen Positionen ausgehen und nicht von den wissenschaftlichen und fachlichen. Bei den "ersten Terroristen" werden hauptsächlich zweierlei Fehler begangen. Der erste Fehler ist, wenn man unkritisch als Erscheinungsform des Terrorismus historische Beispiele einer Art von politischen Gewalt anführt, die eigentlich kein Terrorismus sind. Der zweite Fehler geht aus dem ersten hervor, wenn man als Vorläufer des Terrorismus diejenigen einteilt, die manchmal nach keinem einzigen Merkmal seine Vorläufer sind. Eine besondere Aufmerksamkeit schenkt man der Elaboration der Organisationen – Taga, Assassinen und Silota, wegen einer beispielhaften Beschreibung des Begriffs des Terrorismus.

Stichwörter: *Terrorismus, Terrorismusvorläufer, Taga, Assassini, Siloti, die Entstehung des Terrorismus.*

Die Managementtechniken für strategische Kommunikationen, die die Dschihad-Terroristen anwenden

Carsten Bockstette

Der Dschihad-Terrorismus erweiterte sich auch ausserhalb der Grenzen der Region, aus der er stammt und von wo aus er die globale Maße erreicht hat. Die gegenseitige Wirkung und Abhängigkeit zwischen den Medien und dem Terrorismus ist noch immer untesuchungsbedurftig, insbesondere die Benutzung des Internet seitens der Terroristen. Der Theoretische Plan der Kommunikation der Dschihad-Terroristen, der im Artikel erörtert wird, zeigt, dass sie die Managementtechniken für strategische Kommunikationen anwenden können. Die Medien, insbesondere das Internet, sind entscheidende Elemente und das Hauptmittel geworden, mit dem die Terroristen eine günstige Kommunikationsasymmetrie sichern zur kompensation der Asymmetrie in der militärischen Macht.

Dieser Text ist eine Übersetzung des Originaltextes, der im Dezember 2008 in Occasional Paper Series No 20, in dem Europäischen Zentrum für Sicherheitsstudien George C. Marshall veröffentlicht wurde.

Stichwort: *Terrorismus, Dschihad, Managmenttechnik, Öffentlichkeitsarbeit, asymmetrische Kriegsführung, Internet.*

Wahhabismus – die radikale islamistische Bewegung

Dragan Bojanić

Der Wahhabismus und der Salafismus sind einflussreiche religiöse Bewegungen im Rahmen der sunnitischen Abzweigung des Islams, die von den Muslimen fordern, zu den muslimischen Prinzipien und Praxis zurückzukehren, die es zur Zeit des Propheten Muhamed und der „Rechtschaffenen Vorfahren“ (Salaf as-salih) in den ersten drei Generationen der Muslime gab. Vom wahhabistischen Standpunkt aus sollen die originalen Islamlehren von sämtlichen Innovationen, Revisionen, Deviationen oder Polytheismus gereinigt werden, die über die Jahrhunderte hinaus den Koran und die Sunna allmählich gedämmt hatten. Muhamed ibn Abdel-Wahhab, der Gründer der wahhabistischen Bewegung, hat behauptet, dass es die Pflicht der Muslime aus Arabien (die Wiege des Islam) ist, sich den ausländischen Einflüssen entgegenzusetzen, vor allem der persischen und türkischen Deviation des wahrheitsgemäßen islamischen Glaubens. Das Wesen der Lehre des Schah Al Wahhab – Wahhabismus ist eine spezifische Befreiungsbewegung in den ersten Jahren des 19. Jahrhunderts, als der Aufstand gegen das Osmanische Reich anging. Osama bin Laden und die Al Qaida haben den Anfang des 21. Jahrhunderts durch die terroristischen Angriffe geprägt und haben die Rücksichtslosigkeit des asymmetrischen Krieges gezeigt. Der Wahhabismus ist die offizielle (staatliche) und dominante Religionslehre in Saudiarabien und Katharrh. Er wurde zum globalem Phänomen und man kann seine allmähliche Stärkung erwarten, wahrscheinlich auch die Expansion. Auf dem Balkan sind Wahhabiten anwesend in Albanien (wahrscheinlich ist das Zentrum der Wahhabismus im Sudbalkan), Bosnien und Herzegowina (es gibt viele Anzeichen auf die Präsenz und Einfluss des Wahhabismus),

Serbien (hauptsächlich in der Provinz Kosovo und Metochien, sowie auch im Raschka Gebiet, in dem Teil, der sich in Serbien befindet), Montenegro (überwiegend im nördlichen Teil), Mazedonien, Bulgarien und Kroatien. Der Durchbruch der Wahhabiten auf den Balkan war am intensivsten über islamische Zentren, islamische Schulen und islamischen humanitären und Hilfsorganisationen. Der Wahhabitische Proselytismus gründet sich auf der Infiltrierung, Indoktrination und auf der finanziellen Unterstützung.

Stichwörter: *Wahhabismus, Salafismus, Saudiarabien.*

РЕЗЮМЕ

Значимость и методология публикации научных статей в научных международных журналах

Небойша Николич

Публикация научных статей в международных научных журналах представляет собой способ коммуникации и ключевой показатель компетентности ученых и преподавателей. В результате публикации научной статьи в научном журнале она становится открытой, в том числе подлежит проверке и полемике. Это является первым шагом на пути к официальному введению нового научного подхода в число существующих научных знаний. Публикация научных статей в международных научных журналах связана с множеством различных требований, исполнение которых очень замедляет сам процесс публикации. В результате высоких критериев, в первую очередь степени соответствия поисковому запросу (релевантности) и оригинальности научной статьи, примерно 10% научных работ получает положительную отметку и право на публикацию в ведущих мировых научных журналах. Кроме того, публикация научных работ в международных научных журналах представляет собой самое слабое звено в системе образовательных учреждений при Министерстве обороны Республики Сербия. В нашей практике этот процесс до сих пор не получил общего признания.

Целью настоящей статьи является: подчеркивание важности подготовки научных статей, имеющих международное значение в качестве критического элемента по отношению к научной квалификации ученых; приказ методологии подготовки научных статей и процедуры их опубликования и мотивация академического сообщества. Содержание статьи базируется на практическом опыте публикации статей в одном из ведущих научных журналов.

Ключевые слова: методология, публикация, наука, журнал.

Этноконфессиональная структура и безопасность на Балканах – перспективы и новые направления

Тодор Миркович

На Балканах проживают представители множества национальностей, в результате чего Балканы являются политическим и этнокультурным феноменом, также сложнейшим узлом противоречий, источником напряженности и внутренних конфликтов. Из-за своей специфики и геостратегического положения Балканы на протяжении многих лет были предметом интереса крупных мировых государств и захватчиков, которые с собой приносили большие изменения и новые вызовы.

В течение последних двух тысяч лет на территории Балканах пало несколько империй: Римская империя, Османская империя и Австро-Венгерская империя. Кроме многочисленных захватнических и национально-освободительных войн, на территории Балканах началась Первая мировая война, в результате которой произошли крупные

геополитические и многозначительные изменения в этой части мира. Падением Австро-Венгерской монархии возродилось новое государство Южных Славян – Югославия, но история, которого, была недолгой (семьдесят лет). Распад Югославии актуализировал старые стереотипы и реанимировал старые противоречья. Возникли споры по государственным границам, что привело к гражданской войне и страданию невинных людей. Также, после распада Югославии произошли крупные геополитические, демографические и другие изменения. Вместо одного стабильного и развивающегося государства на одной и той же территории создано шесть мелких государств с мелкими экономиками и возможностью продолжения тенденции «балканизации» (то есть дебалканизации). Углубление межнациональной и религиозной нетерпимости, экономическая отсталость и глобальные финансовые кризисы представляют собой новые вызовы, которые требуют наибольшего внимания, в противном случае процесс истребления некоторых балканских народов продолжится и ускорится.

Ключевые слова: Балканы, дезинтеграция, последствия войны, перспективы, вызовы.

Геополитическое положение Западных Балкан

Милољуб Сретенович

В состав Западных Балкан, территориальной единицы созданной международным сообществом в результате специфических политических, экономических и безопасных особенностях входят новые государства, созданные после распада СФРЮ и Албания, за исключением Словении. Площадь территории Западных Балкан составляет порядка 264.000 метров квадратных и насчитывает около 24 млн. жителей. Из шести новых государств Западных Балкан у пяти государств имеется выход к Адриатическому морю. Коммуникационные ветки: моравско-вардарски, марички и Драч–Тирана–Скопье – София–Черное представляют весьма чрезвычайное значение не только для Западных Балкан, а и для Европы и Азии.

В настоящей статье рассматриваются вопросы основных детерминантов геополитического положения Западных Балкан, в том числе исторический анализ и актуальные аспекты нового геополитического устройства.

Ключевые слова: Западные Балканы, геополитическое положение, географическое пространство, балканизация, геостратегическое положение.

«Реалистичный» Альянс против «либерального» Альянса – возможные подходы к существованию, будущему и глобализации НАТО

Джордже Стоянович, Екатерина Штрац

С момента окончания Холодной войны до сегодняшних дней не стихают споры о том, переживет ли НАТО, если переживет, то в какой форме будет и с какой целью. Анализы проводятся во всех направлениях относительно трансформации инициальной реалистичной нацеленности на классическую доминирующую роль факторов биполярной борьбы за достижение целей, также рассматриваются перспективы либерально – конструктивного устройства базирующегося на бенефи-

циях расширения совместных нормативных идеалов против унилатеральной политической опции. В этом контексте в статье разъяснены: 1. отношение военных и политических компонентов НАТО; 2. качество институционально – процедурального подхода НАТО; и 3. нормативная матрица современного НАТО.

Ключевые слова: НАТО, реализм, либерализм, Холодная война, конструктивизм.

Интеграции систем безопасности в постсоветский период – Организация Договоров о коллективной безопасности

Зоран Килибарда

Организация Договора о коллективной безопасности (ОУКБ), в состав которой входят Россия, Белоруссия, Армения, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан и Узбекистан является военно-политическим союзом, созданным государствами СНГ. Новый момент в функционировании организации представляет создание Коллективных сил оперативного реагирования, основными задачами которых является: защита общекультурного, экономического и территориального остаточного пост-советского пространства (СНГ) совместными военными методами армий и вспомогательных подразделений министерств и ведомств стран участниц СНГ от любых внешних военно-политических агрессоров, международных террористов, а также от природных катастроф крупного масштаба. Создание такой организации является ответом на «значительный конфликтный потенциал», существующий в регионе. Россия, занимающая лидирующую позицию в организации, выразила решимость закрепить свою позицию на территории СНГ и не позволить расширение НАТО пост-советском пространстве.

Ключевые слова: коллективная безопасность, силы оперативного реагирования, пост-советские государства.

Геополитическая и геостратегическая значимость области Рашка

Любомир Гигович

Регион Рашка с точки зрения занимаемой территории, природных ресурсов и населения не имеет особую геостратегическую значимость. Однако, его географическое, транспортно-коммуникационное и военно-географическое положение, также геокультурный образ и специфичные этнодемографические процессы сделали этот регион очень важным с точки зрения геостратегического и геополитического аспектов. Понимание важности региона растёт если учесть факт, что регион разделен между Сербией и Черногорией, и что в регионе очень сложная ситуация национальной структуры населения, в результате чего с точки зрения безопасности этот регион является регионом потенциально возможных конфликтов.

В статье рассматриваются географические, исторические, политические, культурные и демографические процессы, влияющие на геополитическое и геостратегическое положение региона Рашка.

Ключевые слова: Регион Рашка, Сербия, геополитическое положение, геостратегическое положение.

Долгосрочное планирование развития системы обороны

Дејан Стојкович

В данной статье показаны основные подходы долгосрочного планирования развития системы обороны. Чтобы понять масштаб этого процесса очень важными являются: понятие и цель долгосрочного планирования развития, подходы к долгосрочному планированию развития системы обороны и т.п. Особенное внимание уделяется регулированию вопросов процесса долгосрочного планирования и развития системы обороны.

Статья может представлять собой базис для дальнейшего исследования отдельных вопросов относительно этой сложной проблемы, одновременно может быть методологическим основой для разработки долгосрочного плана развития системы безопасности.

Ключевые слова: долгосрочное планирование, развитие, система гражданской обороны.

Возможность применения ряда критериев при принятии решений, относительно инвестиций в систему обороны путем использование программного обеспечения *EXPERT CHOICE*

Милисав Терзич

Эффективность реализации финансового плана Министерства обороны напрямую зависит уровня согласования процедуры планирования и процедуры реализации обеспеченных бюджетных средств. Самое большое количество инвестиционных операций осуществляется через открытие тендеры. Принципы выбора победителя тендера представляют собой ключевую проблему, решение которой необходимо направить на обеспечение эффективного и целесообразного использования полученных средств.

В данной статье подчеркнуты значение применения многокритериального принципа при принятии решений, также показана процедура применения Аналитических иерархических процессов. Использованием софтвера *Expert Choice* на практике показано применение данного метода и характеристических критериев при принятии решений о выборе победителя тендера.

Ключевые слова: закупка, метод многокритериального принятия решения, выбор победителя тендера, *Expert Choice*.

Открытие тендеры, объявляемые для потребностей системы обороны – примеры других государств

Бранко Тешанович, Райко Петровић

Система обороны как специфическая организация свои активности, направленные на заключение договоров купли-продажи реализует на различных типах рынков. Лица, занимающиеся этими вопросами, должны быть ознакомлены с

законами, регулирующими рынок и целями и стратегиями, которыми руководятся (потенциальные) поставщики. Это имеет за цель быть готовым к разным сценариям и уметь ответить на стратегию потенциальных поставщиков, также развивать собственную стратегию проникновения на рынок и реализовать задачу более эффективно и экономично.

В связи с этим, координация работы системы открытых тендеров потребует применение положительных опытов стран с развитой рыночной экономией, и это является единственным путем для развития системы открытых тендеров.

Ключевые слова: открытие тендеры, рынок, система обороны, общественный сектор.

Менеджмент и консультирование в сфере управления процессом альтернативной гражданской службы граждан взамен военной службы по призыву

Зоран М. Мачак

Система управления человеческими ресурсами представляет собой научную дисциплину, целью которой является развитие человеческого потенциала, сохраняя при этом целесообразность индивидуальной и групповой работы. Управление человеческими ресурсами является универсальной активностью, принципы которой применяются во всех областях экономики и общества – производство, банковская деятельность, торговля, сельскохозяйственная деятельность, спорт, система обороны, искусство, здравоохранение, религия, внешнеэкономические связи и т.п.

Внесение изменений в сферу обороны являются неизбежными, в результате чего растет число тех, которые готовы их реализовать. Альтернативная гражданская служба представляет собой слишком новый вид военной службы по призыву, и имеет значение с точки зрения прав человека, также для интеграции нашего государства. Сам процесс альтернативной гражданской службы взамен военной службы по призыву (процесс управления в основном мужчинами нормальной психофизической способности, в результате которого необходимо реализовать особенный вид мероприятий и подготовить их к не военным конфликтам) автор статьи рассматривает с аспекта менеджмента.

Ключевые слова: функция, менеджмент, управление процессом, военная служба по призыву, альтернативная гражданская служба, деловая и этическая дилемма менеджмента.

Альтернативная гражданская служба в Республике Сербия

Бранко М. Бабич

После шести лет применения в практике возможности альтернативной гражданской службы взамен военной службы по призыву Парламентом Республики Сербия 26 октября 2009 года утвержден Закон об альтернативной гражданской службе. Таким способом доведен до конца процесс утверждения нормативных

актов, регулирующих вопросы альтернативной гражданской службы, начавшийся внесением изменений в Постановление об альтернативной гражданской службе от 2003 года.

Данная статья занимается очень актуальными вопросами, относящимися к альтернативной гражданской службе. Закон об альтернативной гражданской службе вводит новые решения данного вопроса, в результате чего создаются условия для продолжения процесса реформирования системы обороны и следственно выполнения требований международных стандартов в этой области.

Ключевые слова: совесть, альтернативная гражданская служба.

Выполнение должностных обязанностей в системе обороны Республики Сербия

Светлана Шчекич

Желание приспособиться к глобальным мировым процессам и интеграциям, также любые существенные перестройки в государстве или в регионе обусловлены существующими изменениями в системе безопасности. Система обороны, в качестве части системы национальной безопасности, является видом планирования, подготовки и реализации мер и действий, в результате которых граждане, государственные органы, хозяйственные общества и остальные юридические лица выполняют задачи, относительно обороны страны. В этом смысле выполнение должностных обязанностей является неизбежной частью единственной системы выполнения задач из области обороны.

Ключевые слова: должностные обязанности, система обороны, бригады, планы пополнения резерва.

Материальная ответственность в системе обороны Республики Сербия

Ясмина Милошевич

Учитывая необходимость приведения в соответствие отдельных положений правового режима с основными законными, стратегическими и доктринальными документами, относящимися к сфере обороны Республики Сербия, также приспособление к глобальным мировым процессам и интеграциям, относительно системы международной безопасности, и в целях обеспечения более эффективного функционирования материальной ответственности и устранения противоречий возникла потребность утверждения законных и подзаконных актов, регулирующих вопросы в области материальной ответственности в системе обороны. Также, данными актами необходимо урегулировать вопросы трудовых прав и обязанностей военнослужащих, так как они связаны между собой.

Ключевые слова: система обороны, материальная ответственность, защита граждан, планы пополнения резерва.

Роль математики в военном образовании

Наталья Б. Йеленкович

На основании генезиса математики, как научной дисциплины, применяемой в системе военного образования (и в рамках которой проведены многочисленные исследования, относительно военных наук) в данной статье речь идет о том, что профессия военного в большой степени обусловлена именно математикой, как научной дисциплиной. В статье вкратце и хронологически показан обзор неких самых известных математических дисциплин, которые развивались в сербских военных школах и которые базировались на опыте известных европейских военных центров.

Настоящая статья имеет двойную цель – это расширение за счет собранных фактов и использования соответствующих научных методов сознания о математике, как науке, используемой в системе военного образования, и конкретизировать роль математики в системе военного образования.

Ключевые слова: геодезия, математическая картография, баллистика, криптография, математическое искусство.

Риски – специфический вид угрозы безопасности

Милан Миялковски, Ивица Джорджевич

В нашей ежедневной жизни часто употребляются такие термины, как вызовы, риски, угрозы. Целью употребления таких терминов является в первую очередь предупреждение о возможной угрозе безопасности граждан, имущества, средств и других ценностей.

Решение любого вопроса, касающегося области безопасности связано с принятием определенных решений по этим вопросам (и их реализацией), а любое принятие решений подразумевает и некие угрозы и риски. В данной статье рассмотрены существенные аспекты рисков в области безопасности, также указано на их универсальность относительно угрозы безопасности. Также, в статье рассматриваются вопросы взаимоотношений между субъектом безопасности и субъектом опасности относительно объекта безопасности (ценности которые защищаются), учитывая при этом объем, характер и специфику риска обеих сторон в конфликте.

Ключевые слова: угроза безопасности, вызовы, риски, угрозы.

Критический обзор – Терроризм и его появление – предшественники нынешних террористов

Драган Симеунович

Хотя в политической теории существует широкий спектр предположений о периоде появления терроризма, сам терроризм в качестве современного феномена существует с 19 столетия. При изучении истории терроризма, как сложного

вида политического насилия, особенное недоразумение при определении причин возникновения терроризма вызывают подходы, базирующиеся на идеологических и религиозных позициях, а не научных и профессиональных. Если речь идет о «первых террористах» обычно возникают два типа ошибок – некритическое отношение к феномену терроризма в случаях приведения исторических примеров политического насилия, и второе – когда предшественниками терроризма считаются лица, которые не являются его предшественниками. Особенное внимание в статье уделяется организациям – тага, асасина и зилоты с целью подробного пояснения понятия «терроризм».

Ключевые слова: *терроризм, предшественники терроризма, таги, асасины, зилоты, появление терроризма..*

Техники менеджмента в области стратегических коммуникаций, используемые со стороны террористов исламского джихада

Carsten Bockstette

Исламистское террористическое подполье выросло, оно стало более широко распространено географически и вышло за границы регионов, в которых терроризм появился. Вопросами взаимосвязей и взаимоотношений между СМИ и терроризмом необходимо постоянно заниматься, обращая при этом особое внимание на использование интернета в качестве СМИ со стороны террористов. План управления коммуникациями и связями террористов джихада, являющийся предметом настоящей статьи представляет доказательство того, что они умеют применять техники менеджмента в области стратегических коммуникаций. СМИ и интернет являются ключевыми элементами и основными средствами обеспечения террористами коммуникационной асимметрии в целях компенсации асимметрии за счет военной силы.

Данная статья представляет собой перевод исходного текста, опубликованного в декабре 2008 года в *Occasional Paper Series No 20*, Европейский университет по безопасности Джордж К. Маршал.

Ключевые слова: *терроризм, джихад, техники менеджмента, связи с общественностью, асимметричная война, интернет.*

Ваххабизм – радикальное религиозно-политическое движение в исламе

Драган Боянич

Ваххабизм и салафизм – это влиятельные движения в рамках суннитского Ислама, которые призывают верующих ориентироваться на пример Пророка Мухаммеда, его сподвижников и «Праведных предков» (Салаф ал Салих). Главный догмат ваххабизма – вера в безусловно единого Бога. Основной задачей ваххаби-

ты считают борьбу за очищение ислама от различных чуждых, с их точки зрения, ему примесей (инновации, ревизии, девиации или политеизмы), базирующихся на культурных, этнических или каких-то других особенностях тех или иных мусульманских народов, и которые постепенно вошли в Коран и Сунну. Мухаммеда ибн Абд аль-Ваххаба, основоположник ваххабитов, проповедал о том, что обязанностью мусульман из Аравии (колыбель ислама) является отвергать различные нововведения, в первую очередь персидские (шиитские) и турецкие (суфийские), не дозволенные исламом. Суть учения шейха Аль Ваххаба – ваххабизм, т. е. специфическое освободительное движение, оформившееся в начале 19 века, когда началась против Османского халифата. Начало 21 века отмечено терактами Усамы бин Ладена и Аль-Каиды, показав бессовестность асимметричной войны. Ваххабизм является официальным (государственным) и доминирующим религиозным движением в Саудовской Аравии и Катаре. Это движение стало глобальным феноменом и можно ожидать его постепенного расширения, даже его экспансии. Что касается ситуации на Балканах, ваххабиты действуют на территории Албании (их центр, наверное, находится на юге Балканах), Боснии и Герцеговины (существует немало подтверждений распространения и влияния ваххабизма), Сербии (в основном в автономном крае Косово и Метохия, также в области Рашка – Сербия), Черногории (северная часть), Македонии, Болгарии и Хорватии. Расширение ваххабитов на Балканах осуществлялось через исламские центры, исламские школы и исламские гуманитарные организации. Ваххабитский прозелитизм в основном базируется на проникновении во все сферы жизни, догме и финансовой поддержке.

Ключевые слова: ваххабизм, Саудовская Аравия, салафизм, ислаимзм, религиозный конфликт.

Процес транзиције нашег друштва, унутар тих глобалних тенденција, оптерећен је бројним историјским и актуелним тешкоћама, па су неопходни аналитички приступ, спремност на учење и отвореност за разумевање проблема безбедности и одбране демократског друштва. Теоријским обликовањем токова реформе сектора безбедности Републике Србије остварује се специфичан утицај на саму реформу и, непосредно, доприноси стабилизацији и европској интеграцији српског друштва.

„Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикување и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.delo@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар дате научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној напомени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег реномеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, разраду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикани и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка, у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не превode се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);
- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);
- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,
- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

- Браће Југовића 16, 11000 Београд •
- Телефон: (011) 3201-995, војни 23-995 •
- Телефакс: (011) 3241-009 •
- Текући рачун: 840-49849-58 • ПИБ: 102116082 •
- Број потврде о евидентирању за ПДВ: 135328814 •

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ ЗА 2010. ГОДИНУ

Претплаћујемо се на часопис:

бр. примерака

1. „Војно дело“

Годишња претплата 1.184,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923051

2. „Војнотехнички гласник“

Годишња претплата 896,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923054

3. „Нови гласник“

Годишња претплата 1.600,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923053

Претплатне цене важе до 31. 12. 2010. године.

Број примерака издања која се наручују уписати у наруџбеницу, а примерак наруџбенице са доказом о извршеној уплати на горе наведени текући рачун послати на горе наведену адресу.

Купац тел.:

Место

Улица бр.

Потпис наручиоца

М. П.

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактори
Вера Звонарек-Јовановић, професор
vera.zvonarek-jovanovic@mod.gov.rs
мр *Наташа* Николић
natasa.nikolic@mod.gov.rs

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводиоци:

на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

на немачки језик
Гордана Богдановић, професор

на руски језик
Оливера Хајдуковић, професор

Тираж 900 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Центар за војнонаучну документацију, информације и библиотекарство
(ЦВНДИБ)

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промислања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.

